भा० द० ५० १

ॐश्रीगणेशायनमः॥ ततःपंचाशतमेतत्रणसंख्यभयादिव कारयित्वाम्बुधौदुर्गंतत्रनिनायनिजंजनं॥१
कपटात्कपटैरेवहन्ताद्दैत्याननयत्ततः अजयच्चजरासंधंधर्मेलौकिकतात्त्विके २ अस्तिप्राप्तिसंज्ञकेद्वे
तेःजग्मतुः १ कंसेशोकःकृत्स्नेऽमर्षःतापांयुतः ३ न्यरुणत्तरुवेद ४ तस्यबलंसैन्यंउद्वेलंवे
ष्टितमर्यादंसागरमिवतेनतस्यबलेनसंरुद्धं ५ किंबलमेवहन्मिनमागधं मागधंवाहत्वाबलंरक्षा

श्रीशुकउवाच॥ अस्तिःप्राप्तिश्चकंसस्यमहिष्यौभरतर्षभ मृतेभर्तरिदुःखार्तेईयतुःस्मपितुर्गृ।
हान् १ पित्रेमगधराजायजरासंधायदुःखिते वेदयांचक्रतुःसर्वमात्मवैधव्यकारणं २ सत
दप्रियमाकर्ण्यशोकामर्षयुतोनृप अयादवींमहींकर्तुंचक्रेपरममुद्यमं ३ अक्षौहिणी।
भिर्विंशत्यातिसृभिश्चापिसंवृतः यदुराजधानींमथुरांन्यरुणत्सर्वतोदिशं ४ निरीक्ष्य
तद्बलंकृष्णउद्वेलमिवसागरं स्वपुरंतेनसंरुद्धंस्वजनंचभयाकुलं ५ चिंतयामासभगवान्
हरिःकारणमानुषः तद्देशकालानुगुणंस्वावतारप्रयोजनं ६ हनिष्यामिबलंह्येतद्भु
विभारंसमाहितं मागधेनसमानीतंवश्यानांसर्वभूभुजां ७ अक्षौहिणीभिःसंख्यातंभटा
श्वरथकुंजरैः मागधस्तुनहंतव्योभूयःकर्ताबलोद्यमं ८

मि यद्वासमागधंसर्वंहन्मीतिचिंतयामासतत्रप्रथमंकर्तव्यंतेष्वामीत्येवंचिंतयितुमशक्तत्राह का
रणमानुषइति भूभारावतारकारणेनमानुषः नतत्त्वतइति एवंद्वेधाविचिन्त्यप्रथमंमहंतनिर्धारि।
तवान् ६॥तदाह चतुर्भिः हनिष्यामीति ७ बलोद्यमंकरिष्यति ८ ॥

नन्वनपवहं नयस्तत्राह एतदर्थमिति एतत्कृत्यार्थं सम्प्रयति भूभारहरणायेति ९ अयमेतद
र्थोऽवतारस्तस्य पलक्षणमित्याह अन्योपीति प्रभवतः उद्भवतः १० ससूतौ सारथिसहितौ परि
च्छदः परिकरः ध्वजकवचादिः तत्सहितौ ११ १२ तेनाथो वियते येषां ते नावेतस्ते षाटशितौ वद्ध

एतदर्थोऽवतारोऽयं भूभारहरणाय मे संरक्षणाय साधूनां कृतोऽन्येषां वधाय च ९ अन्योपि धर्मरक्षा
यै देहः संध्रियते मया विरामायाप्यधर्मस्य काले प्रभवतः क्वचित् १० एवं ध्यायति गोविंदे आ
काशात्सूर्यवर्चसौ रथावुपस्थितौ सद्यः ससूतौ सपरिच्छदौ ११ आयुधानि च दिव्यानि पुरा
णानि यदृच्छया दृष्ट्वा तानि हृषीकेशः संकर्षणमथाब्रवीत् १२ ॥श्रीभगवानुवाच॥ पश्या
र्यव्यसनं प्राप्तं यदूनां त्वावतां प्रभो एष ते रथ आयातो दयितान्यायुधानि च १३ यानमास्था
य जह्येतद्व्यसनात्स्वान्समुद्धर एतदर्थं हि नौ जन्म साधूनामीश शर्मकृत् १४ त्रयोविंशत्य
नीकाख्यं भूमेर्भारमपाकुरु एवं संमंत्र्य दाशार्हौ दंशितौ रथिनौ पुरात् १५ निर्जग्मतुः स्वा
युधाढ्यौ बलेनाल्पीयसा वृतौ शंखं दध्मौ विनिर्गत्य हरिर्दारुकसारथिः १६ ततोऽभूत्परा
सैन्यानां हृदि वित्रासवेपथुः तावाह मागधो वीक्ष्य हे कृष्ण पुरुषाधम १७ न त्वया योद्धुमि

कवचौ स्वायुधाढ्यौ शोभनायुधसंपन्नौ १५ १६ पुरुषाधमेत्यधमाय स्मादिति वा स्तवोऽर्थः हे पुरुषोत्तमे
ति १७ एतेन सर्वोत्तरत्वात्स्वेनाननुशेण हे अमंदत्व भ्रातीति वपुरवियानांहे तीतितया हे अवि।

भा० दं० ५०

ग्रह्णेयदेहोसावितिस्वयमेवसत्तापरितोषात्पदांतरमाह यद्वामांजहीति १९ यथाश्रुतार्थग्रहणेन।
भगवतउत्तरंनवैशूराविकत्थंतेश्लाघंते २० माधवौमधुवंशसंभवौ महताबलेनसमूहेनावृणोत्।
वायुरभ्रैःसूर्यंरेणुभिश्चाग्निंयथैतस्यदर्शनमात्रमेवावरणमितिसूचितं २१ २२ परस्यानीकानिसे।
न्यानितान्येवपयोमुचोमेघास्तेषांशिलीमुखावाणाःतेषामत्युल्बणंवर्षंतेनपीडितंव्यस्फूर्जयतउ

स १

तवरामयदिश्रद्धायुध्यस्वधैर्यमावह हित्वावामच्छरैःछिन्नंदेहंस्वर्याहिमांजहि १९ ॥श्रीभगवा
नुवाच॥ नवैशूराविकत्थंतेदर्शयंत्येवपौरुषं नगृह्णीमोवचोराजन्नातुरस्यमुमूर्षतः २०
जरासुतस्तावभिसृत्यमाधवौमहाबलौघेनबलीयसावृणोत् ससैन्ययानध्वजवाजिसारथीसू
र्यानलौवायुरिवाभ्ररेणुभिः २१ सुपर्णतालध्वजचिह्नितौरथावलक्षयंत्योहरिरामयोर्मृधे।
स्त्रियःपुराट्टालकहर्म्यगोपुरंसमाश्रिताःसंमुमुहुःशुचार्दिताः २२ हरिःपरानीकपयोमुचां
मुहुःशिलीमुखात्युल्बणवर्षपीडितं स्वसैन्यमालोक्यसुरासुरार्चितंव्यस्फूर्जयच्छार्ङ्गशरास
नोत्तमं २३ गृह्णन्निषंगादथसंदधच्छरान्विकृष्यमुंचन्शितबाणपूगान् निघ्नन्रथान्कुंजर
वाजिपत्तीन्निरंतरंयद्वदलातचक्रं २४ निर्भिन्नकुंभाःकरिणोनिपेतुरनेकशोश्वाःशरवृ।

परानीकपः छिन्नमसौक्तिकैर्यपाः २४

कालिकयाः रथाङ्गताश्वध्वजतानायकाः

त्तंभितवान् २३ गृह्णन्निति निषंगादिषुधेःशरान्गृह्णन्नथसंधानंसंदधत् गुणमाकृ
ष्यनिशितबाणसमूहान्मुंचन्निघ्नन्प्रहरन्वपत्तिः यद्वतिःनिरंतरमितिग्रहणादिक्रियाविशेषणं
ज्वलत्काष्ठभ्रमणेयथाचक्रवद्भवतितद्वद्व्यस्फूर्जयदिति २४ हताःअश्वाःध्वजाःसन्नानायकारथि

२२

टीका २

संछिद्यमानाद्विपदाश्च भाः वाजिनश्च तेषामंगेभ्यः प्रसूताः असृगापगाः रुधिरनद्यः परस्परं प्रवर्तिता इति तृतीयेनान्वयः प्रसिद्धनदीरूपकमाह भुजा एव अहयो यासु ताः पुरुषाणां शीर्षाण्येव कच्छपा यासु ताः हताश्विपा एव द्वीपा अन्तर्वर्तिनदानि तथा हया एव ग्रहाः ग्राहास्तैश्चाकुला आसाः २६ करा ऊरवश्च मीना यासु ताः नराणां केशा एव शैवला यासु ताः धनूंष्येव तरंगा आयुधान्येव गुल्मा तैश्च संकुलाः अच्छुरिकाश्चर्माणि चक्राणि वा तान्येवावर्ताः तैर्भयानकाः महामणि-

संछिद्यमानद्विपदेभवाजिनामंगप्रसूताः शतशोऽसृगापगाः। भुजाहयः पूरुषशीर्षकच्छपा।
हताश्विपद्वीपहयग्रहाकुलाः २६ करोरुमीना नरकेशशैवला धनुस्तरंगायुधगुल्मसंकुलाः
अच्छुरिकावर्तभयानका महामणिप्रवेकाभरणाश्मशर्कराः २७ प्रवर्तिता भीरुभयावहा मृ-
धे मनस्विनां हर्षकरीः परस्परं विनिघ्नतारीन्मुशलेन दुर्मदान्संकर्षणेनापरिमेयतेजसा २८
बलेन तं मार्गणवर्गभैरवं दुरन्तपारं मगधेन्द्रपालितं तयं प्रणीतं वसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडितं तज्ज-
गदीशयोः परं २९

-प्रवेका उत्तमाः आभरणानि च यथायथं अश्मानः शर्कराश्च यासु ताः २७ भीरूणां भयावहाः म-
नस्विनां हर्षकर्यः २८ किंच संकर्षणेनापि तद्बलं तयं प्रणीतं अगाधे रणार्णवे वनदुर्गे दु-
र्गमं भयानकं च यतः दुरन्तपारं अन्तोऽन्तलं पारमवधिः दुःप्राप्तो निषेधे विक्रमेणागाधं दे-
शतश्च निरवधिकमित्यर्थः किंच मगधेन्द्रेण च पालितं बलं यदेवंभूतं तद्रामकृष्णयोः कर्मणि
तत्परं केवलं तयोर्विक्रीडितं न तु पराक्रमः २९ ॥

दे॰ ऊ॰ ३

नचैतदाश्चर्यमित्याह स्थित्युद्भवांतमिति तर्हि किमित्याश्चर्यमिव वर्णितं तत्राह तथापीति मर्त्यानुविधतेऽनुकरोतीति मर्त्यानुविधस्तस्य १० किंच तयाहेति हतान्यनीकानि यस्य अवशिष्टं अस्य वपुषस्तेच तेच ११ हतावकृष्टाः अरातयो येन तत्त्वाश्रतमपि जरासंधं वध्यमानं वारयामास १२ पवित्रार्थानि यश्मोपदेशनपराणि यदा नियेषु तैर्वाक्यैः नयनैश्चेति तिभिः प्राकृतैर्लौकिकैः तत्र लोति

स्थित्युद्भवांतं भुवनत्रयस्य यः समीहतेऽनंतगुणः स्वलीलया नतस्य चित्रं परपक्षनिग्रहस्तथापि मर्त्यानुविधस्य वर्ण्यते १ जग्राह विरथं रामो जरासंधं महाबलं हतानीकावशिष्टासुं सिंहः सिंहमिवौजसा ११ बध्यमानं हतारातिं पाशैर्वारुणमानुषैः वारयामास गोविंदस्तेन कार्यचिकीर्षया १२ सा मुक्तो लोकनाथाभ्यां व्रीडितो वीरसंमतः तपसे कृतसंकल्पो वारितः पथि राजभिः १३ वाक्यैः पवित्रार्थपदैर्नयनैः प्राकृतैरपि स्वकर्मबंधनप्राप्तो यदुभिस्ते पराभवः १४ **॥ श्रीशुक उवाच ॥** हतेषु सर्वानीकेषु नृपो बार्हद्रथस्तदा उपेक्षितो भगवता मगधान्दुर्मना ययौ १५ मुकुंदोऽप्यक्षतबलो निस्तीर्णारिबलार्णवः विकीर्यमाणः कुसुमैस्त्रिदशैरनुमोदितः १६

किंकर्त्व्यायमाहुः स्वकर्मेति यदुभिरल्पकैः कृतात्ते महतः पराभवः केवलं कर्मबंधनेन प्राप्तः अतस्त्वया न लज्जितव्यमिति १४ बार्हद्रथो जरासंधः १५ मुकुंदोपि यथाविस्पत्नं षणाः न हतं बलं यस्य सः तस्यैवाश्रतदेहस्यातन्नप्रतिसंधानादिति भावः निस्तीर्णः अनायासेनैव नीर्णोऽरिबलार्णवो

प्रत्युपययौ नेमं पुरवासिभिर्जनैरभिसंगम्य मिलितानतदा च प्रभौ पुरं प्रविशति सति शंखादयो नेदुः ३८
कथंभूतं पुरं तदाह सिक्तमार्गामिति ब्रह्मघोषेण निर्घुष्टां निनादितां कौतुकेन उत्सवेन आसर्व-
तोवद्धानि तोरणानि यस्यां तां ३९ निचीयमानः विकीर्यमाणः प्रविवेशेति विपरिणतानुषंगः ४० आ

माथुरैरुपसंगम्य विज्वरैर्मुदितात्मभिः उपगीयमानविजयः सूतमागधवंदिभिः ३७ शंखदुंदु-
भयो नेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः वीणावेणुमृदंगानि पुरं प्रविशति प्रभौ ३८ सिक्तमार्गां हृष्टजनां
पताकाभिरलंकृतां निर्घुष्टां ब्रह्मघोषेण कौतुकाबद्धतोरणां ३९ निचीयमानो नारीभिर्माल्य-
दध्यक्षतांकुरैः निरीक्ष्यमाणः सस्नेहं प्रीत्युत्कलितलोचनैः ४० आयोधनगतं वित्तमनंतं वी-
रभूषणं यदुराजाय तत्सर्वमाहृतं प्रादिशत्प्रभुः ४१ एवं सप्तदशकृत्वस्तावत्यक्षौहिणीबलः
युयुधे मागधो राजा यदुभिः कृष्णपालितैः ४२ अक्षिण्वंस्तद्बलं सर्वं वृष्णयः कृष्णतेजसा
हतेषु स्वेषु सैन्येषु त्यक्तोऽगादरिभिर्नृप ४३ अष्टादशमसंग्राम आगामिनि तदंतरा नारदप्रेषि-
तो वीरो यवनः प्रत्यदृश्यत ४४ रुरोध मथुरामेत्य तिसृभिर्म्लेच्छकोटिभिः नृलोके चाप्रतिद्वं-
द्वो वृष्णीन् श्रुत्वात्मसंमितान् ४५ तं दृष्ट्वाचिंतयत्कृष्णः संकर्षणसहायवान् अहो यदूनां वृ-

योधने रणाभूमिस्तत्रस्थे वित्ते वीराणां भूषणानां वतिरुत्तिछेदः तावति परजयेव तंमाने पि अक्षौहि-
णीपि वलं यस्य सः सप्तदशकृत्वः सप्तदशवारान् युयुधे ४१ ४२ अक्षिण्वन् क्षयं निन्युः ४३ अष्टा-
दशमे अष्टादशे संग्रामे भाव्ये तन्मध्ये अकस्मात्कालयवनः प्राप्तः ४४ आत्मसंमितान् स्वतुल्यान्

जिनं प्राप्तं ह्युभयतो महत् ४६

४५ वृजिनं दुःखमुभयतः यवनाज्जरासंधाच्च ४६

भा॰ ट॰ ३ ५

तदाह हयेन निहंयेनिरूणाद्दि ५७ ग्रस्यग्रतेन ५८ ५९ समद्रमध्येदुर्गं तन्मध्येनगरं कृत्स्नाद्भुते
सर्वोपस्कृयमयंग्रचीकरत्कारयामास ५० तष्टाविश्वकर्मा तदीयंशिल्पनैपुणं चक्रियाकौशले तदा।
हर्म्याहैर्स्त्रिभिः रथ्याति रथ्याराजमार्गाः पुरतः वीथ्यः उपमार्गाः यस्मिंस्तः उभयतो पिवनराएणा।
तानितन्मध्ये कोष्ठाः ततोप्यन्तः सर्वसभवनानि तदुपरि स्फाटिकाद्दालिकाः तदुपरि हेमकुंभा इति
वहुभूमिकेयथावास्तरहादिनिर्माणस्थानेतत्तत्न तिक्रम्यविनिर्मिते ५१ सुराणां दुर्माललनाग्रये

यवनोयं निहंयेस्मानग्रघतावन्महाबलः मागधोप्ययवाप्योवापरमोवागमिष्यति ५७ ग्रा
वयोर्युध्यतोरस्य यघागंताजरासुतः बेधून्वयिष्यत्ययवानेष्यतेस्वपुरं वली ५८ तस्मादद्य
विधास्यामोदुर्गं द्विपदर्दुर्गमं तत्रज्ञातीन्समाधाययवनं घातयामहे ५९ इतिसंमंत्र्यभगवा
नदुर्गं द्वादशयोजनं अंतः समुद्रेनगरेकृत्स्नाद्भुतमचीकरत ५० दृश्यतेयत्रहित्वाष्ट्रविज्ञा
नंशिल्पनैपुणं रथ्याचत्वरवीथीभिर्यथावास्तु विनिर्मिते ५१ सुरद्रुमलतोद्यानविचित्रोप
वनान्विते हेमश्रृंगैर्दिविस्पृग्भिः स्फाटिकाद्दालगोपुरैः ५२ राजतारकुटैः कोष्ठैर्हेमकुंभैरा।
लंकृतैः रत्नकूटैर्गृहैर्हेमैर्महामरकतस्थलैः ५३

उद्यानानि विविचित्रोपवनानि चैतैरन्वि
तं हेममयानि श्रृंगाणि येषां तैः दिविस्पृग्भिः ग्रत्युच्चैः स्फाटिकाग्रट्टालाउपरिभूमिकाः गोपुराणि।
चद्वाराणि तैर्निर्मितमित्युत्तरेणान्वयः ५२ राजतारकुटैः रजतं च ग्रारकूटं च पीतलोहं ताभ्यां निर्मि
तैः कोष्ठैः ग्रश्वशालाः त्र्यशालादिभिः कर्थभूतैः हेमकुंभैरलंकृतैः तथा रत्नकूटैः पद्मरागादिभि

किंच नगरगृहादीनां वास्तोष्पतीनां देवानांच वलभीभिश्चन्द्रशालिकादिभिश्च निर्मितं यदुदेवगृहैरा
जगृहैरुल्लसत्शोभमानं ५४ पारिजातंच प्राहिणोत्प्रस्थापयामासेति सुधर्मामपीतिसंबंधात्सर्वभावि
त्वात्भूतनिर्देशः मर्त्यधर्मैः क्षुत्पिपासादिषडूर्मिभिः ५५ निधिपतिःकुबेरः अष्टौकोशान्निधीन् प
द्मश्चैवमहापद्मोमत्स्यकूर्मौतथोदकः नीलोमुकुंदःशंखश्चनिधयोष्टौप्रकीर्तिताः इतिप्रसिद्धान् नि

वास्तोष्पतीनांचगृहैर्वल्लभीभिश्चनिर्मितैः चातुर्वर्ण्यजनाकीर्णंयदुदेवगृहोल्लसत् ५४ सुधा
र्मांपारिजातंचमहेंद्रःप्राहिणोद्धरेः यत्रचावस्थितोमर्त्योमर्त्यधर्मैर्नयुज्यते ५५ श्यामैकक
र्णान्वरुणोहयान्शुक्लान्मनोजवान् अष्टौनिधिपतिःकोशाल्लोकपालोनिजोदयान्
५६ यद्यद्भगवतादत्तमाधिपत्यंस्वसिद्धये सर्वंप्रत्यर्पयामासुर्हरौभूमिगतेनृप तत्रयोगप्र
भावेननीत्वासर्वजनंहरिः ५७ प्रजापालेनरामेणकृष्णःसमनुमंत्रितः निर्जगामपुरद्वारा
त्पद्ममालीनिरायुधः ५८ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपंचाशत्तमोध्यायः ॥

जोदयान् निजविभूतीः ५६ अन्येचसिद्धादयोभगवतास्वाधिकारसिद्धये यद्यदाधिपत्यंदत्तमासीत्त
त्सर्वंप्रत्यर्पयामासुरिति ५७ यथाकालयवनोनवेत्ति नचासौजनः तथायोगप्रभावेननीत्वातमत्र
स्थित्वाप्रजाःपालय अहंपलायिष्य इतिसमनुमंत्रितःकृतानुमंत्र इति ५८ दशमेपंचाशत्तमः ॥
॥ ॥ ॥ ॥

भा०
द०
५

एकपंचाशत्तमे हन्त मुचुकुंददृशा हरिः यवनं मुचुकुंदेन स्तुतः सन्नन्वकंपत १ यवनेंद्रस्य काल
यवनाद्युद्भीषणात् हरिर्हरगिरः स्वैरपालनायापलायत २ यदा गार्ग्यः श्यालेन षंढ इत्युक्तः सभा-
यां यादवैरुपहसितः क्रुद्धोसौ श्रीमहेशप्रसादाद्यदुभीषणं पुत्रं वरं लब्धवान् ततश्च यवनेंद्रेणापुत्रे-
ण स्वक्षेत्रे पुत्रोत्पादनाय प्रार्थितो गार्ग्यः कालयवनमजीजनदिति पुराणप्रसिद्धं पुरद्वाराद्विनिःक्रांत

श्रीशुक उवाच ॥ तं विलोक्य विनिःक्रांतमुज्जिहानमिवोडुपं दर्शनीयतमं श्यामं पीतकौशे
यवाससं १ श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरं पृथुदीर्घचतुर्बाहुं नवकंजारुणेक्षणं
२ नित्यप्रमुदितं श्रीमत्सुकपोलं शुचिस्मितं मुखारविंदं बिभ्राणं स्फुरन्मकरकुंडलं ३
वासुदेवो ह्ययमिति पुमान् श्रीवत्सलांछनः चतुर्भुजोरविंदाक्षो वनमाल्यतिसुंदरः ४ ल
क्षणैर्नारदप्रोक्तैर्नान्यो भवितुमर्हति निरायुधश्चलन्पद्भ्यां योत्स्येनेन निरायुधः ५ इति नि
श्चित्य यवनः प्राद्रवंतं पराङ्मुखं अन्वधावज्जिघृक्षुस्तं दुरापमपि योगिनां ६ हस्तप्राप्तमिवा
त्मानं हरिणा स पदे पदे नीतो दर्शयता दूरं यवनेशोद्रिकंदरं ७ ॥

उज्जिहानमुद्गच्छंतं १ २ नित्यप्रमुदितमित्यादि मुखारविंदविशेषणं ३ ४ नारदोक्तैर्लक्षणैरयं पु
मान् वासुदेव एव नान्यो भवितुमर्हति अयं निरायुधः अतोनेन पद्भ्यामेव चलन्निरायुधोहं योत्स्या
मि ५ ६ इति निश्चित्य पराङ्मुखं प्राद्रवंतमन्वधावदित्यन्वयः ७ ॥ ५

आत्मानं हन्तुमागतं दर्शयन् आहूतं नीत इत्यन्वयः अहताशुभः अक्षीणकर्मा ८ ९ तेशयानमच्युतं
मत्वाअताडयदिति १० ११ तस्य क्रुद्धस्य दृष्टिपातेन संदीप्तो यः स्वदेहजो ग्निस्तेन १२ यवनमर्दय
तिहिनस्तीति तथा सकस्य वंश्यः किंवीर्यः कीदृक्प्रभाववान् किंतेजः कस्य वीर्यं पुत्र इत्यर्थः

पलायनं यदुकुले जातस्य तव नोचितं इति क्षिपन्ननुगतो नैनं प्रापाहताशुभः ८ एवं क्षिप्तो
पि भगवान्प्राविशद्गिरिकंदरं सोपि प्रविष्टस्तत्रान्यं शयानं ददृशे नरं ननु सौ दूरमानीय शेते
मामिह साधुवत् ९ इति मत्वाच्युतं मूढस्तं पदा समताडयत् स उत्थाय चिरं सुप्तः शनैरुन्मील्य
लोचने १० दिशो विलोकयन्पार्श्वे तमद्राक्षीदवस्थितं स तावत्तस्य रुष्टस्य दृष्टिपातेन भारत ११
देहजेनाग्निना दग्धो भस्मसादभवत्क्षणात् ॥राजोवाच॥ को नाम स पुमान्ब्रह्मन्कस्य किंवीर्य एव
वा कस्माद्गुहां गतः शिष्ये किंतेजो यवनार्दनः १२ ॥श्रीशुक उवाच॥ स इक्ष्वाकुकुले जातो मां
धातृतनयो महान् मुचुकुंद इति ख्यातो ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः १३ स याचितः सुरगणैरिंद्राद्यैरा
त्मरक्षणे असुरेभ्यः परित्रस्तैस्तद्रक्षां सो करोच्चिरं १४ लब्ध्वा गुहं ते स्वःपालं मुचुकुंदमथा
ब्रुवन् राजन्विरमतां कृच्छ्राद्भवान्नः परिपालनात् १५ नरलोकं परित्यज्य राज्यं निहतकंट
कं अस्मान्पालयतो वीर कामास्ते सर्व उज्झिताः १६ सुता महिष्यो भवतो ज्ञातयो मात्यमंत्रि
णः प्रजाश्च तुल्यकालीया नाधुना संति कालिताः १७

शिष्ये स्वपिति १३ सत्यः संगरो युद्धं प्रतिज्ञा वा यस्य सः १४ १५ गुहे कार्तिकेये स्वःपालं स्वर्गपा
लकं सेनान्यं १६ उज्झितास्त्यक्ता गता इत्यर्थः १७

भा० ५१

किंच सनाइति तत्यकालीयाः तत्समानकालीनाः कालिताः विचालिताः १८ मत्प्रजाः कोन्यः।
कालयेदितिचेदतआहुः कालइति कालयतेइत्यत्रकालयति १९ तस्यकैवल्यस्य २० गुहा

कालोबलीयान्बलिनांभगवानीश्वरोव्ययः प्रजाःकालयतेक्रीडन्पशुपालोयथापशू
न् १९ वरंवृणीष्वभद्रंतेऋतेकैवल्यमद्यनः एकएवेश्वरस्तस्यभगवान्विस्वरव्ययः २० ए
वमुक्तः सवैदेवानभिवंद्यमहायशाः अशयिष्टगुहाविष्टोनिद्रयादेवदत्तया २१ यःक
श्चिन्ममनिद्रायाभंगंकुर्यात्सुरोत्तमाः सोपिभस्मीभवेदाशुतथोक्तममरैस्तदा २२ यवना
नेभस्मसान्नीतेभगवान्सात्वतर्षभः आत्मानंदर्शयामासमुचुकुंदायधीमते २३ तमालो
क्यघनश्यामंपीतकौशेयवाससं श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभेनविराजितं २४ चतुर्भुजं
रोचमानंवैजयंत्याचमालया चारुप्रसन्नवदनंस्फुरन्मकरकुंडलं २५ प्रेक्षणीयंनृलोकस्य
सानुरागस्मितेक्षणं अपीच्यवयसंमत्तमृगेंद्रोदारविक्रमं २६ पर्यपृच्छन्महाबुद्धिस्तेजसा
तस्यधर्षितः शंकितःशनकैराजादुर्धर्षमिवतेजसा २७ ॥मुचुकुंदउवाच॥ कोभवानिहसं
प्राप्तोविपिनेगिरिगह्वरे पद्भ्यांपद्मपलाशाभ्यांविचरस्युरुकंटके २८ किंस्वित्तेजस्विनां
तेजोभगवान्वाविभावसुः सूर्यःसोमोमहेंद्रोवालोकपालोपरोपिवा २९

यांप्रविष्टःशेतेस्म २१ धर्षितः अभिभूतः दुर्धर्षं अप्रधृष्यं २७ विपिने अरण्ये तत्रापि गिरेर्गह्वरे
दुःप्रवेशस्थाने तत्रापि उरुकंटके पद्मपलाशसदृशाभ्यां पद्भ्यां विचरसीति २८ तेजःस्फूर्तिः
प्रभावोदीप्तिर्वा २९ ॥

६

सर्वत्रापरितोषादाह मन्य इति पुरुषर्षभं श्रीविस्तु महाख्यातं श्रेतस्तमः २८ वयंत्विति वर्णा
भिप्रायेणावहुवचनं तेष्वहं मुचुकुंद इति प्रोक्त इति युवनाश्वो मांधातानः पिता ३० ३१ ३२ ३३ ३४ क्व

मन्ये त्वां देवदेवानां त्रयाणां पुरुषर्षभं यद्बाधसे गुहाध्वांतं प्रदीपः प्रभया यथा २८ शुश्रूष
तामव्यलीकमस्माकं नरपुंगव स्वजन्मकर्मगोत्रं वा कथ्यतां यदि रोचते २९ वयं तु पुरुषा
व्याघ्र ऐक्ष्वाकाः क्षत्रबंधवः मुचुकुंद इति प्रोक्तो यौवनाश्वात्मजः प्रभो ३० चिरप्रजागरश्रां
तो निद्रयोपहतेंद्रियः शयेऽस्मिन्निर्जने कामं केनाप्युत्थापितोऽधुना ३१ सोऽपि भस्मीकृतो नू
नमात्मीयेनैव पाप्मना अनंतरं भवान् श्रीमान् लक्षितोऽमित्रशातनः ३२ तेजसा तेऽविष
ह्येण भूरि द्रष्टुं न शक्नुमः हतौजसो महाभाग माननीयोऽसि देहिनां ३३ एवं संभाषितो रा
ज्ञा भगवान् भूतभावनः प्रत्याह प्रहसन्वाण्या मेघनादगभीरया ३४ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ज
न्मकर्माभिधानानि संति मेंऽग सहस्रशः न शक्यंतेऽनुसंख्यातुमनंतत्वान्मयापि हि ३५ क्व
चिद्रजांसि विममे पार्थिवान्युरुजन्मभिः गुणकर्माभिधानानि न मे जन्मानि कर्हिचित् ३६
कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मे नृप अनुक्रमंतो नैवांतं गच्छंति परमर्षयः ३७ त
थाप्यद्यतनान्यंग शृणुष्व गदतो मम विज्ञापितो विरिंचेन पुराहं धर्मगुप्तये ३८

क्वचित्कदाचित्कश्चिद्यद्यपि रजांस्यपि विममे गणितवान् तथापि न जन्मानि कर्माणि विमिमीते ३५ ३६

भा० द० ८

तेतिग्मचक्षुषानिमित्तेनमयैवदग्धः ४१ अनुग्रहोहमितिशोचितुं यद्वाअन्यैर्दत्तेषुत्वदीयमानेषुयथा
शोचन्तितेनैवंमांप्रपन्नः मद्दत्तवराणामक्षयत्वादितिभावः ४२ अष्टाविंशतिमेयुगेभगवाननवतरिष्यती
तिवृद्धगर्गवाक्यमनुस्मरन्नित्यर्थः ४४ तद्भक्तिरेवकेवलेऽर्थलाभाकामांस्त्यक्त्वाज्ञानवराण्योग्यान्या

समेभागधेयमाणानामसुराणांत्वयायच अवतीर्णोयदुकुलेगृहआनकदुन्दुभेः ३९ वदं
तिवासुदेवेतिवसुदेवसुतंहिमां कालनेमिर्हतःकंसःप्रलंबाद्याश्चसद्विषः ४० अयंच
यवनोदग्धोराजंस्तेतिग्मचक्षुषा सोहंतवानुग्रहार्थंगुहामेतामुपागतः ४१ प्रार्थितःप्र
चुरंपूर्वंत्वयाहंभक्तवत्सलः वरान्वृणीष्वराजर्षेसर्वान्कामान्ददामिते ४२ मांप्रपन्नोज
नःकश्चिन्नभूयोर्हतिशोचितुं ॥श्रीशुकउवाच॥इत्युक्तस्तंप्रणम्याहमुचुकुंदोमुदान्वि
तः ४३ ज्ञात्वानारायणंदेवंगर्गवाक्यमनुस्मरन् ४४ मुचुकुंदउवाच॥विमोहितोयंज
नईशमाययात्वदीययात्वांनभजत्यनर्थदृक् सुखायदुःखप्रभवेषुसज्जतेगृहेषुयोषित्पु
रुषश्चवंचितः ४५

प्रायेणअभक्तानांसंसारमनुभिःप्रपंचयन्स्तौति विमोहितोयमिति हेईशयोयोषित्पुरुषश्च
तिहिवियोग्यपिजनस्त्वदीययामाययाविमोहिताः अनर्थदृक् अर्थेपरमार्थसत्वेनानर्थपश्यती
तितथा अतस्त्वांनभजतिकिंतुपरस्परंवंचितःसन्सुखेच्छयादुःखानामेवप्रभवोयेषुतेषुगृहे।

॥ ११२ ॥

किंच कामसुखं सूकरादिष्वपि संभवति भगवद्भजनं तु न मानुषव्यतिरेकेणेति मानुषत्वं श्लाघ्यं त्वामभजन्तं निन्दत्याह लब्ध्वेति अत्र कर्मभूमौ अव्यंगं अविकलांगं किंच असति विषयसुखे मतिर्यस्य सः गृहमेवान्धकूपस्तस्मिन्पतितः यथा पशुस्तृणलुब्धोऽन्धकूपे पततीति ४५ न केवलमस्य जनस्यैवं गतिः किंतु ममापि तथैवेत्याह ममेति मर्त्ये शरीरे आत्मबुद्धिर्यस्य अत एव सुतादिष्वासज्जमानस्य ४६ उन्नद्धमदत्वं प्रपंचयति कलेवर इति घटकुड्यादिसदृशे देहे आत्मनि

लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्र मानुषं कथंचिदव्यंगमयत्नतोऽनघ पादारविंदं न भजत्यसन्मतिर्गृहांधकूपे पतितो यथा पशुः ४५ ममैष कालोऽजित निःफलो गतो राज्यश्रियोन्नद्धमदस्य भूपतेः मर्त्यात्मबुद्धेः सुतदारकोशभूष्वासज्जमानस्य दुरंतचिंतया ४६ कलेवरेऽस्मिन्घटकुड्यसंनिभे निरूढमानो नरदेव इत्यहं वृतो रथेभाश्वपदात्यनीकपैर्गां पर्यटंस्त्वागणयन्सुदुर्मदः ४७ प्रमत्तमुच्चैरिति कृत्यचिंतया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसं त्वमप्रमत्तः सहसाभिपद्यसे क्षुल्लेलिहानोऽहि

नरदेवं सुदुर्मदस्यासं अतो ममैष कालो निःफलो गत इति ४७ त्वामगणयं तत्त्वमाक्रामसीत्याह प्रमत्तमिति प्रमत्ते अनवहिते त्वामंतकमविगणय्य देहादिष्वासक्तमिति यावत् उच्चैः प्रमत्त इति कृत्यचिंतया एवमेवं करणीयमिति मनोरथपरंपरया मनोरथे भग्नेऽपि विषयेषु लालसं उत्सुकं प्राप्तेऽपि पुनः प्रवृद्धो लोभस्तृष्णा यस्य तं अंतकस्त्वमभिपद्यसे अभिभवसीत्यर्थः यथा क्षुत्क्षीणो लेलिहानोऽहिराखुं मूषकमिवेति ४८ ॥

किंच कालात्मनात्वयाभिपन्नो देह एवं भवतीत्याह पुरेति स्वसृगालादिभिर्भक्षितो विट्संज्ञितः ते
रभक्षितः कृमिसंज्ञितः दग्धो भस्मसंज्ञितो भवतीति ४९ किंच अनेकशो ग्रामैः प्राग्पादिभिर्विजयिनोरा
ज्ञोपि पारं तत्र ऋतुः त्वत्तद्वस्थमेवेत्याह निर्जित्येति अभूतविग्रहः अविद्यमानसंग्रामः पूर्वं येस
मास्तैराजभिर्वंदितोपि भिक्षुनीभावसात्वमेवे पर्यंये भुतेषु योषितां महहेषु क्रीडाम्हगारवत्तस्ततो नीय
ते ५० किंच तत्रातितक्ष्याकुलस्य नभोगा बलाः कश्चिदस्तीत्याह करोतीति तपसि श्रयः शय

पुरा यथेर्हेमपरिष्कृतैर्भूरवमतंगजैर्योनरदेवसंज्ञितः सएवकालेनदुरत्ययेन तेकलेवरोवि
ट्कृमिभस्मसंज्ञितः ४९ निर्जित्यदिक्चक्रमभूतविग्रहोवरासनस्थः समराजवंदितः गृ
हेषुमैथुन्यसुखेषु योषितांक्रीडामृगः पूरुषईश नीयते ५० करोतिकर्माणितपः सुनिष्ठि
तो निवृत्तभोगास्तदपेक्षयाददत् पुनश्चभूयेयमहंस्वराडिति प्रवृद्धतर्षोनसुखाय कल्पते ५१
भवापवर्गोभ्रमतो यदाभवेज्जनस्यतर्ह्यच्युत सत्समागमः सत्संगमो यर्हि तदैव सद्गतौ परा करोतेर्वि ज्ञायतेमतिः ५२

नवसन्नचर्यादौ सुनिष्ठितः पुनश्च स्वराडिंद्रः स्यामिति यद्वा जन्मांतरेष्वेवमेव चक्रवर्तीस्यामिति ५१ ता
देवमद्यभिः प्रनोवैरी श्रवहिर्मुखानां संसारं प्रपंच्य भक्तानां निवृत्तिक्रममाह भवापवर्गइति भोग्यभ्र
तम्भ्रमतः संसरतो जनस्य यदा तदनुग्रहेणाभवस्यापवर्गः अंतोभवेत् प्राप्तकालः स्यात् त
दासतां संगमो भवेत् यदाच सत्संगमो भवेत्तदा सर्वसंगनिवृत्याकार्यकारणनियंतरि त्वयि भक्ति ८
र्भवति ततो मच्चनत्यर्थः ५२ ॥

ममतत्सत्संगमात्सर्वमेवयोराज्यादिसंगविच्छेदोजातः सोयंत्वयामहाननुग्रहःकृतइत्याह मन्यइति तेनत्वया
साधुभिर्विवेकिभिः त्वत्सेवनंप्रवेष्टुमिच्छद्भिः स्वयंत्यक्तुमलभमानैःप्रार्थ्यतइति ५३ तदेवंविषयसे-
वामार्गंभगवत्सेवामार्गंचविविच्यवरान्वृणीष्वेतियदुक्तंतत्रोत्तरमाह नकामयइतिअकिंचनानिवृत्ता-
भिमानाः आर्योविवेकी ५४ रजस्तमःसत्वगुणैरनुबध्यंतइतितथाभूताः ऐश्वर्यादिप्राकृमरणादिधर्मादि
हृत्वा विसृज्यएवंभूतंपुरुषमीश्वरं ज्ञप्तिमात्रंज्ञानघनं कुतः निरंजनं तत्कुतः निर्गुणंतदपिकुतःअ-

मन्येममानुग्रहईशतेकृतोराज्यानुबंधापगमोयदृच्छया यःप्रार्थ्यतेसाधुभिरेकचर्ययावनंविविक्षद्भि-
रखंडभूमिपैः ५३ नकामयेन्यंतवपादसेवनादकिंचनप्रार्थ्यतमाद्वरंविभो आराध्यकस्त्वांह्यपव-
र्गदंहरेवृणीतआर्योवरमात्मबंधनं ५४ तस्माद्विसृज्याशिषईशसर्वतोरजस्तमःसत्वगुणानुबं-
धनाः निरंजनंनिर्गुणमद्वयंपरंत्वांज्ञप्तिमात्रंपुरुषंव्रजाम्यहं ५५ चिरमिहवृजिनार्तस्तप्यमा-
नोनुतापैरवितृषषडमित्रोलब्धशांतिः कथंचित् शरणदसमुपेतस्त्वत्पदाब्जंपरात्मन्नभयमृतम-
शोकंपाहिमापन्नमीश ५६

द्वयंअतएवात्मरूपंत्वांशरणंव्रजामीति ५५ भुक्त्वातावद्भोगानकैवल्यंतत्करस्थमेवेतिपुनर्वरैःप्रलोभयंतंप्री-
कृष्णंप्रसादोपग्रहेणप्रार्थयतेचिरमिति वृजिनैःकर्मफलैरार्तः पुनस्तद्वासनाभिस्तप्यमानः तथापिअवि-
तृषषडमित्रः तृडेवतृषातस्मान्नविगतातृषाः षडमित्राःपंचबुद्धींद्रियलक्षणायस्यसः अतएवालब्धशांतिः
कथंचिद्दैववशेनलब्धशांतिरितिवा शरणंसत्वानंतदृष्टानीतितथाहेशरणद समुपेतःप्राप्तोहंअशो-
कत्वेहेतुःअभयंतत्रापिहेतुः ऋतंअपायअपदार्थंमांपाहीति ५६ ॥

भा० द० ५१

अप्रमादाय प्रमादाय न भवत्येवं कृतं त्वयेत्यत आह नधीरिति एकांतभक्तानां धीराशीर्भिः कामैरपि न भिद्यते तेन सज्ज्ञानं तत्त्वार्थः ५७ व्यतिरेकमाह युंजानानामिति उत्थितं विषयाभिमुखं ५८ तुभ्यं तव ५९

श्रीभगवानुवाच॥ सार्वभौममहाराजमतिस्तेविमलोर्जिता वरैः प्रलोभितस्यापिनकामैर्विहता।
यतः ५७ प्रलोभितोवरैर्यत्त्वमप्रमादायविद्धितत् नधीर्मय्येकभक्तानामाशीर्भिर्भिद्यतेक्वचित्
५८ युंजानानामभक्तानांप्राणायामादिभिर्मनः अक्षीणवासनंराजन्दृश्यतेपुनरुत्थितं
५९ विचरस्वमहींकामंमय्यावेशितमानसः अस्त्वेवंनित्यदातुभ्यंभक्तिर्मय्यनपायिनी ६०
क्षात्रधर्मस्थितोजंतून्नवधीर्मृगयादिभिः समाहितस्तत्तपसाजह्यघंमदुपाश्रितः ६१ जन्म
न्यनंतरेराजन्सर्वभूतसुहृत्तमः भूत्वाद्विजवरस्त्वंवैमामुपैष्यसिकेवलं ६२ ॥इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेदशमस्कंधेमुचुकुंदस्तुतिरेकपंचाशत्तमोध्यायः॥ श्रीशुकउवाच॥ इत्थंसोनु।
गृहीतोंगकृष्णेनेक्ष्वाकुनंदनः तंपरिक्रम्यसन्नम्यनिश्चक्रामगुहामुखात् १ संवीक्ष्यक्षुल्ल।
कान्मर्त्यान्पशून्वीरुद्वनस्पतीन् मत्वाकलियुगंप्राप्तंजगामदिशमुत्तरां २ तपःश्रद्धायुतो।
धीरोनिःसंगोमुक्तसंशयः समाधायमनःकृष्णेप्राविशद्गंधमादनं ३ बदर्याश्रममासाद्यनर।

युग्माभासेन भीषयंस्तपसि लोकसंग्रहे प्रवर्तयति क्षात्रधर्मेति ६०॥ दशमेएकपंचाशतमः॥ द्विपं
चाशेतमेथावनभयादिवातः पुरीं अत्र मोचतसंदेशेनकृतिणा द्विजवर्णितं १ क्षुल्लकानल्पान्।

निःस्नेनयन्मार्गेवलतिस्म ५ वेगारभसांवेगोद्रेकं ६ भीरुभीतवत् भीरोरपिभीतवत् अति।
भीतवदित्यर्थः ७ चेलतुः पलायेतांवहुयोजनं देशं ८ अप्रमाणवित्तप्रमाणमियत्तातज्ञवेत्ती
तितया ९ तुंगःप्रकाटशयोजनोन्नतं प्रकर्षेणवर्षंत्यस्मिन्निति प्रवर्षणः तस्याख्यायस्यतं नदा।

भगवानुग्रसेनात्मजापुरीयवनवेष्टितां हत्वाम्लेच्छवलं निन्येनदीयं द्वारकांयतनं ५ नीयमा।
नेयनेगोभिर्न्दृभिश्चाच्युतचोदितैः आनगामजरासंधस्त्रयोविंशत्यनीकपः ६ विलोक्य
वेगारभसंरिपुसैन्यस्यमाधवो मनुष्यचेष्टामापन्नोराजन्नदुद्रुवतद्रुतं ७ विहायवित्तंप्रचु
रमभीतोभीरुभीतवत् पद्भ्यांपद्मपलाशाभ्यांचेरतुर्वहुयोजनं ८ पलायमानौतौदृष्ट्वाप्र
हसन्मागधोवली अन्वधावद्रथानीकैरीशयोरप्रमाणवित् ९ प्रद्रुत्यदूरंसंश्रान्तौतुंगमा
रुहतांगिरिं प्रवर्षणाख्यंभगवान्नित्यदायत्रवर्षति १० गिरौनिलीनावाज्ञायनाधिग
म्यपदंन्नृप ददाहगिरिमेधोभिः समंतादग्निमुत्सृजन् ११ ततउत्पत्यतरसादह्यमानत
टादुभौ दशैकयोजनोत्तुंगान्निपेततुरधोभुवि १२ अलक्ष्यमाणौरिपुणासानुगेनयदूत्त
मौ स्वपुरंपुनरायातौसमुद्रपरिखांनृप १३ सोपिदग्धाविति मृषामन्वानोवलकेशवौ

५२ [illegible]

हृ भगवानिति इंद्रः १० तत्रविविक्तत्वंपितयोः पदंनिलयस्थानं अनधिगम्य ११ ततोगिरेः
दशावणकंचयानियोजनानितावत् उत्तुंगान् मागधसंरोधदेशमतिक्रम्यपरतोधोनिपेत

भा॰ द॰ ५२

१५ श्रीकृष्णस्यविवाहान्निरूपयितुंबलदेवविवाहंनवमस्कंधोक्तमनुस्मारयति आनर्तेति माञ्चो २ २२
कलौ १६ गारुडोयथादेवान्प्रमथ्यसुधामहारत्तथेति १७ राक्षसोयुद्धहरणादितिस्मृतेः राज्ञः प्र
मथ्येति चवद्धन्याराक्षसेनविधानेनोपयेमेपरिणीतवानितिश्रुतं १८ पूर्वमेववासामान्यतएव

आनर्ताधिपतिः श्रीमान्रैवतोरेवतींसुतां ब्रह्मणाचोदितःप्रादाद्बलायेतिपुरोदितं १५
भगवानपिगोविंदउपयेमेकुरूद्वह वैदर्भींभीष्मकसुतांश्रियोमात्रांस्वयंवरे १६ प्रम
थ्यतरसाराज्ञःशाल्वादींश्चैद्यपक्षगान् पश्यतांसर्वलोकानांतार्क्ष्यपुत्रःसुधामिव १७
राजोवाच॥ भगवान्भीष्मकसुतांरुक्मिणींरुचिराननां राक्षसेनविधानेनउपयेमइतिश्रु
तं १८ भगवन्श्रोतुमिच्छामि कृष्णस्यामिततेजसः यथामागधशाल्वादीन्जित्वाक
न्यामुपाहरत् १९ ब्रह्मन्कृष्णकथाःपुण्यामाध्वीर्लोकमलापहाः कोनुतृप्येतशृ
ण्वानःश्रुतज्ञोनित्यनूतनाः २० ॥श्रीशुकउवाच॥ राजासीद्भीष्मकोनामविदर्भाधिपतिर्म
हान् तस्यपंचाभवन्पुत्राःकन्यैकाचवरानना २१ रुक्म्यग्रजोरुक्मरथोरुक्मबाहुरनं
तरः रुक्मकेशोरुक्ममालीरुक्मिण्येषास्वसासती २२ सोपश्रुत्यमुकुंदस्यरूपवीर्यगु
णश्रियः गृहागतैर्गीयमानास्तंमेनेसदृशंपतिं २३

श्रुतं १९ पूर्वमेववासामान्यतएवश्रुतंविशेषेणतुश्रोतुमिच्छामि १९ श्रवणोत्सुकतामाविःकरो
ति ब्रह्मन्निति पुण्याःमहाफलाःमाध्वीःश्रुतिसुखाः लोकस्यमलापहाःशृण्वानःशृण्वानस्तृप्येत्॥ १०

वेद्यममन्यतनतस्मावरमित्यर्थः २४ अवेत्यतातोऽयमितायोगीसनीलकराद्वाकुणालायकृत्समानेतुं।
प्रेषयामास २५ प्रतीहारैर्द्वारपालैः २७ आत्मानं श्रीकुलं २८ अभिसरणानुगानैः संमर्दयन् २९
सधर्मोऽस्य ब्राह्मणस्याखिलकादोगायाडाससब्राह्मणोऽस्यविप्रस्याखिलकामधुगिति ३१ लोकानोऽमो

तां बुद्धिलक्षणोदार्यकृतमशीलगुणाग्रयां कुणालमसहधर्मभार्यांसमज्ञोऽहंमनोदये २४ वेश्
नामिकृतां दानं कुणालायभगिनींन्नृप ततोनिवार्यकुणालद्विट्कृतकीवेद्यममन्यत २५ तदेवे
न्यामिनायोगीवेद्यमौकुमनाम्यस्य विचिंत्यामं द्विजंकंचित्कुणालायेप्राहिणोद्रुतं २६ हम्यकांमस
मभ्येत्यप्रतीहारैः प्रवेशितः अपश्यदाढ्यंपुरुषमासीनंकांचनासने २७ हृष्टाब्राह्मणदेवस्त
मवरुह्यनिजासनात् उपवेश्यार्हयांचक्रेयथात्मानंदिवौकसः २८ तमभ्यर्च्यतंविश्रांत
मुपगम्यसतांगतिः पाणिनाभिसरणान्यादावव्यग्रः समपृच्छत २९ कच्चिद्विजवरश्रेष्ठय।
र्मास्तेवेद्युसंमतः वर्ततेनातिकृच्छ्रेणसंतुष्टमनसः सदा ३० संतुष्टोयर्हिवर्ततब्राह्मणोयो।
नकेनचित् अहीयमानः स्वान्धर्मान् सह्यस्याखिलकामधुक् ३१ असंतुष्टोसकृल्लो।
कानाप्नोत्यपिसुरेश्वरः अकिंचनोऽपिसंतुष्टः शेतेसर्वांगविज्वरः ३२

निलोकाभल्लोकाननंतरंपर्यटंतिमेकत्रनिर्वृतस्तिष्ठतीत्यर्थः नाप्नोतीतिपाठेसुरेश्वरोऽपिमत्तालोका
न्नाप्नोतिउत्तमलोकानप्राप्नोत्यप्राप्यइवक्लिश्यतीत्यर्थः शेतेस्वास्थ्यमास्तइत्यर्थः तदेवाह सर्वेषु

कल्पद्रुमावदानमालाटीका: २२

भा० ३ ११

स्वलाभःस्वतएवप्राप्तोलाभः आत्मलाभोवातेनसंतुष्टान्पूर्णान्साधून्स्वधर्मनिष्ठान् १३ यस्मा
त्तोविषयेदेशे यतःस्थानात्यदिच्छयायस्यकार्यस्येच्छयादुर्गंसमस्त्रं १४ संपृष्टःसंप्रश्नःपृष्टश्चोद्यो
र्थेसः परमेष्ठिनापरमेश्वरेणैवेत्यूनामभिप्रेतेरुक्मिण्याश्चेष्टितमित्यादिसर्वं १५ रुक्मिण्यास्वयमे
कांतेलिखितानाटतपत्रिका सद्दामनन्तस्यकृष्णायप्रेमविह्वामदर्शयत् ब्राह्मणःश्रीकृष्णान्नया

विप्रान्स्वलाभसंतुष्टान्साधून्भूतसुहृत्तमान् निरहंकारिणःशांतान्नमस्येशिरसासकृत्
१३ कच्चिद्वःकुशलंब्रह्मन्राजतोयस्यहिप्रजाः सुखंवसंतिविषयेपाल्यमानाःसमेप्रि
यः १४ यतस्त्वमागतोदुर्गंनिस्तीर्येहयदिच्छया सर्वंनोब्रूह्यगुह्यंचेत्किंकार्यंकरवा
णिते १५ एवंसंपृष्टसंप्रश्नोब्राह्मणःपरमेष्ठिना लीलागृहीतदेहेनतस्मैसर्वमवर्णय
त् १६ ॥रुक्मिण्युवाच॥ श्रुत्वागुणान्भुवनसुंदरशृण्वतांते निर्विश्यकर्णविवरैर्हरतोंगता
तापं रूपंदृशांदृशिमतामखिलार्थलाभं त्वय्यच्युताविशतिचित्तमपत्रपंमे १७

वाचयतिश्रुत्वेति अयमर्थःहेअच्युतहेभुवनसुंदरेति श्रोतृकंयोनयति कृतवमहिमाक्षो
वाहेरूपकुलशीलादियुक्तापितथापिअपरानात्रपायस्मात्ततमेवितेत्वयिप्राविशति आस
क्तते तत्कुतस्तत्राह शृण्वतांकर्णविवरैरंतःप्रविश्यअंगानांतापंअंगेतिसंबोधनंवा हरतस्त
वगुणान्श्रुत्वातथादृशिमतांचक्षुष्मतांदृशामखिलार्थलाभात्मकंरूपंचश्रुत्वेति १८ ११

अहो कुलकन्यानामिदमनौचित्यमिति माशंकिष्ठा इत्याह कान्तेति हे मकुंद हे नरसिंह नरश्रेष्ठ कान्ता
मकन्या कुलवतीन यामहतीम् गुणोदारां तथापि मम त्वां पतिं न वृणीतेति मयैव केयं दोषशंके तिभा
वः कथंभूतं कुलशीलादिभिरात्मनैव तुल्यं निरुपममित्यर्थः द्रविणं द्रव्यसंपत् धाम प्रभावः तथा
नरलोकस्य मनसोऽभिरामो मनोरमणीयस्मात् किंच कालेविवाहावसरे ३९ हे विभो तत्तस्मात्मम
या भवान् खलु पतिर्वृतः आत्मा च भवतोऽर्पितः अत्र त्वमत्रागत्य मां तव जायां विधेहि विपक्षे बाधकं

कात्वा मकुंद महती कुलशीलरूपविद्यावयोद्रविणधामभिरात्मतुल्यं धीरा पतिं कुलवती न
कृ२ वृणीत कन्या काले नरसिंह नरलोकमनोभिरामं ३९ तन्मे भवान् खलु वृतः पतिरंग जायामात्मा
र्पितश्च भवतोऽत्र विभो विधेहि मा वीरभागमभिमर्शतु चैद्य आराद्गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमंबु
जाक्ष ३९ पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेवविप्रगुर्वर्चनादिभिरलं भगवान् परेशः आराधितो यदि
गदाग्रज एत्य पाणिं गृह्णातु मे न दमघोषसुतादयोऽन्ये ४० श्वो भाविनि त्वमजितोद्वहने विदर्भान्
गुप्तः समेत्य पृतनापतिभिः परीतः निर्मथ्य चैद्यमगधेन्द्रबलं प्रसह्य मां राक्षसेन विधिनोद्वह । वीर्यशुल्काम्

यो न पत्याह मा वीरभागमिति वीरस्य तव भागं आरात् शीघ्रं एत्य आगत्य चैद्यो माभिमर्शतु मा स्पृशतु
मृगपतेर्बलिं गोमायुः शृगाल इवेति ३९ अनेकजन्मकृतैः सुकृतैः सुकृतैरिदमेव भूयादिति प्रार्थ्य
यते पूर्तेति पूर्तं कूपादि इष्टं अग्निहोत्रादि दत्तं हिरण्यादि नियमस्तीर्थाटनादि व्रतं कृच्छ्रादि ४० चै
द्यादिवधं भूमिर्प्लिता यां त्वयि किमयुना करणीयमित्यपेक्षायामाह श्वो भाविनीति हे अजित श्वो भावि।

भा॰ द॰ ८२

ननु भवत्तु शिशुपालादि विरुद्धप्रमथनं अन्तःपुरमध्यगतया आत्तवक्त्रे शोभनात्वद्दुःखं वयोपि प्रसन्नेनेत्यत
आह अन्तःपुरेति पुराहं हि वेनेमानो गिरिशामं विका अविकारहादेवसमहराणोस्करमिति भावः
४२ ननु किमनेनार्थकारिणा निर्बंधेन वैद्योपि नावत्यं लभ्यानंगकर्मा योग्य एव वर इति तत्राह य
स्येति हे अंबुजाक्ष यस्य भवतो अंघ्रिपंकजरजोभिः स्नपनं आत्मनस्तमसोपहत्यै उमापति रिव महांतो

अन्तःपुरांतरचरीमनिहत्य बंधूनत्वामुद्वहे कथमिति प्रवदाम्युपायं पूर्वेद्युरस्ति महती कुलदे
वयात्रा यस्यां बहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ४२ यस्यांघ्रिपंकजरजः स्नपनं महांतो वांछंत्यु
मापतिरिवात्मतमोपहत्यै यर्ह्यंबुजाक्ष न लभेय भवत्प्रसादं जह्यामसून्व्रतकृशान्शतज
न्मभिः स्यात् ४३ ॥ब्राह्मण उवाच॥ इत्येते गुह्यसंदेशा यदुदेव मयाहृताः विमृश्य कर्तुं यच्चात्र
क्रियतां तदनंतरं ४४ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे रुक्मिणीपत्रिकावाहो नाम द्विपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ॥श्रीशुक उवाच॥ वैदर्भ्याः स तु संदेशं निशम्य यदुनंदनः प्रगृह्य पाणिना पाणिं

प्रहसन्निदमब्रवीत्

वांछंति नतस्य भवतः प्रसादं यद्यहं न लभेय न प्राप्नुयां तर्हि व्रतैरुपवासादिभिः कृशान् असून्प्राणान्
न जह्यां त्यजेयं ततः किमित्यत आह शतजन्मभिरिति एवमेव वारंवारं जह्यां यावच्छतजन्मभिरपि
तव प्रसादः स्यादिति अत्र यत्कर्तुं करणीयं तत्क्षिप्रमेव क्रियतां तदनंतरमेव क्रियतामिति ४४
द्विपंचाशत्तमः ॥ त्रिपंचाशत्तमे गत्वा विदर्भान्नंदनो हरिः रुक्मिणीमहरत्क्रुद्धो मिषतां हि

केवल॰ ८२

निद्रायामलाभे कारणं त्वं वेदेति तयाकथितमप्यहं जानामीति आनयिष्ये आनेष्यामि राजन्या
पसदान्नृराजसु हीनान् उन्मथ्यानयनेदृष्टांतः पयसदति १ उद्वाहर्क्षमिति पश्चाद्रात्रौ विवाहनक्ष
त्रमितिविज्ञायतसंवारावमस्थाय प्रातर्विदर्भदेशानगमत् भामाविनितमनितोद्वहनेविदर्भान्याः
मः समेत्येतिरुक्मिणीसंदेशान् ४ सेवाद्यन्याटीनि चत्वारि अश्वनामानि ५ पुत्रस्यरुक्मिणः स्नेहे नत

श्री ग न च तथाहमपिनिश्चितोनिद्रां च न लभे निशि वेदाहं रुक्मिणो द्वेषान्ममोद्वाहो निवा
रितः २ तामानयिष्य उन्मथ्य राजन्यापसदान्मृधे मत्परामनवद्यांगीमेधसोऽग्निशिखामिव ३ उद्वा
हर्क्षं स विज्ञाय रुक्मिण्या मधुसूदनः रथः संयुज्यतामाशु दारुकेत्याह सारथिं ४ स चाश्वैः शैब्य
सुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः युक्तं रथमुपानीय तस्थौ प्रांजलिरग्रतः ५ आरुह्य स्यंदनं शौरिः
द्विजमारोप्य तूर्णगैः आनर्तादेकरात्रेण विदर्भानगमद्धयैः ६ राजा स कुंडिनपतिः पुत्रस्नेह
वशं गतः शिशुपालाय स्वां कन्यां दास्यन्कर्माण्यकारयत् ७ पुरं संमृष्टसंसिक्तमार्गरथ्याच
तुष्पथं चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणैः समलंकृतं ८ स्रग्गंधमाल्याभरणैर्विरजोंबरभूषितैः
जुष्टं स्त्रीपुरुषैः श्रीमद्गृहैरगरुधूपितैः ९ पितॄन्देवान्समभ्यर्च्य विप्रांश्च विधिवन्नृप भो।

हयामनुगच्छतीतितथा अनेनशिशुपालेनाभिरुचिं द्योतयति कर्माणिपुरालंकारपितृदेवार्चनादी
नि ७ तान्येवाहपुरमित्यादिचतुर्भिः संमृष्टाः संसिक्ताश्चमार्गादयो यस्मिन्तत् चित्रध्वजपताका
स्ताभिः समलंकृतमकारयत् ८ स्रग्गंधमाल्याभरणैरित्यत्रमत्वर्थोलुप्तः यद्वास्रग्गंधमाल्याभ्या
विभ्रतीतितथातैः तथाविरजोंबरैर्भूषितैश्च स्त्रीपुरुषैर्जुष्टं तथाश्रीमद्भिः गृहैश्चजुष्टं ९ यथान्या

२

कृतकौतुकेन विवाहसूत्रेण मंगलं यस्मात्तां अहतेन नवीनेन भूषणोत्तमैः भूषितां ९ वध्वास्त
स्याः कन्यायाः अथर्ववित् अथर्वणामंत्रवित् ११ अभ्युदयेऽचिते १२ ततश्चतुरंगसैन्यैः प
रिवृतः कुंडिनं भीष्मकस्य पुरं ययौ मदच्युतो गजाः मदच्युतः तैः स्यंदनैः रथैः हेमरचितमाला।

स्नातां सुदतीं कन्यां कृतकौतुकमंगलां अहतांशुकयुग्मेन भूषितां भूषणोत्तमैः ९ च
क्रुः सामयजुर्मंत्रैर्वध्वा रक्षां द्विजोत्तमाः पुरोहितोऽथर्वविद्वै जुहाव ग्रहशांतये ११ हिरण्यरू
प्यवासांसि तिलांश्च गुडमिश्रितान् प्रादाद्धेनूश्च विप्रेभ्यो राजा विधिविदां वरः १२ एवं चे
दिपती राजा दमघोषः सुताय वै कारयामास मंत्रज्ञैः सर्वमभ्युदयोचितं १३ मदच्युद्भि
र्गजानीकैः स्यंदनैर्हेममालिभिः पत्त्यश्वसंकुलैः सैन्यैः परीतः कुंडिनं ययौ १४ तं वै वि
दर्भाधिपतिः समभ्येत्याभिपूज्य च निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने १५ तत्र शा
ल्वो जरासंधो दंतवक्त्रो विदूरथः आजग्मुश्चैद्यपक्षीयाः पौंड्रकाद्याः सहस्रशः १६ कृष्ण
रामद्विषो यत्ताः कन्यां चैद्याय साधितुं यद्यागत्य हरेत्कृष्णो रामाद्यैर्यदुभिर्वृतः १७ योत्स्या
मः संहता तेन इति निश्चितमानसाः आजग्मुर्भूभुजः सर्वे समग्रबलवाहनाः १८ श्रु
त्वैतद्भगवान् रामो विपक्षीयनृपोद्यमं कृष्णं चैकं गतं हर्तुं कन्यां कलहशंकितः १९ बले
न महता सार्द्धं भ्रातृस्नेहपरिप्लुतः त्वरितः कुंडिनं प्रागात् गजाश्वरथपत्तिभिः २० भीष्म।

विघ्नं तेषु तैः १४ कल्पितं यदन्यन्निवेशनं तस्मिन् १५ यदि श्रीकृष्णो हरेदिति शंकिताः कन्यां
साधयितुमित्यर्थः सूर्योदयात्पूर्वमेवोत्कंठेन रुक्मिणि एव चिंतयदित्याह भीकन्येति प्रत्यापतिश्च

त्रियमाणत्रिसंध्यावन्मात्रेणोनरति: अल्पायासोमंदभाग्यायाः २२ जगत्स्थितेयाष्टर्गादिप्रतीतिशंका
यो नायातिहि कृतोयमइतिअस्यार्थः आदौकृतोयमनात्तेनप्रस्थापितवानप्रस्थापनावसरेच किं
चितमपिजगत्स्थितेमनाप्रत्याचष्ट अतःसोपिद्विजोनूनंनायातीति यद्वाततोनिर्गतोपिश्रीकृष्णो
मदैववैमनस्यातनकुचित्प्रतिवंधोभवेदित्याह दुर्भगायाइति २४ कालज्ञानाद्युनापितोविंदागमन

अहोत्रियामांतरितउद्वाहोमेल्पायसः नागच्छत्यरविंदाक्षोनाहंवेद्म्यत्रकारणं २२ सोपिना
वर्ततेद्यापिमत्संदेशहरोद्विजः अपिमय्यनवद्यात्मादृष्ट्वाकिंचिज्जुगुप्सितं २३ मत्पाणिग्रह
णेनूनंनायातिहिकृतोद्यमः दुर्भगायानमेधातानानुकूलोमहेश्वरः २४ देवीवाविमुखागौ
रीरुद्राणीगिरिजासती एवंचिंतयतीवालागोविंदहृतमानसा २५ न्यमीलयतकालज्ञानेत्रे
चाश्रुकलाकुले एवंवध्वाप्रतीक्षंत्यागोविंदागमनंनृप २६ वामऊरुर्भुजोनेत्रमस्फुरन्प्रियभा
षिणः अथकृष्णविनिर्दिष्टःसएवद्विजसत्तमः २७ अंतःपुरचरींदेवींराजपुत्रींददर्शह सातं
प्रहृष्टवदनमव्यग्रात्मगतिंसती २८ ॥

कालइतिमत्वानाकिंचिदाश्वस्तचिंतासतीचिंतालज्जेलोचनेनिमीलितवतीत्यर्थः २६ प्रियभाषि
णः प्रियसूचकाः पुरोयवनेप्राप्तेनश्रीकृष्णेनविनिर्दिष्टःप्राप्तेमांकथयेत्यादिष्टः २७ अव्यग्रात्म
नोदेहस्यगतिर्यस्यतं हृतस्थलक्षणेनतेनकार्यस्यसूचकमभिजानातीतितथा २८ ॥
॥ ॥ ॥

भा० १० ५३

तस्मैप्राप्तंयदुनन्दनमावेदितवान् तच्चशशंस आत्मोपनयनंप्रति आत्मनास्वयंश्रीकृष्णस्यानयनंप्रतितेनद्विजेनसत्यवचनंचोक्तमिति आत्मनः प्राणेश्वरस्येतिवा यद्वाआत्मनस्तस्याउपनयनंप्रतिश्रीकृष्णेनयदुक्तंसत्यवचनंतामामुद्यिष्ये इत्यादितच्चशशंसश्रावयामासेत्यर्थः २९ तंश्रीकृष्णंस्वस्मिन्कार्येसर्वस्वार्पणमपिस्वपर्याप्तमितितद्दिवित्तंप्रियमपश्यन्तीतदाकेवलेननाम पश्चाद्दृष्ट

आलक्ष्यलक्षणाभिज्ञासमपृच्छत्कृतशुचिस्मिता तस्माआवेदयत्प्राप्तंशशंसयदुनन्दनं उक्तंचसत्यवचनमात्मोपनयनंप्रति ३० तमागतंसमाज्ञायवैदर्भीहृष्टमानसा नपश्यन्तीब्राह्मणायप्रियमन्यन्ननामसा ३१ प्राप्तौश्रुत्वास्वदुहितुरुद्वाहप्रेक्षणोत्सुकौ अभ्ययात्तूर्यघोषेणरामकृष्णौसमर्हणैः ३२ मधुपर्कमुपानीयवासांसिविरजांसिसः उपायनान्यभीष्टानिविधिवत्समपूजयत् ३३ तयोर्निवेशनंश्रीमदुपकल्प्यमहामतिः ससैन्ययोःसानुगयोरातिथ्यंविदधेयथा ३४ एवंराज्ञांसमेतानांयथावीर्यंयथावयाः यथाबलंयथावित्तंसर्वैःकामैःसमर्हयत् ३५ कृष्णमागतमाकर्ण्यविदर्भपुरवासिनः आगत्यनेत्राञ्जलिभिःपपुस्तन्मुखपंकजं ३६ ५६

टावित्यर्थः यद्वामांप्रियंयेनमंतितेनावतसर्वेसंपदामास्पदंभवेतिकिंपुनर्मयिप्रणतायामितितनोधिकमन्यत्प्रियंनपश्यन्तीननामेति ३१ महामतिरित्यनेनश्रीकृष्णोवाठंकन्याबुद्धोढुमेवागतःस्यादितिवक्तव्येनविधिनासमपूजयदितिसूचितं यथायथावत् ३२ ससैन्ययोःराज्ञांमध्येवीर्याद्यनतिक्रमणेनसमर्हितवानित्यर्थः ३५ श्रीकृष्णेभाविकर्मसूचकंजनानुरागंदर्शयति श्रीकृ

अस्यैव रुक्मिण्येवार्हन्त्येव अस्मा एव वभैष्म्याण्व समर्चितण्वेति षड्वधाय्याणानि तत्रैकस्मिन्व्यति।
रेकप्रदर्शनमुपलक्षणार्थं नापरेति न च वाक्यभेददोषः अनूद्यविधेयभेदेन विभिन्नानामे
व वाक्यानां सहप्रयोगात् ग्रहं संमार्ष्टीत्यादिवदिति ३७ अयमेवानुग्रह इति निर्दिशति रहस्याति

अस्यैव भार्या भवितुं रुक्मिण्यर्हति नापरा अस्मा एवानवद्यात्मा भैष्म्याः समर्चितः पतिः ३७
किंचित्सुचरितं यन्नास्तेन तुष्टस्त्रिलोककृत् अनुगृह्णातु गृह्णातु वैदर्भ्याः पाणिमच्युतः ३८
एवं प्रेमकलाबद्धा वदन्ति स्म पुरौकसः कन्या चान्तःपुरात्प्रागाद्भटैर्गुप्ताम्बिकालयं प
द्भ्यां विनिर्ययौ द्रष्टुं भवान्याः पादपल्लवे ३९ सा चानुध्यायती सम्यक्मुकुन्दचरणाम्बुजं ।
यतवाक्मातृभिः सार्द्धं सखीभिः परिवारिता ४० गुप्ता राजभटैः शूरैः सन्नद्धैरुद्यतायुधैः
मृदङ्गशङ्खपणवास्तूर्यभेर्यश्च जघ्निरे ४१ नानोपहारबलिभिर्वारमुख्याः सहस्रशः स्र
ग्गन्धवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यः स्वलङ्कृताः ४२ गायन्त्यश्च स्तुवन्तश्च गायका वाद्यवादकाः
परिवार्य वधूं जग्मुः सूतमागधवन्दिनः ४३ आसाद्य देवसदनं धौतपादकराम्बुजा उपस्पृ
श्य शुचिः शान्ता प्रविवेशाम्बिकान्तिकं ४४ तां वै प्रवयसो बालां विधिज्ञा विप्रयोषितः भवा
नीं वन्दयां चक्रुर्भवपत्नीं भवान्वितां ४५

ति ३८ तस्मादगमने विशिनष्टि द्वये ऽनपायामिति ३९ अपि च मृदङ्गेत्यादि जघ्निरे आहता वादिता
इत्यर्थः ४१ वारमुख्या गणिकोत्तमाः ४२ उपस्पृश्य आचम्य ४४ प्रवयसो वृद्धाः भवान्वितामि

नमस्यन्ति स्म त्रिनयनं देवं रुद्रोऽयं मंत्रैः स्वसंतानयुतां गणेशादिसहितां आत्मारामो सौ कथं त्वन्य
प्रा० तिर्भवेदिति चेदत आह तदनमोदना मितिभवतीश्रीकृष्णपदवा ४६ स्वगंधादिभिरंबिकां सम
३० पूजयत् ४७ तथा विप्रस्त्रियोऽपि तैर्द्रव्यैर्लवणादिभिश्च समपूजयदिति ४८ शेषां निर्माल्यं।
५५ ४९ मुनिव्रतं मौनं भृत्या सव्यां ५० तां विलोक्य वीरा मम मंजीरितिनन्तीय पृष्ठोकेनान्वयः प्रणामं

नमस्येतां विकेभीतां स्वसंतानयुतां शिवां भूयात्पतिर्मे भगवान्कृष्णस्तदनमोदतां ४६
अद्भिर्गंधाक्षतैर्धूपैर्वासःस्रङ्माल्यभूषणैः नानोपहारबलिभिः प्रदीपावलिभिः प्रदीपैः ६
बलिभिः पृथक् ४७ विप्रस्त्रियः पतिमतीस्तथा तैः समपूजयत् लवणापूपतांबूलकं
ठसूत्रफलेक्षुभिः ४८ तस्यै स्त्रियस्ताः प्रददुः शेषां युयुजुराशिषः ताभ्यो देव्यै नमश्चक्रे
शेषां च जगृहे वधूः ४९ मुनिव्रतमथ त्यक्त्वा निश्चक्रामांबिकागृहात् प्रगृह्य पाणिना।
भृत्यां रत्नमुद्रोपशोभिना ५० तां देवमायामिव वीरमोहिनीं सुमध्यमां कुंडलमंडिताननां
श्यामां नितंबार्पितरत्नमेखलां व्यंजत्स्तनीं कुंतलशंकितेक्षणां ५१ शुचिस्मितां बिंबफ।
लाधरद्युतिशोणायमानद्विजकुंदकुड्मलां पदा चलंतीं कलहंसगामिनीं सिंजत्कलानू ६

अनामरजस्कां कुंतलेभ्यः शंकिते त्वचचपलेईक्षणे यस्यास्तां ५२ द्विजाएव कुंदानां कुड्मला।
निमुकुलानि बिंबफलवत् योधरस्तस्य द्युतिभिः शोणायमानानि तानि यस्यास्तां कलाशोभा स्क
नयुक्तं नूपुरं सिंजद्यत्तत्कलानूपुरं च तस्य थामदीप्तिः तेन शोभितं शीलमस्ति यस्यास्ते नपदावलं ५५

नकेवलंसंमुमुहुः पेतुश्चेत्याह यामिति यात्राछलेनहरयेस्वलावण्यंसमर्पयंतींयांवीक्ष्यतो
पेतुः ५३ सामानप्राप्तान्ह्रियैक्षत तदैवाच्युतंचददर्शेत्यग्रेणान्वयः चलत्पद्मकोशवल्लो
वरणौचालयंती ५४ सुपर्णोलक्षणंगरुडध्वजेहरिःसिंहः ५५ असहमानानांतेषांआक्रो

विलोक्यवीराममुहुः समागतायशस्विनस्तत्कृतहृच्छयार्दिताः यांवीक्ष्यतेनृपतयस्तदुदा
रहासव्रीडावलोकहृतचेतसउज्झितास्त्राः ५३ पेतुः क्षितौगजरथाश्वगताविमूढायात्रा
छलेनहरयेर्पयतींस्वशोभां सैवंशनैश्चलयतीचलपद्मकोशौप्राप्तिंतदाभगवतःप्रसमी
क्षमाणा ५४ उत्सार्यवामकरजैरलकानपांगैःप्राप्तान्ह्रियैक्षतनृपान्ददृशेच्युतंसा
तांराजकन्यांरथमारुरुक्षतींजहारकृष्णोद्विषतांसमीक्षतां ५५ रथंसमारोप्यसुपर्णल
क्षणंराजन्यचक्रंपरिभूयमाधवः ततोययौरामपुरोगमैःशनैःसृगालमध्यादिवभागहृद्धरिः
५६ तंमानिनःस्वाभिभवंयशःक्षयंपरेजरासंधवशानसेहिरे अहोधिगस्मान्यशआत्त
धन्विनांगोपैर्हृतंकेसरिणांमृगैरिव ५७ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेरुक्मिणीहरणेत्रिपंचाश
त्तमोध्यायः॥ श्रीशुक॥ इतिसर्वेसुसंरब्धावाहानारुह्यदंशिताः स्वैःस्वैर्बलैःपरिक्रांताअन्वी

शमाह अहोधिगस्मान् यत्तोऽस्माकंयशोगोपैर्हृतमिति ५७ ॥दशमेत्रिपंचाशत्तमः॥ चतुःपंचाश
त्तमेतुजित्वाराज्ञोःशिशुपालान् रुक्मिणंचविरूप्याथभैष्म्याःपाणिंगृहीतवान् २ इतीति अहोधि
गस्मानित्युक्त्वेवंवदंतःसंरब्धाः क्रोधाविष्टाः दंशिताः कृतसन्नाहाः परिक्रांताः परिवृताः अन्वी

भा० दु० २६

विस्फूर्ज्यटंकारयित्वा २ परेषां शराणां बाहुल्ये यादवानामचलत्वे दृष्टांतः मेघाइति ३ ऐतन
ऐतन ४ मास्मभैः माभयंकुरु हेवामलोचने नावकैः त्वदीयैः कृत्वा ५ सद्यासो विक्रमश्च।

नानायतनमाला लोका यादवानीकयूथपाः तस्थुस्तत्संमुखा राजन्विस्फूर्ज्य स्वधनूंषिते
२ अभ्यवर्षत्रोजनस्कंधे रथोपस्थेव कोविदाः समंततः शरवर्षाणि मेघा अद्रिष्विवोयथा
पत्युर्बलंशरासारैश्छन्नंवीक्ष्य सुमध्यमा सव्रीडमैक्षत्तद्वक्त्रं भयविह्वललोचना ४ प्रह
स्य भगवानाह मास्मभैर्वामलोचने विनंक्ष्यत्यधुनैवैतत्तावकैः शात्रवंबलं ५ तेषांत
द्विक्रमंवीरा गदसंकर्षणादयः अमृष्यमाणानाराचैर्जघ्नुर्हयगजान्रथान् ६ पेतुः
शिरांसि रथिनामश्विनां गजिनां भुवि सकुंडलकिरीटानि सोष्णीषाणि च कोटिशः ७
हस्ताः सासिगदेष्वासाः करभाऊरवोंघ्रयः अश्वाश्वतरनागोष्ट्रखरमर्त्यशिरांसि च ८
हन्यमानबलानीकाद्वृष्णिभिर्जयकांक्षिभिः राजानो विमुखाजग्मुर्जरासंधपुरोगमाः
९ शिशुपालंसमभ्येत्य हृतदारमिवातुरं नष्टत्विषंगतोत्साहं शुष्यद्वदनमब्रुवन् १० भो
भोःपुरुषशार्दूल दौर्मनस्यमिदंत्यज नप्रियाप्रिययोराजन्निष्ठा देहिषु दृश्यते ११ यथा

ते ६ उष्णीषाः शिरोवेष्टनवस्त्राणि तत्सहितानि शिरांसि ७ करभाः प्रकोष्ठाः ऊरू विशेषणं वा
८ अग्राम्भदारमेव तं हृतदारमिवातुरं १० निष्ठास्थैर्यं ११ ऊहकोनर्तयितानसौ चेच्छया दुःखेपीह

[illegible]

अत्रचाहमेवदृष्टान्तस्त्वाह जरासंधः शौरेरिति कंसास्तकाशात् एकंसंयुगंपरंकेवलंत्रितिमेवा
जिग्येजितवानहं १३ दैवमदृष्टेनतद्युक्तेन १४ फल्गुतंत्रैःस्वल्पसैन्यैः १५ प्रदक्षिणःअनुकूलःस्या

शौरेःसमदृष्टाहंवैसंयुगानिपराजितः त्रयोविंशतिभिःसैन्यैर्जिग्येएकमहंपरं १३ तथा
प्यप्यहंनशोचामिनप्रहृष्यामिकर्हिचित् कालेनदैवयुक्तेनजानन्विद्रावितंजगत् १४ अ
धुनापिवयंसर्वेवीरयूथपयूथपाः पराजिताःफल्गुतंत्रैर्यदुभिःकृष्णपालितैः १५ रिपवो
जिग्युरधुनाकालआत्मानुसारिणि तदावयंविजेष्यामोयदाकालःप्रदक्षिणः १६ एवंप्रबो
धितोमित्रैश्चैद्योगात्सानुगःपुरं हतशेषाःपुनस्तेपिययुःस्वंस्वंपुरंनृपाः १७ रुक्मीतुराक्ष
सोद्वाहंकृष्णद्विडसहन्स्वसुः पृष्ठतोन्वगमत्कृष्णमक्षौहिण्यावृतोबली १८ रुक्म्यमर्षीसु
संरब्धःशृण्वतांसर्वभूभुजां प्रतिजज्ञेमहाबाहुर्दंशितःसशरासनः १९ अहत्वासमरेकृष्णम
प्रत्यूह्यचरुक्मिणीं कुण्डिनंनप्रवेक्ष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिवः २० इत्युक्त्वारथमारुह्यसारथिं
प्राहसत्वरः चोदयाश्वान्यतःकृष्णस्तस्यमेसंयुगंभवेत् २१ अद्याहंनिशितैर्बाणैर्गोपा
लस्यसुदुर्मतेः नेष्येवीर्यमदंयेनस्वसामेप्रसभंहृता २२

व १६ गोपालस्यवेदपालकस्येतिवास्त्रीवीर्यः तथासुदुर्मतेरिति शोभनाअत्रचअहंवनीरुद्धेष्वपिम

२२

यदूनां कुलपांसन दूषणावलं तन्न यदूनां कुलस्य पते हे अंसन स्वयं चरिष्यहननं च तत्र अंससमाया।
तस्य तस्मात्तथा तोकं तेरिल्युड्प्रत्ययो नंद्यादिविहितः २४ ध्वांक्षः काकः स यथा हविर्मुष्णाति तद्वत्

विकत्थमानः कुमतिरीश्वरस्याप्रमाणवित्। रथेनैकेन गोविंद तिष्ठ तिष्ठेत्यथाह्वयत् २३
धनुर्विकृष्य सुदृढं जघ्ने कृष्णं त्रिभिः शरैः आह चात्र क्षणं तिष्ठ यदूनां कुलपांसन २४ कुत्र।
यासि स्वसारं मे मुषित्वा ध्वांक्षवद्धविः हरिष्येद्य मदं मंद मायिनः कूटयोधिनः यावन्न मे हतो
बाणैः शयीथा मुंच दारिकां २५ स्मयन्कृष्णो धनुश्छित्वा षड्भिर्विव्याध रुक्मिणं अष्टभिश्च
तुरो वाहान्द्वाभ्यां सूतं ध्वजं त्रिभिः २६ स चान्यद्धनुरादाय कृष्णं विव्याध पंचभिः तैस्ताडि
तः शरौघैस्तु चिच्छेद धनुरच्युतः २७ पुनरन्यदुपादत्त तदप्यच्छिनदव्ययः परिघं पट्टिशं शू
लं चर्मासी शक्तितोमरौ २८ यद्यदायुधमादत्त तत्सर्वं सोच्छिनद्धरिः ततो रथादवप्लुत्य ख
ड्गपाणिर्जिघांसया कृष्णमभ्यद्रवत्क्रुद्धः पतंग इव पावकं २९ तस्य चापततः खड्गं ति
लशश्चर्म चेषुभिः छित्वासिमाददे तिग्मं रुक्मिणं हंतुमुद्यतः ३० दृष्ट्वा भ्रातृवधोद्योगं रु
क्मिणी भयविह्वला पतित्वा पादयोर्भर्तुरुवाच करुणं सती ३१ योगेश्वराप्रमेयात्मन्दे
वदेव जगत्पते हंतुं नार्हसि कल्याण भ्रातरं मे महाभुज ३२

वर्त्मतस्त्र अष्टभिश्चतुर इति च्छेदः सह सूतेन वदि इत्यर्थः २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ॥

परित्रासेन विकंपितान्यंगानि यस्याः तया तथा शुचा शोकेन अवशुष्यन्मुखं यस्याः रुद्धः कंठो यस्याः
सा च सा च तया कातर्येण विस्रंसिता हेममयी माला यस्याः तया गृहीतौ पादौ येन सः
सश्मश्रुकेशसहितानि स्थानेस्थाने अवशिष्टानि श्मश्रूणि केशाश्च यथा भवंति तथा तेनैवासि।

श्रीशुक उवाच॥ तया परित्रासविकंपितांगया शुचावशुष्यन्मुखरुद्धकंठया कातर्यविस्रंसित।
हेममालया गृहीतपादः करुणो न्यवर्तत ३३ चैलेन बद्ध्वा तमसाधुकारिणं सश्मश्रुकेशं प्रव ५
पन्व्यरूपयत् तावन्ममर्दुः परसैन्यमद्भुतं यदुप्रवीरा नलिनीं यथा गजाः ३४ कृष्णांतिकमु
पव्रज्य ददृशुस्तत्र रुक्मिणं तथाभूतं हतप्रायं दृष्ट्वा संकर्षणो विभुः ३५ विमुच्य बद्धं क।
रुणो भगवान्कृष्णमब्रवीत् असाध्विदं त्वया कृष्ण कृतमस्मज्जुगुप्सितं ३६ वपनं श्म
श्रुकेशानां वैरूप्यं सुहृदो वधः मैवास्मान्साध्व्यसूयेथा भ्रातुर्वैरूप्यचिंतया ३७ सुखदुःख
दो न चान्योस्ति यतः स्वकृतभुक्पुमान् बंधुर्वधार्हदोषोपि न बंधोर्वधमर्हति ३८ त्याज्यः स्वे
नैव दोषेण हतः किं हन्यते पुनः क्षत्रियाणामयं धर्मः प्रजापतिविनिर्मितः भ्रातापि भ्रातरं

ना प्रवपन्मुंडयन्व्यरूपमकरोत् ३४ तथाभूतं हतप्रायमित्युत्तरवाक्येप्यनुषंगः ३५ रुक्मिणीं।
सांत्वयति मैवास्मानिति ३७ पुनः कृष्णमाक्षिपति बंधुभिरिति ३८ पुनर्देवीं प्रत्याह क्षत्रियाणामि
ति येन धर्मेण भ्राता भ्रातापि भ्रातरं हन्यात् तेन तस्मात् घोरतरः अतिदारुणः धर्मः अस्मत्कोस्माकं अ।

५४

भा० द० १८

पुनः श्रीकृष्णं प्रत्याह राजसूयस्येति तथाप्यस्माकमेतदनुचिन्तमिति भावः ४१ पुनर्दैवीं प्रत्याह तवेयमि
ति सर्वभूतेषु स्थावरजंगमेषु सुहृदामहितानां चात्मनां अजवद्द्वंद्वं मन्यसे इच्छसि इयं तव विषमा असमी
चीना बुद्धिः कुतः यतस्त्वदेव सुहृदामभद्रमिति यद्वा सर्वभूतेषु सुहृदामपि स्वसुहृदां भद्रमेवेदं टंड।
रूपं स्तुतं न मभद्रं यन्मन्यसे तवेयं विषमा बुद्धिरिति अथवा सर्वभूतेषु मध्ये सुहृदां शिशुपालादीनां।

राजसूयमभेविंतस्य श्रियामानस्य तेजसः मानिनोन्यस्य वा हेतोः श्रीमदांधाः क्षिपंतिहि ४१
तवेयं विषमा बुद्धिः सर्वभूतेषु दुर्हृदो यन्मन्यसे सदाभद्रं सुहृदां भद्रमज्ञवत् ४२ आत्ममो
होन्नृणामेव कल्प्यते देवमायया सुहृत्दुर्हृदुदासीन इति देहात्ममानिनो ४३ एक एव प
रो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनां नानेव गृह्यते मूढैर्यथा ज्योतिर्यथा नभः ४४ देह आद्यंतवा
नेष द्रव्यप्राणगुणात्मकः आत्मन्यविद्यया क्लृप्तः संसारयति देहिनो ४५

रा

मभद्रं सुहृदां भद्रं च यन्मन्यसे तवेयं विषमा बुद्धिः समानं भवति अज्ञवत् अज्ञानामिव ४२ कुत इत्यत।
त आह आत्ममोह इति ४३ परमार्थमाह एक एवेति परः शुद्धः ज्योतिः सूर्यादिर्यथोदकेषु नभो
यथा घटादिष्विति ४४ केन तर्हि न चंद्रादिवत् आत्मानं एकं शुद्धं प्रतीमस्तत्राह देह इति द्रव्यम
धिभूतं प्राणा इंद्रियाण्यध्यात्मं गुणाः अधिदैवतं त्रितयात्मकः देहोपाधिनाशुद्धो न प्रतीयते इ। हरि
१८

ननुदेहसंबंधेनापिसंसारेसत्तिशुद्धत्वंगतमेवतत्राह नात्मनइति हेसतिअन्येनअधिभूतादिनाआ
त्मनःसंयोगोवियोगोनसतःकुतःअसतःअसत्वात्तुच्छत्वेत्यर्थः कुतोसत्वेनतत्राह तद्धेतुत्वादिति त
स्यान्यस्यभूतेंद्रियादेःप्रसिद्धेःप्रकाशस्यतद्धेतुत्वात् आत्महेतुकत्वात् ननुदेवैरधिष्ठितेभ्यइंद्रिये
भ्योभूतानांप्रतीतिःप्रसिद्धात्मतःप्रतीत्याचतत्प्रसिद्धिर्नात्मनइत्यतआह दृग्रूपाभ्यांयथारवेः य
थाप्रकाशकत्वेनवर्तमानयोरपिचक्षूरूपयोरवेःसकाशात्प्रसिद्धिः द्वयोरपितेजसत्वात्तदभेदश्चेत्त
थाभूतेंद्रियादीनांपरस्परसिद्धानामपिचेतन्याधीनएवप्रकाशः तत्कार्यत्वाच्चतद्व्यतिरेकेणासत्वंचे

नात्मनोन्येनसंयोगोवियोगोवाअसतःसति तद्धेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेर्दृग्रूपाभ्यांयथारवेः ४६ ज
न्मादयस्तुदेहस्यविक्रियानात्मनःक्वचित् कलानामिवनैवेंदोर्मृतिर्ह्यस्यकुहूरिव ४७

त्यर्थः तथाचद्रष्टादृशेवस्यतिदीपश्चत्वग्रूपंचज्योतिषोभवेत् एवंधीःखानिमात्राश्चस्फुरं
त्यात्मनमात्मनातादिति यद्वारवेःप्रसिद्धाभ्यांमेवदृग्रूपाभ्यांपरस्परसिद्धिर्यथातद्वदिति ४६ देहसंबं
धाभावादेवनात्मनोजन्मादयोपीतिवक्तुंजन्मादीनांदेहधर्मत्वमाह जन्मादयस्त्विति कथंतर्हि
जातोहंबालोहंवृद्धोहमित्यात्मनिजन्मादिप्रतीतिः देहजन्मादिनैवेतिसदृष्टांतमाह कलाना
मिवेति इंदोःकलानामेवजन्मादयोनैवेंदोर्यथातद्वत् यथाचकलानाशादेवकुहूरमावास्याइंदु
तयउच्यते तद्वदस्यात्मनोदेहस्यनाशादेवमृतिव्यवहारइत्यर्थः ४७ ॥
॥ ॥ ॥

नचात्मनोदेहादिसंबंधाभावेकथंभोक्तृभोग्यभोगप्रतीतिरित्याशंक्यसमहष्टांतेनसमर्थयति यथा
भा० यथाशयानइति आत्मानंभोक्तारंविषयान्भोग्यान्फलंभोगंचसत्यर्थेऽन्वनुभुंक्तेतथाऽबुधःसं
द० सारंप्राप्नोतीति ४८ आत्मानंशोचयतिविमोहयतिवेतितथाज्ञानं निर्हृत्यअपाकृत्य ४९ समादधे
५४

यथाशयानआत्मानंविषयान्फलमेवच अनुभुंक्तेप्यसत्यर्थेतथाप्नोत्यबुधोभवं ४८ तस्मा
दज्ञानजंशोकमात्मशोषविमोहनं तत्त्वज्ञानेननिर्हृत्यस्वस्थाभवशुचिस्मिते ४९ ॥श्रीशुक
उवाच॥एवंभगवतातन्वीरामेणप्रतिबोधिता वैमनस्यंपरित्यज्यमनोबुद्ध्यासमादधे ५० प्रा
णावशेषउत्सृष्टोद्विड्भिर्हतबलप्रभः स्मरन्विरूपकरणंवितथात्ममनोरथः ५१ अहत्वादु
र्मतिंकृष्णमप्रत्यूह्ययवीयसीं कुंडिनंनप्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वातत्रावसद्रुषा ५२ चक्रेभोजकटंना
मनिवासायमहत्पुरम् भगवान्भीष्मकसुतामेवंनिर्जित्यभूमिपान् पुरमानीयविधिवदु
पयेमेकुरूद्वह ५३ तदामहोत्सवोनॄणांयदुपुर्यांगृहेगृहे अभूदनन्यभावानांकृष्णे
यदुपतौनृप ५४ नरानार्यश्चमुदिताःप्रमृष्टमणिकुंडलाः पारिबर्हमुपाजह्रुर्वरयोश्चि

समाहितमकरोत ५० रुक्मिणस्त्वेवंश्रुतवतोनाज्ञानंनिवृत्तमितिदर्शयन्नाह प्राणावशेष
इति ५१ अहत्वाअजित्वादुर्मतिमितिचसर्वत्रार्थः अप्रत्यूह्यअनानीयअप्रतिबुध्येतितस
त्यंअयीयसींस्वसारं यत्रविरूपितस्तत्रैवावसत ५२ वरयोर्वरवध्वोःदेयमुपस्करं ५५ ३८

रतंभितैरिंद्रकेतुभिर्ध्वजविशेषैः उपक्लृप्तानिमंगलानिलाजांकुरपुष्पप्रकरादीनितैः ५६ आ
हूताआहूताः प्रेष्ठाभूभुजस्तेषांगजैः परामृष्टछिन्नारंभाः पूगाश्चतैरुपशोभिता यद्वातैरेव

सावृष्णिपुर्युत्तभितेंद्रकेतुभिर्विचित्रमाल्यांबररत्नतोरणैः बभौप्रतिद्वार्युपक्लृप्तमंगलैरा
पूर्णकुंभागरुधूपदीपकैः ५६ सिक्तमार्गामदच्युद्भिराहूतप्रेष्ठभूभुजां गजैर्द्वाःसुपरा
मृष्टरंभापूगोपशोभिता ५७ कुरुसृंजयकैकेयविदर्भयदुकुंतयः मिथोमुमुदिरेतस्मि
न्संभ्रमात्परिधावतां ५८ रुक्मिण्याहरणंश्रुत्वागीयमानंततस्ततः राजानोराजक
न्याश्चबभूवुर्भृशविस्मिताः ५९ द्वारकायामभूद्राजन्महामोदःपुरौकसां रुक्मिण्यार
मयोपेतंदृष्ट्वाकृष्णंश्रियःपतिं ६० ॥इतिश्रीभागवते रुक्मिण्युद्वाहोत्सवोनामदशचःपं
चाशत्तमोध्यायः॥

गजैः परामृष्टाःसंस्पृष्टारंभाःपूगाश्चतैरुपशोभिता ५७ संभ्रमाद्दौत्सुक्यात्परिधावतांवधूनांमध्येमि
थः समेत्यमुदंप्रापुः ५८ ५९ ॥इतिश्रीभागवतेमहापु· दशमेचतुःपंचाशत्तमः ॥

पंचपंचाशत्तमे तु प्रद्युम्नोऽजनि कृष्णतः शंबरेणाहृतः सोऽथ हत्वा तं कांतयागमत् १ प्रद्युम्नहानि
लाभाद्यैः शंबराहरणादिना ऊढे विनामपत्न्यादि सखिद्रः खमसस्सवन २ जांबवत्यादिविवाहेभ्यः
प्रागेव प्रद्युम्नजन्म ततो विवाहाः ततः शंबरहत्या प्रद्युम्नप्रत्यागमनं अतः पुत्रकथनाप्रस्तावेपि प्र
थमं प्रद्युम्नस्य जातमात्रस्य शंबरेणाहरणं निरूप्यते प्रत्यागमनं तत्तत्कालीनमधिककथापर्यवसा ।

श्रीशुक उवाच ॥ कामस्तु वासुदेवांशो दग्धः प्राग्रुद्रमन्युना देहोपपत्तये भूयस्तमेव प्रत्यपद्य
ते १ स एव जातो वैदर्भ्यां कृष्णवीर्यसमुद्भवः प्रद्युम्न इति विख्यातः सर्वतोऽनवमः पितुः २
तं शंबरः कामरूपी हृत्वा तोकमनिर्दशं स विदित्वात्मनः शत्रुं प्रास्योदन्वत्यगाद्गृहं ३ तं
निर्जगार बलवान्मीनः सोऽप्यपरैः सह वृतो जालेन महता गृहीतो मत्स्यजीविभिः तं शं
बराय कैवर्ता उपाजह्रुरुपायनं ४ सूदा महानसं नीत्वाऽवद्यन्स्वधितिनाद्भुतं दृष्ट्वा तदुदरे
बालं मायावत्यै न्यवेदयन् ५ नारदोऽकथयत्सर्वं तस्याः शंकितचेतसः बालस्य तत्त्वमुत्प
त्तिं मत्स्योदरनिवेशनं ६ सा च कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यशस्विनी पत्युर्निर्दग्धदेहस्य देहोत्पत्तिं प्रतीक्षती

नायात्रोक्तमिति वासुदेवाधिष्ठितचित्तप्रभवत्वाद्वासुदेवांशः स्वस्थितिहेतुनाद्वदेहोपपत्तये देहप्राप्त
ये १ अनवमः अन्यूनः २ स प्रसिद्धः कामशत्रुः शंबरस्तमात्मनः शत्रुं विदित्वा समुद्रे प्रास्य प्रक्षिप्य गृ
हमगादिति ३ निर्जगार गिलितवान् ४ स्वधितिना शस्त्रिकया अवद्यन् अवापन् खंडितवंतः ५
ततो कामोऽयं नवमर्त्येनिरुत्पत्तिं श्रीकृष्णाद्रुक्मिण्यामुत्पन्न इति ६ यशस्विनी पतिव्रता मर्ते देहप्रा

ते शिशुं कामदेवं बुद्ध्वा ८ विभ्रमं संमोहं ९ अंग हे राजन् सौरतैः भावैः उपतस्थे अभजत् १०
अधिकृता पत्नी यत्र हेतुः रतिरहं भवान्स्मर इति १२ १३ दुर्जयत्वे हेतुः मायाशतविदमिति कथं।

निरूपिता शंबरेण सा सूदोदनसाधने कामदेवं शिशुं बुद्ध्वा चक्रे स्नेहं तदार्भके ८ नाति
दीर्घेण कालेन स कार्ष्णी रूढयौवनः जनयामास नारीणां वीक्षंतीनां च विभ्रमं ९ सा तं प
तिं पद्मदलायतेक्षणं प्रलंबबाहुं नरलोकसुंदरं सव्रीडहासोत्तभितभ्रुवेक्षती प्रीत्योपत
स्थे रतिरंग सौरतैः १० तामाह भगवान्कार्ष्णिर्मातस्ते मतिरन्यथा मातृभावमतिक्रम्य वर्त
से कामिनी यथा ११ रतिरुवाच ॥ भवान्नारायणसुतः शंबरेणाहृतो गृहात् अहं तेऽधिकृ
ता पत्नी रतिः कामो भवान्प्रभो १२ एष त्वानिर्दशं सिंधावक्षिपच्छंबरोऽसुरः मत्स्योऽग्रसी
त्तदुदरादितः प्राप्तो भवान्प्रभो १३ तमिमं जहि दुर्धर्षं दुर्जयं शत्रुमात्मनः मायाशतविदं
तं च मायाभिर्मोहनादिभिः १४ परिशोचति ते माता कुररीव गतप्रजा पुत्रस्नेहाकुला दी
ना विवत्सा गौरिवातुरा १५ प्रभाष्यैवं ददौ विद्यां प्रद्युम्नाय महात्मने मायावती महामायां स
र्वमायाविनाशिनीं १६ स च शंबरमभ्येत्य संयुगाय समाह्वयत् अविषह्यैस्तमाक्षेपैः क्षिपन्।
संजनयन्कलिं १७ सोऽधिक्षिप्तो दुर्वचोभिः पदाहत इवोरगः निष्क्रामद्गदापाणिरमर्षा।
ताम्रलोचनः १८

तर्हि हंतव्यस्तत्राह मायाभिरिति १४ नात्र विलंबः कार्य इत्याह परिशोचति रोदितीत्यर्थः १५ १८

वज्रस्य निःपेषे निर्घोषे यथा निष्ठुरस्तीव्रो नादो भवति तथाभूतं नादं व्यनदत्। सामान्यविशेषतया।
व्याप्यव्यापकत्वं श्रोत्रेण ग्राह्यं पचतीतिवत्। अतिनिष्ठुरं नादमकरोदित्यर्थः १९ २० वैहायसः आ

गदामाविध्य तरसा प्रद्युम्नाय महात्मने। प्रक्षिप्य व्यनदन्नादं वज्रनिःपेषनिष्ठुरं १९ ता
मापतन्तीं भगवान् प्रद्युम्नो गदया गदां। अपास्य शत्रवे क्रुद्धः प्राहिणोत्स्वगदां नृप २० स च
मायां समाश्रित्य दैतेयीं मयदर्शितां। मुमुचे शस्त्रमयं वर्षं कार्ष्णौ वैहायसोऽसुरः २१ बा
ध्यमानोऽतिवर्षेण रौक्मिणेयो महारथः। सत्त्वात्मिकां महाविद्यां सर्वमायोपमर्दिनीं २२
ततो गौह्यकगान्धर्वपैशाचोरगराक्षसीः। प्रायुंक्त शतशो दैत्यः कार्ष्णिर्व्यधमयत्स ताः २३
निशातमसिमुद्यम्य सकिरीटं सकुण्डलं। शंबरस्य शिरः कायात्ताम्रश्मश्र्वोजसाहरत् २४
आकीर्यमाणो दिविजैः स्तुवद्भिः कुसुमोत्करैः। भार्ययाम्बरचारिण्या पुरं नीतो विहायसा
२५ अन्तःपुरवरं राजन् ललनाशतसंकुलं। विवेश पत्न्या गगनाद्विद्युतेव बलाहकः २६
तं दृष्ट्वा जलदश्यामं पीतकौशेयवाससं। प्रलम्बबाहुं ताम्राक्षं सुस्मितं रुचिराननं २७ स्व
लंकृतमुखाम्भोजं नीलवक्रालकालिभिः। कृष्णं मत्वा स्त्रियो ह्रीता निलिल्युस्तत्र तत्र
ह २८

कार्ष्णौ स्थितः २१ सत्त्वात्मिकां सत्त्वगुणमयीं प्रायुंक्त अनन्तरस्यानुषङ्गः २२ ताः मायाः
व्यधमयत् २३ ताम्राणि श्मश्रूणि यस्मिन् तत् ओजसा बलेन २४ २५ विद्युता सह बलाहको
मेघ इव २६ नीलाश्च वक्राश्च ये अलकास्त एवालयः तैः ह्रीता लज्जिताः २८

श्रीकृष्णो नु भवतीत्यवधार्य सस्त्रीरत्नं स्त्रीषु रत्नं श्रेष्ठां रतिं तत्सहितं २९ ३० सुतं स्मरन्त्याह कोन्वा-
यमिति नरवैडूर्यः पुरुषश्रेष्ठः ३१ एतेन तुल्यं वयो रूपं च यस्य स स भवेदिति ३२ तस्य स्वपुत्रत्वे

अवधार्य शनैरीषद्धैलसत्प्रेन योषितः उपजग्मुः प्रमुदिताः सस्त्रीरत्नं सविस्मिताः २९
अथ तत्रासितापांगी वैदर्भी वल्गुभाषिणी अस्मरत्स्वसुतं नष्टं स्नेहस्नुतपयोधरा ३० को
न्वयं नरवैडूर्यः कस्य वा कमलेक्षणः धृतः कया वा जठरे केयं लब्धा त्वनेन वा ३१ मम चाप्या
त्मजो नष्टो नीतो यः सूतिकागृहात् एतत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कुत्रचित् ३२ कथं त्वा
नेन संप्राप्तं सारूप्यं शार्ङ्गधन्वनः आकृत्यावयवैर्गत्या स्वरहासावलोकनैः ३३ स एव वा
भवेन्नूनं यो मे गर्भे धृतोऽर्भकः अमुष्मिन्प्रीतिरधिका वामः स्फुरति मे भुजः ३४ एवं मीमां
समानायां वैदर्भ्यां देवकीसुतः देवक्यानकदुंदुभ्यामुत्तमश्लोक आगमत् ३५ विज्ञातार्थो
ऽपि भगवांस्तूष्णीमास जनार्दनः नारदोऽकथयत्सर्वं शंबराहरणादिकं ३६ एव तेन नयः
सम्बुद्धताश्चवस्मागतः हृतो येनाबलो बालो भवत्याः सूतिकागृहात् अयं मायावती भार्या त
नयस्य व तेसती मन्मथे तु गते नाशं तद्भवप्रतायणा शंवरं मोहयामास समायारूपेण रुक्मि
णि सोयं कामोऽवतीर्णस्त्वेन स्येयं रतिपिता रतिः नक्रु नाम महदाश्चर्यं कृष्णांतःपुरयोषितः
अभ्यनंदन्बहूनब्दान्नष्टं मृतमिवागतं ३७ देवकी वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रियः दंप

संभावयंत्याह कथं त्विति ३३ न देवाधिकं संभावयति स एवेति ३४ देवक्यानकदुंदुभ्यां देवा-

प्रति सोऽहं यैणा प्रद्युम्नमनुवर्णयतियमिति पिताश्रीकृष्णस्तस्य रूपे प्रद्युम्ने तिजग्राम्यीयधीश्च भ
भा० र्त्तेति भावो भावनायासां तास्तस्मान्नरः कुसपत्न्योपि रहसि निरूढभावाः सत्योयमसजनि तियतन
१० नवलविच्चेकथं सति स्मरेस्मर्यमाणातेन वलोभकेकामे प्रति विषये सति किं चरमास्पदं कृष्णस्तस्य
२२ बिंबस्तिस्तस्य बिंबे प्रतिबिंबे पुत्रे तन्न दाकिमुवक्तव्यं अन्यनार्यो भेजुरिति ४० ॥इति श्री-दशमेपंचपं

यं वै समूहः पितृसरूपनिजेणभावास्तस्मान्नरोयदभजन्नहरूढभावाः चित्रं न ततनवलरम्यस
दृबिंबबिंबे कामे स्मरेति विषये किमुतान्यनार्यः ४० ॥इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कं
धे पंचपंचाशत्तमः ॥ श्रीशुकउवाच॥ सत्राजितः स्वतनयां कृष्णाय कृतकिल्विषः स्यमंतकेन म १
णिना स्वयमुद्यम्य दत्तवान् १ ॥राजोवाच॥ सत्राजितः किमकरोद्ब्रह्मन्कृष्णस्य किल्विषं १
स्यमंतकः कुतस्तस्य कस्माद्दत्ता सुता हरेः २

चाशत्तमः ॥ षट्पंचाशत्तमे मिथ्याभियोगे मणिमाहरन् कन्यां जांबवतः प्राप कृष्णः सत्राजितस्त
तः १ पुत्रादिकामसौख्यस्य निष्ठामुक्त्वातिचंचलां अर्थस्यानर्थतामाह स्यमंताहरणादिना २
सत्यभामाजांबवत्योर्विवाहप्रस्तावाय स्यमंतकाख्यानमाह सत्राजित इत्यकारांतः क्वचित्तका।
रांतोप्यन्त्यानुसारेण द्रष्टव्यः कृतापराधस्तच्छांतये स्वयमेवोद्यम्य कृतामणिना सह प्रादादिति १२ २२

भक्तस्य सत्राजितः सूर्यः साम्यपि सखासीदित्यर्थः स च तुष्टस्तस्मै स्यमंतकं नाम मणिं प्रादात् प्रीतः
स्निग्धः ३ नोपलक्षितः सत्राजितोसावित्यविज्ञातः ४ दीव्यते क्रीडते सूर्योयमिति शंकिताः संतः
कथयामासुरिति ५ सूर्ये नमस्कारार्थमागतं कल्पयित्वोद्रिक्तभक्त्यावां संबोधनानि नारायणेत्यादी

श्रीशुक उवाच॥ आसीत्सत्राजितः सूर्यो भक्तस्य परमः सखा प्रीतस्तस्मै मणिं प्रादात्सूर्यस्तुष्टः
स्यमंतकं ३ स तं बिभ्रन्मणिं कंठे भ्राजमानो यथा रविः प्रविष्टो द्वारकां राजंस्तेजसा नोप
लक्षितः ४ तं विलोक्य जना दूरात्तेजसा मुष्टदृष्टयः दीव्यतेक्षैर्भगवते शशंसुः सूर्यशंकि
ताः ५ नारायण नमस्तेस्तु शंखचक्रगदाधर दामोदरारविंदाक्ष गोविंद यदुनंदन ६
एष आयाति सविता त्वां दिदृक्षुर्जगत्पते मुष्णन् गभस्तिचक्रेण नृणां चक्षूंषि तिग्मगुः
७ नन्वन्विच्छंति ते मार्गं त्रिलोक्यां विबुधर्षभाः ज्ञात्वाद्य गूढं यदुषु द्रष्टुं त्वां यात्यजः प्रभो ८
श्रीशुक उवाच॥ निशम्य बालवचनं प्रहस्यांबुजलोचनः प्राह नासौ रविर्देवः सत्राजिन्मणि
ना ज्वलन् ९ सत्राजित्स्वगृहं श्रीमत्कृतकौतुकमंगलं प्रविश्य देवसदने मणिं विप्रैर्न्य

नि ६ गभस्तिचक्रेण रश्मिजालेन मुष्णन् प्रतिघ्नन् तिग्मगुः तीक्ष्णागावो रश्मयो यस्य सः ७
ननु देवमज्ञात्वा नमितुमाहुः नन्विति अन्विच्छंति मार्गयंते अजः सूर्यः ८ बालानामज्ञानां व
चनं ज्वलन् विद्योतमाना ९ कृतानि कौतुकेनोत्सवेन मंगलानि यस्मिंस्तत् विप्रैः कृत्वा १०

भारप्रमाणं च चतुर्भिर्व्रीहिभिर्गुञ्जं गुञ्जान्पंच पणं पणान् अष्टौ धरणमष्टौ च कर्षं तांश्चतुरः पलं।
तुलां पलशतं प्राहुर्भारः स्याद्विंशतिस्तुलाः इति मारी नाम कालमृत्युः अरिष्टमभद्रमशुभाउः

भा० उ० ४३

दिने दिने स्वर्णभारानष्टौ स सृजति प्रभो दुर्भिक्षमार्यरिष्टानि सर्पाध्याधयोऽशुभाः न सन्ति
मायिनस्तत्र यत्रास्तेऽभ्यर्चितो मणिः ११ स याचितो मणिं क्वापि यदुराजाय शौरिणा नैवार्थ
कामुकः प्रादाद्याच्ञाभंगमतर्कयन् १२ तमेकदा मणिं कंठे प्रतिमुच्य महाप्रभं प्रसेनो ह
यमारुह्य मृगयां व्यचरद्वने १३ प्रसेनं सहयं हत्वा मणिमाच्छिद्य केसरी गिरिं विशन्।
जांबवता निहतो मणिमिच्छता १४ सोऽपि चक्रे कुमारस्य मणिं क्रीडनकं बिले अपश्यन्भ्रा
तरं भ्राता सत्राजित्पर्यतप्यत १५ प्रायः कृष्णेन निहतो मणिग्रीवो वनं गतः भ्राता ममेति
तच्छ्रुत्वा कर्णे कर्णेऽजपञ्जनाः १६ भगवांस्तदुपश्रुत्य दुर्यशो लिप्तमात्मनि मार्ष्टुं प्रसेन
पदवीमन्वपद्यत नागरैः १७ हतं प्रसेनमश्वं च वीक्ष्य केसरिणा वने तं चाद्रिपृष्ठे निहतमृ।
क्षेण ददृशुर्जनाः १८ ऋक्षराजबिलं भीममन्धेन तमसावृतं एको विवेश भगवानवस्था
प्य बहिः प्रजाः १९ तत्र दृष्ट्वा मणिप्रेष्ठं बालक्रीडनकं कृतं हर्तुं कृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थे
ऽर्भकान्तिके २० तमपूर्वं नरं दृष्ट्वा धात्री चुक्रोश भीतवत् तच्छ्रुत्वाभ्यद्रवत्क्रुद्धो जांबवान्बलि
नां वरः २१ स वै भगवता तेन युयुधे स्वामिनात्मनः पुरुषं प्राकृतं मत्वा कुपितो नानुभाव

वित् २२

स्वहेतवः ११ क्वापि कदाचित् अनेन भगवत्यसमर्थ्यं स्वयमप्रभोजितः प्रति सर्वो निवृत्तिवर्तकम
पि अनिष्टहेतुरेव भवतीति सूचितं १२ तदेव दर्शयितुमाह तमेकदेति मुच्य बध्वा प्रसेनः सत्रा

क्रव्यार्थे आमिषार्थे २३ अष्टविंशाहं अष्ट च विंशतिश्च दिनानि यस्मिंस्तत् अष्टविंशत्यहं विंशतिश
ब्देतिलोपश्चार्षः वज्रस्य निःपेषो निर्घातः तद्वत्परुषैर्निष्ठुरैः २४ श्रीकृष्णस्य मुष्टीनां विनिःपा
तैरंगानां तैर्विनिष्पिष्टानि विश्लथान्यंगानामूरूणि बंधनानि संधिस्थानानि यस्य सः २५ लोके को
वाऽयं मत्तो बलीयानिति विस्मितः सन्निमष्याह जाने इति सर्वभूतानां यः प्राणस्त्वं च यदोजः स

द्वंद्वयुद्धं सुतुमुलमुभयोर्विजिगीषतोः आयुधाश्मद्रुमैर्दोर्भिः क्रव्यार्थे श्येनयोरिव २३ आ
सीत्तदष्टाविंशाहमितरेतरमुष्टिभिः वज्रनिःपेषपरुषैरविश्रममहर्निशं २४ कृष्णमुष्टि
विनिःपातनिष्पिष्टांगोरुबंधनः क्षीणसत्वः स्विन्नगात्रस्तमाहातीवविस्मितः २५ जाने
त्वां सर्वभूतानां प्राण ओजः सहो बलं विष्णुं पुराणपुरुषं प्रभविष्णुमधीश्वरं २६ त्वं हि वि
श्वसृजां स्रष्टा सृष्टानामपि यच्च सत् कालः कलयतामीशः पर आत्मा तथात्मनां २७

हो बलं इंद्रियहृदयदेहबलानि तत्सर्वं त्वमित्यहं जाने कथं तथात्वमत आह विष्णुमित्यादि २६
पुराणत्वे हेतुः त्वं हीति सृष्टानिमित्तं यच्च सत् उपादानं अतः पुराणः प्रभविष्णुत्वे हेतुः काल इति
अधीश्वरत्वमप्यत एवेत्याह ईशः पर इति न च तदस्य इत्याह आत्मनामात्मेति २७

भा० द० उ० २५

यत एवं स्मृतोऽतो मम मे इष्टदेवं रघुनाथमेव त्वमित्याह यस्येति ईषदुत्कलितः उद्दीपितो यो रोषस्तेन ये कटा-
क्षमोक्षास्तैः क्षुभिता नक्रा ग्राहास्तिमिंगिला महामत्स्याश्च यस्मिन् सोऽब्धिर्वर्त्मादिशत् दत्तवान् त-
थापि तस्मिन् येन स्वयश एव सेतुः कृतः उज्ज्वलिता दग्धा यस्येषुभिः क्षतानि विच्छिन्नानि रक्षसो दश

यस्येषदुत्कलितरोषकटाक्षमोक्षैर्वर्त्मादिशत्क्षुभितनक्रतिमिंगिलोऽब्धिः सेतुः कृतः स्वयश
उज्ज्वलिता च लंका रक्षःशिरांसि भुवि पेतुरिषुक्षतानि २८ इति विज्ञातविज्ञानमृक्षराजानमच्-
युतः व्याजहार महाराज भगवान्देवकीसुतः २९ अभिमृश्यारविंदाक्षः पाणिना शंकरेण तं
कृपया परया भक्तं प्रेमगंभीरया गिरा ३० मणिहेतोरिह प्राप्ता वयमृक्षपते बिलं मिथ्याभि-
शापं प्रमृजन्नात्मनो मणिनामुना ३१ इत्युक्तः स्वां दुहितरं कन्यां जांबवतीं मुदा अर्हणा-
र्थं स मणिना कृष्णायोपजहार ह ३२ अदृष्ट्वा निर्गमं शौरेः प्रविष्टस्य बिलं जनाः प्रतीक्ष्य द्वा-
दशाहानि दुःखिताः स्वपुरं ययुः ३३ निशम्य देवकी देवी रुक्मिण्यानकदुंदुभिः सुहृदो ज्ञा-
तयोऽशोचन् बिलात्कृष्णमनिर्गतं ३४

ग्रीवस्य शिरांसि भुवि पेतुः स एव त्वमिति जाने २८ इति विज्ञातं विज्ञानं येन तं विज्ञानशब्दः करण-
साधनः कर्मसाधनो वा ऋक्षराजं प्रत्युक्तवान् २९ ३० वयं त्विह बह्वो बिलद्वारे प्राप्ताः तत्र मिथ्या-
भिशापं मम त्वनाम मणिना प्रमृजन् प्रमार्ष्टुमहमं त बिलमिह प्राप्त इत्यर्थः ३१ सह मणिना समर्थया
मा २२ ३३ ३४ ॥ २५

श्रीकृष्णमाप्नयेचेद्भाग्गेनामदुर्गामभजन् ३५ सचकृष्णस्तेषांप्रादुर्बभूव आसवहति पाठेश्च
सर्वदुह्रियाणितेषांप्रेष्ठइत्यर्थः कदाचेत्याशुपस्थानानन्तरयातान्नीति आदिष्टादत्तायाआशीःकृष्णे।
द्रष्टव्येतितयासहेव ३६ यदिलोकेजनाः कथंचिन्नरांतेबद्धंपुनरागातेउपलभंतेतद्वदुपलभ्यसर्वे

प्राञ्जलितंशापंतस्तेदुःखिनाद्वारकौकसः उपतस्थुर्महामायांदुर्गांकृष्णोपलब्धये ३५ ते
षांतुदेव्युपस्थानात्प्रत्यादिष्टाशिषासह प्रादुर्बभूवसिद्धार्थः सदारोहर्षयन्हरिः ३६ उ
पलभ्यहृषीकेशंमहतापुनरिहागतं सहपत्न्यामणिग्रीवंसर्वेजातमहोत्सवाः ३७ सत्रा
जितेसमाहूयसभायांराजसन्निधौ प्राप्तिंचाख्यायभगवान्मणिंतस्मैन्यवेदयत् ३८ सचा
तिव्रीडितोरत्नंगृहीत्वावाङ्मुखस्ततः अनुतप्यमानोभवनमगमत्स्वेनपाप्मना ३९ सो
नुध्यायंस्तदेवाघंबलवद्विग्रहाकुलः कथंमृजाम्यात्मरजःप्रसीदेद्वाच्युतःकथं ४० किं
कृत्वासाधुमह्यंस्यान्नशपेद्वाजनोयथा अदीर्घदर्शनंक्षुद्रंमूढंद्रविणलोलुपं ४१ दास्ये
दुहितरंतस्मैस्त्रीरत्नंरत्नमेवच उपायोयंसमीचीनस्तस्यशान्तिर्नचान्यथा ४२ एवंव्यव

जातमहोत्सवाआसन्निति ३७ ३८ पाप्मनाअपराधेनानुतप्यमानः ३९ अघंदोषंआत्मनोरजःम
लंअपराधमिति ४० किंकृत्वाकस्मिन्कृतेइत्यर्थः साधुभद्रं अदीर्घदर्शनंअविचारकंमांदृष्ट्वा
कृपणंमूढंमेदमतिं ४१ एवंध्यायन्नुपायंनिश्चिनोति दास्यइति स्त्रीरत्नंदुहितरंतावद्दास्यामि।

भा· द· उ· २५

बहुभिः कृतवर्मादिभिः ४४ मणिं न प्रतीच्छामः न स्वीकुर्मः देवः सूर्यः तद्भक्तस्येति कदाचित्फलभा
गिन इति तवापुत्रत्वात्तदीयं धनमस्माकमेवेति गूढोभिप्रायः ४५ ॥ दशमे षट्पंचाशत्तमः ॥ स·
सप्तपंचाशत्तमे तु पुनः शतधन्ववधे प्राप्ते स्मर्तुर्येणोमार्षि कृष्णोः कृताहतोमणेः १ अक्रूरस्य रति·
कृत्यमणेः पात्रमथाच्युतः ३ एवमग्रे तमेकांते सत्यभामोपगाढ्ह्वयं २ सत्राजितः कृष्णाय तामभगाफ

तां सत्यभामां भगवानुपयेमे यथाविधि बहुभिर्याचितां शीलरूपौदार्यगुणान्वितां ४४ भग
वानाह न मणिं प्रतीच्छामो वयं नृप तवास्तां देवभक्तस्य वयं तु फलभागिनः ४५ ॥ इति श्री
भागवते महापुराणे दशमस्कंधे स्यमंतकोपाख्याने षट्पंचाशत्तमोध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥
विज्ञातार्थोपि गोविंदो दग्धानाकर्ण्य पांडवान् कुंतीं च कुल्यकरणे सहरामो ययौ कुरून् १
भीष्मं कृपं सविदुरं गांधारीं द्रोणमेव च तुल्यदुःखौ च संगम्य हा कष्टमिति होचतुः २ ल
ब्ध्वैतदंतरं राजन् शतधन्वानमूचतुः अक्रूरकृतवर्माणौ मणिः कस्मान्न गृह्यते ३ योस्मभ्यं सं
प्रतिश्रुत्य कन्यारत्नं विगर्ह्य नः कृष्णायादान्न सत्राजित् कस्माद्भ्रातरमन्वियात् ४ एवं भि
न्नमतिस्ताभ्यां सत्राजितमसत्तमः शयानमवधील्लोभात् स पापः क्षीणजीवितः ५

लोकव्यक्तीकर्तुमाह विज्ञातार्थोपीति पांडवा विलद्वारेण जतुगृहान्निर्गता इत्येवं विज्ञातोर्थो येन ।
सः कुंतीं च दग्धामाकर्ण्य कुल्यकरणे कुलोचितव्यवहारार्थं १ अन्येषां तद्दाहदुःखाभावाद्भी ।
ष्मादीन् संगम्येत्युक्तं २३ ननु जीवन् सत्राजित् कथं मणिं दास्यतीति तत्राहतुः योस्मभ्यमिति भ्रातरं
प्रसेनं मृतं कस्मान्नान्वियान्नानुगच्छेत् म्रियतामित्यर्थः ४ ॥ २५

तमिवानजगाम ६ ११ हेलनंप्रतिकूलं वृजिनंअपराधं १२ अथीतोऽस्तः समदशसंख्योका
नसंयुगान् १३ १४ नोरामकृष्णोएकमेवनतमित्यभिप्रेत्याह यइदमिति अजयामाययामोहि
तैर्गणांविक्रोशमानानांक्रंदंतीनामनाथवत् हत्वापशून्सौनिकवत्मणिमादायजग्मिवान्
६ सत्यभामाचपितरंहतंवीक्ष्यशुचार्पिता व्यलपत्तातताततिहाहतास्मीतिमस्वती ७
तैलद्रोण्यांमृतंप्रास्यजगामगजसाह्वयं कृष्णायविदितार्थायतथाचख्यौपितुर्वधं ८ त
दाकर्ण्येश्वरौराजन्ननुसृत्यनरलोकतां अहोनःपरमंकष्टमित्यस्राक्षौविलेपतुः ९ आगा
त्यभगवांस्तस्मात्सभार्यःसाग्रजःपुरं शतधन्वानमारेभेहंतुंहर्तुंमणिंततः १० सोपिकृ
ष्णोद्यमंज्ञात्वाभीतःप्राणपरीप्सया साहाय्येकृतवर्माणमयाचतसचाब्रवीत् ११ नाहमीश्व
रयोःकुर्यांहेलनंरामकृष्णयोः कोनुक्षेमायकल्पेततयोर्वृजिनमाचरन् १२ कंसःसहानुगो
पीतोयद्द्वेषात्त्याजितःश्रिया जरासंधःसप्तदशसंयुगान्विरथोगतः १३ प्रत्याख्यातःसचाक्रू
रंपार्ष्णिग्राहमयाचत सोप्याहकोविरुध्येतविद्वानीश्वरयोर्बलं १४ यइदंलीलयाविश्वं
सृजत्यवतिहंतिच चेष्टांविश्वसृजोयस्यनविदुर्मोहिताजया १५ यःसप्तहायनःशैलमु
त्पाट्यैकेनपाणिना दधारलीलयाबालउच्छिलींध्रमिवार्भकः १६ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णा
याद्भुतकर्मणे अनंतायादिभूतायकूटस्थायात्मनेनमः १७ प्रत्याख्यातःसतेनापिशतधन्वा
महामणिं तस्मिन्न्यस्याश्वमारुह्यशतयोजनगंययौ १८ गरुडध्वजमारुह्यरथंरामजना।
ताजयेतिसेषिगार्थः १५ १६ १७ अनंतायेतिकूटस्थनिर्विकारः तस्मिन्अक्रूरेमणिंन्यस्येत्ययोग्यत्वाय

शतयोजनगामिनाततः परंगंतुमशक्तस्तत्रपतितः तेहयंविसृज्य २० अचिनोत्अन्वेषयामास अक्रूरे
मणिरस्तीतिसर्वंतेनयाविदितापिरामवंचनायतथाकृतवानितिभावः २१ २२ अन्वेषअन्वि॰ २३
सर्वंतस्यैवंचेष्टितमहंचनायेतिमत्वागूढमन्युराह अहमिति २४ २५ कतिचित्समाः संवत्सरान्

मिथिलायामुपवनेविसृज्यपतितंहयं पद्भ्यामधावत्संत्रस्तः कृष्णोप्यन्वद्रवद्रुषा २० पदा
तेर्भगवांस्तस्यपदातिस्तिग्मनेमिना चक्रेणशिरउत्कृत्यवाससोर्व्यचिनोन्मणिं २१ अल॰
ब्धमणिरागत्यकृष्णआहाग्रजांतिकं वृथाहतः शतधनुर्मणिस्तत्रनविद्यते २२ ततआहब
लोनूनंसमणिः शतधन्वना कस्मिंश्चित्पुरुषेन्यस्तस्तमन्वेषपुरंव्रज २३ अहंविदेहमिच्छा
मिद्रष्टुंप्रियतमंमम इत्युक्त्वामिथिलांराजन्विवेशयदुनंदनः २४ तंदृष्ट्वासहसोत्थायमैथि
लः प्रीतमानसः अर्हयामासविधिवदर्हणीयंसमर्हणैः २५ उवासतस्यांकतिचिन्मिथिला
यांसमाविभुः मानितः प्रीतियुक्तेनजनकेनमहात्मना ततोशिक्षद्गदांकालेधार्तराष्ट्रः सु
योधनः २६ केशवोद्वारकामेत्यनिधनंशतधन्वनः अप्राप्तिंचमणेः प्राहप्रियायाः प्रियकृद्वि
भुः २७ ततः सकारयामासक्रियाबंधोर्हतस्यवै साकंसुहृद्भिर्भगवान्यायाः स्युः सांपरायि
काः २८ अक्रूरः कृतवर्माचश्रुत्वाशतधनोर्वधं व्यूषतुर्भयवित्रस्तौद्वारकायाः प्रयोजकौ

प्रासंगिकमाहकेशवइति २७ बंधोः सत्राजितः सांपरायिकाः पारलौकिकाः २८ व्यूषतुः द्वार॰
कायाः सकाशात्क्वापिपलायितौ प्रयोजकौमणिहरणेशतधन्वनः प्रवर्तकौतत्रअक्रूरः कृ॰
ष्णानुमतेनैवगतः कृतवर्मातुभक्तपक्षपातप्राकट्यभयाद्द्विधोपेक्षितः इतिगम्यते कथमन्य॰

तदेवं श्रीवाराणस्यां दानपतिसमाख्ययामणिहस्ते क्रूरे रुक्मवेदिकैर्महाध्वरैर्यजमाने निवसति पुनः
श्रीकृष्णेनैव प्रेषितोऽक्रूर इति कर्णाकर्णि जपति जने सत्यभामारामादीनामप्यविश्वासे जनसंग्रहा।
याक्रूरमाहूय सादरं श्रीकृष्णः प्राह इदं च भगवन्मतं संगोप्यं केचन वर्षयोऽन्यकारणमक्रूरानयने
वर्णयंति तद्यथा अक्रूरे तद्वर्षयति तमन्ववदति अक्रूरे प्रोषित इति २९ वर्षयति रागोति अग्राहे राजन्।
श्रीकृष्णमाहात्म्यविस्मृत्येति तदेवाह मुनिवास इति मुनीनां निवासो यस्मिन्स मुनिवासः श्रीकृष्णः

अक्रूरे प्रोषितेऽरिष्टान्यासन्वै द्वारकौकसां शारीरमानसास्तापा मुहुर्दैविकभौतिकाः २९ त
तोऽपृच्छद्धरिर्दृष्ट्वा उग्रसेनपुरोगमान् कस्मादिहारिष्टान्यासन्न चलन्स चिरेण नः ३० इत्यंगोप
दिशंत्येके विस्मृत्य प्रागुदाहृतं मुनिवासनिवासे किं घटेतारिष्टदर्शनं ३१ देवेवर्षति काशीशः
श्वफल्कायागताय वै स्वसुतां गांदिनीं प्रादात्ततोवर्षत्स्म काशिषु ३२ तत्सुतस्तत्प्रभावोसा
वक्रूरो यत्र यत्र ह देवोभिवर्षते तत्र नोपतापा न मारिकाः ३३ इति वृद्धवचः श्रुत्वा नैतावदिह
कारणं इति मत्वा समानाय्य प्राहाक्रूरं जनार्दनः ३४ पूजयित्वाभिभाष्यैनं कथयित्वा प्रियाः
कथाः विज्ञाताखिलचित्तज्ञः स्मयमान उवाच ह ३५ ननु दानपते न्यस्तस्त्वय्यास्ते शतधन्वना

स्कं॰ ना॰ कौ॰ म॰ श्रीमा॰ टि॰ ३६
हित॰ पूर्वेम॰ वन॰

तस्य निवासे सति अक्रूरप्रवासमात्रेणारिष्टदर्शनं किं घटेत न दिष्टौ विना न घटेतेत्यर्थः ३१ पुनस्तन्मा।
तमेवान्ववर्णयंति काशिदेशेषु देवे मघवति अवर्षति सति ३२ इत्येवं स्वजनमक्रूरमहिमप्रतिपादन
परं वृद्धानां वाक्यं श्रुत्वा सत्यमेवं तथाप्येतावदेव कारणं न भवति किं तु मणेरप्यपारमिति मत्वेत्य
तदेतं परमतं ३४ विज्ञातमखिलं येन स चासौ अत एव चित्तज्ञश्चेति भावः महाभागवतस्यास्य

यादेतेषिमणवेदानासोवस्मादहुगेमसिनासेदैवागनहुसितहेतेसि ३५ ३६

भा॰ द॰ ५२

ततः किमतस्याह सत्राजित इति अपः पिंडांश्च निनीय दत्त्वा ऋणं च विमुच्य अपाकृत्य शेषितमवशि-
ष्टं दायं दुहितुः सत्यभामायाः सुता हरेयुरिति शास्त्रं तथाच स्मरंति पत्नी दुहितरश्चैव पितरो भ्रात-
रस्तथा तत्सुता गोत्रजा बंधुः शिष्याः सब्रह्मचारिण इति ३७ अग्रजो पि न प्रत्येति न विश्वसितीति
३८ नास्तीति न वक्तव्यं यतः अव्युच्छिन्नाः संतता मखा वर्तंत इति ३९ आलब्धः कः हेदिस्य हृतिवा

सत्राजितोनपत्यत्वाद्गृह्णीयुर्दुहितुः सुताः दायं निनीयापः पिंडान्विमुच्यर्णं च शेषितं ३७ तथा-
पि दुर्धरस्त्वन्यैस्त्वय्यास्तां सुव्रते मणिः किंतु मामग्रजः सम्यङ्न प्रत्येति मणिं प्रति ३८ दर्श-
यस्व महाभाग बंधूनां शांतिमावह अव्युच्छिन्ना मखास्तेद्य वर्तंते रुक्मवेदयः ३९ एवं सा-
मभिरालब्धः श्वफल्कतनयो मणिं आदाय वाससाच्छन्नं ददौ सूर्यसमप्रभं ४० स्यमंतकं
दर्शयित्वा ज्ञातिभ्यो रज आत्मनः विमृज्य मणिना भूयस्तस्मै प्रत्यर्पयत्प्रभुः ४१ यस्त्वे-
तद्भगवत ईश्वरस्य विष्णोर्वीर्याढ्यं वृजिनहरं सुमंगलं च आख्यानं पठति शृणोत्यनुस्मरे-
द्वा दुःकीर्तिं दुरितमपोह्य याति शांतिं ४२ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे षट्पंचाशत्तमोध्या-
यः ॥ श्रीकृष्ण ॥ एकदा पांडवान्द्रष्टुं प्रतीतान्पुरुषोत्तमः इंद्रप्रस्थं गतः श्रीमान्युयुधानादिभि-
र्वृतः १ दृष्ट्वा तमागतं पार्था मुकुंदमखिलेश्वरं उत्तस्थुर्युगपद्वीराः प्राणा मुख्यमिवागतं २

४० रजः मिथ्याभिशापं संमृज्य अपमृज्य दुर्हृदां उत्पादितमभिषेण प्रीत्या भूयस्तस्मै प्रत्यर्पितवानिति ४१ दुः-
कीर्तिं मिथ्यालोकं दुरितं चेति ४२ ॥ इति षट्पंचाशत्तमः ॥ अथ सप्तपंचाशत्तमे तु कृष्णः पंचकरेग्रहीत् का-
लिंदीं मित्रविंदां च सत्यां भद्रां च लक्ष्मणां १ कालिंदीं निजलाभाय तपः परमपेयुषीं परिणीतवान्॥

५/ विवादमिदं प्रसक्तमध्यायमत ५ प्रतिमानवश्यांति कृष्णपदलोकृष्णः सर्वोद्धृत
८ तु प्रथमः सप्तमिः २ प्रथमं द्विपयमिद्यं पंचवाद्विकामामिद २

३ ज्येष्ठयोः प्रणामं कृत्वा समेनालिंगितः कनिष्ठाभ्यामभिवंदितो बभूव ४ कृष्णा द्रौपदी बहुभार्या सत्या।
पि निंदारहिता पार्थैर्नवं स्नेहमिव गूढा परिणीता ५ ६ अतिहार्देन स्नेहेन आर्द्रे सजले ईक्षणे यस्याः तथाप
रिपक्ष्मकः परिरब्धो वाथ वयस्यैः ७ प्रेमार्द्रवैक्लव्येन तेन रुद्धः कंठो यस्याः क्लेशापाये आत्मनिदर्शनेय

परिष्वज्याच्युतं वीरा अंगसंगहृतैनसः सानुरागस्मितं वक्त्रं वीक्ष्य तस्य मुदं ययुः ३ युधिष्ठिरस्य
भीमस्य कृत्वा पादाभिवंदनं फाल्गुनं परिरभ्याथ यमाभ्यां चाभिवंदितः ४ परमासन आसीनं
कृष्णा कृष्णमनिंदिता नवोढा व्रीडिता किंचिच्छनैरेत्याभ्यवंदत ५ तथैव सात्यकिः पार्थैः
पूजितश्चाभिवंदितः निषसादासनेऽन्ये च पूजिताः पर्युपासते ६ पृथां समागत्य कृताभिवा
दनस्तयातिहार्दार्द्रदृशाभिरंभितः आपृष्टवांस्तां कुशलं सहस्नुषां पितृष्वसारं परिपृष्टबांधवः ७ तमाह प्रेमवैक्लव्यरुद्धकंठाश्रुलोचना स्मरंती तान्बहून्क्लेशान्क्लेशापायात्मदर्शने
न ८ तदैव कुशलं नोऽभूत्सनाथास्ते कृता वयं ज्ञातीन्नः स्मरता कृष्ण भ्राता मे प्रेषितस्त्वया ९
न तेऽस्ति स्वपरभ्रांतिर्विश्वस्य सुहृदात्मनः तथापि स्मरतां शश्वत्क्लेशान्हंसि हृदि स्थितः १०
युधिष्ठिर उवाच॥ किं न आचरितं श्रेयो न वेदाहमधीश्वर योगेश्वराणां दुर्दर्शो यन्नो दृष्टः कुमेधसां
११ इति वै वार्षिकान्मासान् राज्ञा सोऽभ्यर्थितः सुखं जनयन्नयनानंदमिंद्रप्रस्थौकसां विभुः १२

स्वतं भजतां क्लेशापायाय आत्मानं दर्शयतीति वा ८ ज्ञातीन्नेवं पृथ्वनो अस्मान् यदा भ्राता अक्रूरः प्रेषितः ९
ज्ञातीनिति वचनात् आत्मीयं मोहं वारयंती स्तौति न तेऽस्तीति तत्र हेतुः विश्वस्येति सुहृत् आत्मा च तस्य हे
स्थितो नाशयसि १० कुमेधसां विषयासक्तचित्तानां दृष्टोऽसि ११ सुखं अवसदिति शेषः सोऽभ्यर्थित र

भा॰ उ॰ टी॰ ५८

कालिंदीदर्शनप्रसंगमाह एकदेति अक्षयाः सायकाः ययोस्तौ तूणौ इषुधी १३ १५ राज्ञे युधिष्ठिराय मेध्या
न्नमोहान् बीभत्सुरर्जुनः १६ १७ सख्या श्रीकृष्णेन १८ २० अयं मां कामयेदिति शंकायामाह नान्य
मिति २१ आरोप्यैव तद्विद्वान् २२ प्रसंगात्तत्कालीनं चरित्रांतरमाह यदैवेति पार्थैर्यदैव संदिष्टो वि

एकदा रथमारुह्य विजयो वानरध्वजं गांडीवं धनुरादाय तूणौ चाक्षयसायकौ १३ साकं कृष्णे
न सबलो विहर्तुं विपिनं महत् बहुव्यालमृगाकीर्णं प्राविशत्परवीरहा १४ तत्राविध्यच्छरैर्व्या
घ्रान् सूकरान्महिषान् रुरून् शरभान् गवयान् खड्गान् हरिणान् शशशल्लकान् १५ तान्निन्युः
किंकरा राज्ञे मेध्यान्पर्वण्युपागते तृट्परीतः परिश्रांतो बीभत्सुर्यमुनामगात् १६ तत्रोपस्पृ
श्य विशदं पीत्वा वारि महारथौ कृष्णौ ददृशतुः कन्यां चरंतीं चारुदर्शनां १७ तामासाद्य वरारो
हां सुद्विजां रुचिराननां पप्रच्छ प्रेषितः सख्या फाल्गुनः प्रमदोत्तमां १८ का त्वं कस्यासि सु
श्रोणि कुतो वा किं चिकीर्षसि मन्ये त्वां पतिमिच्छंतीं सर्वं कथय शोभने १९ ॥कालिंद्युवाच॥ अ
हं देवस्य सवितुर्दुहिता पतिमिच्छती विष्णुं वरेण्यं वरदं तपः परममास्थिता २० नान्यं पतिं वृणे
वीर तमृते श्रीनिकेतनं तुष्यतां मे स भगवान्मुकुंदोऽनाथसंश्रयः २१ कालिंदीति समाख्याता व
सामि यमुनाजले निर्मिते भवने पित्रा यावदच्युतदर्शनं २२ तथावदद्गुडाकेशो वासुदेवाय
सोऽपि तां रथमारोप्य तद्विद्वान्धर्मराजमुपागमत् २३ यदैव कृष्णः संदिष्टः पार्थानां परमाद्भु
तं कारयामास नगरं विचित्रं विश्वकर्मणा २४ भगवांस्तत्र निवसन्स्वानां प्रियचिकीर्षया ।

ज्ञापितः श्रीकृष्णः तदैव तेषां विश्वकर्मणा देवशिल्पिना नगरं कारयामास २४ किंच भगवान्निरति
शयैश्वर्यगुणवानपि अर्जुनस्य धनुरादिलाभाय सारथिरास खांडवं नाम वनं २५ २८

आततयोरातततसायकौ २६ खांडवदाहकाद्धेतोः सख्येऽर्जुनाय यस्मिन्निति सामान्यतो निर्देशः यस्मा इ-
त्यर्थः जलस्थलयोर्देशे देशे छेद भ्रमः यद्वा जले स्थलवद्वहद्दृष्टिर्यस्मिंस्तत्र जलस्थलदृक् तस्मिन्
भ्रम आसीदिति २७ २८ सुपुण्ये ऋतौ ऋक्षे च यस्मिन् २९ पंचमं मित्रविंदाविवाहमाह विंदानुविंदावि

सोऽग्निस्तुष्टो धनुरदाद्धयान् श्वेतान् रथं नृप अर्जुनायाक्षयौ तूणौ वर्म चाभेद्यमस्त्रिभिः २६ मयश्च
मोचितो वह्नेः सभां सख्य उपाहरत् यस्मिन् दुर्योधनस्यासीज्जलस्थलदृशिभ्रमः २७ स तेन समनु-
ज्ञातः सुहृद्भिश्चानुमोदितः आययौ द्वारकां भूयः सात्यकिप्रमुखैर्वृतः २८ अथोपयेमे कालिंदीं
सुपुण्यर्त्वृक्ष ऊर्जिते वितन्वन् परमानंदं स्वानां परममंगलः २९ विंदानुविंदावावंत्यौ दुर्योधनवशा-
नुगौ स्वयंवरे स्वभगिनीं कृष्णे सक्तां न्यषेधतां ३० राजाधिदेव्यास्तनयां मित्रविंदां पितृष्वसुः प्र-
सह्य हृतवान् कृष्णो राजन् राज्ञां प्रपश्यतां ३१ नग्नजिन्नाम कौशल्य आसीद्राजातिधार्मिकः त-
स्य सत्याभवत्कन्या देवी नाग्नजिती नृप ३२ न तां शेकुर्नृपा वोढुमजित्वा सप्त गोवृषान् तीक्ष्णशृं-
गान् सुदुर्धर्षान् वीर्यगंधासहान् खलान् ३३ तां श्रुत्वा वृषजिल्लभ्यां भगवान् सात्वतां पतिः जगाम कौ-
शल्यपुरं सैन्येन महता वृतः ३४ स कोशलपतिः प्रीतः प्रत्युत्थानासनादिभिः अर्हणेनापि गुरु-
णा पूजयन् प्रतिनंदितः ३५ वरं विलोक्याभिमतं समागतं नरेंद्रकन्या चकमे रमापतिं भूया-
दयं मे पतिराशिषोऽनलाः करोतु सत्या यदि मे धृतो व्रतैः ३६ ॥

दाविति द्वाभ्यां आवंत्यौ अवंतीजातौ ३० षष्ठमाह नग्नजिति कौशल्य अयोध्यापतिः सत्या नाम कन्या-
ऽभवत् देवी कांतिमती नाग्नजिती पितृनाम्ना प्रसिद्धेत्यर्थः ३२ वीर्यस्य गंधमपि न सहंत इति तथाभूता-
न् खलान् दुष्टान् ३३ वृषान् जयतीति वृषजित्तेन लभ्यां ३४ प्रतिनंदितः प्रतिनंदितवान् श्रीकृष्णेन

३९ हे नरेंद्र राजन्यवंशोः क्षत्रियस्य प्रशस्तदादस्यादिप्रदाः ४० गुणानामेकमेवथामस्थानं त्वं तथाप्यतस्यस्य
नवांगे ४१ दुराधर्षेताग्रशिक्षिताः दुरवग्रहाः अपराधजाः कृताः तदाह एतेस्तितिभग्नाः भेरांप्रापाः ४२ यद्य

प्यर्चितं पुनरित्याहनारायणजगत्पते आत्मानं देवपूर्णस्य करवाणि किमल्पकः ४३ यत्पादपंक
जरजः शिरसा बिभर्ति श्रीरब्जजः सगिरिशः सह लोकपालैः लीलातनूः स्वकृतसेतुपरीप्सयेशः का
ले दधत्स भगवान्मम केन तुष्येत ४४ ॥श्रीशुक उवाच॥ तमाह भगवान्कृष्णः कृतासनपरिग्रहः ।
मेघगंभीरया वाचा सस्मितं कुरुनंदन ४५ ॥श्रीभगवानुवाच॥ नरेंद्र याञ्चा कविभिर्विगर्हिता राजन्य
वंशोर्निजधर्मवर्तिनः तथापि याचे तव सौहृदेच्छया कन्यां त्वदीयां नहि शुल्कदा वयं ४० ॥राजोवाच॥ कोन्यस्तेभ्यधिको नाथ कन्यावर इहेप्सितः गुणैकधाम्नो यस्यांगे श्रीर्वसत्यनपायिनी ४१
किं त्वस्माभिः कृतः पूर्वं समयः सात्वतर्षभ पुंसां वीर्यपरीक्षार्थं कन्यावरपरीप्सया ४२ सप्तैते गो
वृषा वीर दुर्दान्ता दुरवग्रहाः एतैर्भग्नाः सुबहवो भिन्नगात्रा नृपात्मजाः ४३ यदिमे निगृहीताः स्यु
स्त्वयैव यदुनंदन वरो भवानभिमतो दुहितुर्मे श्रियः पते ४४ एवं समयमाकर्ण्य बद्ध्वा परिक
रं प्रभुः आत्मानं सप्तधा कृत्वा न्यगृह्णाल्लीलयैव तान् ४५ बद्ध्वा तान्दामभिः शौरिर्भग्नदर्पान्
हतौजसः व्यकर्षल्लीलया बद्धान्बालो दारुमयान्यथा ४६ ततः प्रीतः सुतां राजा ददौ कृष्णाय
विस्मितः तां प्रत्यगृह्णाद्भगवान्विधिवत्सदृशीं प्रभुः ४७

दिरूमेणोक्षपाः ४४ एतानयोनिगृह्णाति तस्य कन्येति समयः कृतः सप्तधा कृत्वेति वक्ष्यमाणोयोषितो
हर्तीण्वाहं संभोगयोग्यः स्यामिति सत्योप्रत्यः सापत्न्यत्रदर्पेनार्थमात्मनः सप्तधाकरणं ४७

निष्कग्रीवाश्च ताः सर्वाः समस्ता सा युवतीनां च दासीनां च ५० नागानां नागेभ्यः शतगुणान्नवलक्षाणि
रथान् रथेभ्यः शतगुणान्नवकोटीः अश्वेभ्यः शतगुणान्नवपदातीन् ५२ यदुभिर्गोहवेश्व भगवती।
यांश्चपि सदुर्मर्षारूढयुः ५३ अस्पनः प्रयुंजानानितियावत् ५४ समभवेद्विवाहमाह श्रुतकीर्तिरि
राजपत्यश्वदिदिशः कृस्नेलब्धाप्रियंपतिं लेभिरेपरमानंदंजातश्चपरमोत्सवः ४८ शोभमेयो
नकानेदुर्गीतवाद्यहितापिषः नरानार्यःप्रमदिताः सर्वासःस्वगलंकृताः ४९ दशायेन सह
स्राणिपारिवर्हमदाद्विभुः युवतीनांत्रिसाहस्रंनिष्कग्रीवसुवाससा ५० नवनागसहस्राणि
नागाच्छतगुणानरथान् रथाच्छतगुणानश्वानश्वाच्छतगुणान्नरान् ५१ दंपतीरथमारोप्य
महत्यासेनयावृतौ स्नेहविक्लिन्नहृदयोयापयामासकोशलः ५२ श्रुतेनदुरुयुर्भूयानयं
तेपथिकम्पकां भग्नवीर्याःसदुर्मर्षायदुभिर्गोवृषैःपुरा ५३ तानस्यतःशरव्रातान्बंधुप्रिय।
कृदर्जुनः गांडीवीकालयामाससिंहःक्षुद्रमृगानिव ५४ पारिवर्हमुपागृह्यद्वारकामेत्य
सत्यया रेमेयदूनामृषभोभगवान्देवकीसुतः ५५ श्रुतकीर्तेःसुतांभद्रामुपयेमेपितृष्वसुः
कैकेयींभ्रातृभिर्दत्तांकृष्णःसंतर्दनादिभिः ५६ सुतांचमद्राधिपतेर्लक्ष्मणांलक्षणैर्युतां। =
स्वयंवरेजहारैकःसुपर्णःसुधामिव ५७ अन्याश्चैवंविधाभार्याःकृष्णस्यासन्सहस्रशः
भौमंहत्वातन्निरोधादाहृताश्चारुदर्शनाः ५८ ॥इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ५८

ति श्रुतकीर्तिर्नामयापितृष्वसातस्याःसुतांभद्रांनामकैकेयींतद्देशजां ५६ अक्षमसाह सुतांचेति
एकएवश्रीकृष्णोलक्ष्मणांजहार ५७ तस्यनिरोधोतेनधृतंतस्मात् ५८ मेकांजावतीभा॰स

भा॰दशम॰ ५८ ॥इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेअष्टपंचाशत्तमः ॥

[illegible]

भा. द. रु.

ऽनवस्थितमस्मै भौमं हत्वा तेनाहृता याः स्त्रीः कन्यासहस्रशः प्राप पारिजातं दिवो हरन् १ परिणीय तस्ता
भिस्तन्मनोरथपूरणैः श्रान्तानामामोक्षसौरमेतन्हृद्देषु रहस्यवत् २ येन ताः स्त्रियो निरुद्धाः स भौमः
स्व कारणेन केन कारणेन हृताः तदाचक्ष्वेति ३ इंद्रेण भौमविचेष्टितं ज्ञापितः सन्प्राग्ज्योतिषपुरं ययावित्य
न्वयः कथंभूतेन हृतं छत्रं यस्य तेन लोकपालप्रधानतादिं दूरस्य वरुणच्छत्रहरणोपितस्यैवमानमंगा.
इति तथोक्ते हृते कुंडले यस्याः सा दितिर्वपुर्माता यस्य तेन हृतममराद्रेः स्थानं मणिपर्वतं तलतणोयस्यतेन

राजोवाच॥ यथा हतो भगवता भौमो येन च ताः स्त्रियः निरुद्धा एतदाचक्ष्व विक्रमं शार्ङ्गधन्वनः
१॥श्रीशुक उवाच॥ इंद्रेण हृतछत्रेण हृतकुंडलबंधुना हृतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौम
चेष्टितं २ सभार्यो गरुडारूढः प्राग्ज्योतिषपुरं ययौ गिरिदुर्गैः शस्त्रदुर्गैर्जलाग्न्यनिलदुर्गमम्
३ मुरपाशायुतैर्घोरैर्दृढैः सर्वत आवृतं गदया निर्बिभेदाद्रीन् शस्त्रदुर्गाणि सायकैः ४ च
क्रेणाग्निं जलं वायुं मुरपाशांस्तथासिना शंखनादेन यंत्राणि हृदयानि मनस्विनां ५ प्राका
रं गदया गुर्व्या निर्बिभेद गदाधरः पांचजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगान्ताशनिभीषणम् मुरः शयान उ

सत्यभामाया गृहे भगवंतमिंद्र आगत्य विज्ञापितवान् तदा तस्याः कौतुकाय तया भार्यया सह ययाविति
यद्वा तदंतरे एव तत्सुतं हनिष्यामीति हासो कृत्वा वरं दत्ते सत्यं कृते सत्यभामाया भस्मं पशावान तया
सह ययौ यद्वा नारदानीतपारिजाते कृष्णेन रुक्मिण्यै दत्ते सति कुपिता सत्यभामा तया तस्यै पारिजा
तमेव दास्यामीति श्रीकृष्णेन प्रतिश्रुतमिति हरिवंशे प्रसिद्धं तदर्थं ततो नीतवानिति तिस्रे गरुडेन या
ते कारणं गिरिदुर्गैः शिलादिभिः रूपलक्षितं जलाग्न्यनिलैः स्व सर्वतो वर्तमानैः दुर्गमं युगान्ताशनेर्ध

विष्णुश्रीमद्भागवत टीका

आविध्यातो ल्पसमहाम्ब्रादरान्वयः ८ तस्मै श्रीकृष्णाय गदां व्यमुंचत ९ इंद्रतेजसा वज्रेण प्रतिक्रि
यया हेतुभूतयामर्षं जुषः ११ पीठं पीठनामानं नृनिरगन् निरगमन् १२ निकृत्तानि शीर्षादीनि येषां

त्रिशूलमुद्यम्य सुदुर्निरीक्षणो युगांतसूर्यानललोचनोल्बणः ग्रसंस्त्रिलोकीमिव पंचभिर्मुखैर
भ्यद्रवत्तार्क्ष्यसुतं यथोरगः ७ आविध्य शूलं तरसा गरुत्मते निरस्य वक्त्रैर्व्यनदत्स पंचभिः स
रोदसी सर्वदिशोंबरं महानापूरयन्नंडकटाहमावृणोत् ८ तदापतद्वै त्रिशिखं गरुत्मते हरिः
शराभ्यामभिनत्त्रिधौजसा मुखेषु तं चापि शरैरताडयत्तस्मै गदां सोपि रुषा व्यमुंचत ९ तामापतंतीं
गदया गदां मृधे गदाग्रजो निर्बिभिदे सहस्रधा उद्यम्य बाहूनभिधावतोजितः शिरांसि चक्रेण जहा
र लीलया १० व्यसुः पपाताम्भसि कृत्तशीर्षो निकृत्तशृंगोद्रिरिवेंद्रतेजसा तस्यात्मजाः सप्त पि
तुर्वधातुराः प्रतिक्रियामर्षजुषः समुद्यताः ११ ताम्रोंतरिक्षः श्रवणो विभावसुर्वसुर्नभस्वा
नरुणश्च सप्तमः पीठं पुरस्कृत्य चमूपतिं मृधे भौमप्रयुक्ता निरगन्धृतायुधाः १२ प्रायुंजतासा
द्य शरानसीन्गदाः शक्त्यृष्टिशूलान्यजिते रुषोल्बणाः तच्छस्त्रकूटं भगवान्स्वमार्गणैरमो
घवीर्यस्तिलशश्चकर्त ह १३ तान्पीठमुख्याननयद्यमक्षयं निकृत्तशीर्षोरुभुजांघ्रिवर्मणः स्वा
नीकपानच्युतचक्रसायकैस्तथा निरस्तान्नरको धरासुतः १४ निरीक्ष्य दुर्मर्षण आस्रवन्मदै
र्गजैः पयोधिप्रभवैर्निराक्रमत् दृष्ट्वा सभार्यं गरुडोपरि स्थितं सूर्योपरिष्टात्सतडिद्घनं यथा १५
कृष्णं च तस्मै व्यसृजच्छतघ्नीं योधाश्च सर्वे युगपत्स्म विव्यधुः तद्भौमसैन्यं भगवान्गदाग्रजो वि

तान् १४ शतघ्नीं शक्तिविशेषं १५ विचित्रा वाजाः पत्राणि येषां तैर्बाणैः निकृत्ता बाहवः ऊरवः शिरोध्रा

अन्यान्यप्यर्थे कुरूद्वह हे इति संबोधनं तथा हि तैर्यानि प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि तन्यापि पूर्वमेव तानि सर्वैः सैन्यं ह
भा॰ तावच्छस्त्राणि तान्यस्त्राणि शस्त्राणि विच्छेद तत्राप्येकैकं शस्त्रमस्त्रं च त्रिभिस्त्रिभिः शरैरित्यप्यर्थे १७ किं
द॰
११

यानि योधैः प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि कुरूद्वह हरिस्तान्यच्छिनत्तीक्ष्णैः शरैरेकैकशस्त्रिभिः ।
ऊह्यमानः सुपर्णेन पक्षाभ्यां निघ्नता गजान् १७ गरुत्मता हन्यमानास्तुण्डपक्षनखैर्गजाः ।
पुरमेवाविशन्नार्ता नरको युध्ययुध्यत १८ दृष्ट्वा विद्रावितं सैन्यं गरुडेनार्दितं स्वकं तं भौमः
प्राहरच्छक्त्या वज्रः प्रतिहतो यतः १९ नाकंपत तया विद्धो मालाहत इव द्विपः शूलं भौ ।
मोऽच्युतं हन्तुमाददे वितथोद्यमः २० तद्विसर्गात्पूर्वमेव नरकस्य शिरो हरिः अपाहरद्गज
स्थस्य चक्रेण क्षुरनेमिना २१ सकुंडलं चारुकिरीटभूषणं बभौ पृथिव्यां पतितं समुज्ज्वल
न् हाहेति साध्वित्यृषयः सुरेश्वरा माल्यैर्मुकुंदं विकिरंत ईडिरे २२ ततश्च भूः कृष्णमुपे
त्य कुंडले प्रतप्तजांबूनदरत्नभास्वरे सवैजयन्त्या वनमालयार्प्ययत् प्राचेतसं छत्रमथो म
हामणिं २३ अस्तौषीदथ विश्वेशं देवी देववरार्चितं प्रांजलिः प्रणता राजन् भक्तिप्रव
णया धिया २४ ॥

च गरुत्मेति १८ यतः यया शक्त्या वज्रः प्रतिहतः आस १९ गरुडस्तु नाकंपत गरुडे वितथोद्यमः २१
सन् प्रतप्तजांबूनदेया निरत्नानि तैर्भास्वरे मे वै शाम्भू जमंदः शिरश्छत्रं महामणिं चार्पयदिति २४

ऐश्वर्यज्ञानान्नाभिः स्तौति नमस्त इति परमात्मन् देवाद्यंतर्यामिन् येन मंत्रेण तुष्टात्याः प्रसन्नः पूर्वमासीत् तेन मं-
त्रेण नमस्यति पंकजं नाभौ यस्य तस्मै जगत्कारणायेत्यर्थः अत एव सर्वकीर्तिमयी पंकजमाला विद्यते यस्य
तस्मै एवं भक्तध्यायतां पंकजवत्संप्रसन्नेन तापोपशमनेन नेत्रे यस्य तस्मै पंकजवत्सुसेव्यौ पंकजाकृती वां-
घ्री यस्य तस्मै नमः इति २५ किंच भगवते निरतिशयैश्वर्यादिषवासुदेवाय सर्वभूताश्रयाय अतो विष्णवे व्या-
पिने न हि सर्वभूताश्रयत्वं परिच्छिन्नस्य संभवतीति कुतः सर्वाश्रयत्वं पुरुषाय सर्वस्मात्कार्यात्पूर्वमेव सते

॥अदितिरुवाच॥ नमस्ते देवदेवेश शंखचक्रगदाधर भक्तेच्छोपात्तरूपाय परमात्मन्नमोऽस्तु ते २६
नमः पंकजनाभाय नमः पंकजमालिने नमः पंकजनेत्राय नमस्ते पंकजांघ्रये २७ नमो भ-
गवते तुभ्यं वासुदेवाय विष्णवे पुरुषायादिबीजाय पूर्णबोधाय ते नमः २८ अजाय जनयित्रेऽस्य
ब्रह्मणेऽनंतशक्तये परावरात्मन् भूतात्मन् परमात्मन्नमोऽस्तु ते २९

पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषत्वमिति श्रुतेः एतदपि कुतः आदिबीजाय आदेर्जगत्कारणस्यापि कार-
णाय एवमपि न महदादिवज्जाड्यमित्याह पूर्णबोधायेति २८ नन्वेवमपि सकारणत्वात् पूर्वं सत्वेन स्याद-
त आह अजायेति स्वयमजाय अन्यस्य च जनयित्रे अस्य यत्रापि क्रमेण हेतुद्वयं ब्रह्मणे बृहते अनंत-
शक्तये इति च बृहत्त्वादजत्वं अनंतशक्तित्वाज्जनयितृत्वमित्यर्थः ननु पित्रादयः पुत्रादीनां जनकास्ते-
षां च तत्र पूर्वं तेषां च भूतानि तेषां च स्वकर्मद्वारेण जीवाः किमत्राहेत्यत आह परावरात्मन्नित्यादि पित्रा-
द्यात्मतया त्वमेव जनक इत्यर्थः २९

भा० द० उ० २२

ननु गुणा विक्षोभ्यत्वादिहेतवः ते च प्रधानस्यैव न तस्य च पुरुषः क्षोभकः तत्र च कालो निमित्तमिति प्रसिद्धं किं
मत्राहुस्त्वेवात्तिनमसोयारणोयसंवृत एव स्थानाय पालनाय जगतः स्रष्टा यद्यं ऽकर्दमजमाद्रिमेव वि।
मर्षिं सृजसीत्यर्थः कालप्रधानपुरुषाणां त्वद्व्यतिरिक्तानां सत्त्वं तु परः सर्वव्यतिरिक्तः अतस्त्वमेव जन
यितेत्यर्थः ३ कार्यकारणप्रपंचस्य तद्व्यतिरेकं न स्य च सर्वव्यतिरेकमुपपादयति अहमिति अहंभ
मिः मात्राणीति देवा मन इति इंद्रियाणीति च त्रिविधाहंकारकार्याणि कर्तोऽहंकारः ४ एवं स्तुत्वा प्रा
र्थ तं वै सिसृक्षू रजः कंठप्रभो न मो निरोधाय विभर्ष्यसंवृतः स्थानाय सत्त्वं जगतो जगत्पते कालः प्र
धानं पुरुषो भवान्परः ५ अहं पयो ज्योतिरथानिलो नभो मात्राणि देवा मन इंद्रियाणि च कर्ता
महानित्यखिलं चराचरं त्वय्यद्वितीये भगवन्नयं भ्रमः ६ तस्मात्सुजोऽयं तव पादपंकजं भीतः
प्रपन्नार्तिहरोपसादितः तत्पालयैनं कुरु हस्तपंकजं शिरस्यमुष्याखिलकल्मषापहं ॥श्लोक॥
इति भूम्यार्थितो वाग्भिर्भगवान्भक्तिनम्रया दत्वाभयं भौमगृहं प्राविशत्सकलर्द्धिमत् २२
तत्र राजन्यकन्यानां षट्सहस्राधिकायुतं भौमाहृतानां विक्रम्य राजभ्यो ददृशे हरिः २३
ते प्रविष्टं स्त्रियो वीक्ष्य नरवीरं विमोहिताः मनसा वव्रिरेऽभीष्टं पतिं दैवोपसादितं २४ भय्यान्य
र्थं पतेन स्यैति हे प्रपन्नार्तिहर तस्य नरकस्य अयं भगदत्तो नाम भीतः अत एव मया तव पादपंकजमुपसा
दितः अभयं दत्त्वा प्राग्ज्योतिषकमित्यपि ज्ञातं यथाह पराशरः कन्यापुरे स कन्यानां षोडशानां तु लवि
क्रमः प्राग्ज्योतिषकानि दृश्ये सहस्राणि महामना इति राजभ्य इत्युपलक्षणं सिद्धादिभ्यश्चेति तथाहि
तेनैवोक्तं देवसिद्धासुरादीनां नृपाणां च जनार्दनः हृतानि हि महीपुत्रः कन्यारत्नानि मंदिरे २५

२२

प्राह्णिणोत्सर्जयामास सहस्रशः कमनीयाश्च ता विरजो वराश्च ताः नरयानैः शिबिकाभिः अपि च म
हाकोशानिति ३६ सप्रियः सत्यभामासहितः गृहोद्यानेन निःकुटस्थ उपशोभयति ३७ सेन्द्रान्विबुधान्नि।
र्जित्येतीन्द्रकृष्णयोः संग्रामश्रुतः ३८ न च कथं प्रसाधितस्वमनोरथेन श्रीकृष्णेन महेन्द्रस्य संग्रामरत्या
ग्रंथाहृययाचरति अच्युतेऽर्थं साधनमिति च कर्मद्वयं याचलिथा ताः विगृह्यते विग्रहं करोति महा

नाः प्राह्णिणोऽप्सुरवतीं समस्तु विरजोवराः नरयानैर्महाकोशानरथ्याश्वान्दुविर्णोमहत् ३६
ऐरावतकुले भांश्च चतुर्दन्तान्स्वरश्विनः पांडुरांश्च चतुः षष्टिं प्रेषयामास केशवः ३७ गत्वा से
न्द्रं भवनं दृष्ट्वा दित्यै च कुंडले पूजितस्त्रिदशेन्द्रेण महेन्द्राण्या च सप्रियः ३८ चोदितो भार्ययो।
त्पाद्य पारिजातं गरुत्मति आरोप्य सेन्द्रान्विबुधान्निर्जित्योपानयत्पुरं ३९ स्थापितः सत्यभामा
या गृहोद्यानोपशोभनः अन्वगुर्भ्रमराः स्वर्गात्तद्गंधासवलंपटाः ४० ययाच आनम्य किरी
टकोटिभिः पादौ स्पृशन्नच्युतमर्थसाधनं सिद्धार्थ एतेन विगृह्यते महानहो सुराणां च तमो धि
गाढ्यतां ४१ अथो मुहूर्त एकस्मिन्नानागारेषु ताः स्त्रियः यथोपयेमे भगवान्तावद्रूपधरोऽव्य
यः ४२ गृहेषु तासामनपाय्यतर्क्यकृन्निरस्तसाम्यातिशयेष्ववस्थितः रेमे रमाभिर्निजका
मसंप्लुतो यथेतरो गार्हकमेधिकांश्चरन् ४३

न पितमः क्रोधः आप्तस्तां पतिकतां यथायथावत् अनेन देवक्यादिवंदनं समागमेऽपि प्रतिगृहं योग
पद्येन सूचितः अव्ययः सर्वत्रापि संपूर्ण एव ४२ अहो भाग्यं नारीणामित्याह त्रिभिः गृहेष्विति अ
नर्घ्याणि कर्माणि करोतीति तथा सः निरस्तं साम्यमतिशयश्च येभ्यस्तेषु गृहेषु अनपायी अवस्थितः रा
माभिः लक्ष्म्यांशभूताभिः निजकामसंप्लुतः स्वानंदपरिपूर्णः गार्हकमेधिकान्गृहस्थधर्मान् ४३ ५३

भा० १० ६६

अनुरागहाससहितमवलोकं च ततः पूर्ववत् नवसंगमं च तत्कृतं तल्पं तस्मिन् लज्जा च भेजे ४३ विश्रमणार्थे
वाहनके पाशाः केशप्रसाधनं दासीनां पानानि विधानेयासां तथा भूचना अपि स्वयं विभोर्दास्यं विदधुरि
ति ४४ ॥ इति दशमे एकोनषष्टितमः॥ अथ षष्टितमे कलहः परिहासेन रुक्मिण्यां कोपयितानतः
प्रेमकलहे तामसान्त्वयत् १ रमा रामतनानं दमहोदयविरैवनैः रुक्मिण्या प्रेमकलहकृतमनेश्वर्ये।

इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता ब्रह्मादयोपि न विदुः पदवीं यदीयां भेजुर्मुदाविरतमेधितया
यानुरागहासावलोकनवसंगमजल्पलज्जाः ४३ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचताम्बूलवि
श्रमणवीजनगंधमाल्यैः केशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स्मदा
स्यं ४४ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे पारिजातहरणे नरकासुरवधएकोनषष्टितमोध्यायः ५९
श्रीबादरायणिरुवाच॥ कर्हिचित्सुखमासीनं स्वतल्पस्थं जगद्गुरुं पतिं पर्यचरद्भैष्मी व्यजनेन
सखीजनैः १ यस्त्वेतल्लीलया विश्वं सृजत्यत्त्यवतीश्वरः सहि जातः स्वसेतूनां गोपीथाय य
दुष्वजः २ तस्मिन्नंतर्गृहे भ्राजन्मुक्तादामविलंबिना विराजिते वितानेन दीपैर्मणिमयैरपि ३
मल्लिकादामभिः पुष्पैर्द्विरेफकुलनादिते जालरंध्रप्रविष्टैश्च गोभिश्चंद्रमसोमलैः ४ पारि
जातवनामोदवायुनोद्यानशालिना धूपैरगुरुजै राजन्जालरंध्रविनिर्गतैः ५

मीर्यते २ स्वतल्पस्थं सपर्यैकास्थं ३ वक्ष्यमाणं रुक्मिण्याः प्रियः कृष्णेपरमं प्रेमसंभावयितुं तत्स्तोकमे
वतत्वमनुसारयतियस्त्विति २ आदौ रागवत्त्रिभिः श्लोकैर्मंदिरमनुवर्णयति तस्मिन्निति तत्र कृत्स्ना
तिप्रसिद्धमाह भ्राजंति मुक्तादामानि तेषां विलंबाः संति यस्मिन् तेन वितानेन विराजिते तन्नीयां
नानाविराजितपदे नान्वयः ३ सुगंधतया द्विरेफकुलैर्नादिते ४ प्रविष्टैश्चंद्ररश्मिभिः नि

[illegible]

पयसः क्षीरस्य फेनस्तद्वन्मृदु निपर्य्यंकस्यैकशिपूत्तमे हंसतूलिकायां उपतस्थे असेवत ६ न देवाभि-
नयनि वालव्यजनमिति ७ रुपाच्युतस्य समीपे सा मणिनूपुराभ्यां रेजे श्वा स्यवतीमणिमयौ नूपुरौ क्व-
णंतौ तत्रयोः साङ्गुलीयव्यजनानि स्यग्रहस्ते हस्ताग्रे यस्याः सावद्गीतेन रहठोऽस्थागितो कुचौतयोः कुंकुमते।
न शोणो हारस्तस्य भासा नितंवे धृतया या परार्द्ध्यमल्पा कांचीतया च रेजे ८ तां निरीक्ष्य प्रीतः स्मयमानो ह
रिराबभाषे कथंभूतो या लीलया धृततनरतनोः तस्या नुरूपं रूपा यस्य अनुरूपं रूपं यस्याः तां यथोक्तं श्रीपा।

पयः फेननिभे शुभ्रे पर्यंके कशिपूत्तमे उपतस्थे सुखासीनं जगतामीश्वरं पतिं ६ वालव्यजनमा
दाय रत्नदंडं सखीकरात् तेन वीजयती देवी उपासां चक्र ईश्वरं ७ सोपाच्युतं क्वणयती मणिनू-
पुराभ्यां रेजे साङ्गुलीयवलयव्यजनाग्रहस्ता वस्त्रांतगूढकुचकुंकुमशोणहारभासा नितंवधृतया च
परार्द्ध्यकांच्या ८ तां रूपिणीं श्रियमनन्यगतिं निरीक्ष्य या लीलया धृततनोरनुरूपरूपा प्री-
तः स्मयन्नलककुंडलनिष्ककंठवक्त्रोल्लसत्स्मितसुधां हरिराबभाषे ९ ॥श्रीभगवानुवाच॥ राज-
पुत्रीप्सिता भूपैर्लोकपालविभूतिभिः महानुभावैः श्रीमद्भिः रूपौदार्यबलोर्जितैः १० तान्प्रा-
प्तानर्थिनो हित्वा चैद्यादीन्स्मरदुर्मदान् दत्ता भ्रात्रा स्वपित्रा च कस्मान्नो ववृषेऽसमान् ११

तदाह हे देवते देवदेहेयं मनुष्यत्वे च मानुषी विस्तोर्टेहानुरूपां वै करोत्येषात्मनस्तनुमिति किं वाल-
कैः कुंडलाभ्यां निष्केणापदकेनालंकृतेन कंठेन च वक्त्रं टिलशोभितेन वक्त्रे उल्लसंती स्मितसुधा यस्य स्तां
९ सर्वगुणयुक्तायाश्रपि तव बुद्धिमेदं ग्लाप्यितु शय्येनाह राजपुत्रीत्येकादशभिः हे राजपुत्रि लोकपाला-
नामिव विभूतिरैश्वर्यं येषां तैस्तथा महाप्रभावै राज्ञौ रूपादिभिरूर्जितैः युग्मपूर्वं मीप्सितासि १० ता।

भा० टी० ३४

किंच प्रायशः राजभ्यो जनास्संयातिभ्यो विभ्यतः भयं प्राप्नुवन्तः १२ अस्य एवं स्मेनां अविज्ञानावाराणाम् अलोक
पथं अस्त्रीणाम् इतेत्रं पृथ्वीमार्गे आस्थिताः आश्रिताः १३ किंच निष्किंचना इति १४ आत्मसमं परस्य
समनुरूपं जन्मैश्वर्याभ्यां सहितम् आकृतिः रूपं जातिर्वा समा भक्त्या आयतिः १५ नदीयो समीलावि
वायोः समस्तया १६ अथ इदानीमपि १७ नहिं किमित्यालीनाहमिति चेदित्याशंक्याह चेद्येति म

राजभ्यो विभ्यतः सम्यक् समुद्रं शरणं गतान् बलवद्भिः कृतद्वेषान् प्रायस्त्यक्तरूपासनान् १२ अ
स्य एवं स्मेनां प्रसाम लोकपथमीयुषां आस्थिताः पदवीं सम्यक् प्रायः सीदंति योषितः १३ निष्किं
चनावयं शश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः तस्मात्प्रायेण नह्याढ्या मां भजंति सुमध्यमे १४ ययोरात्म
समं वित्तं जन्मैश्वर्याकृतिर्भवः तयोर्विवाहो मैत्री च नोत्तमाधमयोः क्वचित् १५ विदर्भे तद
विज्ञाय त्वया दीर्घसमीक्षया वृतावयं गुणैर्हीना भिक्षुभिः श्लाघिता मुधा १६ अथात्मनोनु
रूपं वै भजस्व क्षत्रियर्षभं येन त्वमाशिषः सत्या इहामुत्र च लप्स्यसे १७ चैद्यशाल्वजरासंध
दंतवक्त्रादयो नृपाः मम द्विषंति वामोरु रुक्मी चापि तवाग्रजः १८ तेषां वीर्यमदांधानां दृप्तानां
स्मयनुत्तये आनीतासि मया भद्रे तेजोपहरतासतां १९ उदासीना वयं नूनं न स्त्र्यपत्यार्थकामुकाः
आत्मलब्ध्यास्महे पूर्णा गेहयोर्ज्योतिरक्रियाः २० श्री शुक उवाच एतावदुक्त्वा भगवा
नात्मानं वल्लभामिव मन्यमानामविश्लेषात्तद्दर्पघ्न उपारमत् २१ इति त्रिलोकेशपतेस्तदा

मसोह्यिवंति १८ स्मयनत नयेगर्वापनयनाय १९ स्त्रीणां मतिरुः सहमो दासीन्यम कामतेचाहउदासी।।
नाइति गेहयोर्देहगेहयोदाहदासीनाः अतएवज्योतिरक्रियाज्योतिरक्रियाज्योतिः प्रदीपादितद्वत्सा।।

चिंतालक्षणमाह पदेति नखैरुणाश्रीः कांतिर्यस्य तेनसुजातेनकोमलेनपदासुदुःखिन्नप्रियस्य
वणाद्भयेन्याशंकयाशोकस्यनुतापस्तैर्विनष्टावुद्धिर्यस्याः स्वर्थेनिपतेनिवलयानियस्मादुस्तादेह
स्यपपातविक्लवाश्रवणायीर्यस्या २३ हास्नेहप्रौढिगांभीर्यं २४ चतुर्भुजइतिउन्यापनास्नेहस्यावक्रे
पतिमार्जनाद्यर्थे आविष्कृतचतुर्भुजात्मर्थः समस्यनिवद्य २५ अश्रुकलेअश्रुभिः शोभितेश्रुचा

पदासुजातेननखारुणश्रियाभुवंलिखंत्यश्रुभिरंजनासितैः आसिंचतीकुंकुमरूषितौस्तनौतस्था।
वधोमुख्यतिदुःखरुद्धवाक् २२ तस्याः सुदुःखभयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्तात्श्लथद्वल।
यतोव्यजनंपपात देहश्चविक्लवधियःसहसैवमुह्यन्रंभेववातविहताप्रविकीर्यकेशा
न् २३ तद्दृष्ट्वाभगवान्कृष्णः प्रियायाःप्रेमवंधनं हास्यप्रौढिमजानंत्याः करुणःसोन्वकंपत।
२४ पर्यंकादवरुह्याशुतामुत्थाप्यचतुर्भुजः केशान्समुह्यतद्वक्त्रंप्रामृजत्पद्मपाणिना २५
प्रमृज्याश्रुकलेनेत्रेस्तनौचोपहतौश्रुचा आश्लिष्यवाहुनाराजन्ननन्यविषयांसतीं २६ सांत्व
यामाससांत्वज्ञः कृपयाकृपणांप्रभुः हास्यप्रौढिभ्रमच्चित्तामतदर्हांसतांगतिः २७ ॥श्रीभगवा-
मामावैदर्भ्यसूयेथाजानेत्वांमत्परायणां त्वद्वचःश्रोतुकामेनक्ष्वेल्याचरितमंगने २८ मुखंचप्रे
मसंरंभस्फुरिताधरमीक्षितुं कटाक्षेपारुणापांगसुंदरभ्रुकुटीतटं २९

शोकाश्रुभिः २६ सांत्वयामासअनुनीतवान् २७ मामेतित्वद्वचः किंवदिष्यसीतिश्रोतुकामेनश्रोत्र
मिक्ष्वेल्यानर्मणाएवमाचरितमुक्तं २८ नतत्वतः हेअंगसंदर्शिप्रेमसंरंभेणप्रणयकोपेनस्फुरितः
कंपितोधरोयस्मिंस्तत्कटाक्षेणकटाक्षेणारुणोपांगोयस्मिंस्तत्एवंसुंदरंभ्रुकुटिलक्ष्म

३५ [illegible]

भा॰ नन्वकलहे किंकौतुकंस्यात्वेवाअतआह अयंहीति न॰॰ र्मंयामःकालः भगवतस्तस्यऐश्वर्यंयुक्तं सा।
द॰ त्वसव्रीडहासेनविरेणस्निग्धेनापांगेनवीक्ष्यमाणाअसमत्वेभयंदुर्गाश्रयसंप्रबलेःकलिःअराजत्वा।
उ॰ मविज्ञातालौकिकेहावसादने तिःकिंचनत्वंतत्प्रीतिप्रस्थानादरणीयता अतोचित्यंनिर्गुणत्वंवृ
३५ थाम्लायाचभित्वभिः औदासीन्यमकामत्वंसदोषानघोरुशासतः अत्तत्वादीर्घ्यंदर्शितेभेष्यारात्ता
वहून्नागुणानकृसत्तमौदितानभेक्ष्मीन्यषेयनह्रुणस्तवेःभगवतःसन्निदापराणीवयानिवचना।

अयंहिपरमोलाभोगृहेषुगृहमेधिनां यन्नर्मैरीयतेयामःप्रिययाभीरुभामिनि ३० श्री।
शु उ॰ च॰ सैवंभगवताराजन्वैदर्भीपरिसांत्विता ज्ञात्वातत्परिहासोक्तिंप्रियत्यागभयंज
हौ ३१ बभाषऋषभंपुंसांवीक्षंतीभगवन्मुखं सव्रीडहासरुचिरस्निग्धापांगेनभारत ३२
रु॰ उ॰ च॰ नन्वेवमेतदरविंदविलोचनाहयद्वैभवान् भगवतोसदृशीविभूम्नः क्वस्वे
महिम्न्यभिरतोभगवांस्त्र्यधीशःक्वाहंगुणप्रकृतिरज्ञगृहीतपादा ३३

निसर्वोत्कर्षंपरतयाव्याचक्षाणाप्रतिभाषते ३२ तत्रयदुक्तंकस्मान्नोववृषेसमानितितत्रासाम्यं।
सत्यमेवेत्याह नन्वेवमिति हेअरविंदविलोचनत्र्यधीशः त्रयाणांब्रह्मादीनामप्यधीशोनियंता
तस्यकाहंगुणप्रकृतिःत्रिगुणस्वभावाप्राकृतागुणमयीप्रकृतिर्वानन्वतमेवाधीश्वरीश्रीःसर्वैरु।
पास्यत्वादित्यतआह अज्ञैःसकामैर्गृहीतोपादौयस्याःसा ३३ ॥ ३५

यदुक्तंराजभ्योविभ्यतःसुमुक्षमसमुद्रेशरणंगतानितितत्राह सत्यमिति हेउरुक्रमेतिभयाभावंदर्शय।
तिराज्ञांशत्रुत्वादयएवराजेंद्रास्तिराजानस्तेभ्योभयादिवेति अत्रहेतुःयेसमुद्रेतद्दृशायेविषयाकारै
रपरिच्छिन्नइत्यर्थः श्रोत्रेनिरवलंबतयाप्रकाशतेउपलंभमात्रःचैतन्यघनआत्माभवानितिबलवद्भिः
कृतद्वेषानितियदुक्तंतदपिसत्यमित्याह नित्यमिति कदिंद्रियगणैःकृतास्तितैर्वेद्विषुस्तैरिंद्रियगणैः
वृत्यभिप्रायेणबहुवचनेकृतास्तितइंद्रियगणायेषांइतिवातैरपिनित्यंकृतविग्रहः तेषुतत्त्वाप्रतीतेः या।

सत्यंभयादिवगुणोभ्यउरुक्रमांतःशेतेसमुद्रउपलंभनमात्रआत्मा नित्यंकदिंद्रियगणैःकृ
तविग्रहस्त्वंत्वत्सेवकैर्नृपपदंविधुतंतमोंधं २४ त्वत्पादपद्ममकरंदजुषांमुनीनांवर्त्मास्फुटं
नृपशुभिर्ननुदुर्विभाव्यं यस्मादलौकिकमिवेहितमीश्वरस्यभूमंस्तवेहितमथोअनुयेभ
वंत २५

दुक्तंत्यक्तंनृपासनानितितद्युक्तमेवेत्याह त्वत्सेवकैरिति नृपाणांपदमासनंअंधंगाढंतमएवतत्त।
अविवेकबहुलत्वात्त्वत्सेवकैरेवतत्त्यक्तंकिंपुनर्वक्तव्यंत्वयात्यक्तमिति २४ अस्पष्टवर्त्मनांपुंसा
मलोकपथ्यमीयुषामितियदुक्तंतदपितथ्येवेत्याह त्वत्पादेति नृपशुभिर्नराकारैःपशुभिःकिंपु।
नर्वक्तव्यंतववर्त्मास्फुटंस्फुटमिति किंचयस्माद्येभवंतमनुवर्तंतेतेषामपीहितमलौकिकमिवा।
थोकिमुवक्तव्यंतवेश्वरस्येहितंअलौकिकमित्यर्थःआस्थितःपदवींसुमंत्रप्रायःसीदंतियोषितइ।

निश्रणपविहांरवत्यतियद्धोद्ध्येतिपंचमश्लोके २५

श्री
द
उ
३६

निष्किंचनावयंशश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः तस्मात्प्रायेणनह्याढ्यामांभजंतिसुमध्यमे इत्येतत्श्लोकोक्तं।
दोषत्रयंपरिहरतिनिष्किंचनइतिदरिद्रतालक्षणंनिःकिंचनत्वंतत्तुनवनचरत्वात्ह यस्मादिति अन्यतोव
लिभुजःपूज्याअपिब्रह्मादयोयस्मैभवतेबलिंहरंतितत्रसर्वस्वरूपस्यभवतोदारिद्र्यंनघटतइत्यर्थः निष्किं
चनजनप्रियाइत्यत्रतत्पुरुषेणबहुव्रीहिर्मावानिंदाम्यादितिस्वयमपिभयाद्याहेतिप्रेष्ठोभवानितिबलि
भुजांब्रह्मादीनांलोकेप्राणतंप्रेष्ठः तेपितुभ्यमेवेति तस्मात्प्रायेणनह्याढ्यामांभजंतीत्यस्योत्तरंनत्वा
विदंतीति आढ्यतांधाः तामंतकंनविदंतिअसुतृप्तस्तेअसुतृपः असूनेवतर्पयंतिनत्वांभजंतीत्यर्थः ३६
बलिभुजामपिभवान्प्रेष्ठइत्यत्रहेतुवदंती ययोरेवसमंवित्तमित्यनेनोक्तमनौचित्यंपरिहरतित्वंवाइतिफलो

निष्किंचनोननुभवान्नयतोस्तिकिंचिद्यस्मैबलिंबलिभुजोपिहरंत्यजाद्याः नत्वाविदंत्यसुतृपोंतकमाढ्य
तांधाःप्रेष्ठोभवान्बलिभुजामपितेपितुभ्यं ३६ त्वंवैसमस्तपुरुषार्थमयःफलात्मायद्वांछयासुम
तयोविसृजंतिकृत्स्नं तेषांविभोसमुचितोभवतःसमाजःपुंसःस्त्रियाश्चरतयोःसुखदुःखिनोर्न ३७
त्वंन्यस्तदंडमुनिभिर्गदितानुभावआत्मात्मदश्चजगतामितिमेवृतोसि हित्वाभवद्भ्रुवउदीरितकाल
वेगध्वस्ताशिषोब्जभवनाकपतीन्कुतोन्ये ३८ त्वंपरमानंदरूपः एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानि।

मात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः समाजःसेव्यसेवकलक्षणःसंबंधः नतुपुंसःस्त्रियाश्चमिथोरतयोःअतएवसु
खदुःखिनोः नटाकुलयोरित्यर्थः ३७ भिक्षुभिःश्लाघितानामपेत्यस्यपरिहारः त्वमितिमिः त्यक्तदंडाख्यात
न्यस्तदंडमुनिभिरितिभिक्षुपेत्यस्यपरिहारः आत्मेतियदर्थंसर्वप्रियंतस्यजगतामात्मासनस्तवरेणनदूष्येत्यर्थः
किंचआत्मदइतिवैदर्भ्यंतद्विनाप्याकृत्यादीनुत्तमीनयेतिसविशेषणकदोषद्वयंपरिहरतिहित्वेतिद्वाभ्यां
मेमयाहृतोसीत्यज्ञानपरिहारः हित्वेत्यदीनुत्तमीनापरिहारः भवतोभ्रुवःसकाशादुदीरितोयःकालस्त

स्ववेगस्तेनध्वस्ताआशिषोयेषांतान्ब्रह्मादीनपिविहायकुतोन्येवराकाइत्य
टी: ३८
३६

सात्वाने परिहृत्य गुरुषां तरंगुणवर्णनप्रदीप कोपसंरंभे सानत्रिमित्येवात्मानमापादयति जातुमिति।
सिंहो यथाप्यसृन्निद्राम्यवलिं हन्ति तथा शार्ङ्ग-धन्वनिनादेनैव जरासंधादीन्विद्राव्य मांसभागांश्रि
यं च हृतवानसितवाजयो भयाद्दधीचिं प्रपन्न इति यद्वचो भाषणं तज्जातुं मामेव यतेन ब्रवदतत्पर्थः ४ य
च्चान्यत स्तस्मत्त्वत्तनिनामित्यादिना यो नाभजन्तः सीदत्यवसादनेत्यमावहत्तमस्केन दधिमदमेवेत्या
ह यद्वाञ्छयेति यस्तव भजनं न वाञ्छया नृपोत्तमाः अंगो वेणस्य पिता वैराग्यः पृथुः जायते भरतः

जातं च वचस्तव गदाग्रज यस्तु भूपान्विद्राव्य शार्ङ्गनिनदेन जहर्थ मां त्वं सिंहो यथा स्वबलिमीश
पशून्स्वभागं तेभ्यो भयाद्यदुदधिं शरणं प्रपन्नः ३९ यद्वाञ्छया नृपशिखामणयोंगवैन्यजा
यंतनाहुषगयादय ऐक्यपत्यं राज्यं विसृज्य विविशुर्वनमंबुजाक्ष सीदंति तेनुपदवीं त इहास्थि
ताः किं ४० कान्यं श्रयेत तव पादसरोजगंधमाघ्राय सन्मुखरितं जनतापवर्गम् लक्ष्म्याल
यं त्वविगणय्य गुणालयस्य मर्त्यो सदोरुभयमर्थविविक्तदृष्टिः ४१

नाहुषो ययातिर्गयश्चादिर्येषां ते यथा ते तव पदवीं मार्गं मामाश्रितास्तत् किं सीदंति न सीदंत्येवेत्यपि तु न।
त्वदं प्राप्ता इत्यर्थः एवं च कोपावेशेनावसादनस्य परिहारात् त्वत्त्ववत्मेनामित्येतद्दानेन तयैव विद्याया।
त्रिकर्षः यच्चोक्तं अथात्मनोनुरूपमिति तत्राह ४ कान्यमिति श्लोकद्वयेन गुणानामालय।
स्य तव पादसरोजगंधं जननतापवर्गमोक्षरूपं लक्ष्म्या आलयं तत्सेव्यं महद्भिर्मुखरितं वर्णितं
आघ्राय तं अविगणय्य मर्त्यो मरणधर्मिकां सदा उरुभयं यस्यां तं अन्यं कां स्त्रीं श्रयेत सेवेत अर्थे विवि
क्तदृष्टिः सारासारविवेकत्वं त्वत्तो अन्येन न दृश्यो हीना इति यदुक्तं तदपास्तं ४१

भा० द० ३०

अतस्त्वामेवाहं ममभजमित्याह तत्तेति प्रार्थयतेस्मादिति अरणीशरणीसृतिभिर्देवतिर्यगादिभिर्जं
न्मभिः पाठांतरे अर्थवादवक्कलकर्मअवतीरित्यर्थः कथंभूतस्तवयस्त्वअनृतसंसारस्यापवर्गोना
शोयस्मात्सः भजंतमुपयातिआत्मसात्करोतितत्तवांघ्रिरितिभीतस्यहिशरणमेवानुरूपंभजनयोग्य
मतस्त्वामभजमित्यर्थः ४२ येवोक्ताराज्ञोवहवोमगधाः राजपुत्रीत्यिताभूयैलोकपालविभूतिभिरि
त्यादिनातत्रसेर्ष्यंसशापंसांगुलिभंगंचाह द्वाभ्यांतस्याःस्युरितिखरादयःकेवलंभारवाहाः गावोवलीव

पूरं

तत्वानुरूपमभजंजगतामधीशमात्मानमत्रचपरत्रचकामरूपं स्यान्मेतवांघ्रिररणंसृतिभिर्भ्र
मंत्यायोवैभजंतमुपयात्यनृतापवर्गः ४२ तस्याःस्युरच्युतनृपाभवतोपदिष्टाःस्त्रीणांगृ
हेषुखरगोश्वविडालभृत्याः यत्कर्णमूलमरिकर्षणनोपयायाद्युष्मत्कथामृडविरिंचसभा
सुगीता ४३ त्वक्छ्मश्रुरोमनखकेशपिनद्धमंतर्मांसास्थिरक्तकृमिविट्कफपित्तवातं ।
जीवच्छवंभजतिकांतमतिर्विमूढायातेपदाब्जमकरंदमजिघ्रतीस्त्री ४४

र्दाश्ववनित्यंव्यापारल्लिप्ताःश्वानत्रुत्वावमताःविडालास्तवद्भूपाणाहिंस्ताभृत्यास्तकिंकराणतयास्तस्याः
पुर्भर्तारःपतयःस्युः यस्याःकर्णपथंतत्कथानप्राप्नुयादिति ४३ तथाहितवपादाब्जमकरंदम ।
जिघ्रतीसतीयास्त्रीविमूढासाकांतोयमितिमतिर्यस्याःसाकांतमतिःजीवच्छवंभजतितत्वगादिभि ।
र्वहिःपिनद्धंछन्नंअंतर्मांसादिमयमिति ४४ रा

यदुक्तमुदासीना वयमित्यादिना तत्राह अस्त्विति यद्यपि त्वं निरपेक्षस्तथापि मम ते चरणानुरागोऽस्तु म
यि च मय्यपि नातिरिक्ता अतिशयवती दृष्टिर्यस्य तस्य आत्मन्येव रतस्य न हि तव तेन को लाभः न च चरणानु
रागएव महालाभः किंच यर्ह्यस्य विश्वस्य वृद्धये उपात्तं रजोऽतिमात्रं उत्कृष्टं येन सः तथाभूतः सन् मा
मीक्षसे उ एवार्थे ह हर्षे तदेव नः परमानुकंपा अस्त्वनुग्रह इति ४६ तदेवं तदुक्तं सर्वं प्रतिव्याख्याय प्र
सन्नचित्ता मत्ते उपदिष्टा स्यादाह द्वाभ्यां नैवेति अथात्मनोऽनुरूपमित्यादि तव च अलीकं मिथ्येति नैव।

अस्त्वंबुजाक्ष मम ते चरणानुराग आत्मन्रतस्य मयि चानतिरिक्तदृष्टेः यर्ह्यस्य वृद्धय उपात्तरजो।
तिमात्रो मामीक्षसे तदु ह नः परमानुकंपा ४६ नैवालीकमहं मन्ये वचस्ते मधुसूदन अंबाया ए
व हि प्रायः कन्यायाः स्याद्रतिः क्वचित् ४७ व्यूढायाश्चापि पुंश्चल्या मनोऽभ्येति नवं नवं बुधोऽ
सतीं न बिभृयात्तां बिभ्रदुभयच्युतः ४८ ॥श्रीभगवानुवाच॥ साध्व्येतच्छ्रोतुकामैस्त्वं राजपुत्रि प्र
लंभिता मयोदितं यदन्वात्थ सर्वं तत्सत्यमेव हि ४९ यान्यान्कामयसे कामान्मय्यकामाय भा
मिनि संति ह्येकांतभक्तायास्तव कल्याणि नित्यदा ५० ॥

मन्ये यतो लोके कन्याया एव क्वचिद्रतिर्भवति यथा काशिराजकन्यानामेव अंबांबालिकांबिकानां
तिसृणां मध्ये अंबाया एव शाल्वे रतिर्जाता तद्वत् ४७ व्यूढायाः परिणीताया अपि उभयस्मात् इह प
रलोकद्वयात् च्युतो भवेदिति ४८ प्रलंभितोपहसिता अन्वात्थ अनुव्याख्यातवती ४९ मयि एकां
तभक्तायास्ते कामाः संत्येव अकामाय कामनिवृत्तये मोक्षपर्यवसायिनः इत्यर्थः ५० ॥

भा॰
३॰
३८

अत्रवादेनवरान्दत्तानामभिनंदति उपलब्धमिति यद्यस्मान्मयिवर्त्तमानाद्दीनोपकर्षितानानाविषयाज्ञाना
५१ एकांतभक्तिमभिनंयद्गतामेवदृढीकर्त्तुं सकामानभक्तान्निंदति ये मामिति दांपत्येदंपत्योपभोगस्वालार्थं
५२ मायामोहितत्वमेवोपपादयति मां प्राप्येति अपवर्गेण सहसंपदोयस्मिन्न तेमां प्राप्य प्रसाद्य ये केवलसं
पद एव विषयान्वांछंति न तु मां तन्यति तांसां संपदा मयि योहमेव पतिस्तेये विषयान्निरयेपि स्युः ति नि कृ

उपलब्धं पतिप्रेमयाति व्रतं च तेन ते यद्वा कैश्चित्क्वाल्यमानानां यानर्थोर्मय्यपकर्षिता ५१ ये मां भ
जंति दांपत्येन तपसा व्रतचर्यया कामात्मानोपवर्गेशं मोहिता मम मायया ५२ मां प्राप्य मानि
न्यपवर्गसंपदं वांछंति ये संपद एव तत्पतिं ते मंदभाग्या निरयेपि येन्नृणां मात्रात्मकत्वान्नि
रयः सुसंगमाः ५३ दिष्ट्या गृहेश्वर्यसकृन्मयि त्वया कृतानुवृत्तिर्भवमोचनी खलैः सुदुः
करासौ सुतरां दुराशिषो ह्यसंभरायानिकृतिं जुषः स्त्रियाः ५४

ह्यपयोनावसृज्यस्तान् किंच तेषां मात्रात्मकत्वात् विषयात्मकत्वात् निरयः सुसंगमः शोभनसंगम
एव स्यात् दतो मंदभाग्या इत्यर्थः ५३ तस्मात् हे गृहे हे गृहेश्वरि त्वया मयि भवमोचनी निःकामानुवृत्तिः कृता
एतत् दिष्ट्या भद्रं कथं भूता खलैः सुदुःकरा दुराशिषो दुरभिप्रायायाः असंभरायाः प्राणतर्पणाय
रायाः निकृतिं जुषो वंचनपरायाः स्त्रियाः सुतरामसावनुवृत्तिः सुदुःकरेति ५४ ३८

किंच संतिनिष्कामाः प्रेम्णैव मयानुवर्तमाना वध्वः किंतु त्वया सदृशीं कामपि न पश्यामीति तत्रापि भा-
किं वहुमानेनाभिनंदति न त्वादृशीमिति त्रिभिः उपश्रुताः सत्यः कथायस्य मे ५५ प्रोद्वाहपर्वणीत्य
निरूढविवाहेऽप्यलग्नोऽशेषायूतसभायां तस्मान्नवैधेन स्मिन्कालांतरे तटं तु स्मरस्यातः पुनः पुनः सम
स्येदुः खिंभ्रस्माभिरयोगो वियोगस्तद्वीत्यासहः सोढवत्यसि भ्रनेनैवानिरूढविवाहानंतरं भ्रमस्त्वत्ता
नवेयं ५६ अपि च हृतंऽति भ्रात्मलभने समत्वात्स्यर्थं मयि चिरयति प्रोभाविनि विवाहेऽप्यागतं त्वमि

नत्वादृशीं प्रणयिनीं गृहिणीं गृहेषु पश्यामि मानिनि यया स विवाहकाले प्रागाच्छ्रुपान विग
णय्य गृहोहृतो मे प्रस्थापितो द्विज उपश्रुत सत्कथस्य ५५ प्रागुर्विंहृपकरग्गेयुथितिर्ज्जितस्य
प्रोद्वाहपर्वणि च तद्वथमंगलेऽस्त्रो दुः खं समत्वमसहो सदयोगभीत्या नैवान्नवीः किमपि
तेन वयं जितास्ते ५६ हृत त्वयात्मलभने सविविक्तमंत्रः प्रस्थापितो मयि चिरायति सत्यमे
तत मत्वा जिहाससदृमं गमनं त्वयोपेति हेतनतव प्रियवयं प्रतिनंदयामः ५७

ति कृते समये कथंचिदप्राप्तवति सति पतद्विप्रंभ्रणूत्वं महाऽदमनन्वयोपश्रशेजिहासेत्यकृमिछामि
त्यहासीत्येवं हतः प्रस्थापितः नथाहृः किं त्वयावहं भुजातत न लभेय भवत्प्रसादेन हयाम श्रुत्वानकृ
प्रानप्रानजन्मभिः स्यादिति यद्वाम्रजिहासइतिछेदस्य कृमेछइत्यर्थः ततवकर्मतयैव तिष्ठे।
तनननप्रवर्क्तेप्राक्वामित्यर्थः किंतु केवलेनाप्रतिनंदयामो हर्षयाम इति ५८

भा० द० ३ ६१ सौरतसंल्लापैः स्मरतन्नर्ममोक्षोभिः ५८ ५९ ॥ इति दशमे षष्टितमः ॥ एकषष्टितमे शौरेः पुत्रपौत्रादिसं-
ततिः अनिरुद्धविवाहे च हतो रुक्मिणो रामतो वधः १ अष्टाधिकशतयुक्षसहस्रस्त्रीसमन्वितवान् को-
टिशः पुत्रपौत्रादीन्हरिर्दारैरयोजयत् २ तदेव वक्तुमाह एकैकश इति कृष्णस्याबला भार्याः
सर्वा या आत्मनि संपत्तया पितुः सकाशात् न च मानं १ प्रेष्ठं न्यमंसत प्रच्युतस्य प्रियतमं प्रत्येकं स्वं ।

श्रीशुक उवाच ॥ एवं सौरतसंलापैर्भगवान्देवकीसुतः स्वरतो रमयाऽरेमे नरलोकं विडंबयन् ।
५८ तथान्यासामपि विभुर्गृहेषु गृहवानिव आस्थितो गृहमेधीयान्धर्मान्लोकगुरुर्हरिः
५९ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे रुक्मिणीसंवादे षष्टितमोऽध्यायः ॥ श्रीशुक उवा-
च एकैकशस्ताः कृष्णस्य पुत्रान्दशदशाबलाः अजीजनन्ननवमान्पितुः सर्वात्मसंपदा १ १
गृहादनपगं वीक्ष्य राजपुत्र्योऽच्युतं स्थितं प्रेष्ठं न्यमंसत स्वं स्वं न तत्तत्त्वविदः स्त्रियः २ चार्व-
ब्जकोशवदनायतबाहुनेत्रसप्रेमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः संमोहिता भगवतो न म-
नो विजेतुं स्वैर्विभ्रमैः समशकन्वनिता विभूम्नः ३

संमोहिता नितरेतं तस्य तन्मनः आत्मारामत्वे विदितिताः २ आत्मारामत्वं व्यनक्ति द्वयेन चार्वितिचार्वब्जको ।
शवद्वदनं च आयतानि बाहुनेत्राणि च सप्रेम्णा हासरसेन वीक्षितानि च वल्गुजल्पाश्च भगवत
एतैः संमोहिता वनिताः स्वैः स्वैरनेकैर्विभ्रमैस्तस्य मनो विजेतुं हर्तुं न समशकन् शक्ता न बभूवुः

तामां विस्मयमानवर्णीयत्नेन द्विह्वणेति स्मायेति स्मायो रठह्रसितेनयुक्तः अवलोकलवः कटाक्षस्तेन।
दर्शितः सूचितो भावो भिप्रायस्तेन हारि मनोहरणशीलं यद् भ्रूमंडलं तेन प्रहिताः प्रस्थापिता ये सौरता
मंत्राः स्तेषु शोंडैः प्रगल्भैः अनेनास्य बाणैः शरैरन्यैः अकरसैः कामशास्त्रप्रसिद्धैः यस्येंद्रियमनो विम
थितुं षोडशसहस्रमपि पत्न्यो न शेकुरिति ४ अनुरागेणहासावलोक अनवसंगमेलालसाभ्यो स्य।

स्मायावलोकलवदर्शितभावहारिभ्रूमंडलप्रहितसौरतमंत्रशोंडैः पत्न्यस्तु षोडशसहस्रम
नंगबाणैर्यस्येंद्रियं विमथितुं करणैर्न शेकुः ४ अंधोरमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता ब्रह्माद
योपि न विदुः पदवीं यदीयां भेजुर्मुदाविरतमेधितयाच रागहासावलोकनवसंगमलालसा
ढ्यं ५ प्रत्युद्गमासनवराहेणपादशौचताम्बूलविश्रमणवीजनगंधमाल्यैः केशप्रसादशयन
स्नपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स्म दास्यं ६

कां च तेत्याह्याय स्य विस्मयकरं वक्तुं भेजुः अनुरागहासावलोकनवसंगमलालसान्वयं भेजुः तस्य म
नो विजेतुं न शेकुरिति वा ५ किं तु प्रत्युद्गमादिभिर्विभोस्तस्य दास्यं नित्यं विदधुरिति प्रौढभावे पि नवसंग
माय मिथोनमनानसार तैनोत्सुकेन च तत्या प्रतीतेः तेषामेव श्लोका नो प्रस्तावांतरे पुनः पुनराह ति।
इति सौंदर्यान ६ ॥

प्रासंगिकंप्रकृतमप्रस्तुतमाह तासामिति दशपुत्राणांयासांतासांमध्येअष्टौमहिष्योयाःप्रागुक्तास्तत्पुत्रा
निति ७ ८ ९ १० श्रीमानितिवसोःकुंतेर्वाविशेषणं १३ भद्रोनामएकलएकःसोमकश्चावरःकनी

तासांयादशपुत्राणांकृष्णस्त्रीणांपुरोदिताः अष्टौमहिष्यस्तत्पुत्रान्प्रद्युम्नादीन्गृणामिते ७ चा
रुदेष्णःसुदेष्णश्चचारुदेहश्चवीर्यवान् सुचारुःचारुगुप्तश्चभद्रचारुस्तथापरः ८ चारुचंद्रोवि
चारुश्चचारुश्चदशमोहरेः प्रद्युम्नप्रमुखाजातारुक्मिण्यांनावमाःपितुः ९ भानुःसुभानुःस्व
र्भानुःप्रभानुर्भानुमांस्तथा चंद्रभानुर्बृहद्भानुरतिभानुस्तथाष्टमः १० श्रीभानुःप्रतिभानुश्च
सत्यभामात्मजादश सांबःसुमित्रःपुरुजित्शतजिच्चसहस्रजित् ११ विजयश्चित्रकेतुश्चव
सुमान्द्रविडःक्रतुः जांबवत्याःसुताह्येतेसांबाद्याःपितृसंमताः १२ वीरश्चंद्रोश्वसेनश्चचित्र
गुर्वेगवान्वृषः आमःशंकुर्वसुःश्रीमान्कुंतिर्नाग्निजितेःसुताः १३ श्रुतःकविर्वृषोवीरःसु
बाहुर्भद्रएकलः शांतिर्दर्शःपूर्णमासःकालिंद्याःसोमकोवरः १४ प्रघोषोगात्रवान्सिंहोब
लःप्रबलऊर्ध्वगः माद्र्याःपुत्रामहाशक्तिःसहओजोपराजितः १५ वृकोहर्षोनिलोगृध्रोव
र्धनोन्नादएवच महाशःपावनोवह्निर्मित्रविंदात्मजाःक्षुधिः १६

यान्वदतेकालिंद्याःसुताइति १४ माद्र्यालक्ष्मणायाः १५ क्षुधिर्हर्षगमःएतेमित्रविंदात्मजाः १६
संग्रामजित्प्रमुखाःसत्यकांताभद्रायाःसुताःशैब्यानामापिसैवरोहिण्याःसुतानामकिरण्यासामप्यल

एतेषां चेति अन्येषामपि श्रीकृष्णपुत्राणां प्रधानसंख्यस्त्रीपुत्राः पौत्राः कोटिशो बभूवुः तत्र हेतुत्वेन
कृष्णपत्नीनां बाहुल्यमनुस्मारयति मातर इति कृष्णजातानामिति च शब्देनाधिकाश्चेत्युक्तं १८ यः कृ
ष्णेन हन्तुं रंध्रं प्रतीक्षते स कथं प्रादादिति वैवाहिकं विवाहनिमित्तं १९ २१ रुक्मिणोऽभिप्रायं कथ

संग्रामजिद्बृहद्भानुः शूरः प्रहरणोऽरिजित् जयः सुभद्रो भद्राया वाम आयुश्च सत्यकः १८ दीप्ति
मांस्ताम्रतप्ताद्या रोहिण्यास्तनया हरेः प्रद्युम्नाच्चानिरुद्धोऽभूद्रुक्मवत्यां महाबलः १९ पु
त्र्यां तु रुक्मिणो राजन्नाम्ना भोजकटे पुरे एतेषां पुत्रपौत्राश्च बभूवुः कोटिशो नृप १९ मा
तरः कृष्णजातीनां सहस्राणि च षोडश २० ॥राजोवाच॥ कथं रुक्म्यरिपुत्राय प्रादाद्दुहित
रं युधि कृष्णेन परिभूतस्तं हन्तुं रंध्रं प्रतीक्षते एतदाख्याहि मे विद्वन्द्विषोर्वैवाहिकं मिथः
अनागतमतीतं च वर्तमानमतीन्द्रियं विप्रकृष्टं व्यवहितं सम्यक्पश्यन्ति योगिनः २२ ॥श्रीशुक॥
यद्यप्यनुस्मरन्वैरं रुक्मी कृष्णावमानितः व्यतरद्भागिनेयाय सुतां कुर्वन्स्वसुः प्रियम् २३
वृतः स्वयंवरे साक्षादनंगोंगयुतस्तया राज्ञः समेतान्निर्जित्य जहारैकरथो युधि २४ रुक्मि
ण्यास्तनयां राजन्कृतवर्मसुतो बली उपयेमे विशालाक्षीं कन्यां चारुमतीं किल २५ दौ

जानीमः इति चेत्तत्राह अनागतमिति अतीन्द्रियं अस्मदादीन्द्रियागोचरं विप्रकृष्टं दूरस्थं व्यवहितं कु
ड्याद्यन्तरितं २२ तत्रोत्तरं स्वयंवरे रुक्मवत्याहृतः सन् राज्ञो निर्जित्य जहारेति २४ यद्यपि श्रीकृ

भा॰ टी॰ ३॰ ध्या॰

सवर्णासमध्ये कैकाकन्या न स्वर्णविवाहोपलक्षणार्थं स्वेष्टकन्याविवाहमाह रुक्मिण्या इति २५ २६
योनं विवाहः न योनमधर्मं ज्ञानन्निति द्विषदन्नं न भोक्तव्यं द्विषतैनैव भोजयेदित्यादि लोकविरोधा
द स्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नेति निषेधाश्चेत्यर्थः २६ लोकविरुद्धाचरणफलं वक्तु

मानन्नधर्मेन योनं स्वेहपाशमन्वेपनः तस्मिन्न भुद्रयेराजन्रुक्मिणीनामकेशवो २६ पुत्रो
नकटं जनः पौत्रप्रद्युम्नकादयः तस्मिन्निहतः कालिंगप्रमुखा नृपाः २७ हंसास्त्रा
क्मिणंप्रोचुर्बलमद्वेविनिर्जया अनक्षैर्दीव्यराजन्नपिलस्सनेमहते २८ इत्युक्तोबल
माहूयतेनाहैरुक्मदीव्यत शतं सहस्रमयुतं तामलक्षादयेपणं २९ तंतुरुक्मजयत्तत्र का
लिंगः प्राहसद्बलं दन्तान्संदर्शयन्नुच्चैर्नाम्रष्यत्तद्बलायुधः ३१ ततोलक्षंरुक्मग्रहात्ग्ला
हं तत्राजयद्बलः जितवानहमित्याहरुक्मीकैतवमाश्रितः ३२ मन्युनाक्षुभितः श्रीमान्समु
द्रइवपर्वणि जात्यरुणाक्षोतिरुषान्यर्वुदंग्लहमाददे ३३ तं चापि जितवान्रामो धर्मेणच्छलमाश्रि
तः रुक्मी जितं मयात्रेमे वदंतु प्राश्निका इति ३४ तदाब्रवीन्नभोवाणी बलेनैव जितो ग्लहः
धर्मतो वचनेनैव रुक्मी वदति वैमृषा ३५ तामनादृत्य वैदर्भो दुष्टराजन्यचोदितः संकर्षणंप्र

माह तस्मिन्निति २२ २८ अदीव्यन्क्रीडितवान् २९ ३ ३१ निःकारणोल्लतं संग्लहपणोकृतवान्कैत
नवंकपटं ३२ न्यर्बुदं दशकोटीग्लहं हेतुभितोऽदमस्मादददे ३३ छलमाश्रितो रुक्मी मया जितमित्या।

३७ नृपसंसदि मंगलसभायां ३८ सूर्य्यया नववोढया सिद्धाः अखिला अर्थाः अभ्युदयशत्रुवधादयो ये
षां ते ४२ ॥इति दशमे एकषष्टितमः॥६१॥ द्वियुक्षष्टितमे प्रोक्तमनिरुद्धस्य योधनं कन्ययारममा।
नैवाक्षकोविदायूयंगोपालावनगोचराः अक्षैर्दीव्यंतिराजानोबाणैश्चनभवादृशाः ३७ रुक्मि
णैवमधिक्षिप्तोराजभिश्चोपहासितः क्रुद्धःपरिघमुद्यम्यजघ्नेतंनृपसंसदि ३८ कलिंग
राजंतरसागृहीत्वादशमेपदे दंतानपातयत्क्रुद्धोयोहसद्विवृतैर्द्विजैः ३९ अन्येनिर्भिन्नबा
हूरुशिरसोरुधिरोक्षिताः राजानोदुद्रुवुर्भीताबलेनपरिघार्दिताः ४० निहतेरुक्मिणिश्या।
लेनाब्रवीत्साध्वसाधुवा रुक्मिणीबलयोराजन्स्नेहभंगभयाद्धरिः ४१ ततोनिरुद्धंस
हसूर्ययावरंरथंसमारोप्यययुःकुशस्थलीं रामादयोभोजकटाद्दशार्हाः सिद्धाखिलार्था
मधुसूदनाश्रयाः ४२ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे एकषष्टितमोध्यायः॥६१॥ राजो
वाच॥ बाणस्यतनयामूषामुपयेमेयदूत्तमः तत्रयुद्धमभूद्घोरंहरिशंकरयोर्महत् १ एतत्स
र्वंमहायोगिन्समाख्यातुमर्हसि ॥श्रीशुक उ०॥ बाणःपुत्रशतज्येष्ठोबलेरासीन्महात्मनः
येनवामनरूपायहरयेदायिमेदिनी २ तस्यौरसःसुतज्येष्ठःशिवभक्तिरतःसदा मान्योव
दान्योधीमांश्चसत्यसंधोदृढव्रतः ३ शोणिताख्येपुरेरम्येसराज्यमकरोत्पुरा तस्यशंभोःप्रसा

णस्यबाणेनबद्धबाहुना १ अनिरुद्धोढहेह्यस्मिन्बाणयादवसंयुगे श्रीकृष्णःश्रीहरंजित्वाबाण

भा॰द॰
उ॰
५२

पुराधिपं पुरपालकं ३ कामान्पूरयतीति कामपूरः स चासावमरेन्द्रिपः कल्पतरुस्ततो ४ हेमा-
यनिभतैर्मणिरत्नैर्दीर्घैर्दंष्ट्रीश्चूर्णायन अन्वियात्राच्छं सवीर्यस्य नशानेनाशनेकेन भगं प्रतीत्यमा

सहस्रबाहुर्वाद्येन तोऽर्वेतोषयन्तरं भगवान्सर्वभूतेशः शरण्यो भक्तवत्सलः ६ वरेणाच्छेदा-
याममसमंतव्रेपुराधिपं सपकदाहमिगिरिशोपार्श्वस्य वीर्येद्रुमेदः ७ किरीटेनार्कवर्णेन संस्पृ-
शंस्तत्पदांबुजे नमस्येतां महादेवं लोकानां गुरुमीश्वरं ८ पुंसामपूर्णकामानां कामपूरा[illegible]
मरेन्द्रिपं दोःसहस्रं त्वया दत्तं परं भाराय मेऽभवत् ९ त्रिलोक्यां प्रतियोद्धारं न लभे त्वदृते समं
दू केयूरायनिभतैर्दोर्भिर्युयुत्सुर्दिग्गजानहं १० अन्वियाचूर्णयन्नद्रीन्भीतास्तेपि प्रदुद्रुवुः त-
च्छ्रुत्वा भगवान्रुद्रः केतुस्ते भज्यते यदा ११ तदा युद्धं भवेन्मूढ संयुगे मत्समेन ते इत्युक्तः कु-
मतिर्हृष्टः स्वगृहं प्राविशन्नृप १२ प्रतीक्षन् गिरिशादेशं सवीर्यनशनं कुधीः तस्योषा ना-
म दुहिता स्वप्ने प्रा[illegible]द्युम्निना रतिं १३ कन्यालभत कांतेन प्रागदृष्टश्रुतेन सा ।
सा तत्र तमपश्यन्ती क्वासि कांतेति वादिनी १४ सखीनां मध्य उत्तस्थौ विह्वला व्रीडिता भृशं बा-
णस्य मंत्री कुंभांडश्चित्रलेखा च तत्सुता १५ सख्यपृच्छत्सखीमुषां कौतूहलसमन्विता के-
यं मृगयसे सुभ्रु कीदृशस्ते मनोरथः हस्तग्राहं न तेद्यापि राजपुत्र्युपलक्षये १६

णः श्रीमहेशादिष्टस्य ग्रामस्य प्रसंगमाह तस्योषेति प्राद्युम्निनाम्नानिरुद्धेनेति १३ तत्रापि स्वप्ने-
नेकांतेन पश्यंती सा उत्तस्थौ १४ ततः किंभूतेन दाह बाणस्येति १५ हस्तग्राहं भर्तारं १६ ५२

तयाहस्तूणवांमथेकोवामवेदितिदेवादीन्यथावत्पटेलिखितप्रद्युम्नंलिखितंवीक्ष्यप्रद्युम्नोयंइति
लज्जिता २२ शोणितपुरंनीता २३ पुंभिर्दुःप्रेक्ष्येप्रेदितनुमथाके २४ सचपरार्ध्यैरमल्पैर्वासः

ऊ वाच दृष्टःकश्चिन्नरःस्वप्नेश्यामःकमललोचनः पीतवासाबृहद्बाहुर्योषितांहृद
यंगमः १६ तमहंमृगयेकांतंपाययित्वाधरंमधु क्वापियातःस्पृहयतींक्षिप्त्वामांवृजि
नार्णवे १७ चि ले वाच व्यसनंतेपकर्षामित्रिलोक्यांयदिभाव्यते तमानेष्येवरंयस्ते
मनोहर्तातमादिश १८ इत्युक्त्वादेवगंधर्वसिद्धचारणपन्नगान् दैत्यविद्याधरान्यक्षान्म
नुजांश्चयथालिखत् १९ मनुजेषुचसावृष्णीन्शूरमानकदुंदुभिं व्यलिखद्रामकृष्णौ
चप्रद्युम्नंवीक्ष्यलज्जिता २० अनिरुद्धंविलिखितंवीक्ष्योषावाङ्मुखीह्रिया सोसावसावि
तिप्राहस्मयमानामहीपते २१ चित्रलेखातमाज्ञायपौत्रंकृष्णस्ययोगिनी ययौविहायसा
राजन्द्वारकांकृष्णपालितां २२ तत्रसुप्तंसुपर्यंकेप्राद्युम्निंयोगमास्थिता गृहीत्वाशोणि
तपुरंसख्यैप्रियमदर्शयत् २३ साचतंसुंदरवरंविलोक्यमुदितानना दुःप्रेक्ष्येस्वगृहे
पुंभीरेमेप्राद्युम्निनासमं २४ परार्ध्यवासःस्रग्गंधधूपदीपासनादिभिः पानभोजनभक्ष्यै
श्चवाक्यैःशुश्रूषयार्चितः २५ गूढःकन्यापुरेशश्वत्प्रवृद्धस्नेहयातया नाहर्गणान्स
बुबुधेऊषयापहृतेंद्रियः २६ तांतथायदुवीरेणभुज्यमानांहतव्रतां हेतुभिर्लक्षयांचक्रु

धृवं विचेष्टितंलक्षयामःकन्यायाःकुलदूषणं २८

भटाआवेदयांचक्रूराजंस्तेदुहितुर्वयं २८

स्त्रगादिभिःसशुश्रूषणएवंकमर्चितःसन् २५ तयोपहृतेंद्रियोहर्गणान् दिनसमूहान्नबुबुधे

२५ आप्रीतांदुरवच्छदैः ... [illegible]

भा॰ द॰
अ॰
६३

अनपायिभिः अपायः अपवर्गं तां प्रमादो वा न दूहितैः पाठं न देवदूषा सखीय स्यास्तस्याः पुंभिर्दूषणेऽज्ञ
तो वेत्ति न जानीमः २९ कामस्यात्मनो देहाज्जातं ३१ अभिटमयामवं सर्वमंगलयातस्याश्च गलया।
तस्याश्च गातमागमेनज्ञज्ञसयस्याश्च जितो वाद्धोमध्ये वत्तासिद्धयानेमधुमल्लिकावसंनमवामाल।

अनयायिभिरस्मामिर्गुप्तायाः स्वरहे प्रभो कन्यायाहूषणंपुंभिर्दुःप्रेक्षायानविद्महे २९ ता।
तः प्रव्यथितो वाणो दुहितुः अन्तहूषणाः त्वरितः कन्यकागारं प्राप्तो द्रष्टावीय हृष्टहं ३० कामा।
त्मजं तं भुवनैकसुंदरं श्यामं पिशंगांवरमंबुजेक्षणं बृहद्भुजं कुंडलकुंतलत्विषा स्मितावलो
केन च मंडितानन ३१ दीव्यंतमक्षैः प्रियया भितन्मयातदंगसंगस्तनकुंकुमस्रजं वाह्वोर्दधा
नं मधुमल्लिकाश्रितां तस्याग्र आसीन मवेक्ष्य विस्मितः ३२ स तं प्रविष्टं वृतमाततायिभिर्भटै
रनेकैरवलोक्य माधवः उद्यम्य मौर्वं परिघं व्यवस्थितो यथांतको दंडधरो जिघांसया ३३
जिघृक्षया तान् परितः प्रसर्पतः शुनो यथा शूकरयूथपोऽहनत् ते हन्यमाना भवनाद्विनि
र्गता निर्भिन्नमूर्धोरुभुजाः प्रदुद्रुवुः ३४ तं नागपाशैर्बलिनंदनो बली घ्नंतं स्वसैन्यं कुपि
तो बबंध ह ऊषा भृशं शोकविषादविह्वला बद्धं निशम्याश्रुकलाक्ष्यरौदिषीत ३५ इ

ति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे निरुद्धबंधनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ६२

तीतदा श्रितां तस्यागस्त्यापश्चैः संधितस्तस्याश्च अपुत्रर्थः ३२ आततायिभिरुद्यतशस्त्रैर्माधवो निरु
द्धः मौर्वः सरुलोहविशेषस्तन्निर्मितं ३३ शोकविषादाभ्यां विह्वलाश्च वशात्रासूणाकला

टी॰ द॰ स्कं॰ ... अ॰ ६२ ... ६३

त्रिपुरघ्नं हितमेवाय्य बाणाय यादवसंगरे स्तुतिर्ज्वरेण रुद्रेण बाणबाहुभिदो हरेः १ कर्म च युद्धादि
कं १ २ रामकृष्णानुवर्तिन इति नैगुरतो निर्गता विन्यर्थः ३ सर्वतो दिशमित्यस्यांतरेणान्वयः ४

श्रीशुक उवाच॥ अपश्यतां चानिरुद्धं तद्बंधूनां च भारत चत्वारो वार्षिका मासा व्यतीयुरनु-
शोचतां १ नारदात्तदुपाकर्ण्य वार्तां बद्धस्य कर्म च प्रययुः शोणितपुरं वृष्णयः कृष्णदे-
वताः २ प्रद्युम्नो युयुधानश्च गदः सांबोथ सारणः नंदोपनंदभद्राद्या रामकृष्णानुवर्तिनः
३ अक्षौहिणीभिर्द्वादशभिः समेताः सर्वतो दिशं रुरुधुर्बाणनगरं समंतात्सात्वतर्षभाः
४ भज्यमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरं प्रेक्षमाणो रुषाविष्टस्तुल्यसैन्योभिनिर्ययौ
बाणार्थे भगवान्रुद्रः ससुतः प्रमथैर्वृतः आरुह्य नंदिवृषभं युयुधे रामकृष्णयोः ६ आ-
सीत्सुतुमुलं युद्धमद्भुतं लोमहर्षणं कृष्णशंकरयो राजन्प्रद्युम्नगुहयोरपि ७ कुंभा-
ण्डकूपकर्णाभ्यां बलेन सह संयुगः ८ सांबस्य बाणपुत्रेण बाणेन सह सात्यकेः ब्रह्मादयः
सुराधीशा मुनयः सिद्धचारणाः ८

भज्यमानानि पुरोद्यानादीनि द्वंद्वैकवद्भावः अट्टालाः प्राकारादुपरितनानुच्चस्थानानि अभि-
निर्ययौ बाणः ५ सुतः स्कंदः तत्सहितः प्रमथैर्गणैः रामकृष्णाभ्यां युयुधे ६ ७ ८

मा॰
टी॰
४४

६ १० ११ १२ प्रत्यस्त्राण्येवाह ब्रह्मास्त्रमिति निजं नारायणास्त्रं १३ शिखिना मयूरेण वाहनेन १५

गंधर्वाप्सरसो यक्षा विमानैर्द्रष्टुमागमन् शंकरानुचरान्शौरिर्भूतप्रमथगुह्यकान् ९ शाकि-
नीर्यातुधानांश्च वेतालान्सविनायकान् प्रेतमातृपिशाचांश्च कूष्मांडान्ब्रह्मराक्षसान् १०
द्रावयामास तीक्ष्णाग्रैः शरैः शार्ङ्गधनुश्च्युतैः पृथग्विधानि प्रायुंक्त पिनाक्यस्त्राणि शार्ङ्गि-
णे ११ प्रत्यस्त्रैः शमयामास शार्ङ्गपाणिरविस्मितः ब्रह्मास्त्रस्य च ब्रह्मास्त्रं वायव्यस्य च पा-
र्वतं १२ आग्नेयस्य च पार्जन्यं निजं पाशुपतस्य च १३ मोहयित्वा तु गिरिशं जृंभणास्त्रेण जृं-
भितं बाणस्य पृतनां शौरिर्जघानासिगदेषुभिः १४ स्कंदः प्रद्युम्नबाणौघैरर्द्यमानः समं-
ततः असृग्विमुंचन्गात्रेभ्यः शिखिनापाक्रमद्रणात् १५ कुंभांडः कूपकर्णश्च पेततुर्मु-
शलार्दितौ दुद्रुवुस्तदनीकानि हतनाथानि सर्वतः १६ विशीर्यमाणं स्वबलं दृष्ट्वा बाणो-
त्यमर्षणः कृष्णमभ्यद्रवत्संख्ये रथी हित्वैव सात्यकिं १७ धनूंष्याकृष्य युगपद्बाणः पंच-
शतानि वै एकैकस्मिन्शरौ द्वौ द्वौ संदधे रणदुर्मदः १८ तानि चिच्छेद भगवान्धनूंषि युग-
पद्धरिः सारथिं रथमश्वांश्च हत्वा शंखमपूरयत् १९ ॥

तयोरनीकानि हतौ नाथौ ययोस्तानि निरीक्ष्यमाणस्तिर्यक्स्त्रवोव भवेति १६ १७ १८ १९ ॥ ४४

ज्वरस्तयोर्युद्धमभ्ययादिति नारायणः शीतज्वरमसृजत् २२ माहेश्वरः समाक्रंदन्युयुधे २३ आर्त्ते
न परमशक्तिमेतेमन्यमानः श्रीकृष्णं संतापयितुं प्रवृत्तः स्वयमेव तमः सर्वतं परमेश्वरं ज्ञात्वा तद्भा
वेन नमस्करोति नमामीति अनंतशक्तिं नमामि कुतः परेषां ब्रह्मादीनामीशं तत्र हेतुः सर्वात्मानं चेतयिता
रं कुतः केवलं शुद्धं ज्ञप्तिमात्रं चेतन्यत्वेन सर्वचेतयितृत्वेन परमेश्वरत्वमुक्तं किंच विश्वसृष्ट्यादि

तन्माता कोटरा नाम नग्ना मुक्तशिरोरुहा पुरोवतस्थे कृष्णस्य पुत्रप्राणरिरक्षया २० ततस्तिर्य
ङ्मुखो नग्नामनिरीक्षन्गदाग्रजः बाणश्च तावद्विरथश्छिन्नधन्वाविशत्पुरं २१ विद्राविते
भूतगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् अभ्यधावत दाशार्हं दहन्निव दिशो दश २२ अथ नारा
यणो देवस्तं दृष्ट्वा व्यसृजज्ज्वरं माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वरावुभौ २३ माहेश्वरः स
माक्रंदन्वैष्णवेन बलार्दितः अलब्ध्वाभयमन्यत्र भीतो माहेश्वरो ज्वरः २४ शरणार्थी हृ
षीकेशं तुष्टाव प्रयतांजलिः ॥ज्वर उवाच॥ नमामि त्वानंतशक्तिं परेशं सर्वात्मानं केवलं ज्ञ
प्तिमात्रं विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतुं यत्तद्ब्रह्म ब्रह्मलिंगं प्रशांतं २५

हेतुत्वादपीत्याह विश्वोत्पत्तीति नन्वेवंभूतं ब्रह्म प्रसिद्धं नाहमिति तत्राह यत्तद्ब्रह्मेति यत्तद्ब्र
ह्म तदेव त्वमित्यर्थः तद्ब्रह्मेत्यत्र आह ब्रह्मलिंगं ब्रह्मणा वेदेन लिंग्यते बोध्यते न तु तर्कतः
प्रशांतं सर्वविक्रियारहितं तत्त्वात्साक्षाद्वाच्यमिति भावः २५

भा॰ टी॰ ३ ५५ किंच यावत्त्वद्विशेषं वस्तु तत्र वयं प्रभवामः त्वयि तु सर्वविशेषातीते न कस्यापि प्रभुत्वं किं तु त्वमेव स
र्वप्रभुरिति तज्ज्ञप्तिमात्रं ते विग्रह एवं न्नोति काल इति कालः क्षोभकः कर्म निमित्तं तत्र दैवं फलाभिमुखं।
मभिव्यक्तं कर्म दैवं स्वभावस्तत्संस्कारः जीवस्तद्वान् द्रव्यं भूतसूक्ष्माणि क्षेत्रं शरीरं प्राणः सूत्रमात्माहंका
रः विकाराः एकादशेन्द्रियाणि भूतानि चेति षोडश एषां तत्संघातो देहः एतस्य च बीजरोहवत्प्रवाहः
ते देहाङ्कुरः देहाद्बीजरूपं कर्म ततोऽङ्कुररूपो देहस्ततः पुनरेवमिति प्रवाह एषा तन्माया अतस्तन्नि
षेधमपोहो यस्मिंस्तं त्वां निषेधावधिभूतं प्रपद्ये भज इति २६ ननु देवकीनन्दनस्य मे कथमेवंभूता।

कालो दैवं कर्म जीवः स्वभावो द्रव्यं क्षेत्रं प्राण आत्मा विकारः तत्संघातो बीजरोहप्रवाहस्त्व
न्मायैषा तन्निषेधं प्रपद्ये २६ नानाभावैर्लीलयैवोपपन्नैर्देवान् साधून् लोकसेतून् बिभर्षि हं
स्युन्मार्गान् हिंसया वर्तमानान् जन्मैतत्ते भारहाराय भूमेः २७ तप्तोहं ते तेजसा दुःसहेन शा
न्तोग्रेणात्युल्बणेन ज्वरेण तावत्तापो देहिनां तेंघ्रिमूलं नो सेवेरन् यावदाशानुबद्धाः २८

ननु तत्राह नानाभावैरिति सर्वोपाधिविनिर्मुक्त एव त्वं यथा लीलया स्वीकृतैर्मत्स्याद्यवतारैः देवा
न्बिभर्षि पालयसि तत्र लोकसेतून् वर्णाश्रमधर्मान् तदर्थं तद्रक्षकान् साधून् तद्विघटकांस्तून्मार्गा
न्हंसि हंसि संहरसि एवं मे तदपि जन्म भूमेर्भारहरणाय लीलावतारोयं न कस्यापि तेन न य
इत्यर्थः २७ अतो मानं तत्त्वदर्शिं भवे प्रवृत्तेमोर तेन वायरायेनाहं तप्तोस्मीति तेजसा तस्य च्छेदेन ज्वरे
णशांतोग्रेणाशीतदुरेण परसंतापकेन कस्य शुक एवं तापः स्यादिति वेदं तत्राह तावदिति सेवायाम ५५

हे त्रिशिरः व्येतु अपयातु मदीयात् ज्वरात्तव भयं । स त्वत्प्रसादादावयोः संवादं यः स्मरेत् तस्य त्वत्तो न भयं भवेत् यावत् स्मरेत्तावन्न भयमित्यर्थः २९ ३३ भक्तरक्षार्थं श्री रुद्रो भगवन्तं स्तौति त्वं हीति ब्रह्म परं ज्योतिः नाम नामार्थयुक्तं त्वं चिन्त्यते त्वं वाङ्मये ब्रह्मणि वेदे गूढं च त्वं ब्रह्माभिधानाविषयत्वात् कुतः परं ज्योतिः ज्योतिषामपि प्रकाशकत्वात् विषय इत्यर्थः कथं तर्हि प्र तीतिरत आह यमिति अमलात्मानः शुद्धान्तःप्रकाश इत्यर्थः ३४ आत्मनो लोकत्रितयात्मकत्वं

श्रीभगवान् ॥ त्रिशिरस्ते प्रसन्नोऽहं व्येतु ते मज्ज्वराद्भयं यो नौ स्मरति संवादं तस्य त्वन्न भवेद्भयं २९
इत्युक्तोऽच्युतमानम्य गतो माहेश्वरो ज्वरः बाणस्तु रथमारूढः प्रागाद्योत्स्यन्जनार्दनं ३० त
तो बाहुसहस्रेण नानायुधधरोऽसुरः मुमोच परमक्रुद्धो बाणांश्चक्रायुधे नृप ३१ तस्यास्य
तोऽस्त्राण्यसकृच्चक्रेण क्षुरनेमिना चिच्छेद भगवान्बाहून् शाखा इव वनस्पतेः ३२ बाहु
षु छिद्यमानेषु बाणस्य भगवान्भवः भक्तानुकंप्युपव्रज्य चक्रायुधमभाषत ३३ ॥श्रीरुद्रः॥
त्वं हि ब्रह्म परं ज्योतिर्गूढं ब्रह्मणि वाङ्मये यं पश्यंत्यमलात्मान आकाशमिव केवलं ३४
नाभिर्नभोऽग्निर्मुखमंबु रेतो द्यौः शीर्षमाशाः श्रुतिरंघ्रिरुर्वी चंद्रो मनो यस्य दृगर्क आत्मा अहं समुद्रो जठरं भुजेंद्रः ३५

तात्तेन लीलया धिष्ठितत्वयाथो विराड्विग्रहः सोऽपि न जायते उदुंबरफलान्तर्वर्तिमशकैरिवोदुंबरफ लमित्याशयेन विराड्वपुषा स्तौति द्वाभ्यां नाभिरिति यस्य नभ आदयो नाभ्याद्यवयवाः स भवान् लो ककल्प इत्यन्वयः नभो यस्य नाभिः अग्निर्मुखमंबु रेतः द्यौः शीर्षमाशा दिशः श्रुतिः अंघ्रिरुर्वी चंद्रो मनः अर्को दृक् अहं शिव आत्मा अहंकारः समुद्रो जठरं इंद्रः भुजा

बाहुः इंद्रादयो लोकपाला बाहव इत्यर्थः ३५

भा॰ ३
५८

ओषधयो भो मानीय यस्य ह्याहुतिः समुद्रानोऽस्य बाहवः केशाः विरञ्चोऽपि धिषणा बुद्धिः प्रजापतिर्वि
सर्गो मेढ्रः धर्मो हृदयं लोकैः कल्प्यते इव कल्प्यत इति लोककल्पः ॥ २६ ॥ तव प्रादेशिकशरीरस्य क
र्तृत्वं न मोनाभिमानादित्यत आह तवेति हे अङ्ग ध्याम नः अप्रच्युत स्वरूप मंगयाथुदयाय न केवल
मेतावत्किंतु अस्मदनुग्रहार्थमपीत्याह वयं चेति सर्वे लोकपालास्त्वया पालिताः सप्तापि ।
भुवनानि पालयाम इति ननु यदि विभावयितारो यूयं विभाव्यानि भुवनानि संति तर्हि कथम
केवलं हि ब्रह्मेति ॥ २७ ॥ नहि ब्रह्मणस्ते सजातीयविजातीयभेदः संभवतीत्यत आह त्वमिति प

रोमाणि यस्यौषधयोऽम्बुवाहाः केशा विरिञ्चो धिषणा विसर्गः प्रजापतिर्हृदयं यस्य धर्मः स
वै भवान्पुरुषो लोककल्पः ॥ २६ ॥ तवावनोऽयमङ्ग ध्याम नः अप्रच्युत स्वरूप जगतो भवाय व
यं च सर्वे भवतानुभाविता विभावयामो भुवनानि सप्त ॥ २७ ॥ त्वमेक आद्यः पुरुषो द्वितीयस्तु
र्यः स्वदृग्घेतुरहेतुरीशः प्रतीयसेऽथापि यथाविकारं स्वमायया सर्वगुणप्रसिद्ध्यै ॥ २८ ॥

कः सजातीयरहितः कुतः आद्यः पुरुषः पुरुषाणामवस्थात्रयवतामाद्यः प्रकृतिभूतः पुरुषः कु
तः तुरीयस्तद्द्रष्टृत्वार्थः तदपि कुतः स्वदृक् स्वप्रकाशकज्ञानरूपः शुद्धादेव शुद्धादयो जी
वा जायन्ते यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिङ्गा व्युच्चरन्त्येवमेवास्मादात्मनो व्युच्चरन्तीति श्रुतेः अतः सजा
तीयभेदरहितः किंचाद्वितीयः विजातीयरहितोऽपि कुतः हेतुः सर्वस्य तथा स्वयं हेतुरहितश्चे
ति कथं नहि प्रतिशरीरं जीवभेदाः प्रतीयन्ते अत आह प्रतीयसऽइति सर्वगुणप्रसिद्ध्यै सर्व

शिवनामवल्लि ॥ ५९ ॥
५८

तर्हि किं अहमेव संसारी त्वत्त्वच्यातेन हि नहीति सदृष्टांतमाह यथैवेति हे भूमन् स्वया छायया मे
घलक्षणया परदृष्ट्यापिहितः छादितोपि सूर्यः छायां मेघं बहूनि रूपाणि च मेघांतरितान् घटादीं।
न पि संचकास्ति प्रकाशयति एवं गुणेनाहंकारेण स्वकार्येण जीवावरकेण तद्दृष्ट्यापिहितोपि गु
णान् स्वकार्यान् देहादीनुपाधीन् गुणिनश्च तदुपहितान् जीवानपि च कास्ति आत्मप्रदीपः स्वप्रकाशः अतः
सर्वसाक्षित्वेन न संसारीत्यर्थः ३९ किं च मायाश्रयस्त्वान्यान्मोहयन्नतस्त्वदभक्ताः संसरंतीत्या

यथैव सूर्योपि हितः स्वच्छायया छायां च बहूनि रूपाणि च संचकास्ति एवं गुणेनापिहितो गुणांस्त्व।
मात्मप्रदीपो गुणिनश्च भूमन् ३९ यन्मायामोहितधियः पुत्रदारगृहादिषु उन्मज्जंति नि।
मज्जंति प्रसक्ता वृजिनार्णवे ४ देवदत्तमिमं लब्ध्वा नृलोकमजितेंद्रियः यो नाद्रियेत त्वत्पा
दौ स शोच्यो ह्यात्मवंचकः ४१ यस्त्वां विसृजते मर्त्य आत्मानं प्रियमीश्वरं विपर्ययेंद्रिया
र्थार्थं विषमत्त्यमृतं त्यजन् ४२ अहं ब्रह्माथ विबुधा मुनयश्चामलाशयाः सर्वात्मना प्रप।
न्नास्त्वामात्मानं प्रेष्ठमीश्वरं ४३

शयेनाह यन्मायेति पुत्रादिषु प्रसक्ता वृजिनार्णवे दुःखसागरे उन्मज्जंति देवादियोनिषु निमज्जंति।
स्थावरादिषु तदुक्तं वायवीये विपर्ययश्च भवति ब्रह्मत्वस्थावरत्वयोरिति ४ एवं जीवस्वरूपमवस्था
नि रूप्येदानीमभजनं निंदति द्वाभ्यां देवेति देवेन त्वया कर्माध्यक्षेण दत्तं नरदेहं लब्ध्वापीति ४१ प्रो
च्यते हेतुः यस्त्वामिति विपर्ययः विपरीता अनात्मप्रियाणीश्वरा ये इंद्रियार्थाः पुत्रादयस्तदर्थं ४२
अहमन्ये च सर्वात्मना त्वामेव भजाम इत्याह अहमिति ४३

टी.भा ९४

भगवतोभजनीयत्वेहेतुत्वेनतदन्तरङ्गंकिंप्रार्थयतेतंनेतिसमत्वेहेतुः प्रशांतमितिसुहृत्वमाह सुहृदात्म
दैवंसुहृदुद्धिप्रवर्तकत्वादात्मा चसर्वात्मकत्वाद्देवमततदैवमीश्वरं तेनानचान्योभजनीयोस्तीत्याह अ
नन्यमेकंसमानासमानजातीयारहितं तत्कृतः जगतामात्मनांचकेतनमधिष्ठानं ४४ स्वयंभक्ति

तेत्वाजगत्स्थित्युदयांतहेतुंसमंप्रशांतंसुहृदात्मदैवं अनन्यमेकंजगदात्मकेतंभवापवर्गाय
भजामदेवं ४४ अयंममेष्टोदयितोनुवर्तीमयाभयंदत्तममुष्यदेव संपद्यतांनस्तवतः प्रसा
दोयथाहितेदैत्यपतौप्रसादः ४५ ॥श्रीभगवानुवाच॥ यदात्थभगवंस्त्वंनः करवामप्रियंतव
भवतोयद्व्यवसितंतन्मेसाध्वनुमोदितं ४६ अवध्योयंममाप्येषवैरोचनिसुतोसुरः प्रह्ला
दायवरोदत्तोनवध्योमेतवान्वयः ४७ दर्पोपशमनायास्यप्रवृक्णावाहवोमया सूदितंचा
बलंभूरियच्चभारायितंभुवे ४८ चत्वारोस्यभुजाः शिष्टाभविष्यत्यजरामराः पार्षदमुख्यो ॥
भवत्तुनकुतश्चिद्भयोसुरः ४९ इतिलब्ध्वाभयंकृष्णंप्रणम्यशिरसासुरः प्राद्युम्निंरथमारो
प्यसवध्वासमुपानयत् ५० अक्षौहिण्यापरिवृतंसुवासः समलंकृतं सपत्नीकंपुरस्कृत्य ६३
ययौरुद्रानुमोदितः ५१ स्वराजधानींसमलंकृतांध्वजैः सतोरणैरुक्षितमार्गचत्वरां विवे
शशंखानकदुन्दुभिस्वनैरभ्युद्यतः पौरसुहृद्द्विजातिभिः ५२ यएवंकृष्णविजयंशंकरेणच
संयुगं संस्मरेत्प्रातरुत्थायनतस्यस्यात्पराजयः ५३ ॥इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधे त्रिषष्टितमोध्यायः

मात्मस्वभक्तस्याभीष्टमात्मास्तेअयमितिदैत्यपतौप्रह्लादे ४५ वैरोचनोबलिर्मद्भक्तः तत्सुतत्वा
दवध्यस्तावत्किंचप्रह्लादायेति अन्वयोवंशः ४७ तर्हिकिमित्येवंतत्राह दर्पोपशमनायेति ४८

प्रतिश्रुत्वमगात्स्वसृज्ञितः ५३ इतिदशमेत्रिषष्टितः ६३

[illegible]

चक्रुः बहिर्नितमेकृकलासो नृगोणापादमोचयत् ब्रह्मस्वहारिदोषोत्थाच्छापात्तोहमानशिक्षयत् १ विप्रसतिभाग्य
भोगादिमदोन्नद्धमनोरथान् अन्वशासद्यदुकृकलासोन्धोद्धारप्रसंगतः पिपासिताः तृषिताः जलं
विचिन्वंतः संजीवं २ तेचकृकलासंवीक्ष्य ३ चर्ममिश्रमैर्ममयैः पाशैः तांतवैः तंतुमयैश्च ४ स

श्रीशुकउवाच ॥ एकदोपवनंराजन्जग्मुर्यदुकुमारकाः विहर्तुंसांबप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः १
क्रीडित्वासुचिरंतत्रविचिन्वंतःपिपासिताः जलंनिरुदकेकूपेददृशुःसत्वमद्भुतं २ कृक
लासंगिरिनिभंवीक्ष्यविस्मितमानसाः तस्यचोद्धरणेयत्नंचक्रुस्तेकृपयान्विताः ३ चर्म
जैस्तांतवैःपाशैर्बद्ध्वापतितमर्भकाः नाशक्नुवन्समुद्धर्तुंकृष्णायाचख्युरुत्सुकाः ४ त
त्रागत्यारविंदाक्षोभगवान्विश्वभावनः वीक्ष्योज्जहारवामेनतंकरेणसलीलया ५ सउत्त
मश्लोककराभिमृष्टोविहायसद्यःकृकलासरूपं संतप्तचामीकरचारुवर्णःस्वर्ग्यद्भुता
लंकरणांबरस्रक् ६ पप्रच्छविद्वानपितन्निदानंजनेषुविख्यापयितुंमुकुंदः कस्त्वंमहाभाग
वरेण्यरूपोदेवोत्तमंत्वांगणयामिनूनं ७ दशामिमांवाकतमेनकर्मणासंप्रापितोस्यतदर्
हःसुभद्र आत्मानमाख्याहिविवित्सतांनोयन्मन्यसेनःक्षममत्रवक्तुं ८ ॥ श्रीशुक उ० ॥ इतिस्मरा
जासंपृष्टःकृष्णेनानंतमूर्तिना माधवंप्रणिपत्याहकिरीटेनार्कवर्चसा ९ ॥ नृगउवाच ॥ नृगो

तप्तंचामीकरंसुवर्णंतद्वद्वर्णोयस्यसस्वर्ग्यद्भुतालंकारांबरस्रजोयस्यसः स्वर्गादेवोवसभूवेति ६ यद्यपि
तस्मैयोरपे ७ यदितेकर्मणाससृष्टामितिप्रसंदेहेसंदेहवचनंयदिवेदाःप्रमाणंस्युरितिवत्कर्मणापथ

भा॰उ॰
५८

किंच किंचित्सर्वेषां भूतानामात्मनो बुद्धेः साक्षिणः ते अविदितं किंतु न किंचित् ११ ऋतव्रतेभ्यः ऋ
तंभाचारेभ्यः तपसा श्रुतेन प्रख्याताश्च ते ब्रह्मण्या वदान्याश्च सुदाताः अध्यायनशीलाश्च ते सन्तश्च ते
भ्यः १४ पूर्तं वापीकूपादि चरितं कृतं १५ एवं वर्तमानस्य संकटे किंचिदापन्नमस्तीत्याह कस्यचि

किंनु ते विदितं नाथ सर्वभूतात्मसाक्षिणः कालेनाव्याहतदृशो वक्ष्येथापि तवाज्ञया ११ यावं
त्यः सिकता भूमेर्यावंत्यो दिवि तारकाः यावंत्यो वर्षधाराश्च तावतीरददं स्म गाः १२ पयस्वि
नीस्तरुणीः शीलरूपगुणोपपन्नाः कपिला हेमशृंगीः न्यायार्जिता रूप्यखुराः सवत्सा दुकू
लमालाभरणा ददावहं १३ स्वलंकृतेभ्यो गुणशीलवद्भ्यः सीदत्कुटुंबेभ्य ऋतव्रतेभ्यः तपःश्रु
तब्रह्मवदान्यसद्भ्यः प्रादां युवभ्यो द्विजपुंगवेभ्यः १४ गोभूहिरण्यायतनाश्वहस्तिनः कन्याः स
दासीस्तिलरूप्यशय्याः वासांसि रत्नानि परिच्छदान्रथानिष्टं च यज्ञैश्चरितं च पूर्तं १५ कस्यचि
द्द्विजमुख्यस्य भ्रष्टा गौर्मम गोधने संपृक्ताविदुषा सा च मया दत्ता द्विजातये १६ तां नीयमानां
तत्स्वामी दृष्ट्वोवाच ममेति च ममेति प्रतिग्राह्याह नृगो मे दत्तवानिति १७ विप्रौ विवदमानौ मा
मूचतुः स्वार्थसाधकौ भवान्दातापहर्तेति तच्छ्रुत्वा मेऽभवद्भ्रमः १८ अनुनीतावुभौ विप्रौ धर्मकृ
च्छ्रगतेन वै गवां लक्षं प्रकृष्टानां दास्याम्येषा प्रदीयतां १९ भवंतावनुगृह्णीतां किंकरस्यावि
जानतः समुद्धरतं मां कृच्छ्रात्पतंतं निरयेऽशुचौ २० नाहं प्रतीच्छे वै राजन्नित्युक्त्वा स्वाम्यपाक्र

द्विजमुख्यस्य प्रतिग्रहनिवृत्तस्य संपृक्ता मिलिता अविदुषा अस्येयमिति अजानता १६ प्रतिग्राहि
णोऽहं दातेति १७ स्वामिनोऽहमपहर्तेति अभवद्भ्रमः व्याकुलोऽभवमित्यर्थः १८ तदाऽभाव एव प्रत्ये
कमनुनीतौ प्रार्थितौ कथं तदाह गवामिति सार्द्धेन अपरः प्रतिग्राही द्वराग्रहो यल्लक्षं तत्र योऽहं म

५८

एतस्मिन्नन्तर इति अन्तः पूर्वं पापाभावान्नेतुमसमर्था इति भावः २२ उत नाहो इत्येकं पदं अथवा पूर्वं शुभमि
ति यमस्य प्रश्नः स्वाकं पश्ये पश्यामि हे देव यम पूर्वमशुभं भुंज इति मया उक्ते सः यमः पतेति प्राह २३ दुर्घटे
न श्रीकृष्णस्य दर्शनेन विस्मितः सन्नात्मनो भाग्यमभिनंदति स त्वमिति हे विभो स त्वं मम अक्षिपथः लो
चनगोचरः कथं स्यात् न स्यादित्यर्थः किमत आश्चर्यं तदाह परः आत्मा अत एव योगेश्वरैरपि श्रु

एतस्मिन्नन्तरे याम्यैर्हृतैर्नीतोऽयमालये यमेन पृष्टस्तत्राहं देवदेव जगत्पते २३ पूर्वं त्वमशुभं भुं
क्ष्व उत नाहो नृपते शुभं नान्तं दानस्य धर्मस्य पश्ये लोकस्य भास्वतः २४ पूर्वं देवाशुभं भुंज इति
प्राह पतेति सः तावदद्राक्षमात्मानं कृकलासं पतन् प्रभो २५ ब्रह्मण्यस्य वदान्यस्य तव दा
सस्य केशव स्मृतिर्नाद्यापि विध्वस्ता भवत्संदर्शनार्थिनः २५ स त्वं कथं मम विभोऽक्षिपथः परा
त्मा योगेश्वरैः श्रुतिदृशामलहृद्विभाव्यः साक्षादधोक्षज उरुव्यसनान्धबुद्धेः स्यान्मेऽनुदृश्य इह
यस्य भवापवर्गः २६ देवदेव जगन्नाथ गोविन्द पुरुषोत्तम नारायण हृषीकेश पुण्यश्लोकाऽ
च्युताव्यय २७ अनुजानीहि मां कृष्ण यान्तं देवगतिं प्रभो यत्र क्वापि सतश्चेतो भूयान्मे त्वत्पदा

ति दृशा उपनिषच्चक्षुषा अमले हृदि विभाव्यश्चिंत्यः यतोऽधोक्षजः अक्षजमैन्द्रियकं ज्ञानं तदधः अर्वाग्यव
स्मात्सः यस्य हि भवापवर्गो भवेत् तस्य भवाननुदृश्यः स्यात् उरुव्यसनेन कृकलासभवदुःखेनान्धबु
द्धेस्तु मम तच्चित्रमित्यर्थः २६ उद्विग्नभक्तिं वर्धयन्नात्मसंबोधयन् अनुज्ञापयति अनुजानीहीति देव
लोकं प्रति गन्तेमानं पश्यामनो मनसा आस्ते निधिं प्रार्थयते यत्र क्वापीति त्वत्पदमास्पदं विषयो यस्य तत्

यास्यन्नमति नमइति सर्वभावाय सर्वस्वभावा वा जन्मयेन तस्मै ब्रह्मणे कर्तृत्वेप्यविकाराय अतः अनंत
शक्तये अनंता माया क्षोभशक्तिर्यस्य तस्मै वासुदेवाय सर्वभूतानामाश्रयायेत्युपादानत्वमुक्तं श्रीकृष्णाय।
सदानंदरूपायेति पुरुषार्थत्वमुक्तं कृषिर्भूवाचकः शब्दो नश्च निर्वृतिवाचकः तयोरैक्यं परं ब्रह्म कृ
ष्ण इत्यभिधीयत इति स्मृतेः किंच योगानां इष्टापूर्तादिकर्मणां पतये फलदात्रे अयं भावः एवंभूतं
त्वां विहाय यान्तु नमन्ति कुत्रापि गमिष्यामि तत्कृतकर्मफलभोगायेति २९ मनागीषदपि भुक्तं सत् अ

नमस्ते सर्वभावाय ब्रह्मणेनंतशक्तये कृष्णाय वासुदेवाय योगानां पतये नमः २९ श्रीशुक
उवाच॥ इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा स्वमौलिना अनुज्ञातो विमानाग्र्यमारुहत्पश्यतां नृ
णां ३० कृष्णः परिजनं प्राह भगवान्देवकीसुतः ब्रह्मण्यदेवो धर्मात्मा राजन्याननुशिक्षय।
न् दुर्जरं बत ब्रह्मस्वं भुक्तमग्नेर्मनागपि तेजीयसोपि किमुत राज्ञामीश्वरमानिनां ३२
नाहं हालाहलं मन्ये विषं यस्य प्रतिक्रिया ब्रह्मस्वं हि विषं प्रोक्तं नास्य प्रतिविधिर्भुवि ३३।
हिनस्ति विषमत्तारं वह्निरद्भिः प्रशाम्यति कुलं समूलं दहति ब्रह्मस्वारणिपावकः ३४ ब्र
ह्मस्वं दुरनुज्ञातं भुक्तं हंति त्रिपूरुषं प्रसह्य तु बलाद्भुक्तं दश पूर्वान्दशापरान् ३५ राजानो रा

ग्नेः अग्निसदृशस्य तेजीयसः अतितेजस्विनोपि दुर्जरं ३२ किंच विषादपि घोरमित्याह हिनस्तीति
केवलमारकत्वादग्नितुल्यता स्यात्तदपि नेत्याह वह्निरिति अपि च समूलमिति वह्निर्मूलान्यवा।
शोषयति ब्रह्मस्वलक्षणारणिजः पावकस्तु कुलं मूलेन सहितं समूलमिति दुरनुज्ञातं यथावदननु
ज्ञातं त्रिपूरुषं कुलं स्वं पुत्रं पौत्रं च प्रसह्य हठाद्बलात् राजाज्ञया आयात् ३५ यं ब्रह्मस्वमभिमन्ता

ग्रपि चरत्वंनीति ३७ ३८ ३९ दण्ड्यास्त्वभिकोत्वा ४० ४१ प्रणमे नमामि ४२ न केवलमर्थं वाद विभीषि
केयं किं तु प्रत्यवायमित्याह ब्राह्मणार्थ इति ४३ ४४ ॥ इति दशमे वक्तः षष्टितमः ॥ ६४ ॥ पंचषष्टितमे रामः

गृह्णंति यावतः पांशून्क्रंदतामश्रुबिंदवः विप्राणां हृतवृत्तीनां वदान्यानां कुटुंबिनां ३७ राजा
नो राजकुल्याश्च तावतोब्दान्निरंकुशाः कुंभीपाकेषु पच्यंते ब्रह्मदायापहारिणः ३८ स्वदत्तां
परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेच्च यः षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ३९ न मे ब्रह्मधनं भू
याद्यद्गृध्वाल्पायुषो नराः पराजिताश्च्युता राज्याद्भवंत्युद्वेजिनोहयः ४० विप्रं कृतागसमपि
नैव द्रुह्यत मामकाः घ्नंतं बहु शपंतं वा नमस्कुरुत नित्यशः ४१ यथाहं प्रणमे विप्राननुकालं
समाहितः तथा नमत यूयं च योन्यथा मे स दंडभाक् ४२ ब्राह्मणार्थो ह्यपहृतो हर्तारं पातयत्य
धः अजानंतमपि ह्येनं नृगं ब्राह्मणगौरिव एवं विश्राव्य भगवान्मुकुंदो द्वारकौकसः पा
वनः सर्वलोकानां विवेश निजमंदिरं ४४ ॥ इति श्रीभागवते म० स्कंधे नृगोपाख्याने चतुःषष्टि
तमोध्यायः ॥ ६४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ बलभद्रः कुरुश्रेष्ठ भगवान्रथमास्थितः सुहृद्दिदृक्षुरुत्कं
ठः प्रययौ नंदगोकुलं १ परिष्वक्तश्चिरोत्कंठैर्गोपैर्गोपीभिरेव च रामोभिवाद्य पितरावाशी
र्भिरभिनंदितः २ चिरं नः पाहि दाशार्ह सानुजो जगदीश्वर इत्यारोप्यांकमालिंग्य नेत्रैः सिषि

बलदेवो गोकुलमयात तेः रममाणस्तु गोपीभिः कालिंद्याः कर्षणं महत् १ रामस्य चरितं चित्रं कालिंद्याकर्ष
णादिकं पौंड्रकोनादिकृत्यस्य ष्टध्यायकमतः परं २ आशीर्भिरभिनंदितो बभूव तदाह चिरमिति १

भा॰ द॰ ५

गोपवृद्धांश्च विधिवदभिवंद्य वयविशेषैरभिवंदितो ऽन्वभूवेत्यर्थः अपि च यथावयः इति ४ ते सर्वे स्वेषु याद वेषु जनेषु अनामयमारोग्यं पप्रच्छुः ५ तेषु नानेन पृष्टा इति कृष्णेकमलपत्राक्षे संन्यस्ताखिलाराधसः त्यक्तसर्वविषयः ६ ७ रामस्य संदर्शने आदृताः सादराः ९ न हि तन्मन्ये युष्माभिः प्रतिबंधः किं

गोपवृद्धांश्च विधिवयविशेषैरभिनंदितः यथावयोयथासख्यंयथासंबंधमात्मनः ४ समु पेत्याथगोपालान्हास्यहस्तग्रहादिभिः विश्रांतंसुखमासीनंपप्रच्छुःपर्युपागताः ५ पृष्टा श्चानामयंस्वेषुप्रेमगद्गदयागिरा कृष्णेकमलपत्राक्षेसंन्यस्ताखिलराधसः ६ कच्चिन्नो बांधवाराम सर्वेकुशलमासते कच्चित्स्मरथनोरामयूयंदारसुतान्विताः ७ दिष्ट्याकंसो हतः पापोदिष्ट्यामुक्ताः सुहृज्जनाः निहत्यनिर्जित्यरिपून्दिष्ट्यादुर्गंसमाश्रिताः ८ गो प्योहसंत्यःपप्रच्छूरामसंदर्शनादृताः कच्चिदास्तेसुखंकृष्णः पुरस्त्रीजनवल्लभः ९ क च्चित्स्मरतिवाबंधून्पितरंमातरंचसः अप्यसौमातरंद्रष्टुंसकृदप्यागमिष्यति १० अपिवा स्मरतेस्माकमनुसेवांमहाभुजः मातरंपितरंभ्रातॄन्पतीन्पुत्रान्स्वसॄरपि ११ यदर्थेजहिमदा शार्हदुस्त्यजान्स्वजनान्प्रभो तान्नःसद्यःपरित्यज्यगतःसंछिन्नसौहृदः कथंनुतादृशंस्त्री भिर्नश्रद्धीयेतभाषितं १२ कथंनुगृह्णंत्यनवस्थितात्मनोवचःकृतघ्नस्यबुधाःपुरस्त्रियः

न कृतः तदाह विश्वासादिति चेन्न तु विश्वासः किमिति कृतः तत्राहुः कथमिति तिवन्नं नवक्रमं नानानानाविधानि वाक्यानि तत्रान्या ऊचुः कथंनु गृह्णंतीति विचित्रकथस्य विचित्रकथाकथनकोविदस्य किं च।

म १५

१५ ५

अथ राजवृत्तः ॥ किं त्वत्र तिकालस्तावनस्य चास्माकं च यानेव किं न तन्मम त्विनास्माकं दुःखिनः त्येतावानेव
विशेषः इति ध्वनितं १४ १५ नानाविधेषु नर्मनयेषु कोविदः १६ मधुं चैत्रं माधवं वैशाखं गोपीनां रति
मिति श्रीकृष्णक्रीडासमये अनन्यज्ञानामर्तिर्बालानां चान्यासामित्यभियुक्तप्रसिद्धिः १७ पूर्णचंद्रस्य

किं न स्तव कथयामोऽप्यः कथाः कथयतापरः यात्यस्माभिर्विना कालो यद्दिनस्य न तथैव नः १४ इ
ति प्रहसितं शौरेर्जल्पितं चारु वीक्षितं गतिं प्रेम परिष्वंगं स्मरंत्यो रुरुदुः स्त्रियः १५ संकर्षणः
ताः कृष्णस्य संदेशैर्हृदयंगमैः सांत्वयामास भगवान्नानानुनयकोविदः द्वौ मासौ तत्र चावात्सी
न्मधुं माधवमेव च रामः क्षपासु भगवान् गोपीनां रतिमावहन् १७ पूर्णचंद्रकलामृष्टे कौमु
दीगंधवायुना यमुनोपवने रेमे सेविते स्त्रीगणैर्वृतः १८ वरुणप्रेषिता देवी वारुणी वृक्षको
टरात् पतंती तद्वनं सर्वं स्वगंधेनाध्यवासयत् १९ तं गंधं मधुधाराया वायुनोपहृतं बलः आ
घ्रायोपगतस्तत्र ललनाभिः समं पपौ २० उपगीयमानचरितो वनिताभिर्हलायुधः वनेषु व्य
चरत् क्षीबो मदविह्वललोचनः २१ स्रग्व्येककुंडलो मत्तो वैजयंत्या च मालया बिभ्रत्स्मितमु
खांभोजं स्वेदप्रालेयभूषितं २२ स आजुहाव यमुनां जलक्रीडार्थमीश्वरः निजं वाक्यमनादृ
त्य मत्त इत्यापगां बलः अनागतां हलाग्रेण कुपितो विचकर्ष ह पापे त्वं मामवज्ञाय यन्नायासि

कलाभिर्मरीचिभिः मृष्टे उज्वले कौमुदीगंधवायुना कुमुद्वतीनां गंधवायुना सेविते यद्वा कौमुदीशब्दे
न तद्विकासिना निकुमुदानिलत्वं तेन कुमुदगंधवायुनेत्यर्थः १८ वारुणी सुरा यया सहोत्पन्ना मदिरा
१९ २० क्षीबो मत्तः २१ स्वेद एव प्रालेयं हिमं तेन भूषितं २२ मत्तो यमित्यनादृत्य अनागतामापगां

नेष्ये राममवमत्याभिवकिनाकेपिना २५ एकांशेन पोषामेन २६ २७ २८ विजगाह स्रवमाहनं कृत

भा॰द॰ वानतीर्णाय निर्गताय असितेनांबरादीनि कांतिर्ददौ कांतिर्लक्ष्मीः यथोक्तं वैसवे वरुणप्रहि

उ॰ तो वाससी मालामम्लानपंकजां समुद्राभेन तथा वस्त्रे नीले लक्ष्मीश्च यच्छतेति हरिवंशे च बलं प्र

५१

नेष्ये त्वां लांगलाग्रेण शतधा कामचारिणीं २५ एवं निर्भर्त्सिता भीता यमुना यदुनंदनं उ
वाच चकिता वाचं पतिता पादयोर्नृप २५ राम राम महाबाहो न जाने तव विक्रमं यस्यैकांशे
न विधृता जगती जगतः पते २६ परं भावं भगवतो भगवन्मामजानतीं मोक्तुमर्हसि विश्वात्म
न् प्रपन्नां भक्तवत्सल २७ ततो व्यमुंचद्यमुनां याचितो भगवान्बलः विजगाह जलं स्त्रीभिः क
रेणुभिरिवेभराट् २८ कामं विहृत्य सलिलादुत्तीर्णायासितांबरे भूषणानि महार्हाणि
ददौ कांतिः शुभां स्रजं २९ वसित्वा वाससी नीले मालामामुच्य कांचनीं रेजे स्वलंकृतो लि
प्तो माहेंद्र इव वारणः ३० अद्यापि दृश्यते राजन्यमुनाकृष्टवर्त्मना बलस्यानंतवीर्यस्य वी
र्यं सूचयतीव हि ३१ एवं सर्वा निशा याता एकेव रमतो व्रजे रामस्याक्षिप्तचित्तस्य माधुर्यैर्व्र
जयोषितां ३२ ॥इति श्रीभागवते दशमस्कंधे बलदेवविजये पंचषष्टितमोऽध्यायः ६५

ति हरिवंशे च बलं प्रति लक्ष्मीवाक्यं जातरूपमयं चैकं कुंडलं वज्रभूषणं आदिपद्मं च पद्माख्यं
दिव्यं श्रवणभूषणं देवेमां प्रतिगृह्णीष्व योग्यानि भूषणानि क्रियामित्यादि २९ वसित्वा परिधाय
आमुच्य कंठे निधाय चंदनादिभिरालिप्तः ३० ३१ एकेव एकेव निशा यथा माधुर्यैर्विलासैः ३२ ५१

इति दशमे पंचषष्टितमः ॥६५॥

यद्यप्यकृष्णहितमेकाकिनं गतान्वाहन्त्यौंड्रकं हसितः नन्वितरेच तत्रोवृत्तं स्वदक्षिणावधादिकं १ २ प्रस्तोभि-
तः स्तुत्या प्रोत्साहितः वालैरज्ञैः ३ वालकृतो नृपः वालैर्नृपत्वेन क्रीडायां परिकल्पितः ३ ४

श्रीशुक उवाच॥ नंदव्रजं गते रामे करूषाधिपतिर्नृपः वासुदेवोहमित्यज्ञो दूतं कृष्णाय प्राहि-
णोत् १ त्वं वासुदेवो भगवानवतीर्णो जगत्पतिः इति प्रस्तोभितो वालैर्मेन आत्मानमच्यु-
तं २ दूतं च प्राहिणोन्मंदः कृष्णायाव्यक्तवर्त्मने द्वारकायां यथा वालो नृपो वालकृतो-
बुधः ३ दूतस्तु द्वारकामेत्य सभायामास्थितं प्रभुं कृष्णं कमलपत्राक्षं राजसंदेशमब्रवी-
त् ४ वासुदेवोवतीर्णोहमेक एव न चापरः भूतानामनुकंपार्थं त्वं तु मिथ्याभिधां त्यज
५ यानि त्वमस्मच्चिह्नानि मौढ्याद्बिभर्षि सात्वत त्यक्त्वैहि मां त्वं शरणं नो चेद्देहि ममाहवं
६॥श्रीशुक उवाच॥ कत्थनं तदुपाकर्ण्य पौंड्रकस्याल्पमेधसः उग्रसेनादयः सभ्या उच्चकै-
र्जहसुस्तदा ७ उवाच दूतं भगवान्परिहासकथामनु उत्स्रक्ष्ये मूढ चिह्नानि यैस्त्वमेवं विक-
त्थसे ८

५ ६ ७ हे मूढ उत्स्रक्ष्ये त्वयि प्रतियोत्स्यामि यैः सह त्वमेवं विकत्थसे तेष्वपीत्यर्थः यद्वा यैः कृ-
त्रिमैः सुदर्शनादिभिरेवं त्वं च श्लाघसे तानि उत्स्रक्ष्ये त्याजयिष्यामीत्यर्थः ८

भा-द- ३- ५२

सोपाध्याममेहीत्यस्योत्तरंमुखमितिवदः कं कादिवत्यहितिविशेषात्तत्रतदाश्चर्यंग्राणामात्रयोभवि
तासि ९ १० ११ काशीमितिपौण्ड्रकस्यापितदामित्रपुरेवस्थानात् पार्ष्णिग्राहः पृष्ठतोरक्षकः १२

मुखेनदर्पिणायाचक्रं करप्रवर्तितेहं नः शयिष्यसेहतस्तत्रभविताशरणंश्वनां ९ इति
हृतस्तदात्मेयं स्वामिनेसर्वमाहरत् कृष्णोपिरथमास्थायकाशीमुपजगामह १० पौ
ण्ड्रकोपितदुद्योगमुपलभ्यमहारथः अक्षौहिणीभ्यांसंयुक्तोनिश्चक्रामपुराद्द्रुतं ११
तस्यकाशिपतिर्मित्रंपार्ष्णिग्राहोन्वयान्नृप अक्षौहिणीभिस्तिसृभिरपश्यत्पौण्ड्रकं ह
रिः १२ शंखार्यसिगदाशार्ङ्गश्रीवत्साद्युपलक्षितं बिभ्राणंकौस्तुभमणिंवनमाला
विभूषितं १३ कौशेयवाससीपीतेवसानंगरुडध्वजं अमूल्यमौल्याभरणंस्फुरन्मक
रकुंडलं १४ दृष्ट्वातमात्मनस्तुल्यंवेषंकृत्रिममास्थितं यथानटंरंगगतंविजहासभृ
शंहरिः १५ शूलैर्गदाभिःपरिघैःशक्त्यृष्टिप्रासतोमरैः असिभिःपट्टिशैर्बाणैःप्राहर
न्नरयोहरिं १६ कृष्णस्तुतत्पौण्ड्रककाशिराजयोर्बलंगजस्यंदनवाजिपत्तिमत् गदासि
चक्रेषुभिरार्दयद्भृशंयथायुगान्तेहुतभुक्पृथक्प्रजाः १७

१२ गरुडः कृत्रिमोध्वजेयस्यतंअमूल्योनर्घोमौलिराभरणं १४ १५ १६ गजस्यंदनादिचतु
रंगादिबलसहितंत्वात्पृथक्प्रजाः चतुर्विधभूतग्रामंयथायुगान्तेग्निरिति १७ ५२

आयोधनं रणस्थाने अरिराणा चक्रेण चिते आकीर्णे आक्रीडनमिव कल्पांते रुद्रस्य क्रीडास्थानमि
व १८ २० रैः भृंगायथेति २१ २४ प्रथमे किमिदमिति पश्चाद्धक्रमिति विभाव्य कस्य चेति संशयः।

आयोधनं तद्रथवाजिकुंजरद्विपत्तवरोष्ट्रैररिराणां च वेष्टितैः बभौ चितं मोदवहं मनस्विनामा
क्रीडनं भूतपतेरिवोल्बणं १८ अथाह पौंड्रकं शौरिर्भो भो पौंड्रक यद्भवान् दूतवाक्येन।
मामाह तान्यस्त्राण्युत्सृजामि ते १९ त्याजयिष्येभिधानं मे यत्त्वयाज्ञस्तदा धृतं व्रजामि श
रणं ते यय दिनेच्छामि संयुगं २० यदित्विमाशितैर्बाणैर्विदार्यीकृत्य पौंड्रकं शिरो हस्ताद्
यामोनव सेनोद्योपयथागिरेः २१ तथा काशिपतेः कायाच्छिरउत्कृत्य पत्रिभिः न्यपातयत्का
शिपुर्यां पद्मकोशमिवानिलः २२ एवं मत्सरिणं हत्वा पौंड्रकं ससखं हरिः द्वारकामावि
शत्सिद्धैर्गीयमानकथामृतः २३ स नित्यं भगवद्ध्यानप्रध्वस्ताखिलबंधनः बिभ्राणश्च हरे
राजन्स्वरूपं तन्मयोभवत् २४ शिरः पतितमालोक्य राजद्वारे सकुंडलं किमिदं कस्य वा
वक्त्रमिति संशयिरे जनाः २५ राज्ञः काशिपतेर्ज्ञात्वा महिष्यः पुत्रबांधवाः पौराश्च हा हतो
राजन्नाथ नाथेति प्रारुदन् २६ सुदक्षिणस्तस्य सुतः कृत्वा संस्थाविधिं पितुः निहत्य
पितृहंतारं यास्याम्यपचितिं पितुः २७ इत्यात्मनाभिसंधाय सोपाध्यायो महेश्वरं सुदक्षिणो।
र्चयामास परमेण समाधिना २८ प्रीतोविमुक्तो भगवांस्तस्मै वरमदाद्भवः पितृहंतृ।
रैः संशयं कृजवंतरुति २५ २६ संस्थाविधिं उत्तरक्रियां अपचितिं निःकृतिं २७ आत्मनाभिसंधाय
बुद्ध्या व्यवस्य सुदक्षिणः अर्चयदाः २८ वरमदात् वरणीयोपायः कः वा निर्णयः २९

ऋत्विजमिवस्वनियोगकारणंयतस्तदेवमृत्विजमितिश्रुतेः अब्रह्मण्येप्रयोजितोविपरीतोभविष्य
तीतिसूचितं ३० अभिचरन्नभिचारंकुर्वन्व्रतीसहीननियमः तप्तताम्रमिवशिखाश्मश्रूणिय

तेदक्षिणाग्निंपरिचर्यब्राह्मणैःसममृत्विजं अभिचारविधानेनसचाग्निःप्रमथैर्वृतः ३० सा
धयिष्यतिसंकल्पमब्रह्मण्येप्रयोजितः इत्यादिष्टस्तथाचक्रेकृष्णायाभिचरन्व्रती ३१
ततोग्निरुत्थितःकुंडान्मूर्तिमानतिभीषणः तप्तताम्रशिखाश्मश्रुरंगारोद्गारिलोचनः
३२ दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीदंडकठोरास्यःस्वजिह्वया आलिहन्सृक्वणीनग्नोविधुन्वंस्त्रिशि
खंज्वलत् ३३ पद्भ्यांतालप्रमाणाभ्यांकंपयन्नवनीतलं सोभ्यधावद्वृतोभूतैर्द्वारकां
प्रदहन्दिशः ३४ तमाभिचारदहनमायांतंद्वारकौकसः विलोक्यतत्रसुःसर्वेवन
दाहेयथामृगाः ३५ अक्षैःसभायांक्रीडंतंभगवंतंभयातुराः त्राहित्राहित्रिलोकेश
वह्नेःप्रदहतःपुरं ३६ श्रुत्वातज्जनवैक्लव्यंदृष्ट्वास्वानांचसाध्वसं शरण्यःसंप्रहस्या
हमाभैष्टेत्यवितास्म्यहम् ३७

स्यसः अंगारोद्गारीणिलोचनानियस्यसः ३२ दंष्ट्राभिरुग्रैर्भ्रुकुटीदंडैश्चकठोरंक्रूरमास्यं
यस्यसः त्रिशिखंत्रिशूलं ३३ दिशःप्रदहन् ३४ त्राहित्राहीत्याहुरितिशेषः ३६ अहमवि

रोदसीप्रकाशवदितिशेषः यद्वास्वतेजसा[?]दीप्यति ज्वाजल्यमानेऽन्यद्यै प्रकाशमानमित्या
र्थः आर्द्दयत्पीडयत् ३९ अग्निर्दितोग्निर्यैहतेवालदाहकृत्यानलऽतिसहर्निर्भिर्जतैश्व।

५१

सर्वेस्यांतर्वहिः साक्षीकृत्यां माहेश्वरीं प्रभुः विज्ञात्तद्धिया तार्थैपार्श्वस्थं चक्रमादिशत्
३८ तत्सूर्यकोटिप्रतिमस्वदर्शनेजाज्वल्यमानेप्रलयानलप्रभं स्वतेजसा व्यक्ककुभोऽथ
रोदसीचक्रेसकृद्दास्त्रमथाग्निमार्द्दयत् ३९ कृत्यानलः प्रतिहतः सरथां[?]पाणेरस्त्रौजसा
स[?]न्नपभग्नस्त्वं[?]निवृत्तः वाराणसीं परिसमेत्य सुदक्षिणांतं सार्विज्ञनेसमटहत्स्वकृता
भिचारः ५० चक्रं च विलोसत्तदत्तप्रविष्टं वाराणसींसाहसभालयापणां समोपुराद्दा
लकगोष्ठसंकुलांसकोशहस्त्यश्वरथान्नशाला ५१ दग्ध्वा वाराणसींसर्वां विसृष्टचक्रा
स्वदर्शने भूयः पार्श्वमुपातिष्ठत्कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ५२ यएनंश्रावयेन्मर्त्यउत्तम
श्लोकविक्रमं समाहितोवाशृणुयात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ५३ इ श्री भा ते ।
हाभुराणेद म येकादशिराजपौड्रवधः षट्षष्टि मो यः ६६

वर्तमानेऽभिचर्यते मार्थ्यते नेनेत्यभिचारः कृत्यानलः ५० अट्टादिसहितां[?]वट्टासेचाः ५२
इ श्री भा षष्टितमः ६६ सप्तषष्टितमे रामोगिरौरैवतकेमदान्[?]सैरंध्रवनिताभिः क्रीडन्न

२

भा॰ द॰ उ॰ ५४

कालिंदीविहारानंतरं रामचरितं द्विविदवधादि संगानसमयस्य कारणभूतं कभाविनेन पौंड्रकवधादि।
निरूप्येदानीं बलदेवस्य लीलांतरं भूयोहमित्यादिना रामचरितश्रवणेच्छायामद्भुतकर्मत्वं हेतुत्वेनाह च अनं-
तत्वेनाप्यप्रमेयत्वमिति १ नरकस्य सखेति हरिणा वैरकारणं सुग्रीवस्य सचिव इति तस्य मंत्रबल।
मैंदस्य भ्रातेति शरणयोग्यतेति प्रसिद्धत्वे २ सख्युः नरकस्यापचितिं आनृण्यं राष्ट्रविप्लवो यथा भवति

श्री राजोवाच भूयोहं श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मणः अनंतस्याप्रमेयस्य यदन्यत्कृतवान्प्र-
भुः १ श्रु उवाच नरकस्य सखा कश्चिद्द्विविदोनाम वानरः सुग्रीवसचिवः सोथ भ्राता मैंद-
स्य वीर्यवान् २ सख्युः सोपचितिं कुर्वन्वानरो राष्ट्रविप्लवं पुरग्रामाकरान्घोषानदहद्वह्नि-
मुत्सृजन् ३ क्वचित्स शैलानुत्पाट्य तैर्देशान्समचूर्णयत् आनर्तान्सुतरामेव यत्रास्ते मित्र-
हा हरिः ४ क्वचित्समुद्रमध्यस्थो दोर्भ्यामुत्क्षिप्य तज्जलं देशान्नागायुतप्राणो वेलाकूले न्यम-
ज्जयत् ५ आश्रमानृषिमुख्यानां कृत्वा भग्नवनस्पतीन् अदूषयच्छकृन्मूत्रैरग्नीन्वैतानिका-
न्खलः ६ पुरुषान्योषितो दृप्तः क्ष्माभृद्द्रोणीगुहासु सः निःक्षिप्य चाप्यधाच्छैलैः पेश-
स्कारीव कीटकं ७ एवं देशान्विप्रकुर्वन्दूषयंश्च कुलस्त्रियः श्रुत्वा सुललितं गीतं गिरिं रैव-
तकं ययौ ८ तत्रापश्यद्यदुपतिं रामं पुष्करमालिनं सुदर्शनीयसर्वांगं ललनायूथमध्य-
गं ९ गायंतं वारुणीं पीत्वा मदविह्वललोचनं विभ्राजमानं वपुषा प्रभिन्नमिव वारणं १०

तथा नर्थागारादीनदहदिति ३ किं च क्वचिदिति कदाचित्स द्विविद मित्रहा सखिहंता ४ तस्य स-
मुद्रस्य जलं बाहुभ्यामुत्क्षिप्य वेलायाः कूले वर्तमानान्देशान्प्लावयामासेति ५ आश्रमस्थान्वनस्पती-
न्भंक्त्वा आहवनीयाद्यग्नीन्मूत्रादिकृतवान् ६ अपिधायापिदधे पेशस्कारीभ्रमरः ७ ८ ९ प्रभि-

रामः ५४

११ जात्यास्वभावेनैवचापल्यंयासांताः १२ हेलयामासअवजज्ञेतेनिरीक्षितोनिरीक्षमाणःस्वतमनार
त्यर्थः १३ १४ आस्फालयत्‌योषितांवासांसिआकृष्यपाटितवा १५ विप्रचक्रेएवमपकृतवान्

दुष्टःशाखामृगःशाखामारूढःकंपयन्द्रुमान् चक्रेकिलिकिलाशब्दमात्मानंसंप्रदर्शय
न् ११ तस्यधार्ष्ट्यंकपेर्वीक्ष्यतरुण्योजातिचापलाः हास्यप्रियाविजहसुर्बलदेवपरिग्रहाः
१२ ताहेलयामासकपिर्भ्रूक्षेपैःसंमुखादिभिः दर्शयन्स्वगुदंतासांरामस्यचनिरीक्षितः १३
तंग्राव्णाप्राहरत्क्रुद्धोबलःप्रहरतांवरः सवंचयित्वाग्रावाणंमदिराकलशंकपिः १४ गृही
त्वाहेलयामासधूर्तस्तंकोपयन्हसन् निर्भिद्यकलशंदुष्टोवासांस्यास्फालयद्बलं १५ कद
र्थीकृत्यबलवान्विप्रचक्रेमदोद्धतः तंतस्याविनयंदृष्ट्वादेशांश्चतदुपद्रुतान् १६ क्रुद्धोमु
शलमादत्तहलंचारिजिघांसया द्विविदोपिमहावीर्यःशालमुद्यम्यपाणिना १७ अभ्येत्य
तरसातेनबलंमूर्द्धन्यताडयत् तंतुसंकर्षणोमूर्द्धिपतंतमचलोयथा १८ प्रतिजग्राहब
लवान्सुनंदेनाहनच्चतं मुशलाहतमस्तिष्कोविरेजेरक्तधारया १९ गिरिर्यथागैरिकया
प्रहारंनानुचिंतयन् पुनरन्यंसमुत्क्षिप्यकृत्वानिष्पत्रमोजसा २० तेनाहनत्सुसंक्रुद्धस्तंब
लःशतधाभिनत् ततोन्येनरुषाजघ्नेतंचापिशतधाभिनत् २१ एवंयुध्यन्भगवताभग्नेभग्नेपु
नःपुनः आकृष्यसर्वतोवृक्षान्निर्वृक्षमकरोद्वनं २२

१६ शालंवृक्षं १७ १८ सुनंदेनमुशलेनाहनत्प्रहृतवानित्यर्थः तंवानरं १९ मस्तिष्कंमस्तकावय
वविशेषः १९ गैरिकयालोहितधातुनानानुचिंतयन्अगणयन् २० २१ २२

२३ अरूरुजत् ताडयामास २४ जत्रौ कंठबाहुमूले २५ टंकाः सनोपविदारणीन सहितः २६ ज
गतो व्यतिकरं नाशमावहतीति तथा तं २७ २८ ३ । ट मे स ष्टि मः ६७ अष्टषष्टितमे सांबे

ततोमुंचच्छिलावर्षं बलस्योपर्यमर्षितः तत्सर्वं चूर्णयामास लीलया मुशलायुधः २३
स बाहू तालसंकाशौ मुष्टीकृत्य कपीश्वरः आसाद्य रोहिणीपुत्रं ताभ्यां वक्षस्यरूरुजत् २४
यादवेंद्रोपि तं दोर्भ्यां त्यक्त्वा मुशललांगले जत्रावभ्यर्दयत्क्रुद्धः सोपतद्रुधिरं वमन् २५ च
कंपे तेन पतता सटंकः सवनस्पतिः पर्वतः कुरुशार्दूल वायुना नौरिवांभसि जयशब्दो
नमःशब्दः साधु साध्विति चांबरे सुरसिद्धमुनींद्राणामासीत्कुसुमवर्षिणां २७ एवं निह
त्य द्विविदं जगद्व्यतिकरावहं संस्तूयमानो भगवान् जनैः स्वपुरमाविशत् २८ ३ श्री
म ते पु स्कं द्विविदवधो म सप्तषष्टि मो यः ६७ श्री शु कउ वाच दुर्योध
नसुतां राजन् लक्ष्मणां समितिंजयः स्वयंवरस्थामहरत् सांबो जांबवतीसुतः १ कौर
वाः कुपिता ऊचुर्दुर्विनीतोयमर्भकः कदर्थीकृत्य नः कन्यामकामामहरद्बलात् २ ब
ध्नीतेमं दुर्विनीतं किं करिष्यंति वृष्णयः येस्मत्प्रसादोपचितां दत्तां नो भुंजते महीं ३

निबद्धे कौरवैर्युधि तद्विमोचनाय रामेण गजाह्वयविकर्षणं १ रामचरित्रांतरं निरूपयितु ।
माह दुर्योधनसुतामिति समितिंजयः संग्रामजित् २ अस्माकं अस्माभिर्दत्तां ततो भूमिपतय ३ ।

यांति यास्यंति प्राणाः इंद्रियाणि वशसंयताः प्राणायामादिभिर्दमिताः कुरुवृद्धो भीष्मः तेनानुमोदिताः
तत्सहिताः षडेते स्युस्तथैः ५ ६ कर्णोग्रतीर्थेषां तेभ्यः स्वस्व्यदसहत्वाश्वचिंत्यसत्वभागवतो भीमः श्वचिंत्य स्व्रा।

निगृहीतेन सुतेभ्यस्तायद्येष्ठां तीहतूस्लयः मग्नदृष्ट्याः श्रमं यांति प्राणाः इव संयताः ४ इति कर्णः
शल्यो भूरिश्रवाः जनकेन्तः स्वयं यतः ग्रामसमेभिरेरो हुकुरुवृद्धानमोदिताः ५ दृष्ट्वानुधावतः श्रीं
वेधार्तं राष्ट्रान्महारथाः शरहृत रुचिरं चापं तस्योसिंहरवेकलः तेनेति जिह्वन्तवः क्रुद्धोस्तिष्ठति
इतिभाषिणः श्रासायथत्विनोवाणैः कर्णाग्रणयः समाकिरन् ७ सोपिक्रुद्धः कुरुश्रेष्ठ कुरुभि
र्युद्धनंदनः नासह्यत रुचिंत्य भीमः सिंहः तद्दृष्टोरिव ८ विस्फूर्जितरुचिरं चापं सर्वीन विध्या
यसायकैः कर्णादीन् [illegible] दुधान्वीरस्तावद्द्विगुणपत्रयकः ९ चतु
र्भिश्चतुरो वाहानेकैकेन च सारथीन् रथिनश्च महेष्वासांस्त्यस्यनतेश्च पत्रजयत् १० ततस्ते वि
रथं वक्रः स्वनागश्चतुरोहयान् एकस्तसारथिं जन्ये विच्छेदान्यः शरासनं ११ तं वध्वा विर
थीकृत्य कृष्णो कुरुस्वोयुधि कुमारं स्त्यमकन्याश्च स्वप्रजयिनो विशन् १२ तत्कुन्तानारदो
केनराजन्संजातमन्यवः कुरून् ग्रयमं चक्रकुरुस्त्रसेन प्रचोदिताः १३ सोनयिता हतानारामः
सन्नद्धान् हस्तिपुंगवान् नैच्छत्कुरूणां हसीनो कलिंकलिमलापहः १४
सावर्भश्चेतिवा ६ ९ ततश्च पंचयति च ततभिरिति च ततभिश्चतुरङ्गस्तत्रवीणा तस्य यया १० ११ ततः
मेते संमानितवंतः सस्वजुर्योधनस्य कन्याश्च १२ १३ यतः कलिं नैच्छत् १४

अतः सांत्वयित्वा जगामेति १५ धृतराष्ट्रं प्रति वृत्तमस्य येति अभिप्रायजिज्ञासयेत्यर्थः १६ विधिवदभिवं
भा० द्यतस्तु हृदयसंश्लेषयित्वा सत्कृत्य मंगलपाणयः उपायनहस्ताः १७ हेद्दा अपि प्रणेमुः १९ २० २१ यथा यथा
९० सिन्याद्युग्रसेनस्ववाक्यं सद्यः स्वहेयथा अनुमानीयसमर्प्यये तिशेषः २२ वीर्यप्रभावः शौर्यमुत्साहः व
३०
५६ जगाम हास्तिनपुरं रथेनादित्यवर्चसा । ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च वृतश्चंद्र इव ग्रहैः १५ गत्वा गजा
ह्वयं रामो बाह्योपवनमाश्रितः । उद्धवं प्रेषयामास धृतराष्ट्रं बुभुत्सया १६ सोभिवंद्याम्बिकापुत्रं
भीष्मं द्रोणं सबाह्लिकं । दुर्योधनं च विधिवद्राममागतमब्रवीत् १७ तेतिप्रीतास्तमाकर्ण्य प्रा
प्तं रामं सुहृत्तमं । तमर्चयित्वाभिययुः सर्वे मंगलपाणयः १८ तेसंगम्य यथान्यायं गामर्घ्यं च न्य
वेदयन् । तेषां ये तत्प्रभावज्ञाः प्रणेमुः शिरसा बलं १९ बंधून्कुशलिनः श्रुत्वा पृष्ट्वा शिवमना
मयं । परस्परमथो रामो बभाषे विक्लवं वचः २० उग्रसेनः क्षितीशेशो यद्व आज्ञापयत्प्रभुः । त
दव्यग्रधियः श्रुत्वा कुरुध्वमविलंबितं २१ यद्यूयं बहवस्त्वेकं जित्वाधर्मेण धार्मिकं । अबध्नीता
थ तन्मृष्ये बंधूनामैक्यकाम्यया २२ वीर्यशौर्यबलोन्नद्धमात्मशक्तिसमं वचः । कुरवो बलदे
व वस्य निशम्योचुः प्रकोपिताः २३ अहो महच्चित्रमिदं कालगत्या दुरत्यया । आरु
रुक्षत्युपानहं शीर्षं मुकुटसेवितं २४

लेसतं नैरुन्नहं उच्छं स्थले कथमात्मनः शीर्षे समं अनहूयं २३ उपानत्पादरक्षा शिरः आरोढुमिच्छ ५६
तिहीनास्मान् आज्ञापयतीत्यर्थः २४ ॥

अस्यैव प्रपंचयन्नाह इति चतुर्भिः योनेन दृष्ट्या या विवाहेन २५ किंच चामरव्यजने इति भंजंति उपभुंजन्न इत्यर्थः
२६ असेदुपेत्य या अस्माकं मनाग्रहे णालमित्यनः पर्यंतान्यपहरिष्याम इत्यर्थः २७ अवरुंधीत स्वीकुर्यात
त उरणो मेषः २८ जन्मना वपुषा भि श्रोपलक्षितया श्रिया उन्नद्धा उत्कटा मदो येषां ते दुर्गा चापरुषवाक्य।

पते यो नेन संबद्धाः सह शय्यासनाशनाः वृष्णयस्तु त्पताञ्जीता अस्मदूत्तरणासनाः २५ चाम
रव्यजने पूर्णाम मानपत्रं च पांडुरं किरीटमासनं शय्यां भुंजंत्यसमुपेक्षया २६ अलं यदूनां नरदे
व लांछनैर्दात प्रतीपैः फणिनामिवामृतं येनः प्रसादोपचिता हि यादवा आज्ञापयंत्यद्य गतत्र
यावत २७ कथमिंद्रोपि कुरुभिर्भीष्मद्रोणार्जुनादिभिः अदत्तमवरुंधीत सिंहग्रस्तमिवोर
णः २८ श्री क च जन्मवपुःश्रियोन्नद्धमदा त्वेभरतर्षभ आक्षाव्यरामं दुर्वाच्यम सभ्याः
पुरमाविशन् २९ दृष्ट्वा कुरूणां दौःशील्यं श्रुत्वावाच्यानि वाच्युतः अवोचत्कोपसंरब्धो दुः
प्रेक्ष्यः प्रहसन्मुहुः ३० नूनं नानामदोन्नद्धाः शांतिं नेच्छंत्यसाधवः तेषां हि प्रशमो दंडः पशू ॥
नां लगुडो यथा ३१ अहो यदून्सुसंरब्धान्कृष्णं च कुपितं शनैः सांत्वयित्वाहमेतेषां शममि वासुदेवः ३४
च्छन्निहागतः ३२ त इमे मंदमतयः कलहाभिरताः खलाः तं मामवज्ञाय मुहुर्दुर्भाषान्मानि पक्षींद्रसम ३६
नोऽब्रुवन् ३३ नोग्रसेनः किल विभुर्भोजवृष्ण्यंधकेश्वरः शक्रादयो लोकपाला यस्यादेश

अस्मभ्यादुर्जनाः २९ ३० नानायनादिमदेरुन्नद्धाः दंड एव प्रशमः प्रकर्षेण शमयतीति यथा लगु
डः दंडः ३१ ३२ दुर्भाषान्वाच्यशब्दान्दुर्भाषणमनस्मराति ३३ षड्भिर्नोग्रसेन इति विभ राज्ञा

भा० उ० ५८

अहो पृष्टाः श्रीकृष्णमप्यधिहिताव्यक्ताः तिरूपितमाह स्वधर्मेत्यादिभिस्त्रिभिः ३५ मौल्युत्तमैः मौलिश्रुते
हतमांगैर्हतमैर्मौलिभिरिति वाऽपासितानि तीर्थानि ये योगिभिः तेषामपि तीर्थं यद्वाऽपासितं सर्वैः से
वितं तीर्थं गंगा तस्य तीर्थत्वं निमित्तं किंच ब्रह्माभवः श्रीरग्रजहमपि ऽद्दे हे सकथं भ्रूनावयं यस्य वक्तृ

स्वधर्मोक्ष्यन्ते येन पापिजातो मदङ्घ्रियः आनीय प्रभज्यते सोऽसौ न किं लाथ्युसन्नाहेणः ३५
यस्य पादयुगं साक्षात्श्रीरुपास्ते विलेश्वरी सन्नाहेति किल श्रीशोनदेवपरिच्छदान् ३६ य
स्याङ्घ्रिपंकजरजोऽखिललोकपालैर्मौल्युत्तमैर्हतमुपासिततीर्थतीर्थं ब्रह्माभवोहमपि य
स्य कलाः कलायाः श्रीश्चोद्वहेम चिरमस्य नृपासनेऽक्व ३७ भुंजते कुरुभिर्द्दत्तं भुवं कृष्ण
यः किल उपानहः किल वयं स्वयं न कुरवः श्रियः अहो ऐश्वर्यमत्तानां मत्तानामिव मानि
नां असंबद्धा गिरो रुक्षाः कः सहेतानुशासिता ३९ अथ तिः कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्य
मर्षितः गृहीत्वा हलमुत्तस्थौ दहन्निव जगत्त्रयं लांगलाग्रेण नगरमुद्विदार्य गजाह्वयं वि
चकर्ष स गंगायां प्रहरिष्यन्नमर्षितः ४१ जलयानमिवाघूर्णं गंगायां नगरं पतत् आकृष्य
माणमालोक्य कौरवाजातसंभ्रमाः ४२ तमेव शरणं जग्मुः सकुटुंबा जिजीविषवः सलक्ष्म
णं पुरस्कृत्य सांबं प्रांजलयः प्रभुं ४३ राम रामाखिलाधार प्रभावं न विदाम ते मूढानां नः ।

लायाः अंशस्य अंशाः ३७ ३८ मत्तानामिव मद्यादिना रुक्षाः परुषाः अनुशासिता स्वयं दंडकृन्मन
३९ ४० लांगलाग्रेण दक्षिणतः प्राकारमूले निरवातेन उद्विदार्य उत्थाय ४१ ४२ जिजीविषवः रक्ष

५५ शेषेशायनं करोषि शेषपर्य्यंके परिशिष्यमाणोयः सचत्वमवेतिवा ५६ अस्मात्कोप अस्त्वनवायमन
विजपवेन्याह कोपस्त्वइति स्थितिपालनेनतत्परः तात्पर्यंत्वात्कोपः पाठांतरेसंबोधनं विश्वकर्मकृत्यंप

स्थित्युत्पत्त्य प्ययानांत्वमेकोहेतुर्निराश्रयः लोकाः क्रीडनस्तेवदंतिहि ५५ त्वमेवमहर्द्धी
दूमनंतलीलयाभूमंडलंविभर्षिसहस्रमूर्द्धेन अंतेचयस्त्वामनिरुद्धविश्वः शेषेद्वितीयः
परिशिष्यमाणः ५६ कोपस्तेखिलशिक्षार्थंनद्वेषान्नचमत्सरात् बिभ्रतोभगवन्सत्वं
स्थितिपालनतत्परः ५७ नमस्तेसर्वभूतात्मन्सर्वशक्तिधरान्ययः विश्वकर्मन्नमस्तेस्तुत्वां
वयंशरणंगताः ५८ श्री ३ च एवंप्रपन्नैः संविग्नैर्वेपमानायनैर्बलः प्रसादितः प्रसन्नो
स्त्वामैष्टभयंदर्दौ ५९ दुर्योधनः पारिवर्हं कुंजरान्षष्टिहायनान् ददौचद्वादशशतान्य
युतानितुरंगमान् ६० रथानां षट्सहस्राणिरौक्माणांसूर्यवर्चसां दासीनांनिष्ककंठी
नांसहस्रंदुहितवत्सलः ६१ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंभगवान्सात्वतर्षभः ससुतः ससुहृत्प्राया
त्सुहृद्भिरभिनंदितः ६२ ततः प्रविष्टः स्वपुरंहलायुधः समेत्यबंधूननुरक्तचेतसः शशंस
सर्वंयदुपुंगवानांमध्येसभायांकुरुषुस्वचेष्टितं ६३ अद्यापिचपुरंह्येतत्सूचयद्रामविक्रमं सा
मुन्नतंदक्षिणतोगंगायामनुदृश्यते ६४ श्री ३ श्री ग ते प स्कंधे बलभद्रविजयोना

यस्मात्त्वमितिसंबोधनं ५७ ५८ वेपमानमयनं पुरं येषांतैः ५९ तुरंगमांश्वद्वादशायुतानि ६०
६१ सुहृद्भिः कौरवैः ६२ मध्येसभायांसभामध्ये ६३ ६४ श्री वा टी का द प

भा॰द॰
उ॰
५८

एकोनसप्ततितमे गार्हस्थ्यं प्रतिमंदिरं कृष्णस्य नारदो दृष्ट्वा विस्मितो मानतः स्तुवन् १२ दिदृक्षाम
भिनयेनाह चित्रमिति द्व्यष्टसहस्रस्त्रीः उदावहत् परिणीतवान् २ द्वारवतीमनुवर्णयति सार्द्धैस्त्रिभिः पु
ष्पितेषूपवनेष्वारामेषु उद्यानेषु वद्विजानामलीनां कुलानि तैर्नादितां ३ छुरितेषु व्याप्तेषु ४ महा

श्री शुक उवाच नरकं निहतं श्रुत्वा तथोद्वाहं च योषितां कृष्णेनैकेन बह्वीनां तद्दिदृक्षुः स्म
नारदः चित्रं बतैतदेकेन वपुषा युगपत्पृथक् गृहेषु द्व्यष्टसाहस्रं स्त्रिय एक उदावहत् २
इत्युत्सुको द्वारवतीं देवर्षिर्द्रष्टुमागमत् पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादितां ३ उ
त्फुल्लेंदीवरांभोजकह्लारकुमुदोत्पलैः छुरितेषु सरःसूच्चैः कूजितां हंससारसैः ४
प्रासादलक्षैर्नवभिर्जुष्टां स्फाटिकराजतैः महामरकतप्रख्यैः स्वर्णरत्नपरिछदैः ५
विभक्तरथ्यापथचत्वरापणैः शालासभाभी रुचिरां सुरालयैः संसिक्तमार्गांगणवीथि
देहलीं पतत्पताकाध्वजवारितातपां ६ तस्यामंतःपुरं श्रीमदर्चितं सर्वधिष्ण्यपैः ह
रेः स्वकौशलं यत्र त्वष्ट्रा कार्त्स्न्येन दर्शितं ७

मरकतैः प्रख्यायंते प्रकाशंते इति तथा तैः स्वर्णरत्नमयाः परिच्छदाः परिकराः येषु तैः ५ पतं
त्यः प्रचलंत्यः पताका येषु तैः ध्वजैर्वारित आतपो यस्यां तां ६ तस्यां सर्वैर्धिष्ण्यपैर्लोकपालै

५८

षोडशभिः सद्मसहस्रैः समलंकृतं हरेरंतःपुरं विवेश। तत्र च तस्य शौरेः पत्नीनां भवनेषु एकतमं विवेशे
त्यन्वयः यत्र कोशालं तत्षोडशभिर्मितमित्यंतःपुरभवनयोर्विशेषणे ८ तदेव वर्णयति चतुर्भिः विष्टब्धा
मिति विद्रुमस्तंभैः विष्टब्धं विधृतं वैडूर्यमयानि फलकानि तमानि स्तंभाग्रयाणि छादनानि तैः इंद्रनील
मयैः कुड्यादिभिश्चोपलक्षितं जगत्या भूम्या चाहतमविच्छिन्नं विद्रुमस्तंभैस्तया ९ मुक्तादामभिर्वि

पत्र षोडशभिः सद्मसहस्रैः समलंकृतं विवेशैकतमं शौरेः पत्नीनां भवनं महत् ८ विष्टब्धं वि
द्रुमस्तंभैर्वैडूर्यफलकोत्तमैः इंद्रनीलमयैः कुड्यैर्जगत्या चाहतत्विषा ९ वितानैर्निर्मितैस्त्व
ष्ट्रा मुक्तादामविलंबिभिः दांतैरासनपर्यंकैर्मण्युत्तमपरिष्कृतैः १० दासीभिर्निष्ककंठीभिः सु
वासोभिरलंकृतं पुंभिः सकंचुकोष्णीषसुवस्त्रमणिकुंडलैः ११ रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निर
स्तध्वांतं विचित्रवलभीषु शिखंडिनोंग नृत्यंति यत्र विहितागुरुधूपमक्षैर्निर्यांतमीक्ष्य घनबुद्धय
उन्नदंतः १२ तस्मिन्समानगुणरूपवयःसुवेषदासीसहस्रयुतयानुसवं गृहिण्या विप्रो ददर्श चा
मरव्यजनेन रुक्मदंडेन सात्वतपतिं परिवीजयंत्या १३ तं सन्निरीक्ष्य भगवान्सहसोत्थितः श्रीपर्यं
कतः सकलधर्मभृतां वरिष्ठः आनम्य पादयुगलं शिरसा किरीटजुष्टेन सांजलिरवीविशदा

लंबा विविधानि लंबनानि विद्यंते येषु तैः मण्युत्तमैः परिष्कृतैर्भूषितैः १० इत्थमसीत्युच्य
तेमेघो वर्षतीति बुद्धिर्येषां ते १२ अनुसवं सर्वकाले आत्मना समानानि गुणरूपवयांसि सुवेषो लं
कारश्च यस्यास्तेन दासीसहस्रेण युतया गृहिण्या सह १३ श्रियः रुक्मिण्याः पर्यंकतः अवीविशत् ।
उपवेशयामास १४ ॥

भा॰
३
५९

अविभक्त अविभः पृथगित्यर्थः विश्वदिति शङ्कां तेषां न दोषः सम्प्रत्यभिभाष्य प्राह हे स्तुत तेषामन्वयः क
र्तुमन: यस्य चरणशौचं गङ्गा अशेषलोकं पुनाति सः अत एव जगद्गुरुत्वेऽपि सतां पतिं भजतां पतिं त्वादेवमकरो
दित्यर्थः सतां पतित्वे हेतुः ब्रह्मण्यदेव इति यत्तद्गुणाकृष्टेनामन्तस्य एवं यत्तोऽर्थुक्तं समंजसं अतस्त्वत्कृतमप्र
तिमयं सतां पतित्वे हेतुः ब्रह्मण्यदेव इति ४५ अभिभाष्य द्विजान्वदामनमित्यादि प्रियमुक्तं १६ भगवतास्वप्रा
वर्तनायैवमाचरणमित्यर्थः १५ अभिभाष्य द्विजान्वदामनमित्यादि प्रियमुक्तं १६ भगवतास्वप्रा
हेणामनर्हं नेमन्यमानस्तत्संभावयन्नाह नैवेति सर्वं मित्रत्वादेवमहेण नत्वमस्मदोषवान् तर्हि

तस्यावनिष्पत्रचरणोन तस्य सुरसतोऽपि विश्वज्जगद्गुरुत्वेऽपि सतां पतिर्हि ब्रह्मण्यदेव इति यत्कृता।
नामयुक्तं तस्यैव तच्चरणशौचमशेषलोकं १५ सत्ययुगे देवऋषि व्यासऋषिः पुराणो नारायणो
नरसखो विधिनोदितेन वाण्याभिभाष्य मितयामृतमिष्टयानं प्राह प्रभो भगवते करवाम हे किं
१६ ना ट वाच नैवाद्भुतं त्वयि विभो खिललोकनाथे मैत्री जनेषु सकलेषु दमः खलानां
तिः श्रेयसाय हि जगत्स्थितिरक्षणाभ्यां स्वैरावताररुरुणाय विदाम सम्यक् १७ दृष्टं तवाङ्घ्रियुग
लं जनताप वर्गं ब्रह्मादिभिर्हृदि विचिन्त्यमगाध बोधैः संसारकूपपतितोत्तरणावलंबं ध्यायंश्चरा
म्यनुगृहाण यथा स्मृतिः स्यात् ततोऽन्यदाविशन्गेहे कृष्णपत्न्याः सनारदः योगेश्वरेश्वरस्या
गतयोगमायाविविसया १९ दीव्यन्तमक्षैस्तत्रापि प्रियया चोद्धवेन च पूजितः परया भक्त्या प्र

कथं संसमादिष्वमैत्रीनत्राह खलानां दमनं नैवाद्भुतमिति कुतः जगतः स्थितिर्धारणं रक्षणं पालनं ता
भ्यां सहतस्यानिः श्रेयसाय तवायं स्वेच्छावतार एवं सम्यक्नविद्म अतः खलदमः साधुसंमानं च युक्तमि
तिभावः २० यदुक्तं प्रभो किं करवामेति तत्राह दृष्टमिति भक्तजनतायाश्चर्वागहम्य किंच अतिश्र
लं भक्तया ब्रह्मादिभिर्योगेश्वरैरपि हृदि विचिन्त्यं किंच संसारकूपे पतितानामुत्तारणाय अवलं

५

४८

श्रीभागवत स्क॰ १० अ॰ ६९

वित्तानाग्नीनाहवनीयादीनां ग्निहोत्रेणपंचभिर्मखैर्महायज्ञैर्यजंते १९ कालेनतत्समयेविधिनाउपाय
नेप्रापणेविवाहमित्यर्थः कल्पयंतेघटयंतेविभूतिभिर्विभवैः २० प्रस्थापनेदुहितृजामात्रादीनां स्व

ष्टष्ट्वाविदुषेवासोकदाचनतोभवानिति क्रियतेकिंनुपूर्णानांस्पृष्टौरसदादिभिः २१ यथा
पितृहिनोब्रह्मन्जन्मनेनक्षोभनेऽरु सततविस्मितउत्थायतत्पदमन्वदगाहमहं २२ तत्राथा
वघ्नतोविंदल्लालयंतेस्तनान्शिशून् ततोन्यस्मिन्नहेपश्यन्मज्जनायकृतोद्यमं २३ जुहंतं
चवित्तानाग्नीन्यजंतेपंचभिर्मखैः भोजयंतंद्विजान्क्वापिभुंजानमवशेषितं २४ क्वापिसंध्या
मुपासीनंजपंतंब्रह्मवाग्यतं एकत्रचाग्निचर्माभ्यांचरंतमसिवर्त्मसु २५ अश्वैर्गजैःरथैःक्वा
पिविचरंतंगदाग्रजं क्वचिच्छयानंपर्यंकेस्तूयमानंचवंदिभिः २६ मंत्रयंतंचकस्मिंश्चि
न्मंत्रिभिश्चोद्धवादिभिः जलक्रीडारतंक्वापिवारमुख्याबलावृतं २७ कुत्रचिद्द्विजमुख्येभ्यो
ददतंगाःस्वलंकृताः इतिहासपुराणानिशृण्वंतंमंगलानिच २८ हसंतंहास्यकथयाकदा
चित्प्रिययागृहे क्वापिधर्मंसेवमानमर्थकामौचकुत्रचित् २९ ध्यायंतमेकंविद्वांसंनेपुरु
षंप्रकृतेःपरं शुश्रूषंतंगुरून्क्वापिकामैर्भोगैःसपर्यया ३० कुर्वंतंविग्रहंकैश्चित्संधिं
चान्यत्रकेशवं कुत्रापिसहरामेणचिंतयंतंसतांशिवं ३१ पुत्राणांदुहितृणांचकालेविध्यु
पयापनं दारैर्वरैस्तत्सदृशैःकल्पयंतंविभूतिभिः ३२ प्रस्थापनोपानयनैरपत्यानांमहो
त्सवान् वीक्ष्ययोगेश्वरेशस्ययेषांलोकाविसिस्मिरे ३३ यजंतंसकलान्देवान्क्वापिक्रतु

गृहान्नद्रहंप्रतिनयनं उपानयनंतत्स्नहादायनयनं तैर्महोत्सवान्कल्पंते योगेश्वरेशस्य येषां

भा० ८० ३६

मव्यक्तलिंगं वेषांतरेण छन्नं ३६ हे योगेश्वर आत्मन् आत्मनि मममन सितवस्वरूपेवानिर्भाताः प्रतीतास्तवयोगमायया: केवलं वैभवं विदामः विमः ननु तत्परमार्थमितिभावः ३८ तस्मात्तु प्रनीनाथे नमस्यामि मतोमां प्रत्यापयेत्याह मनुजानीहीति ३९ ततस्मात्लोकशित्यपवित्रं मेधर्म

चं तं मरगयोः कापिहयमारुह्य सैंधवे त्रेते ततः पमूलमेधात्परीतं यदुपुंगवैः ३५ मव्यक्त
लिंगं प्रकृतिष्वंतः पुरस्हादिषु कविस्तं तेयोगेशांतनद्मावभुजन्मया ३६ मथोवाचह
षीकेशं नारदः प्रहसन्निव योगमायोदयं वीक्ष्यमानुषीमीयुषोरति ३७ विदामयोग
मायास्ते दुर्दर्शामपिमायिमो योगेश्वरात्मन्निर्भाताभवत्पादनिषेवया ३८ मनुजा
नीहिमां देवलोकांस्तेयशसाप्लुतान् पर्यटामितवोद्गायन् लीलाभुवनपावनीः ३९
श्री ग नु च ब्रह्मन्धर्मस्यवक्ताहं कर्तातदनुमोदिता तच्छिक्षयंलोकमिममास्थि
तः पुत्रमाखिद ४० श्री शु उ च इत्याचरितं सद्धर्मान्पावनानरहमेधिनां तमेव सर्वगे
हेषु संतमेकं ददर्शह ४१ कृष्णस्यानंतवीर्यस्य योगमायामहोदयं मुहुर्दृष्ट्वाऋषि
र्भूत्विस्मितोजातकौतुकः ४२ इत्यर्थकामधर्मेषु कृष्णेन श्रद्धितात्मना सम्यक्
सभाजितः प्रीतस्तमेवानुस्मरन्ययौ ४३

मास्थितः ननुतप्यतः हे पुत्रमाखिद मोहंमाप्राप्नुहीति ४० इति एवमनुग्रहीतस्तं मेकमे
वसंतं ददर्शेति ४१ मुहुर्मुहुर्दृष्ट्वाजातकौतुकोमुनिविस्मितोभूदिति ४२ मद्वितः श्रद्धायु

नारदः स्वयं कृष्णस्य लीलां विगायति अखिलस्य भवाय उद्भवाय गृहीता आत्तशक्तयो नानावतारा ये
नमः सद्गीरुयन्ते चतस्रोऽहं च तेन निगीतानां नाम्नां सप्रत्तमभ्यां जुष्टः अनन्यविषयाणि श्रवणाद्यास्य
ति ॥४४॥ अपवर्गमोक्षप्रदे ॥४५॥ इ श्री वा दी का दु मे को स ति मो यः ६९ न
तस्तस्य मतिमे कृष्णस्याह्निककर्मणि इति नारदं कार्ये कार्यमन्त्रविचारणे १ जगन्मंगला
चारिश्चमाह्निकं जगादीश्वितुः नारदेन कचित् किंचिद्दृष्टमाह यथाक्रमं १ इत्यर्थधर्मकामेषु कृ

एवं मनुष्यपदवीमनुवर्तमानो नारायणो विल्लभवाय गृहीतशक्तिः रेमे गणोदुस्तसहस्त्रवा
रेमनानां सद्गीरुसोऽहं निरीतनामा सजुष्टः ४४ यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुः कर्मा
ण्यनन्यविषयाणि हरिश्चकार यस्त्वंग गायति शृणोत्यनुमोदते वा भक्तिर्भवेद्भगवति ह्यप
वर्गमार्गे ४५ इ श्री भा ते प ए न म त ध्यायः ५९ श्री उ अथोषस्या
पवृत्तनायां कुक्कुटान्कूजतो शपन गृहीतकंठः पतिभिर्माधव्यो विरहातुराः १ वयांस्य
रुवन्कृष्णं बोधयन्तीव वन्दिनः गायत्स्वलिष्वनिद्राणि मंदारवनवायुभिः मुहूर्तं तत्तु वैदर्भी
नामृष्यदति शोभनं परिरम्भणविश्लेषात्प्रियबाह्वन्तरं गता ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय वार्युपस्पृ
श्य माधवः दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः परं ४

लेन मुहिताममनेति प्रस्तुतस्य श्रीकृष्णाह्निकाधिकारे अथाह उपवृत्तायां आसन्नायां पतिभिः
श्रीकृष्णे माधव्यो माधवस्य भार्या वन्दिन इव श्रीकृष्णं बोधयन्तीति संनिवर्त्तयाम्पतिशोकरूरुवन् अति
प्रायेना कूजयन्मंदारवनवायुभिर्गायन्स्वलिष्वनिद्राणि वयांसि २ वैदर्भी तु पल्लवणं परिरं

भा-टी
पं
३१

एवमाखिंडं मंत्रहेतुः अनन्तं निरुपाधिं अत एव अव्ययं नित्यं स्वयंज्योतिषे हेतुः नित्यनिर्मुक्तं कल्म
षं अविद्याय स्मात्तमपलत्तणमाह अस्येति विश्वस्य लत्तितो भावश्चासौ निवृत्तिश्च भावः सत्तानिवृ
त्तिरभावः तथा हि प्राग्भावभात्सर्वं सत्तामात्रेण सदेव सोम्येदमग्र आसीदित्यादिश्रुतेः सर्वानंदं अवि
ज्ञातमानंदमित्यादिश्रुतेः तं सदानंदमित्यर्थः ५ आस्तृतः स्नातः संध्यायामुपासनेऽग्नाविदीर्यै।
याभवति तथा क्रियाकलापं च कथं कार्यमिति तमाह उदयात् पूर्वमेव कृत्वा अनलः ब्रह्मगायत्रीजजाप ६ क

एकं स्वयंज्योतिरनन्तमव्ययं स्वसंस्थया नित्यनिरस्तकल्मषं ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिः
स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतिं ५ तथोत्थितोऽभ्यवलेयथाविधि क्रियाकलापं परिधाय।
वाससी चकार संध्योपगमादि सत्तमो हुतानलो ब्रह्मजजाप वाग्यतः ६ उपस्थायार्कमुद्यन्तं
तर्पयित्वात्मनः कलाः देवानृषीन्पितॄन्वृद्धान्विप्रानभ्यर्च्य चात्मवान् ७ धेनूनां रुक्मशृंगी
णां साध्वीनां मौक्तिकस्रजां पयस्विनीनां गृष्टीनां सवत्सानां सुवाससां ८ ददौ रूप्यखुराग्रा
णां क्षौमाजिनतिलैः सह अलंकृतेभ्यो विप्रेभ्यो बद्धं बद्धं दिने दिने ९ गोविप्रदेवता वृद्ध
गुरून्भूतानि सर्वशः नमस्कृत्यात्मसंभूतीर्मंगलानि समस्पृशत् १० लान्संस्पृशन् देवान् ऋषी

न्पितॄन् अतर्पयित्वा ७ ऋष्टीनां प्रथमप्रसूतानां ८ बद्धमिति हिरण्येन यमितानां रूप्यखुराग्र
दत्तोभ्यागतान् मस्तारे भरतो दत्ताहुतं बद्धानि समचेतति अनुवर्तानि समोरथानं बद्धानो की कृत्य पुरा
णोचतुर्दशलत्तवेनापीतानि यथोक्तं भूतनमेवापि कृत्यमवमस्कंधे स्मान श्रुकदत्तः कृत्स्ना
स्वर्णपरिस्कृतान् अदात्कर्मणामस्तारे नियुक्तानि चबद्धेशेति ततश्चेयं बद्धसाख्यास्ता के

विलासिनी ८

नरलोकस्य विभूषणाय स्वयमात्मानं सीर्थैः पीताम्बरकौस्तुभादिभिः २२ कामानभिलषितानर्थान्।
२२ विप्रादिभ्यस्तथादिभिः संविभज्य तेभ्यस्तानिदत्तेत्यर्थः २३ उपायुंक्त भोगार्थमग्रहीत् २४ पाणि
गृहीताकृतनिजलीलागृहीता २५ सव्रीडप्रेमवीक्षितैर्वीक्षितः तांस्थितस्ताभिरेववीक्षितैः कृच्छ्रादि

स्वात्मानं भूषयामास नरलोकविभूषणं वासोभिर्भूषणैः सीर्थैः दिव्यस्रगनुलेपनैः ११ ग्र
वेद्याज्येन तथादर्शं गोवृषद्विजदेवताः कामांश्च सर्ववर्णानां पौरान्तःपुरचारिणां १२ प्रदा
प्य प्रकृतीः कामैः प्रतोष्य प्रत्यनन्दत संविभज्याग्रतो विप्रान् स्रक्ताम्बूलानुलेपनैः १३ सु
हृदः प्रकृतीर्दारानुपायुंक्त ततः स्वयं तावत्सूत उपानीय स्यन्दनं परमाद्भुतं १४ सुग्रीवा
द्यैर्हयैर्युक्तं प्रणम्यावस्थितोऽग्रतः १ गृहीत्वा पाणिना पाणी सारथेस्तमथारुहत् सात्य
क्युद्धवसंयुक्तः पूर्वाद्रिमिव भास्करः १५ ईक्षितोऽन्तःपुरस्त्रीणां सव्रीडप्रेमवीक्षितैः कृच्छ्रा
द्विसृष्टो निरगाज्जातहासो हरन्मनः १६ सुधर्माख्यां सभां सर्वैर्वृष्णिभिः परिवारितः प्रावि
शद्यन्निविष्टानां न सन्त्यङ्ग षडूर्मयः १७ तत्रोपविष्टः परमासने विभुर्बभौ स्वभासा ककुभोऽवभास
यन् वृतो नृसिंहैर्यदुभिर्यदूत्तमो यथोडुराजो दिवि तारकागणैः १८ तत्रोपमन्त्रिणो राजन्ना
नाहास्यरसैर्विभुं उपतस्थुर्नटाचार्या नर्तक्यस्ताण्डवैः पृथक् मृदङ्गवीणामुरजवेणुताल

सृष्टो निरगादिति १६ एवं सर्वगृहेभ्यः पृथक्पृथक् निर्गतानन्तरं एक एव सन् सुधर्मां प्राविशत् य
त्प्रविष्टानां यत्र प्रविष्टानां १७ नृसिंहैर्नरपश्रेष्ठैः १८ उपमन्त्रिणः परिहासकाः पृथक्पृथक्।

भा० द० ८२

ब्राह्मणाब्रह्मवेदमाहुः मंत्राम्नायवत्तेत्यर्थः वादिनोवादनचतुराः २१ गिरिव्रजेतेनसंरुद्धाः केदुर्गेतेरुद्धाश्चा
सन् तेषांचदूतः स्वमावेदयत्वित्यर्थः श्रीकृष्णकृष्णेतिनिषड्भिःश्लोकैरात्तोविज्ञप्तिः तत्रप्रथमेनशरण्यत्वयशो
त्रिभिर्भगवत्तत्त्ववादः द्वाभ्यांप्रार्थनमिति २५ एषकृष्णदर्शनोलोकस्यभवमयविशुद्धस्तत्तेनमतिलोकइति ।
किंकर्मनिषिद्धकाम्यंचतस्मिन्निरीततः स्वकुशलेयमेभवतोर्चने तयाउदितेउक्तेपंचरात्रे समाम्नाता ।
प्रमत्तास यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमिति प्र
नत्रस्थाब्राह्मणाः केचिदासीनः ब्रह्मवादिनः पूर्वेषांपुण्ययशसांमाहात्म्यंचाकथयन्कथाः २१ तत्रैकः
पुरुषोभगवन्नागतोऽपूर्वदर्शनः विज्ञापितोभगवतेप्रतीहारैः प्रवेशितः सनमस्कृत्यकृष्णाय प
रेशायकृतांजलिः राज्ञामावेदयद्दुःखंजरासंधनिरोधजं २२ येचदिग्विजयेतस्यसन्नतिंनययुर्नृ
पाः प्रसह्यरुद्धास्तेनासन्नयुते द्वे गिरिव्रजे २४ कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्प्रपन्नभयभंजन वयंत्वां
शरणंयामोभवभीताः पृथग्धियः २५ लोकोविकर्मनिरतःकुशलेप्रमत्तः कर्मण्ययंत्वदुदितेभ
वदर्चनेस्वे यस्तावदस्यबलवानिहजीविताशांसद्यश्छिनत्त्यनिमिषायनमोस्तुतस्मै २६ लोकेभ
वान्जगदिनः कलयावतीर्णः सद्रक्षणायखलनिग्रहणायचान्यः कश्चित्त्वदीयमतियातिनि
मत्तोनवहितोयावदयंलोकाः तावदेवास्यलोकस्यायुः सद्योजीविताशांछिनत्ति तस्मैतुभ्यमनिमिषा
यकालात्मनेनमइति २६ सेयंलोकस्यगतिर्वर्णितास्माकंकुतस्तदुःखमायत्रभिमा
स्वयंएवाहुः लोकइति भोईश जगतः इत्यर्थः सत्स्वस्मिन्नवपिसत्त्वरणार्थंभवतोऽपिचेदस्माकंदुः
खस्यात् तर्हिकिमन्यः कश्चिन्नृपासंपादितस्त्वदाज्ञामतिलंघयति किंच त्वयाप्रमाणोऽपिजनः
स्वकर्मभिर्दुःखंप्राप्नोत्येवेतिनविस्मयः नचैतद्भयमयियुक्तमितिभावः २७

किंतर्ह्यः त्वं स्वमायतमिति स्वमवस्त्रातेन्द्रपसत्वं त्वयोचितं स्वत्वेयतः परतंत्रे विषयास्वार्थं किं
चसंप्रत्यइति शास्त्रस्पंद्यमित्रतेनस्तनत्वेनप्राणरेणथुरंप्रच्छदादिचिंताकेवलं वहामः श्रहोक
ष्टंनः केयेवमितः पूर्वनिष्कामाः संतः त्वत्रात्रिताइत्याहुः हित्वेति तेनतः स्त्रीहर्निष्कामेत्वेभ्यः।
स्वात्मनिस्वतः सिद्धं स्ववेनहित्वात्विषणामः २६ तन्मायाकृतंकर्मवेयत्तमेवविनिवृत्तयेतिप्रार्थ
यंते तत्रइति निर्गुंत्वविमोचय मामायजरासंधः तस्तेतकामकर्मपाशात् २९ भवद्भिरेवविक्रम्य

स्वमायितेन्द्रपसत्वंपरतंत्रमीशशाम्यद्भयेनमर्त्तकेनधुरंवहामः हित्वातदात्मनिसुखंत्वदनी
हलभ्यंक्लिश्यामहेतिकृपणास्तवमाययेश २८ तन्नोभवान्प्रणतशोकहराङ्घ्रियुग्मोबद्धा
न्वियुंक्ष्वमगधाह्वयकर्मपाशात् योभूभुजोयुतमतंगजवीर्यमेकोबिभ्रद्रुरोधभवनेमृगराडि
वावीः २९ योवैत्वयाद्विनवकृत्वउदात्तचक्रभग्नोमृधेखलुभवंतमनंतवीर्यं जित्वानृलोकनि
रतंसकृदूढदर्पोयुष्मत्प्रजारुजतिनोजितनद्विधेहि ३० इतिमागधसंरुद्धाभवद्दर्शनकांक्षि
णः प्रपन्नाः पादमूलंतेदीनानांशंविधीयतां ३१ श्रीशुक उ० राजदूतेब्रुवत्येवंदेवर्षिः परमद्युतिः
बिभ्रत्पिंगजटाभारंप्रादुरासीद्यथारविः ३२ तंदृष्ट्वाभगवान्कृष्णः सर्वलोकेश्वरेश्वरः ववंद

ततोनिर्गमयतामितिचेदतश्राहुः यइति यएकएवायुतमतंगजानांवीर्यंबिभ्रद्भवनेभूभुजो
स्मान्रुरोधसिंहोमेषानिव किंच युष्मदीयाद्वयमित्यस्मानधिकंबाधतेइत्याहुः योवाइति हेउदात्त
चक्रइयंतत्तदर्शनयोवैद्विनवकृत्वोऽष्टादशवारान् त्वयासहमृधेवर्तमाने तत्रसकृदेकवारंतु
त्वयाखलुभग्नः पराजितः पश्चादनंतवीर्यमपित्वांनृलोकेनिरत नरशरीरविनोदंभगवंतंसकृज्जि

भा॰ द॰
३॰
६३

हृतमत्राह ऋतीति भयात्महान् ३२ गुणोत्लाभोयमस्माकं यत्सर्वलोककृतान्तस्तानमिति ईश्वरः
कर्तायेषांतेषु ३३ एवमविदुषेवसर्वे तेनजगत्संपथयथार्थमेवयाऽवविकीर्षितं कृष्णोनारदोमायेय
मितिसत्याह दृष्ट्वा इतिभिः विश्वस्यजन्मस्थानस्यणोपिमायिनोमोहकस्यते स्वशक्तिभिर्विध्यादि।
भिर्भूतेष्वंतर्यामितयाचरतोवर्तमानस्यापियद्ब्रह्मभूतेषुवर्तनंहि भूतानिमांकिंनपश्यन्तितत्राह व
ह्नेरिवच्छन्नरुचयति स्वशक्तिभिर्वह्नेर्दारुवत्प्रकाशोयस्यतस्य अनन्तवेदप्रश्नोदितमेड्गते ३४
सभाजयितानिविधिवत्कृतासनपरिग्रहं वभाषेसूनृतैर्वाक्यैः अहृद्यानप्ययन्निति ३५ श्री
ग न च अपिस्विद्घलोकानांत्रयाणामकुतोल्लोकास्त्वपर्यटतोगुणः ३६ नहि
तेविदितंकिंचिल्लोकेष्वीश्वरकर्तृषु अथपृच्छामहेयुष्मान्पाण्डवानांचिकीर्षितं ३७
ना दो वाच दृष्टामयातेवहुशोदुरत्ययामायाविभोर्विश्वसृजश्चमायिनः भूतेषु
भूमंश्चरतःस्वशक्तिभिः वह्नेरिवच्छन्नरुचोनमेद्भुतं ३८ नवेहितंकोहेतिसाधुवेदितं।
स्वमाययेदंसृजतोनियच्छतः यद्विद्यमानात्मतयावभासतेतस्मैनमस्तेस्वविलक्षणात्म।
त्मने ३९ जीवस्यायःसंसरतोविमोक्षणंनजानतोनर्थवहाच्छरीरतः लीलावतारैःस्वयशः
पूर्वजगतोर्थभूतंअस्मदेवपततवनाययाविद्यमानात्मन् नयावभासेते तज्जगत्सृजतः किंतुकेवलं
तेनुभ्येनमतमेवशाकाभिन्याह तस्मैनमस्तेति कुतःस्वेनरूपेणसर्वतोविलक्षणात्मने अवि
त्वायेत्यर्थः ४० नन्वेवंभूतस्यकिंमयाचेष्टितैरित्यत आह जीवस्येति अविद्यातमसावृत
तेनअनर्थप्रायकाच्छरीरात्संसरतः तेनैवतमसाप्रावृतत्वाच्छरीराद्विमोक्षणोपायमजानतः अनेल

६३

श्राश्रावयेश्रावयिष्यामि नरलोकविडंबनं ब्रह्मेति पाठे यदिह ब्रह्मन् परमात्मन् नरलोका
नुकारिणं त्वां श्रावयिष्यामीति ४१ नचात्रैवानुमोदनकार्यं किं तन्त्राह तन्मयमिति अभिप्रायेणाह
तस्मिन्निति ४२ तत्रागतान्सर्वान्दर्शनादिना पूता भविष्यन्ति अस्माह अहमित्यादिना अनेकस्वापिनः
अपचावयि ब्रह्ममयस्य ब्रह्मप्रवचनस्य मते रेलावस्थितिमर्पयन्ते स्पर्शेचते वियते येषांतेषां ४४ केमन्या
मतिशायेनाह यस्येति हे भवनानां मंगल हे पदिदिविपाताले भमोचप्रथितं यस्य यशो मोक्षपुना
अथ पाण्या श्रावयेभ मन्त्रलोकविडंबनं रागः येन यथायस्य भक्तस्य च विकीर्षितं ४१ यस्येति
नामवैंकुंठस्य नाजनस्य येनपांडवः पारमेष्ठ्यकामो न पतिस्तद्भवानन्नमोदते ४२ तस्मिन्देवक्रा
तवरे भवंतं वैसराट्यः दिदृक्षवः समेष्यंति राजानश्च यशस्विनः ४३ श्रवणकीर्तनध्या
नान्यवंतं तेवसायिनः तवब्रह्ममयस्येश किमुतेत्ताभिमर्षिणः ४४ यस्यामलं दिवियशः
प्रथितं रसायांभमोवंतभुवनमंगलदिग्वितानं मंदाकिनीति दिवि च भोगवतीति चाधो गंगेति
चेहचरणांबुपुनाति विश्वं ४५ श्री शु उ तत्र तेषां आत्मपत्नेषु आरणान्तजिगीषया वाचः पो
षेः स्वयन्नरुत्सुकवंपाहकेशवः ४६ श्री भ उ व तेहितनःपरमंचद्रः सहत्संत्राथंत
नविन अथ्यात्रत्यनुष्ठेयं स्वहष्यः करवामतत ४७ यत्पामत्रिलोभत्रासर्वसानापिम्
स्यवत् निदेशंगिरसाध्यायहवःप्रत्यभाषत ४८ इति भागवते समतिसमो यः ।
ति कथंप्रथितं दिविनानां दिभवत्यानां विमानवद्दलंकरणं तथाचरणांबुजप्रथितं पुनाति कां
थंतत्प्रसिद्धं दिविमंदाकिनीति अधश्चभोगवतीति इहचभूमौगंगेति तस्यतवागमनात्सर्वं
मंगलपवित्रभविष्यतीतिभावः ४५ तत्रैवनारदोक्ते तेषु वनेमानेष्वात्मीयपत्नेषु पादवेषु ।

अथ कस्मात्तितमञ्जवस्यान्नमंत्रतः इंद्रप्रस्थेगतेकृष्णेपार्थानांपरमोत्सवः १ राजसूयमिषंकृत्वाभी
मजुर्योधनादिषु कलिमत्यायनन्दाराम्भ्रामहास्रभः २ देवर्षेमेनराजसूयगामनेसम्मानीमतेरा
जरत्नाकृष्णस्यन्नभय १ यत्पतः यागंकरिष्यतः येनगुप्तः पुत्रस्य साचिव्यंसाहाय्यंतेनैकार्येनया
गरमाप्यितेनाराजाप्तरत्नाकार्या २ तत्रप्रथमंराजसूयार्थंगतत्वंततोराजरत्नाकतेमेत्याह यद्धरमि
त्यद्धभिः अतोदिग्विजयहेतोउभयार्थः ३ शरण्याणातरत्नार्थंश्रग्रग्रस्तकतयासयएवजरासंधहेता
मिळ्ळोयाद्वानात्वाह सवाइति अन्येषांततोबलिनामपिसमबलएवभीमस्तथापितंविनाभी

इत्युक्तोसितमाकर्ण्यदेवर्षेरुद्धवोब्रवीत् सम्यानांमतमाज्ञायकृष्णस्यचमहामतिः १
उवाच यदुक्तमृषिणादेवसाचिव्यंपत्यतस्त्वया कार्य्यंपैतृष्वस्रेयस्यरत्नाचशरणैषि
णां २ यष्टव्यंराजसूयेनदिक्चक्रजयिनाविभो अतोजरासुतजयउभयार्थोमतोमम ३ अ
स्माकंचमहानर्थोह्येतेनैवभविष्यति यशश्चनवमोविंदराज्ञोबद्धान्निमोक्षतः ४ सर्वेदुर्वि
षहोराजानागायुतसमोबले बलिनामपिचान्येषांभीमसमबलंविना ५ द्वैरथेसनजेतव्यो
भीमाष्टशतावतोहिणीयुतः ब्रह्मण्योभ्यर्थितोविप्रैर्नप्रत्याख्यातिकर्हिचित् ६ ब्रह्मवेषधरो
गत्वातंवृत्तेनवृकोदरः हनिष्यतिनसंदेहोद्वैरथेनवसन्निधौ ७ निमित्तंपरमीशस्यविश्व

माद्वेवनस्यमन्युर्विहितइतिभावः ५ ननुसबलसाम्येपिसेनाबलेनतस्याधिकमितिचेदत्रआह द्वै
रथइति द्वैरथेयुद्धे शतेनाक्षोहिणीभिर्युतोमाजेनव्यइत्यर्थः ननुसोपिससैन्यमेवयुद्धायनियुंजीत
ऊतस्तेनहिरण्यमिति तत्राह ब्रह्मण्यइति नप्रत्याख्याति ननिराकरोति ६ मित्रेन द्वंद्वयुद्ध
वतो तथापिसमबलत्वात्साम्यमेवस्यादतआह ७ ननुअस्मिंश्चिकवतोममसन्निधानात्किस्यादत

अतो नेनोपायेन तस्यासुरीश्रुत्रहं तव्यस्य त्वापायेनाह गायंतीति जरासंधहतानां राज्ञां देव्यः पत्न्यः
ते विप्रुष्टं कर्म्म संहेतुवाल कलालनादो गायंति किंतव्यामीसवशाज्ञो ज्ञेरासंधस्यवध आत्मानां प
तीनां विमोक्षणं च वृत्समारोदी श्रीकृष्णजरासंधं हत्वा तव पितरं मोचयिष्यतीति एवं करिष्यतीति ।
अवरुद्धानाः गोप्यश्च यादवः यथा गोप्यः शंखचूडवधं समोत्ते च गायंति अवतारं तरगं तेच उभय प
ते व्रजीत जनकात्मजायाश्च रावणात पित्रोश्च कंसात् रहास्मोक्षं अतएवं मज्जानाना शाखारूपया ता ।
यात श्चैव कर्तव्यमितिभावः ९ किंच जरासंधवधः निसर्गं र्थायेति तिन तःशिशुपालवधाद्योपि सद्
गायंतिति विष्णुः कर्म्म संहेतु देव्यो राज्ञां सर्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणं च गोप्यश्च कुंजरपतेर्जन
कात्मजायाः पित्रोश्च लब्धशरणा मुनयो वयं च ९ जरासंधवधः कृत्स्नमर्थायोपकल्पते
प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमतः क्रतुः १० इत्युद्धववचो राजन्सर्वतोभद्रमच्युतं देवर्षियदु
वृद्धाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूजयन् ११ अथादिशत्प्रयाणाय भगवान्देवकीसुतः भृत्यान्दारुक
जैत्रादीननुज्ञाप्य गुरून्विभुः १२ निर्गमय्यावरोधान्स्वान्ससुतान्सपरिच्छदान् संकर्ष
णमनुज्ञाप्य यदुराजं च शत्रुहन् सूतोपनीतं स्वरथमारुहद्गरुडध्वजं १३

साध्या भविष्यतीतिभावः एतच्च सर्वं भविष्यत्येवेति संभावयन्नाह प्रायइति पच्यतइतिपाकः क
र्म्म तस्य विपाकः फलं तेन राज्ञां पापविपाकेन जरासंधादीनां पापविपाकेन पाठांतरे जरासंधस्य
पापविपाकेनेति तेनायं क्रतुस्तवाभिप्रेतः तत्रागतेन यत्सर्वं भविष्यतीत्यर्थः १० अच्युतं उप
पन्नायुक्तं वृद्धाः यदुवृद्धाः उग्रसेनादयस्तु नाप्रजयन्निति सूचितं ११ अनुज्ञाप्य आज्ञां ।

मच्छोक्तावच्छेवाहीत ८ खवीयाल द्वाप्तत्रिंशमध्यायमार्गकार
मिला १३

भा-उ-
६५

भटाः पदातयः सादिनः अश्वारोहाः रथादिनायकैः करालयानीकया आत्मसेनया परिवृतो निराक्रम
त् कृतैः सकाशात् स्वदेशादिभिर्वाद्यैः प्रघोषेण घोषिता याः ककुभः १४ नवाजीतिनाथानैः अश्वैः
कांचनशिबिकादिभिश्च अच्युतं पतिमनुययुः सव्रताः पतिव्रताः वराणि पंचमादीनि यासां ताः १५ नरो
ष्ट्रादिभिर्यानैश्च अच्युतनागरं भामस्त्वा नाना अन्तःपाकटोकरेण गोजीवीजनयोषितो वारयोषितश्च क
टकुटकुल्यः उशीरादितृणनिर्मितगृहाः केवलाः वारटयश्चोपस्कराः कुडादिरूपा यासां ताः अथिर

ततो भटैश्च द्विपभटसादिनायकैः करालपापरिवृत आत्मसेनया भटैर्गोभेर्यानकपणवगोमुखैः प्र
घोषघोषितककुभो निराक्रमत् १४ नवाजिकांचनशिबिकाभिरच्युतं महात्मनः पतिमनुसव्र
ता ययुः वरांबराभरणविलेपनस्रजः सुसंवृतान् भिरसिचर्मपाणिभिः १५ नरोष्ट्रगोमहिषखरा
श्वतर्पनः करेणुभिः परिजनवारयोषितः स्वलंकृताः कटकुटिकंबलांबराद्युपस्करा ययुश्चयि
युक्तसर्वतः १६ बलं बृहद्ध्वजपटछत्रचामरैर्वरायुधाभरणकिरीटवर्मभिः दिवांशुभिस्तुमु
लरवं बभौ रवेर्यथार्णवः क्षुभिततिमिंगिलोर्मिभिः १७ अथो मुनिर्यदुपतिना सभाजितः प्रणम्य
तं हृदि विदधद्विहायसा निशम्य तद्व्यवसितमाहृतार्हणो मुकुंदसंदर्शननिर्वृतेंद्रियः १८ राजदू
तमुवाचेदं भगवान्प्रीणयन्गिरा मा भैष्ट दूत भद्रं वो घातयिष्यामि मागधं १९ इत्युक्तः प्रस्थितो दू
तो यथावदवदन्नृपान् तेऽपि संदर्शनं शौरेः प्रत्यैक्षन्त नृपा मुमुक्षवः २० आनर्तसौवीरमरूंस्तीर्त्वा वि
नशनं हरिः गिरीन्नदीरतीयाय पुरग्रामव्रजाकरान् २१ ततो दृषद्वतीं तीर्त्वा मुकुंदोऽथ सरस्वतीं पं

ज्वलीवटीद्विगुणानुपस्करान् हठं सेनस्य १६ रवेरंशुभिश्च तद्बलं दिवा बभौ कथंभूतं तुमुलरवं आकुल
स्वनं क्षुभितैस्तिमिंगिलैः ऊर्मिभिश्च १७ मुनिर्नारदो विहायसा आययौ विनिशेषः १८ माभैष्टेति वद्
तेराज्ञाभिप्रायेण १९ प्रत्यैक्षन्प्रत्यैक्षंत प्रतीक्षां मुमुक्षवः २० आनर्तादयो मरुदेशाः तीर्त्वा

सिव १३

सस्तजेपरिरेभे २५ रमायाग्रमलेनिर्दोषमालयंविस्मृतोलोकविभ्रमोलोकव्यवहारोयेनसः २६ २२ स्म
जेनेनसमन्तात्परिष्वक्तःएवकेवलंपादौतमसकुर्वन्नर्जुनः श्रीकृष्णेनधनंजयाभ्यांधृतराष्ट्रनिभावः यमाभ्यां
नमिवादितश्चेति २८ चित्रध्वजादिभिर्विराजमाने १० प्रतिसमस्तहीमदीपैर्वलिभिः पुष्पादिप्रक
तीनवादिनचोषेणाब्रह्मघोषेणमयसा अभ्ययात्सहृषीकेशंप्रणामाः प्राणमिवादृताः २४ हृष्टा
विक्लिन्नहृदयाकृष्णंस्नेहेनपाण्डवः विरात्रहृष्टंप्रियतमंसस्वजेथपुनःपुनः २५ दोर्भ्यांपरि
ष्वज्यरमामलालयंमुकुन्दगात्रंनरपतिर्हताशुभः लेभेपरांनिर्वृतिमश्रुलोचनोहृष्यत्तनुर्विस्मृ
तलोकविभ्रमः २६ तंमातुलेयंपरिरभ्यनिर्वृतोभीमःस्मयन्प्रेमजलाकुलेन्द्रियः यमौकिरीटी
चसुहृत्तमंमुदाप्रवृद्धबाष्पाःपरिरेभिरेच्युतं २७ अर्जुनेनपरिष्वक्तोयमाभ्यामभिवादितः ब्रा
ह्मणेभ्योनमस्कृत्यवृद्धेभ्यश्चयथार्हतः २८ मानिनोमानयामासकुरुसृंजयकेकयान् सूत
मागधगन्धर्वावन्दिनश्चोपमन्त्रिणः २९ मृदङ्गशङ्खपटहवीणापणवगोमुखैः ब्राह्मणाश्चा
रविन्दाक्षंतुष्टुवुर्ननृतुर्जगुः ३० एवंसुहृद्भिःपर्यस्तःपुण्यश्लोकशिखामणिः संस्तूयमानोभग
वान्विवेशालंकृतंपुरं ३१ संसिक्तवर्त्मकरिणांमदगन्धतोयैश्चित्रध्वजैःकनकतोरणपूर्णकुं
भैः मृष्टात्मभिर्नववडुकूलविभूषणास्रग्गन्धैर्नृभिर्युवतिभिश्चविराजमाने ३२ उद्दीप्तदीपब
लिभिःप्रतिसद्मजालनिर्यातधूपरुचिरेविलसत्पताके मूर्धन्यहेमकलशैरजतोरुशृङ्गैर्जु
ष्टंददर्शभवनैःकुरुराजधाम ३३ प्राप्तंनिशम्यनरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितके
शदुकूलबन्धाः जालेभ्योगवाक्षेभ्यः निर्गतैर्धूपैःरुचिरे विलसन्त्यःपताकायस्मिन्नुन्नतमूर्धन्याः मूर्
ध्निभवाः हेमकलशायेषांतैःरजतमयानिउरूणिस्थूलानिशृङ्गाणिकलशाध्वस्तनभूमिकायेषां

२४

भा० द०
३०
६६

कृष्णस्यागमनेनतत्रगमनादिकं प्रियंयत्तस्मयदीक्षितेनैवविदधुः ३५ उरुप्रसहाः चंद्रसहचरीः त्यर्थः ग्रमस्मि किंगुणमकारि ३६ ग्रथैकपारिपर्यायनीविनोंसख्याः नेषुसतोषश्च ३७ ग्रभ्युपेतः ग्रभिगमनेन। सत्कृतः ३८ यादोपदीसहिता ३९ कृत्स्नप्रकारविशेषः प्रमोदेनोपहतोः भिभूतः ४० गरुस्त्रीणांच

तस्मिन्नसंसंकुलत्स्वमासरथद्विपद्भिः कृष्णंसभार्यमुपलभ्यगृहाधिरूढा नार्योविकीर्यकुसुमैर्मनसोपगुह्यसुस्वागतंविदधुरुत्स्मयदीक्षितेन ३५ ऊचुःस्त्रियःपथिनिरीक्ष्यमुकुंदपत्नीस्ताभाययथोरुप्रसहाःकिमकार्यमस्मिः यच्चक्षुषांपुरुषमौलिरुदारहासलीलावलोककलयोत्सवमातनोति ३६ तत्रतत्रोपसंगम्यपौरामंगलपाणयः चक्रुःसपर्यांकृष्णायश्रेणीमुख्याहृतेनसः ३७ अंतःपुरजनैःप्रीत्यामुकुंदःफुल्ललोचनैः ससंभ्रमैरभ्युपेतःप्राविशद्राजमंदिरं ३८ पृथाविलोक्यभ्रात्रेयंकृष्णंत्रिभुवनेश्वरं प्रीतात्मोत्थायपर्यंकात्सस्नुषापरिषस्वजे ३९ गोविंदंगृहमानीयदेवदेवंमुमादृतः पूजायांनाविदत्कृत्यंप्रमोदोपहतोनृपः ४० पितृस्वसुर्गुरुस्त्रीणांकृष्णश्चक्रेभिवादनम् स्वयंचकृष्णयाराजन्भगिन्याचाभिवंदितः ४१ श्वश्र्वासंचोदिताकृष्णाकृष्णपत्नीश्चसर्वशः आनर्चरुक्मिणींसत्यांभद्रांजांबवतींतथा ४२ कालिंदींमित्रविंदांचशैब्यांनाग्नजितींसतीं अन्याश्चाभ्यागतायास्तुवासःस्रङ्मंडनादिभिः ४३ सुखंनिवासयामासधर्मराजोजनार्दनम् ससैन्यंसानुगामात्यंसभार्यंचनवंनवं ४४ तर्पयित्वा

कृष्णपात्नीयथाभगिन्यासुभद्रयेत्यर्थः ४१ आनर्चग्रर्चितवती ४२ ग्रन्याश्चयाःकृष्णपत्न्योऽभ्यागतास्ताग्रपि ४३ प्रत्यहंनवंनवंयथाभवतितथासुखंनिवासयामास ४४ कथंभूतेनवःप्रेमणानित्यफाल्गुनेनसंयुतः ग्रतएवतत्सखसहायेनसनाथेनखांडवेनवह्निंतर्पयित्वातत्रमयंमोचयित्वातंमयंप्रयुज्ययुधि।

ग्येनराजेंदियासमाहूता ४५

त्वाएवेनवह्निंकालानलसंयुतः मोचयित्वामय

ह्रियायदित्वासमाकृतांतंश्रीजनार्दनं अनेनराजः ४५

६६

कृस्सोपकाभानुस्मरणोद्दिमहात्मभायायुयामनोरथंसर्वकामसंपादनंचदर्शितं ४५ ३ ८ मे क म
ति मः ततोद्विसप्ततितमेप्रात्काकाद्योनिवेदितं दुर्जयमागधंबुद्धाभीमेनाद्यातयद्धीः आस्थितः
आसनमितिशेषः १ भगवन्नाममेवेति यद्यस्मत्रः श्रीकृष्णः करोतिनतदन्यः कश्चिदपिकर्तुंसमर्थ
इतिनिश्चित्यसर्वंतेवत्नाननाहन्यकृष्णमेवाचेत्यर्थः आभाष्याभोभोश्रीकृष्णभक्तवत्सलेत्येवसंबो
ध्य २ विसृजतीः अंशान् एषचक्रवर्तिनीमनोरथः कथंत्वयाक्रियतइतिचेत्तत्रत्राह तस्यादुकेद्र।
उवासकतिचिन्मासान्महात्मः प्रियचिकीर्षया विहारवस्थमाहस्याफाल्गुनेनभटैर्वृतः ४ ३ श्री
ग ते श ३ इंद्रप्रस्थग्रामनएकसप्त मः ७१ अ ३ एकदातुसभामध्ये आस्थितोमुनिभि
र्वृतः ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्चयुधिष्ठिरः १ आचार्यैः कुलवृद्धैश्चज्ञातिसंबंधिवा
धवैः भगवन्नाममेवचेनृणामाभाष्येदमुवाचह २ यु धि उ क्रतुराजेनगोविंदराजसूयेनपा
वनीः यक्ष्येविभूतीर्भवतस्तत्संपादयनःप्रभो ३ त्वत्पादुकेअविरतंपरियेचरंतिध्यायंत्यभद्रन
शनेशुचयोगृणंति विंदंतितेकमलनाभभवापवर्गमाशासतेयदितआशिषईशनान्ये ४ ते
देवा१ देवभवतश्चरणारविंदसेवानुभावमिहपश्यतुलोकएषयेत्वांभजंतिनभजंत्युतवोभयेषांनिष्ठां
ति पुरियेचरंतीति यद्यप्यवधानंमार्थेयेपरिचरंति देहेन ध्यायंतिमनसा अभद्रस्यनशनेनाशनके
गृणंतिवाचातेभवस्यापवर्गंमोक्षंविंदंतियद्यशासतेतर्हिआशिषोपितएवविंदंति नान्येचक्रवर्तिनो।
पि ४ भगवतोभक्तपक्षपातमाविष्कर्तुयन्नाह तद्देवदेवेति ततस्मात्पश्यतुसाक्षात् एवंनिश्चितेपि
येकस्मांदिप्रधानाः केचित्कृष्णंजयोभावङ्क्तिनवञ्जमन्येतेषांमोहनिरहतयेयेत्वांभजंतियदिवा

ते

भा॰ट॰
३
६२

नन्वप्यणादिरहितेमयि कथमिदंवैषम्यंस्यात्तत्राह नेतिस्वः परइति भेदमतिरहितत्वात्सदेवकृतः ब्रह्म
णोनिरूपाधेः किंच सर्वस्यात्मनः अतःसमदृशः किंचस्वसुखानुभूतेः अतोभजनाद्यभावादितिभावः त
थापिसंसेवमानानामेवतत्प्रसादोनान्येषांतत्रापिसेवानुरूपमुदयः फलेनतत्रविपर्ययोन्यथाभावः
यथाकल्पद्रुमस्यरागादिराहित्येपिसेवकेष्वेवफलजनकत्वंनान्येषु ६ सत्यमङ्गकानामेवकेवल्यादि
नान्येषामित्यनुमोदमानआह सम्यगिति शत्रुकर्शनेतिसंबोधयन् सर्वराजविजयशक्तिंसंचारयति

नब्रह्मणःस्वपरभेदमतिस्तवस्यात्सर्वात्मनःसमदृशःस्वसुखानुभूतेः संसेवतांसुरतरोरिवतेप्र
सादःसेवानुरूपमुदयोनविपर्ययोत्र ६ श्रीनारद उवाच सम्यग्व्यवसितंराजन्भवताशत्रुक
र्शनकल्याणीयेनतेकीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ७ नत्वेषांपितृदेवानांसुहृदामपिनःप्रभो सर्वे
षामपिभूतानामीप्सितःक्रतुराडयम् ८ विजित्यनृपतीन्सर्वान्कृत्वाचजगतींवशेसंभृत्यसर्व
संभारानाहरस्वमहाक्रतुम् ९ एतेतेभ्रातरोराजंल्लोकपालांशसंभवाः जितोस्यात्मवताते
हंदुर्जयोयोकृतात्मभिः १० नकश्चिन्मत्परंलोकेतेजसायशसाश्रिया विभूतिभिर्वाभिभवेद्देवो
वोपिकिमुपायैः ॥

अननुभविष्यतिसर्वंलोकंव्याप्याभविष्यतीत्यर्थः ७ किमत्रमयाःन्येनवासंपादनीयंतवस्वकरणेवरा
जसूयमित्याह विजित्येति जगतींसर्वांपृथ्वींसंभृत्यसंभारान्सम्भृत्यसंपाद्य आहरस्वआहर॰
अनुतिष्ठेत्यर्थः ९ ननुनृपतिविजयादिकंदुःशकंस्यादतआहएतइति किंच आत्मवताजितेंद्रि
येणत्वया अहंचजितोस्मिवशीकृतोस्मि अकृतात्मभिःअजितेंद्रियैः १० आस्तांतावद्देवभू
तस्तवपरैरभिभवशंकाअकिंचनमपिमत्परंकोपि नाभिभवितुंप्रभवतीत्याह कश्चिदिति ते

॥ जसाप्रभावेन विभूतिभिः सैन्यादिसामग्रीभिः ॥

अयुक्तनियुक्तवान् विसृष्टास्ते तेनास उपबृंहितान्सं वर्द्धितान् तेजोपबृंहितानिति संधिरार्षः १२ नकुला
दीनां मत्स्यादिभिः सहायैर्यथासंख्येन संबंधः १३ कथंभूताय यक्ष्यते यथा कारिष्यते १४ अथो हरिः
श्रीकृष्णः १५ ब्रह्मलिंगधराः ब्राह्मणलिंगधारिणः यतः यत्र बृहद्रथसुतो जरासंधः १६ गृहेषु ।
वर्तमानं समयाचेरन् सम्यक् अयाचत इत्यर्थः १७ १८ नन्विदं कामयामह इति विशेषो निर्देश्यतां अ

अ ३ निशम्य भगवद्वाक्यं प्रीतः फाल्गुनाग्रजः भ्रातृन्दिग्विजये युक्त विसृष्टांस्तेजोपबृंहि
तान् १२ सहदेवं दक्षिणस्यामादिशत्सह सृंजयैः दिशि प्रतीच्यां नकुलमुदीच्यां सव्यसावि
नम् प्राच्यां वृकोदरं मत्स्यैः केकयैः सह मद्रकैः १३ ते विजित्य नृपान्वीरा आजह्रुर्दिग्भ्य ओ
जसा अजातशत्रवे भूरि द्रविणं नृप यक्ष्यते १४ श्रुत्वा जितं जरासंधं नृपतेर्ध्यायतो हरिः आ
हो पायं तमेवाद्य उद्धवो यमुवाच ह १५ भीमसेनोऽर्जुनः कृष्णो ब्रह्मलिंगधरास्त्रयः जग्मु
र्गिरिव्रजं तात बृहद्रथसुतो यतः १६ ते गत्वातिथ्यवेलायां गृहेषु गृहमेधिनं ब्रह्मण्यं समया
चेरन् राजन्या ब्रह्मलिंगिनः १७ राजन्विद्ध्यतिथीन्प्राप्तानर्थिनो दूरमागतान् तन्नः प्रयच्छ भद्रं ते
यद्वयं कामयामहे १८ किं दुर्मर्षं तितिक्षूणां किमकार्यमसाधुभिः किमदेयं वदान्यानां कः प

न्यथा यस्य पुत्रादेर्वियोगो सह्यः सह्यः कथं देह्यः तथा राजमंडनं किरीटादि यद्देयं पूतत्त न भिक्षुभ्यः कथं
देयं तथा तिरस्कारं त्राभरणादियोग्यं कथं परस्मै देयमिति चेत्तत्राहुः किं दुर्मर्षमित्यादि अत्र दृष्टा
न्तेनार्थांतरमाहुः किमकार्यमिति यथा असाधूनामकार्यं नास्ति तथा तितिक्षूणां दुर्मर्षं दुःसह
नास्ति वदान्यानामनुदाराणामदेयं नास्ति समदर्शिनां परश्च नास्ति अतः किं विशेषनिर्देशे

भा॰ द॰ ३ ९९

किंच अर्थिने धीरेण मद्भक्त्या दिवः प्राणमपि न वंचनीयास्त्याजनीया इत्याशयेनाहुः यो नित्येनेति नाचिनोति न संपादयति स वाच्यः स निंद्यः २० विश्वामित्रस्यान्यायेन हरिश्चंद्रो भार्यात्मजादिसर्वे विक्रीय स्वयं चांडालं प्राप्तोप्यनिर्विण्णः सहायोध्यावासिभिर्जनैः स्वर्गं गतः रंतिदेवः संकृतेदुश्चोष्टचत्वारिंशद्दिनान्यत्रं चोदकोः पिकस्यचिल्लाघ्रात्वोदकायार्थिभ्यो दत्वा ब्रह्मलोकं गतः उंछवृत्तिर्मुद्गलः षण्मासंसिमोदकं दुर्वासा निश्यदानेन ब्रह्मलोकं गतः शिविः श्येनागतकपोतरक्षणाय स्वमांसं श्येनाय दत्वा दिवं गतः बलिः २१

यो नित्येन शरीरेण सतां गेयं यशो ध्रुवं । नाचिनोति स्वयं कल्पः स वाच्यः शोच्य एव सः २० हरिश्चंद्रो रंतिदेव उंछवृत्तिः शिविर्बलिः । व्याधः कपोतो बहवो ह्यध्रुवेण ध्रुवं गताः २१ अ॰ ३ ॥ स्व
रैराकृतिभिस्तात स्पर्धकोष्ठैर्ज्याहृतैरपि । राज्यान्यवंतुनं वितां यदस्पृष्टं न चिंतयत् २२ राजन्यं व
पवो ह्येते ब्रह्म लिंगानि विभ्रति । दृष्ट्वाभिसिद्धितेन तेभ्यश्चात्मानमपि त्यजेत् २३ बलेर्न श्रूयते की
र्तिर्वितता दिक्षु कल्मषा । ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्यापि विप्रव्याजेन विष्णुना २४ श्रियं जिहीर्षतेन्द्रा
स्य विष्णवे द्विजरूपिणे । जानन्नपि महीमस्य दानवार्यो मानोपि दैत्यराट् २५

सर्वस्वं ब्राह्मणवेषधारिणो हरये दत्वा नमेक्ष्ममपाश्वकारकपोतश्चातिथये व्याधाय कपोत्या सहात्मसमो
सर्वत्वा विमानेन दिवं गतः व्याधस्तयोः सतं वीक्ष्य स्वयमतिनिर्विण्णो महाप्रस्थाने वनाग्नि दग्धदेहो निःकल्मषो दिवमारुरोह एवमन्येच बहवोऽध्रुवेण शरीरेण ध्रुवलोकं गता इति २१ ज्याहृतैः नाज्ञानं कि
णांकितैः स्पृष्ट्वा स्वाबद्धोपदी स्वयंवरादिषु २२ इंद्रस्य श्रियं जिहीर्षता विप्रव्याजेन विष्णुना भ्रंशितस्यापि
बलेर्न महीदानेनति पाठेन श्रूयते किंत्वपि तु श्रूयत इति २४ तान्भ्राजेते विष्णव इति श्रुक्रेणवार्यमाणो

९९

यतमानेनयतनतात्त्रवंधुनादेहेन त्रास्मणार्थायविप्रुलंयशोनेहतावेह मानेनऋसंपादयताको
न्वर्थः नकोपीन्वर्थः १६ एवंनिश्चित्यप्राह हेविप्राइति २० राजन्स्यनामेवप्रपंचयति असाविति।।
२१ यतोमद्रूयात्समद्देशभ्रणोगतः वयसापिऋतुल्यः नातिवलश्चनचदेहेनमयासमः ऋतोर्जुनोयोद्दा

जीवतान्नास्मणार्थायकोन्वर्थःतत्रवंधुना देहेनयतमानेननेहनाविप्रुलंयशः २१ ३ऌ
दारमतिप्राहकृष्णार्जुनवृकोदरान् हेविप्राब्रियतांकामोददाम्यात्मशिरोपिवः २२ श्री
ग नु च युद्धनोदेहिराजेंद्रद्वंद्वशोयदिमन्यसे युद्धार्थिनोवयंप्राप्ताराजन्यानन्नकांक्षिणः
२३ असौवृकोदरःपार्थस्तस्यभ्रातार्जुनोह्ययं अनयोर्मातुलेयंमांकृष्णंजानीहितेरिपुं २४
एवमावेदितोराजाजहासोच्चैस्समागधः आहचामर्षितोमंदायुद्धंतर्हिददामिवः ३० नत्व
याभीरुणायोत्स्येयुधिविक्लववचेतसा मथुरांस्वपुरींत्यक्तासमद्रंशरणंगतः ३१ अयंतुवय
सातुल्योनातिसत्वोनमेसमः अर्जुनोनभवेद्योद्धाभीमस्तुल्यवलोमम ३२ इत्युक्त्वाभीमसेनाय
प्रादायमहतींगदां द्वितीयांस्वयमादायनिर्जगामपुराद्वहिः ३३ ततःसमेस्थलेवीरौसंयु
क्ताविनरेतरौ जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यांगदाभ्यांरणदुर्मदौ ३४ मंडलानिविचित्राणिसव्यंदक्षि
णमेवच चरतोःशुशुभेयुद्धंनटयोरिवरंगिणोः ३५ ततश्चटचटाशब्दोवज्रनिष्पेषसन्नि

नभवेत्भीमस्तुसमवेतयतोममतुल्यवलः ३२ प्रादायदत्वेत्यर्थः ३३ समेस्थलेयुद्धांगणे ३४ मंडला
निगदायुद्धगतिभेदान्सव्यंदक्षिणंवयथाभवति तथारंगिणोरंगगतयोः नटयोरिवेतिनिर्भयत्वे
नोपमा ३५ चटचटेतिगदयोःपरस्पराघातप्राप्तानुकरणंवज्रस्यनिष्पेषःपातः तत्सहशःपृथ

मं॰ गदोविसयोगजनदंगयोरेवं॰ दंगिति २५

नोदंगिनोर्दिनाछातप्राहुरवपुप्रमे २५

भा॰टी॰
३
६६

प्रसकयाटीनपेत्य टीसोमन्युर्ययोस्तयोर्गतयोरर्कशाखाभ्यां संयुध्यतोर्दन्तिनोस्तेयथा चूर्णीभवनस्तद्व
त ३७ अपिंषतां चूर्णीचक्रतुः ३८ सिंहाभ्यासः बलेसमं ओजः प्रभावः समानितानियोस्तयोः ३९ ध
जन्मशकलरूपं स्मृतिः पुनः शकलीभावः तेविद्वान् जानन् जरानामराक्षसीतत्कृते अचिंतयत्कथमसौ

तेवैगदेभुजजवेननिपात्यमानेअन्योन्यतोंसकटिपादकरोरुजत्रून् चूर्णीबभूवतुरुपेत्ययथार्के
शाखेसंयुध्यतोर्द्विरदयोरिवदीप्तमन्व्योः ३७ इत्थंतयोः प्रहरतोर्गदयोर्नृवीरौक्रुद्धौस्वमुष्टिभिरयः
स्पर्शैरपिंषताम् शब्दस्तयोःप्रहरतोरिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थः ३८ तयोरेवं
प्रहरतोः समशिक्षाबलौजसोः निर्विशेषमभूद्युद्धमक्षीणजवयोर्नृप ३९ एवंतयोर्महाराज
युध्यतोः सप्तविंशतिः दिनानिनिरगंस्तत्रसुहृद्वन्निशितिष्ठतोः ४० एकदामातुलेयंवैप्राहराज
न्वृकोदरः नशक्तोहंजरासंधंनिर्जेतुंयुधिमाधव ४१ शत्रोर्जन्ममृतीविद्वान्जीवितंचजरा
कृतम् पार्थमाप्याययन्स्वेनतेजसाचिंतयद्धरिः ४२ संचिंत्यारिवधोपायंभीमस्यामोघदर्शनः
दर्शयामासविटपंपाटयन्निवसंज्ञया ४३ तद्विज्ञायमहासत्त्वोभीमः प्रहरतांवरः गृहीत्वापादयोः
शत्रुंपातयामासभूतले ४३ एकंपादंपदाक्रम्यदोर्भ्यामन्यंप्रगृह्यसः गुदतः पाटयामासशाखा
मिवमहागजः ४४ एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनांशके एकबाह्वक्षिभ्रूकर्णेशकलेददृ
शुः प्रजाः ४५ हाहाकारोमहानासीन्निहतेमगधेश्वरे पूजयामासतुर्भीमंपरिरभ्यजयाच्यु

शकलीभवेदिति ४१ विटपंशाखांतरोर्विटपंगृहीत्वाहस्तेभीमस्ययथाहंविटपंपाटयामि तथात्वमेनं
पाटयेतिसंज्ञयासंकेतेनअरिवधोपायंदर्शयामासेत्यर्थः ४२ एकैकः पादादिर्ययोः तेशकले ४५

ननस्त्रिसमतितमेमोचयितान्यानहरिः राजाईभोगैःस्नानदेशानप्रस्थाप्यपुनरागमन १ अयुक्तदेव
गसेयवक्यान् हदूमपतीनविमोच्यकृपयाकृष्णोनिजरूपमदर्शयत् येनिर्जिताजरासंधेनिरुद्धाश्च
गिरिद्रोण्यांतेनतेनिर्गताः समोचनमप्यमंदरदृश्यरित्युत्तरेणान्वयः १ तथाक्षामाः कृशाःसंरोधे।
नपरिकर्शिताः क्लेशिताः २४ भ्राजंतभ्राजमानोवराणिकौस्तुभोयया साश्रीवायस्यतं निवीतंकंठ
म ३ अयुतेद्वेशतान्यष्टौलीलयायुधिनिर्जिताः तेनिर्गतागिरिद्रोण्यांमलिनोमलवाससः
१ क्षुत्क्षामाः शुष्कवदनाः संरोधपरिकर्शिताः ददृशुस्तेघनश्यामंपीतकौशेयवाससं २ श्री
वत्सांकंचतुर्बाहुंपद्मगर्भारुणेक्षणं चारुप्रसन्नवदनंस्फुरन्मकरकुंडलं ३ पद्महस्तंगदाशं
खरथांगैरुपलक्षितं किरीटहारकटककटिसूत्रांगदांचितं ४ भ्राजद्वरमणिग्रीवंनिवीतंव
नमालया पिबंतइवचक्षुर्भ्यांलिहंतइवजिह्वया ५ जिघ्रंतइवनासाभ्यांरंभंतइवबाहुभिः।
प्रणेमुर्हतपाप्मानोमूर्द्धभिःपादयोर्हरेः ६ कृष्णसंदर्शनाह्लादध्वस्तसंरोधनक्लमाः प्रशशं
सुर्हृषीकेशंगीर्भिःप्रांजलयोनृपाः ७ राजान ऊचुः नमस्तेदेवदेवेशप्रपन्नार्तिहराव्यय प्रपन्ना
न्पाहिनःकृष्णनिर्विण्णान्घोरसंसृतेः ८ नैनंनाथानुसूयामोमागधंमधुसूदन अनुग्रहोयद्भ
लेविनयावयं पिबंतेविन्यादीनोहरेःपादयोःप्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः ५ रंभंतःपरिरंभमाणाइव ६ श्री
कृष्णसंदर्शनाह्लादेनध्वस्तःसंरोधनक्लमोयेषांते ७ संरोधात्दूविविमिनान्स्पान्घोरापाःसंसृतेरपिपा
हिमोचय ८ ननुभवंतोजरासंधस्यासूयाविष्टाइहामत्रभोगासक्ताश्चकथंसंसृतेर्मोचनीयाइत्याशंक्य
सम्प्रतिनिर्वेदेनत्वामभजामेत्याहुः नैनमित्यष्टभिःहेनाथवयंयमेनंनानुसूयाम अनुतुदोषदृष्टानपश्या

[illegible] ५

[illegible]

भा॰ द॰ ७

एतदेव व्यतिरेकेणोपपादयति राज्यैश्वर्येति राज्यैश्वर्याभ्यां मदस्तेनोन्नद्ध उद्धतः अवलोनित्याश्चचलाश्च संप
दो मन्यते यद्वा अनित्याः सतीः अचलाः प्राप्स्यतीर्मन्यते १० किंच अवस्तु सदृश्यतया पश्यंतीत्याहुः
मृगतृष्णामिति वैकारिकीं सृष्ट्यादिविकारप्रपञ्चां अयुक्ता अविवेकिनः ११ राजस्य योगवियोगयोरनर्थो
वहत्वमस्याभिरनुभूतमित्याहुः वयमिति द्वाभ्यां श्रीमदेन नष्टा दृष्टिर्येषां ते अस्याः पृथिव्या इतरेतरस्पृ
धः परस्परं स्पर्धमानाः प्रजाः प्रतः तां मृत्युमविगणय्य पराः सर्वे दुर्मदा वयं १२ श्रीकृष्ण तएव वयं अ

राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो न श्रेयो विंदते नृपः त्वन्मायामोहितो नित्या मन्यते संपदो चलाः १० मृगा
तृस्नां यथा बाला मन्यंत उदकाशयं एवं वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते ११ वयं पुरा श्रीम
दनष्टदृष्टयो जिगीषयास्या इतरेतरस्पृधः घ्नंतः प्रजाः स्वा अतिनिर्घृणाः प्रभो मृत्युं पुरस्त्वाविगण
य्य दुर्मदाः १२ त एव कृष्णाद्य गभीररंहसा दुरंतवीर्येण विचालिताः श्रियः कालेन तन्वा भव
तोनुकंपया विनष्टदर्पाश्चरणौ स्मरामहे १३ अथो न राज्यं मृगतृष्णिरूपितं देहेन शश्वत्पतता रु
जां भुवा उपासितव्यं स्पृहयामहे विभो क्रियाफलं प्रेत्य च कर्णरोचनम् १४

यविनष्टदर्पास्ते चरणौ स्मरामः स्मर्तुं मा शास्महे कथंभूताः भवतस्तन्वा मूर्त्या कालेन श्रियो विचालि
ता विश्लेषिताः अतो राज्यच्युतिर्भवदनुग्रहएवेत्यर्थः १२ अतएव अथो अनंतरं मृगतृष्णिसदृशं रा
ज्यं शश्वत्पतता प्रतिक्षणं क्षीयमाणेन तथा रुजां रोगाणां भुवा जन्मक्षेत्रेण देहेन उपासितव्यं सेवनं स्पृह
यामहे प्रेत्य परलोके च क्रियाफलं स्वर्गादिभोगं उपासितव्यं न स्पृहयामहे कथंभूतं कर्णयोः रोचनं रु

यद्येवं भगवन्नाथ तर्हि मम चरणोस्मरणं तज्जो नायासेन स्मृतिर्मे भविष्यतीति किं मद्येत्तयेति विदत्त आह तः
तत्रेति तत्र चरणस्मृतिरपि तत्प्रसादफलमेवेत्यर्थः १७ श्लक्ष्णया मंजुलया १८ यथा भवद्भिराशंसि
तं तथा बाढं निश्चितं वो मयि भक्तिर्जायते नायता मित्यर्थः १८ हे भूपाः मज्जनमेव कर्तव्यमिति भवद्भि
र्व्यवसितं संकल्पितं दिष्ट्या भद्रं भवद्भिरुक्तं च सत्यमेवेत्याह भवंत इति श्रीश्च ऐश्वर्यं च ताभ्यां मदोन्ना
हं उन्नहनं स्वैराचारमित्यर्थः पश्य पश्यामि १९ तदेवाह हैहय इति हैहयः कार्तवीर्यश्चक्रवर्ती नरे।

तत्रैः समादिशोपायं येन ते चरणाब्जयोः स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह १७ कृष्णाय वासु
देवाय हरये परमात्मने प्रणतः क्लेशनाशाय गोविंदाय नमो नमः १६ श्री उ संस्तूयमानो
भगवान्राजभिर्मुक्तबंधनैः तानाह करुणस्तात शरण्यः श्लक्ष्णया गिरा १७ श्री भ उवा
च अद्य प्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे सुदृढा जायते भक्तिर्बाढमाशंसितं तथा १८ दिष्ट्या
व्यवसितं भूपा भवंत ऋतभाषिणः श्रियैश्वर्यमदोन्नाहं पश्य उन्मादकं नृणां १९ हैहयो नहुषो
वेणो रावणो नरकोपरे श्रीमदाद्भ्रंशिताः स्थानाद्देवदैत्यनरेश्वराः २० भवंत एतद्विज्ञाय देहा
द्युत्पाद्यमंतवत् मां यजंतोध्वरैर्युक्ताः प्रजा धर्मेण रक्षथ २१

श्वरः पितुः कामधेनुहरणात्परशुरामेण सपुत्रो हतः नहुषोपि देवेंद्रत्वं प्राप्तः उन्मत्तः सप्तर्षीन्संगायत्रास्त्र
णान् शिबिकां वाहयन् तैरेव ततो भ्रंशितः अजगरत्वमवाप वेणो बुद्धमतो ब्राह्मणान्प्रत्यपि त्रिपंसेरे वा।
णो देवैः रावणो रामेण श्वरः सीतामभिलषन् राज्यं वेणाहतः नरको दैत्येश्वरो दितिकुंडलाद्याहरा।
णान्मयैव हतः अपरेपि श्रीमदात्स्थानाद्भ्रंशिताः २० उत्पाद्यं देहादितद्व तवत् विज्ञाय युक्ताः प्र

भा॰ द॰ पु॰ ७१

प्रजातेतत्रत्वाद्विसंततीः ग्रामंग्रामंसमत्वेनसेवमानाः २२ मोक्षस्त्रयासस्थ २३ स्त्रियश्चतेषांमज्जान
कर्माणि सर्वांगसत्रानाद्यान्ययुक्त २४ २५ सस्नातान्समयालंकृतान भोगेश्चयुक्तानवरेणान्नेन
सनत्वेतः प्रजातेतत्रनस्वेद्रः क्षेमवामवौ ग्रामंग्रामंचसेवंतोमच्चिताविचरिष्यथ २२ उदासी
नाश्चदेहाद्यावास्मामात्रनावतनाः मध्यामेश्वसनः सम्यक्मामंते ब्रह्मयासस्थ २३
त्यादिश्यनस्पान्कृत्स्नोभगवान्भवनेश्वराः तेषांत्ययुक्तपुरुषान स्त्रियोमज्जनकर्माणि २४
सर्वाणिकारयामाससहदेवेनभारत नाटदेवोच्चितैवस्त्रैर्भूषणैःसानुलेपनैः २५ भोजयि
त्वावराचान्नेनसस्नातान्समलंकृतान भोगैश्चविविधैर्युक्तान तांबूलाद्यैर्नृपोचितैः २६ तेषु
जितास्मकंदेनराजानोसृष्टकुंडलाः विरेजुर्मोचिताःक्लेशान्माहेंद्रतयथाग्रहाः २७ रथा
न्सदश्चानावांश्चमणिकांचनभूषितान प्रीणयन्नृतेगोभिःसदेशान्समयापयन २८ त
एवमोचिताःकृच्छ्रात्कृतेनसमहात्मना ययुस्तमेवध्यायंतःकृतानिचजनानपाः २९ जरा
रुःप्रकृतिस्थस्तेमहापुरुषचेष्टितम यथाप्रकाशसद्द्रावांस्तथाचक्रुर्नतेद्विताः ३० जरासंधंघाति
यित्वाभीमसेनेनकेशवः पार्थाभ्यांसंयुतःप्रायात्सहदेवेनपूजितः ३१ गत्वातेवातंडवप्रस्थंश
ख्वान्दध्मुर्जितारयः हर्षयंतःस्वसुहृदोदुर्हृदांचासुखावहाः ३२ तच्छ्रुत्वाप्रीतमनसाइंद्रप्र
स्थनिवासिनः मेनिरेमागधंशान्तंराजाचाप्तमनोरथः ३३ अभिवंद्याथराजानंभीमार्जुनजना
र्दनः सर्वमाश्रावयांचक्रुरात्मनायदनुष्ठितम् ३४ निशम्यधर्मराजस्तत्केशवेनानुकंपितं

भोजयित्वाथनस्तेषांसपर्यांसहदेवेनकारयामास २६ ग्रहाश्चेंद्रादयोयथा २७ प्रीणयन्नेटपिता २८

चतुर्युकसमन्वितमेराजसूयक्रियाद्विजैः अग्रपूजाप्रसंगेन चैद्यघातादि वर्ण्यते १ राजसूयमखे हता जरासंधं न तदंतरे चैद्यं नदंतते कुर्वे तं वीजं कलिमिवापतन् २ कृष्णस्य चानुभावमिति च कारात्तस्य ज्ञाता नु वियं यिहितवालहेत्यर्थः २ तदाह ये स्तुरिति ये त्रैलोक्यस्यापिगुरवः सुः सनकादयः सर्वे च लोकपालाः अत्रे तेषि रसेवतवानु शासनं वहंति दुर्लभं लभ्येतिभाषेनेतनलब्धमिति वर्द्धमानेनेत्यर्थः १ सभवान्सममेश्वरोः स्वाकमनुशासनं यतेनदंत्यनविरुद्धनेअनन्तमस्मनन्वकारणेसवतेजसो हानि प्रसंगा दित्यर्थः २ अथवातवपरिपूर्णस्य नानाथारणभ्यां तेजो हानिर्हहो अतः कृपयासर्वेसंगच्छत अत्याह

श्री ३ एवं युधिष्ठिरो राजा जरासंधवधं विभोः कृष्णस्य चानुभावं तं श्रुत्वाप्रीतस्तमब्रवीत् युधि ष्ठिरः येस्युस्त्रैलोक्यगुरवः सर्वे लोकमहेश्वराः वहंति दुर्लभं लब्ध्वा शिरसैवानुशासनं २ स भवानरविंदाक्षो दीनानामीशमानिनाम् धत्तेनुशासनंभूमन्नत्यंतविरुद्धनं ३ नह्येकस्याद्वि तीयस्य ब्रह्मणः परमात्मनः कर्मभिर्वर्द्धते तेजो ह्रसते च यथा रवेः ४ नवैतेजित भक्तानां ममा हमितिमाधव त्वं तवेति च नानाथीः पशूनामिव वैकृती ५

नह्येकस्याद्वितीयस्येति समानासमानरहितस्यब्रह्मणस्तवो भयं माया परमात्मन इति सर्वजीवनियंतृत्व नियम्यत्वं समतांऽनवस्तुत्वं अतः परानुग्रहार्थैरेतैः कर्मभिस्तवतेजो न वर्द्धते न च ह्रसतिरवेरिवोदया स्तमयादिकर्मभिरित्यर्थः तथा च श्रुतिः न कर्मणा वर्द्धते नो कनीयानिति ४ नन्वेवमप्यहं परमे श्वरः ममेदं नीचं कर्मायोग्यमिति मन्यसि कथं नभवेत्तत्राह नवैन्त्वति हे अजित नेतव भक्तानां मे वनादिरियं नानाथीर्भेदमतिर्नास्ति यथा पशूनामस्ति नानाविकृतीशरीरविषयानवतु नास्तीति किं पुनर्वे

भा॰ द॰ ३ ७२

याज्ञिये यज्ञोचिते वसंतादिकाले युक्तान् अभियुक्तान् सद्गुणिभिः ऋत्विजो होतृप्रभृतीन् वव्रे वृतवान्
६ तानाह द्वैपायनादि त्रिभिः अकृतव्रणान्तान् अन्तान् निगदव्याख्यातैर्भेदेन वव्रे ९ अन्ये चोपहूता यज्ञ
दिदृक्षवस्तत्रेयुरित्यन्वयः ११ देवयजने यज्ञभूमिं कृष्ट्वा कर्षणादिभिः संशोध्य दीक्षां संस्कारयुक्तमकु

ह्युस्नाया ज्ञिये काले वव्रे युक्तान्स ऋत्विजः कृष्णानुमोदितः पार्थो ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ६
द्वैपायनो भरद्वाजः सुमन्तुर्गोतमोऽसितः वसिष्ठश्च्यवनः कण्वो मैत्रेयः कवषस्त्रितः ७ विश्वामि
त्रो वामदेवः सुमतिर्जैमिनिः क्रतुः पैलः पराशरो गर्गो वैशंपायन एव च ८ अथर्वा कश्यपो
धौम्यो रामो भार्गव आसुरिः वीतिहोत्रो मधुच्छंदा वीरसेनोऽकृतव्रणः ९ उपहूतास्तथा चान्ये द्रो
णभीष्मकृपादयः धृतराष्ट्रः सहसुतो विदुरश्च महामतिः १० ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा
यज्ञदिदृक्षवः तत्रेयुः सर्वराजानो राज्ञां प्रकृतयो नृप ११ ततस्ते देवयजनं ब्राह्मणाः स्वर्णलां
गलैः कृष्ट्वा तत्र यथाम्नायं दीक्षयां चक्रिरे नृपं १२ हैमाः किलोपकरणा वरुणस्य यथा पु
राः इन्द्रादयो लोकपाला विरिंचिभवसंयुताः १३ सगणाः सिद्धगंधर्वा विद्याधरमहोरगाः मुन
यो यक्षरक्षांसि खगकिन्नरचारणाः १४ राजानश्च समाहूता राजपत्न्यश्च सर्वशः राजसूयं समी
युः स्म राज्ञः पांडुसुतस्य वै मेनिरे कृष्णभक्तस्य सूपपन्नमविस्मिताः १५ अयाजयन्महाराजं याज
काः देववर्चसः राजसूयेन विधिवत्प्राचेतसमिवामराः १६

र्वन् १२ उपकरणा उपस्कराः वरुणस्य राजसूये यथा आसन्निति शेषः १३ किंच इन्द्रादयश्च ति ये इन्द्रादा
ये देवगणा ये च राजादयः समाहूतास्तत्र समीयुः स्म ते सर्वे कृष्णभक्तस्य पांडुसुतस्य राज्ञो राजसूयमवि

७२

सृज्येह निःसोमाभिषवदिति १७ अथार्हणं अग्रपूजा तस्यार्हं योग्यं अनेकान्यानयोषानो वहुत्वेनैकस्या
निश्चयात् १९ संभवेऽसाने योगभूपासना २० ननु सांख्यकेवलपरं योगः सविशेषणापरः कथमु
भयोरेकपरत्वं तत्राह एकएवाद्वितीयः सोऽनः सांख्यैस्तत्परत्वेनोक्तं विशेषणमनस्य च सर्वप्रप
ञ्चस्यानन्यत्वात् सविशेषणाविषयस्य योगस्यापि उक्तमद्वितीयपरत्वमित्याह पेतएनामिति एष
श्रीकृष्णः आत्मायस्ततएतदात्मतस्य भावएतदात्म्यं भवितव्यं वभावनिर्देशएतदात्म्यमिदं सर्वं।

सृज्येह न्यवनीयाल्लोयाजकान्स्वदस्यपीन् अपूजयन्महाभागान्यथावत्सुसमाहितः १८
साग्राहेणार्हवैविसर्जनः सभासदः नाथ्याकृत्स्नैनेकान्यानस्मदेवस्तदाब्रवीत् १९ अर्हेति
ह्यच्युतः श्रेष्ठभगवान्सात्वतांपतिः एषवैदेवताः सर्वादेशकालधनादयः २० यदात्मका
मिदं विश्वं क्रतवश्च यदात्मकाः अग्निराहुतयो मन्त्राः सांख्ययोगश्च मत्परः २१ एकएवाद्विती
योऽसावैतदात्म्यमिदं जगत् आत्मनात्माश्रयः सभ्याः सृजत्यवति हन्त्यजः २२ विविधानीहक
र्माणि जनयन्यदवेक्षया ईहते यदयं सर्वः श्रेयो धर्मादिलक्षणम् २३ तस्मात्कृष्णाय महा
तेदीयतां परमार्हणं एवं चेत्सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणंभवेत् २४ सर्वभूतात्मभूताय कृष्णा

मितिश्रुतेः अत्रहेतुः आत्मनेतिहे सभ्याः आत्माश्रयः अन्यनिरपेक्षः सएषअजःइदंजगत्सृजति अव
तिहन्तिचेति २२ किंच विविधानीति यस्यावेक्षया अवग्रहेण विविधानि कर्माणि तपोयागादीनि जन
यन्कुर्वन्नयंयस्मात् अयं सर्वोऽपि जनो धर्मादिलक्षणं श्रेयईहते साधयते कर्माणि तत्फलानि
च यदधीनानीत्यर्थः २३ आत्मना क्रियमाणमर्हणमात्मनः कथंस्यात्तत्राह सर्वभूतानामात्म

भा॰ द॰
३॰
७३

श्रीकृष्णानुभाववित्सहदेवस्तु तूष्णीमभूत्। द्विजेरितं साधुसाध्विति तत्सद्घोषं श्रुत्वा हार्दं सभाभिप्रायं
२६। ३१। ३१। हे सदसस्पतयः सर्वे बालस्य भाषितं मा मध्वं मा मन्यध्वं मा जीजीनमार हूतान् किं तत्र यतः कृ
ष्णोर्हणे संमतस्तत्। ३२ अस्यैवं वाक्यबोधार्थः पूर्ववद्ज्ञेयः गोपालः इति वेदरष्टिमाद्रिपालक इत्यर्थः

इत्युक्त्वा सहदेवोभूत्तूष्णीं कृष्णानुभाववित्। तच्छ्रुत्वा तुष्टुवुः सर्वे साधुसाध्विति सत्तमाः २५ श्रुत्वा द्वि
जेरितं राजा ज्ञात्वा हार्दं सभासदां समर्हयद्धृषीकेशं प्रीतः प्रणयविह्वलः २६ तत्पादाववनिज्या
पः शिरसा लोकपावनीः सभार्यः सानुजामात्यः सकुटुंबो वहन्मुदा २७ वासोभिः पीतकौशेयै
र्भूषणैश्च महाधनैः अर्हयित्वाश्रुपूर्णाक्षो नाशकत्समवेक्षितुं २८ इत्थं सभाजितं वीक्ष्य सर्वे
प्रांजलयो जनाः नमो जयेति नेमुस्तं निपेतुः पुष्पवृष्टयः २९ इत्थं निशम्य दमघोषसुतः स्व
पीठादुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्युः उत्क्षिप्य बाहुमिदमाह सदस्यमर्षी संश्रावयन्भगवते
परुषाण्यभीतः ३० ईशो दुरत्ययः काल इति सत्यवती श्रुतिः वृद्धानामपि यद्बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभि
द्यते ३१ यूयं पात्रविदां श्रेष्ठा मा मंध्वं बालभाषितं सदसस्पतयः सर्वे कृष्णो यत्संमतोर्हणे ३२ त
पोविद्याव्रतधरान्ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् परमर्षीन्ब्रह्मनिष्ठान्लोकपालैश्च पूजितान् ३३
सदसस्पतीनतिक्रम्य गोपालः कुलपांसनः यथा काकः पुरोडाशं सपर्यां कथमर्हति ३४

कुत्सितं वेदविपरीतं लयं नीतीति कुलपाः पाषंडाः तान् अंसते सम्यग्जानयतीति तथा सः अकाकः कं च अं
कं च काके स्यात् वदः हितेन वियते येस्य सः अकाकः श्रामकाम इत्यर्थः स यथा श्रामकामस्तान् देवयोग्यं के
वलपुरोडाशमात्रं नार्हति अपि तु सर्वे समर्पितयायं श्रीकृष्णोपि ब्रह्मर्षियोग्यः सपर्यामात्रं कथमर्ह

श्री॰ भागवत दशम टी॰ ८३

वर्णाश्रमकुलेभ्योपेतो ब्रह्मत्वात् अनामगोत्रमिति श्रुतेः अत एवानधिकारित्वात्सर्वैः धर्मैः कृतिः
कृतः सेव्यवर्णीयत्वेसम्बन्धात् अत एव निर्गुणः तमस्यादिरहितः एवंभूतो जीवानां योपन्तः छं सपर्यामा
त्रं कथमर्हतीत्यर्थः १५ अपि च कथं वर्णानीयो भाट्टशोरेषां यहूनां महिमायस्मादेषां कुलं ययातिना
पापमपि किं सद्भिर्वहिःकृतं अपितु शिरसा धृतं किं च अस्मादादिकुलवर्तिं वृथापानरतं अपि तत्रि
यताचारमित्यर्थः अहो यहूनामेवमावद्धीटशो माहात्म्यं यद्कुलं वृह्मण्ययानेः प्रापोनप्राप्तदिति अ
यं तस्मात्तादीश्वरः अतः सपर्यामात्रं कथमर्हतीत्यर्थः १६ किं च ये राजानो रुद्धान्त्वा दर्यन्ति तेन तद्दर्थं

वर्णाश्रमकुलापेतः सर्वधर्मबहिःकृतः सेव्यवर्णीगुणैर्हीनः सपर्यां कथमर्हति १५ ययातिने
वाहितं कुलं येषां सद्भिर्वहिःकृतं वृथापानरतं शश्वत्सपर्यां कथमर्हति १६ ब्रह्मर्षिसेवितान्
देशान् हित्वैते ब्रह्मवर्चसं समुद्रं दुर्गमाश्रित्य बाधन्ते दस्यवः प्रजाः १७ एवमादीन्यभद्राणि व
भाषेन नृपं गालः नोवाच किंचिद्भगवान्यथा सिंहः शिवारुते १८ ॥

कीकटादिदेशान् व्याश्रयंतिये तेन तु ब्रह्मर्षिसेवितान्देशान् आश्रित्य अब्रह्मवर्चसं समुद्रं दुर्गमं पिहिता
हावपि तेत्यर्थः बाधंते तथाप्यादस्यवः प्रजाः तामष्ट्रयमर्थः वेदतदर्थाभियोगोब्रह्मवर्चसं तं हित्व
हुमब्रह्मवर्चसं समुद्रात्र लिंगांतरा हितं समुद्रं वेदविरुद्धलिंगधारिणः पाषंडमित्यर्थः तेन लिंगत्याज
यिता बाधंते तेन दंडयंति कथंभूतं दुर्गमं धर्मवर्त्मनीतेरधर्मान्तयादुर्गमित्यर्थः तथादस्यवः दस्युनपि प्र
जावेषेणवर्तमानान्दंडयति अतो यदुभ्योन्यः को नाम धार्मिकोस्तीति पाठः पांतज्ञानार्थमेव १९ शिवा
केरुः तस्मात्तं ज्ञत्वा यथा सिंहो न किंचित्क्रुत्तेन तद्वत् २०

४॰ तावदुत्थायेत्यस्यायमभिप्रायः एवमन्यार्थंदोमनल्पबलः सर्वेनेतानहन्यात् अतोमयैवशीघ्रं
हन्तव्य इतितनन्तरामेवोत्थायशिरोजहारेति ४३ ४५ ननेवंनिंदकस्य कथंवासदेवेप्रवेशः तत्राह।
जन्मत्रयेऽनुगुणितमनुवर्तितंयद्वैरंतेनसंरब्धयाऽऽविष्टयातन्मयतोनन्यरूपतांयातःपुनःपार्षदो

भाववन्निंदनंभक्तानां सहेतन्मभासदः कर्णौपिधायनिर्जग्मुःशपंतश्चेदिपंरुषा ४१ निंदांभग
वतःशृण्वंस्तत्परस्यजनस्यवा ततोनापैतियःसोपियात्यधःसुकृताच्च्युतः ४॰ ततःपांडुसुताः
क्रुद्धामत्स्यकैकेयसृंजयाः उदायुधाःसमुत्तस्थुःशिशुपालजिघांसवः ४१ ततश्चैद्यस्त्वसंभ्रांतो
जगृहेखड्गचर्मणी भर्त्सयन्कृष्णपक्षीयान्राज्ञःसदसिभारत ४२ तावदुत्थायभगवान्स्वा
न्निवार्यस्वयंरुषा शिरःक्षुरांतचक्रेणजहारापततोरिपोः ४३ शब्दःकोलाहलोथासीत्शिशुपा
लेहतेमहान् तस्यानुयायिनोभूपादुद्रुवुर्जीवितैषिणः ४४ चैद्यदेहोत्थितंज्योतिर्वासुदेवमुपा
विशत् पश्यतांसर्वभूतानामुल्केवभुविखाच्च्युता ४५ जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धयाधिया
ध्यायंस्तन्मयतांयातोभावोहिभवकारणं ४६ ऋत्विग्भ्यःससदस्येभ्योदक्षिणांविपुलामदात्
सर्वान्संपूज्यविधिवच्चक्रेवभृथमेकराट् ४७ साधयित्वाक्रतुंराज्ञःकृष्णोयोगेश्वरेश्वरः उवास
कतिचिन्मासान्सुहृद्भिरभियाचितः ४८ ततोनुज्ञाप्यराजानमनिच्छंतमपीश्वरः ययौसभार्यःसा
मात्यःस्वपुरंदेवकीसुतः ४९ वर्णितंतदुपाख्यानंमयातेबहुविस्तरं वैकुंठवासिनोर्जन्मविप्र
शापात्पुनःपुनः ५॰ राजसूयावभृथ्येनस्नातोराजायुधिष्ठिरः ब्रह्मक्षत्रसभामध्येशुशुभेसुरराड
व ५१ वैरेणार्थः तत्रहेतुःभावोहीतिभावोभाववासनानुध्यानंभवस्यध्येयकारजन्मनः कारणंयथापेशस्कारि
ध्यानेनकीटादेस्तद्रूपप्राप्तिरित्यर्थः ४ ६ ५॰ सुरामानवाः विचराःप्रमथाश्च ५२

पापंपर्म्मेहिवं अत्रहेतुः कलिंकलेरंशंअनएवकुरुकुलस्यामयंव्याधिनाशकं ५१ वितानेयज्ञेच ५४
११ ८ मे नः प्र तमः २४ पंचयुक्तमतिजमेयज्ञावमथसंभ्रमः सुयोधनस्यचाहोत्यामानभो।
गोहृषिभ्रमान १ दुर्योधनस्यैकस्यैवद्रुः लिकारणंअष्टमुकमवदतिअजातशत्रोरिति १ इतिश्रुते

दुर्योधनमजेणपापंकलिंकुरुकुलामयम् योनस्मेहेश्रियंस्फीतांतदृष्ट्वापांडुसुतेस्यताम् ५१ यदृदो।
कीर्नयेहिस्रोः कर्म्मचैतद्यवथाद्विकं राजमोहंवितानेचसर्वेपापैःप्रमुच्यते ५४ १ श्री ग ते
गा च स ति मः २५ ग वाच अजातशत्रोस्तदृष्ट्वाराजसूयमहोदयं सर्वेसमुदिरेत्र
सन्नृदेवायेसमागताः १ दुर्योधनेवर्ज्जयित्वाराजानः सर्वेयःसुराः इतिश्रुतेनोभ्रमावेस्तत्रकारण
मुच्यते २ अ ह च पितामहस्यातेयज्ञेराजसूयेमहात्मनः वांधवापरिचर्यायांतस्यासन्प्रेमा।
वंधनाः ३ भीमोमहानसाध्यक्षोधनाध्यक्षःसुयोधनः सहदेवस्तुपूजायांनकुलोद्रव्यसाधने ४
सनोशुश्रूषणेजिष्णुःकृष्णःपादावनेजने परिवेषणेद्रुपदजाकर्णोदानेमहात्मनः ५ युयुधा
नोविकर्णश्चहार्दिक्योविदुरादयः वाह्लीकपुत्राभूर्यग्राद्याश्चसंतर्द्दनादयः ६ निरूपितामा
हायज्ञेनानाकर्म्मसुतेनदा प्रवर्ततेस्मराज्ञेंद्रराज्ञःप्रियचिकीर्षवः ७

तन्माग्रारेवेत्यर्थः २ दुर्योधनस्यासहनकारणमेनयागमहोत्सवमेवाहुः सिंहावलोकनेननिरूपय
ति पितामहस्येत्यादिना एकदामः पुरेतस्योत्पतः प्राकृतेनग्रंथेनप्रेमबंधनाःप्रेमयंत्रिताः २ पूजायां
संमानने द्रव्यसाधनेनानावस्तुसंपादने ४ शुश्रूषणे चरणालेपनादौ ५ निरूपिताःनियुक्ताःसे

७

भा० ३० ५५

ऋत्विजश्च सदस्याश्च सभासदः बहुविधश्रुतेषु सम्यक्कृतजितेषु सत्स्वन्तं प्रियाख्याकसमर्हणमलंकारादिदक्षि
णाश्च प्रसिद्धाभ्यस्ताभिः पुनर्यां गंगायां ८ चित्राणि ध्वजपताकाग्राणि येषु तैरिभेन्द्रैः स्यन्दनैः अर्वभिरश्वैर्भ
टैश्च स्वलंकृतैर्भूपाः सैन्यैर्निर्ययुः ११ यजमानो युधिष्ठिरः पुरःसरो येषां १२ सदस्या ऋत्विजोन्ये च द्विजश्रेष्ठाः

ऋत्विक्सदस्यबहुवित्सुसुहृत्तमेषु स्विष्टेषु सूनृतसमर्हणदक्षिणाभिः चैद्ये च सात्वतपतेश्चर
णं प्रविष्टे चक्रुस्ततोवभृथस्नपनं द्युनद्यां ८ मृदंगशंखपणवधुंधुर्यानकगोमुखाः वादि
त्राणि विचित्राणि नेदुरावभृथोत्सवे ९ नर्तक्यो ननृतुर्हृष्टा गायका यूथशो जगुः वीणावेणु
तलोन्नादस्तेषां सदिवमस्पृशत् १० चित्रध्वजपताकाग्रैरिभेन्द्रस्यन्दनार्वभिः स्वलंकृतैर्भटैर्भू
पा निर्ययू रुक्ममालिनः ११ यदुसृंजयकांबोजकुरुकेकयकोशलाः कंपयन्तो भुवं सैन्यैर्यज
मानपुरःसराः १२ सदस्यर्त्विग्द्विजश्रेष्ठा ब्रह्मघोषेण भूयसा देवर्षिपितृगंधर्वास्तुष्टुवुः पुष्प
वर्षिणः १३ स्वलंकृता नरा नार्यो गंधस्रग्भूषणांबरैः विलिंपन्त्योभिषिंचन्त्यो विजह्रुर्विविधै
रसैः १४ तैलगोरसगंधोदहरिद्रासांद्रकुंकुमैः पुंभिर्लिप्ताः प्रलिंपन्त्यो विजह्रुर्वारयोषितः गु
प्ता नृभिर्निरगमन्नुपलब्धुमेतद्देव्यो यथा दिवि विमानवरैर्नरेन्द्र ता मातुलेयसखिभिः परिषि
च्यमानाः सव्रीडहासविकसद्वदना विरेजुः १६

निर्ययुः १२ किंच गंधादिभिः स्वलंकृता नरा नार्यश्च मिथो विजह्रुः १४ रसानेवाह तैलेति किंच सां
द्रकुंकुमादिभिः पुंभिर्लिप्ताः ताः प्रलिंपन्त्यो वारयोषितश्च विजह्रुः १५ नृभिर्गुप्ता रथादियानैर्नरेन्द्र देव्यो
राजपत्न्यो निरगमन् निरगुः एतदुपलब्धुं विमानवरैर्देव्यो यथा तद्वत् मातुलेयैः सखिभिश्च परितः
सिंच्यमानाः सव्रीडहासविकसद्वदना विरेजुः

२५

देवतान्यतिभ्राजन्नउनसखीनसखीनपि हृतीभिः उदकनोदनचर्मयंत्रैः सेचनागात्रैश्च सल्लयियां।
कामिनां १७ क्रियाभिरां क्रियाभिः क्रतुराट्सशरीरोराजसूयस्व १८ पत्नीसंयाजोयोगविशेषः श्र
नादेवरानतसखीन्सिषिचुर्हृतीभिः क्लिन्नाम्बराविवृतगात्रकुचोरुमध्याः श्रोन्यकाम्बुकककव
राम्युवमानमाल्याः लोभं दधुर्मलयियांह्लविरैर्विहारैः १७ ससखाद्वृथमारूढः सदश्वं रुक्म
मालिने थरोचतसपत्नीभिः क्रियाभिः क्रतुराडिव १९ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वा तेन सा
त्विजः आचान्तस्नापयांचक्रुर्गंगायां सहकृष्णया १९ देवदुंदुभयोनेदुर्नरदुंदुभिभिः समं मु
मुचुः पुष्पवर्षाणि देवर्षिपितृमानवाः २० सस्नुस्तत्र ततः सर्वे वर्णाश्रमयुता नराः महापात
क्यपि यतः सद्यो मुच्येत किल्बिषात् २१ अथ राजाहते क्षौमे परिधाय स्वलंकृतः ऋत्विक
सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणाम्बरैः २२ बंधुज्ञातिनृपान्मित्रसुहृदोन्यांश्च सर्वशः अभीक्ष्णं
पूजयामास नारायणपरो नृपः २३ सर्वे जनाः सुररुचो मणिकुंडलस्रगुष्णीषकंचुकदुकूल
महार्घ्यहाराः नार्यश्च कुंडलयुगालकवृंदजुष्टवक्त्रश्रियः कनकमेखलया विरेजुः २४
अथर्त्विजो महाशीलाः सदस्या ब्रह्मवादिनः ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रा राजानो ये समागताः २५
देवर्षिपितृभूतानि लोकपालाः सहानुगाः पूजितास्तमनुज्ञाप्य स्वधामानि ययुर्नृप २६ हरि
दासस्य राजर्षे राजसूयमहोदयं नैवातृप्यन्प्रशंसन्तः पिबन्मर्त्योमृतं यथा २७ ततो युधिष्ठिरो
राजा सुहृत्संबंधिबांधवान् प्रेम्णा निवारयामास कृष्णं च त्यागकातरः २८ भगवानपि तत्राङ्ग न्य
वसत्संवेधिश्रावभृथ्यं च तैश्चरित्वा तानानतु शायेत्यर्थः २९ अहतेन्नतनेश्यानर्चेश्वर्त्विनवान् सदा

भा॰ द॰ मच्युतेष्टात्मायस्य तस्य ३१ नरेन्द्रादीनां लक्ष्मीर्लक्ष्म्यः विभूतयः विश्वसृजा मयेन उपक्लृप्ताः विरचिताः
उ॰ ताभिः सहकुरुराट् दुर्योधनोतप्यत ३२ महिषीसहस्रमितिवक्तुमेव लक्षणं क्वणदङ्घ्रिभिः शो
७६ भायस्यमध्येसुचारुमध्याभिःस्त्रीभिः कुचकुङ्कुमैः शोणाहारायस्य तत्र श्रीमन्निसावानियस्य तत्र चलैः

एकदान्तःपुरे तस्य वीक्ष्य दुर्योधनः श्रियं अतप्यद्राजसूयस्य महित्वं चाच्युतात्मनः ३१ यस्मि
न्नरेन्द्रदितिजेन्द्रसुरेन्द्रलक्ष्मीर्नाना विभान्ति किल विश्वसृजोपक्लृप्ताः ताभिः पतीन्द्रुपदराज
सुतोपतस्थे यस्यां विषक्तहृदयः कुरुराडतप्यत् ३२ यस्मिंस्तदा मधुपतेर्महिषीसहस्रं श्रो
णीभरेण शनकैः क्वणदङ्घ्रिशोभं मध्ये सुचारु कुचकुङ्कुमशोणहारं श्रीमन्मुखं प्रचलकुंड
लकुन्तलाढ्यं ३३ सभायां मयक्लृप्तायां क्वापि धर्मसुतोधिराट् वृतोनुजैर्बन्धुभिश्च कृष्णे
नापि स्वचक्षुषा ३४ आसीनः काञ्चने साक्षादासने मघवानिव पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्टः स्तूय
मानश्च वन्दिभिः ३५ तत्र दुर्योधनो मानी परीतो भ्रातृभिर्नृप किरीटमाली न्यविशदसिह
स्तः क्षिपन्रुषा ३६ स्थलेभ्यगृह्णाद्वस्त्रान्तं जलं मत्वा स्थलेपतत् जले च स्थलवद्भ्रान्त्या म
यमायाविमोहितः ३७

संयत्तमशोभनेनिशोषः ३३ क्वापि कदाचित्स्ववि
कुंडलैः कुंतलैश्चआढ्यं
देजइतिशेषः स्वस्य च क्षुषा हितो हितत्वापकेन ३४ ३५ मानीमाहंकारी किरीटंचमालाचविद्ये
तेयस्यसः न्यविशत् विवेश क्षिपन् द्वास्थादीन् प्रतिक्षिपन् ३६ तत्र स्थले वस्त्रान्तमभ्यगृह्णात्
आकुंचितवान् कृतस्तस्मिन् स्थल एव भ्रान्त्या जलं मत्वा जले च अपतत् कृतस्थलवद्भ्रान्त्या ३७ ७६

भवो भारं तिहीर्षुरिति । मयस्यैव दिनेन कलहबीजेन कुरूणां संहारं करिष्यामीति मत्वेति । किंच यस्य दृशा
दृष्टिमात्रेण दुर्योधनो भ्रमतिस्म भ्रांतिं प्राप मयमायया निमित्तमात्रेण सकलभूभारहरणबीजं दुर्योधना
सभ्रमं भीमादिहास्येन तस्य पराभवं विधाय तत्लीलामासीदित्यर्थः ३१ ८ मे च म तमः ततः षट्
सप्ततितमे वृत्तिसि साल्वमहाहवे युमद्गदाप्रहारेण रणान्मयुस्ते निरामः सेनायां यर्थमस्य राजसूयमे
जहासभीमस्तंदृष्ट्वा स्त्रियोन्नृपतयोपरे निवार्यमाणाप्यंगराज्ञा कृष्णानुमोदिताः ३८ सव्रीडि
तोवाग्विदनो ह्यमर्षज्वलन निष्क्रम्यत्ल्लीं प्रययौ गजाह्वयम् ३९ हाहेति शब्दः सुमहानभूत्सता
मजातशत्रुर्विमनाइवाभवत् ४ बभूव तलीलीं भगवान् भवो भरं समजिहीर्षुर्भ्रमति स्मयद्दृशा
एतत्तेभिहितं राजन् यत्पृष्टोहमिह त्वया सुयोधनस्य दौरात्म्यं राजसूये महाक्रतौ ४१ १ श्री
ग ते पू दुर्योधनस्य मानभंगो म च म तमः ७५ मू ३ अथान्यदपि कृष्णस्य
स्य श्रृणुकर्म्माद्भुतं नृप क्रीडानरशरीरस्य यथा सौभपतिर्हतः १ शिशुपालसखः साल्वो रुक्मिण्यु
द्वाह आगतः यदुभिर्निर्जितः संख्ये जरासंधादयस्तथा २ साल्वः प्रतिज्ञामकरोच्छृण्वतां सर्वभू
भुजां अयादवीं क्ष्मां करिष्ये पौरुषं मम पश्यत ३ इति मूढः प्रतिज्ञाय देवं पशुपतिं प्रभुं आराध
यामास नृपः पांसुमुष्टिं सकृद्ग्रसन् ४ संवत्सरांते भगवानाशुतोष उमापतिः वरेण छंदयामास सा

होदयं निहत्य सौभराजादीन् योपास्मद्युतः ३ अन्पहं सकृत्पांसुमुष्टिमेकं ग्रसन् भक्षयन् ४ संवत्स
रांतेऽपि आशुतोषोऽपि भगवानुमापतिः श्रीकृष्णविद्विषः शाल्वस्य वरस्यैव फलं मन्यमानो न शीघ्रं प्रा
दुरभूत् तस्मात् निर्वेदमालब्धः संवत्सरांते वरेण छंदयामास इच्छां कारितवान् वरं वृणीष्वेत्युवाचे

भा॰ ३ १३

तथेति प्रतिज्ञाय गिरीशेनादिष्टः मयस्य यल्लोहमयं पुरं सौभसंज्ञं निर्माय रचयित्वा प्रादात् ७ तमसौ थ
कारस्य धाम आस्थायं अन्यैर्दुर्गमसहेतुः प्रायं ८ ९ प्रासादाग्रहाः अट्टालास्तद्वपरि गृहाः तोलिका।

देवासुरमनुष्याणां गंधर्वैर्भगात्मसौ अभेद्यं कामगं वव्रे सयानं वृष्णिभीषणम् ६ तथेति गि
रिसोदिष्टो मयः परपुरंजयः पुरं निर्माय शाल्वाय प्रादात्सौभमयस्मयं ७ स लब्ध्वा कामगं यानं
तमोधाम दुरासदं ययौ द्वारवतीं शाल्वो वैरं वृष्णिकृतं स्मरन् ८ निरुध्य सेनया शाल्वो महत्
त्याभरतर्षभ पुरीं बभंजोपवनान्युद्यानानि च सर्वशः ९ सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादाट्टा
८ लततोलिकाः विहारान्स विमानाग्र्यान्निपेतुः शस्त्रवृष्टयः १० शिलाद्रुमाश्चाशनयः स
र्पा आसारशर्कराः प्रचंडश्चक्रवातोभूद्रजसाच्छादिता दिशः ११ इत्यर्द्यमाना सौभेन कृ।
ष्णस्य नगरी भृशं नाभ्यपद्यत शं राजन् त्रिपुरेण यथा मही १२ प्रद्युम्नो भगवान्वीक्ष्य बाध्यमा
ना निजाः प्रजाः मा भैष्टेत्यभ्यधाद्वीरो रथारूढो महायशाः १३ सात्यकिश्चारुदेष्णश्च सांबो
क्रूरः सहानुजः हार्दिक्यो भानुविंदश्च गदश्च शुककसारणौ १४ अपरे च महेष्वासा रथयूथप
यूथपाः निर्ययुर्दंशिता गुप्ता रथेभाश्वपदातिभिः १५ ततः प्रववृते युद्धं शाल्वानां यदुभिः
सह यथासुराणां विबुधैस्तुमुलं लोमहर्षणं १६ ताश्च सौभपतेर्माया दिव्यास्त्रै रुक्मिणी।

त्पर्यंतेक्रुड्यानिताः विहारान् क्रीडास्थानानि च सर्वशः भंज किंच विमानाग्र्यान् स्माच्छाद्य दृश्या
दयः पेतुः १० आसारशर्कराः धारासंपातवज्रलोपलाः ११ शं सुखं नाभ्यपद्यत १२ तम्सहंक्रा

किंच विधायेति स्वर्णमयाः पुंखा येषां तैः अयोमुखैः लोहमयानि मुखान्यग्राणि येषां तैः
ध्वजिनीपालं सेनान्यं सन्नतानि निम्नानि पर्वाणि ग्रंथयो येषां तैः सैनिकान् भटान् नेतॄन् सारथीन् १९
स्वपरसैन्ययोर्वर्तमानाः सर्वे पूजयामासुः संमानितवंतः २० कदाचिद्बहुरूपं कदाचिदेकरूपं क्वचि
द्दृश्यते क्वचिन्न दृश्यत एवं दुर्विभाव्यं दुर्वितर्क्यमभूत् २१ किंच क्वचिदिति एवं तत् दुरवस्थितं

विधाय पंचविंशत्या स्वर्णपुंखैरयोमुखैः शाल्वस्य ध्वजिनीपालं शरैः संनतपर्वभिः १८ शतेना
ताडयच्छाल्वमेकैकेनास्य सैनिकान् दशभिर्दशभिस्तीक्ष्णैर्वाहनानि त्रिभिस्त्रिभिः १९ तदद्भु
तं महत्कर्म प्रद्युम्नस्य महात्मनः दृष्ट्वा तं पूजयामासुः सर्वे स्वपरसैनिकाः २० बहुरूपैकरूपं
तद्दृश्यते न च दृश्यते मायामयं मयकृतं दुर्विभाव्यं परैरभूत् २१ क्वचिद्भूमौ क्वचिद्व्योम्नि गिरि
मूर्ध्नि जले क्वचित् अलातचक्रवद्भ्राम्यत्सौभं तद्दुरवस्थितं २२ यत्र यत्रोपलक्ष्येत ससौभः
सहसैनिकः शाल्वस्ततस्ततोऽमुंचंछरान्सात्वतयूथपाः २३ शरैरग्न्यर्कसंस्पर्शैराशीविषदुरा
सदैः पीड्यमानपुरानीकः शाल्वोऽमुह्यत्परेरितैः २४ शाल्वानीकपशस्त्रौघैर्वृष्णिवीरा भृशा
र्दिताः न तत्यजू रणं स्वं स्वं लोकद्वयजिगीषवः २५ शाल्वामात्यो द्युमन्नाम प्रद्युम्नं प्राक्प्रपीडि
तः आसाद्य गदया मौर्व्या व्याहत्य व्यनदद्बली २६

अनवस्थितं चाभूत् २२ २३ अग्निवद्दाहकैः अर्कवद्युगपत्सर्वतः संस्पर्शो येषां तैः आशीविषवत्
दुःखेन स्पर्शमात्रेण मारकत्वात् दुरासदैः पीड्यमानं पुरमनीकानि च यस्य सः परैर्यदुभिरीरितैरमुमोह
२४ भृशार्दिता अपि स्वं स्वं रणं संग्रामं न तत्यजुः २५ मौर्व्या कार्ष्णायसमय्या व्याहत्य प्रहृत्य २६

भा
३
७८

अपोवाह अन्यतो निनाय २७ मन्मतो विना क्लीवं चिन्तयस्यतेन २८ पितरौ नाम कृष्णावभिसंग्राम्य नत्वा पार्श्वे
गत्वा ताभ्यां पृष्टः स योधं किं नु वक्ष्यामीति ३० भ्रातृजाया योध्यात भार्याश्च केनिश्चितं मन क्लीवं कथयि
ष्यंति तत्कथनमनकरोति कथं कथमिति ३१ विभो हे समर्थ एतत् अपसर्पणं धर्मो माह स्तजति ३२

प्रद्युम्नो गदया शीर्णवत्तः स्थलमरिंदम अपोवाह रणात्सूतो धर्मविद्दारुकात्मजः २७ लब्धसं ५
ज्ञो मुहूर्तेन कार्ष्णिः सारथिमब्रवीत् अहो अस्माभिरिदं सूत न युद्धं रणे अपसर्पणं २८ न यहनो
कुले जातः अपयातो रणाद्विभुतः विनाम मन्क्लीव चिन्तेन सूतेन ग्रामकल्मषात् २९ किं नु वक्ष्ये
अभिसंग्राम्य पितरौ नाम केशवौ युद्धात्सम्यगपक्रान्तः पृष्टस्त्वात्मनः त्वमे ३० भ्रातुं मे कथयिष्य
ति ह सत्यो भ्रातृजायाः क्लैब्यं कथं कथवीरनवान्यैः कथ्यतां मये ३१ सारथिरुवाच धर्म
विज्ञान नायुष्मन् कृतमेतन्मया विभो सूतः कृष्णागतेन तेन रथिने सारथिरथी ३२ एतद्धि
तान् भवान् मयापोवाहितो रणात् उपसृष्टः परैः तिम छिन्नो गदयाहतः ३३ इ श्री ग
व ट मेघहस ति मः १६ म्र ३ अपसृष्टमसलिलं दृष्टितो धृतकार्मुकः न यमा
युमतः पार्श्ववीरस्ये माह सारथिं १ वियमंतस्वसैन्यानि युमंतेरुक्मिणीसुतः प्रतिहत्य प्र
त्वविष्यन्नाराचैरष्टभिः स्मयन् २ चतुर्भिश्च ततो वाहान् सूतमेकेन वाहनन् हाभ्यां धनुश्च

अपोवाहितः अपनीतः उपसृष्टः उपसर्गः पीडितः संग्रामे निकृत्ता यतः परैः शत्रुभिः गदयाहतः सन्मूर्छि
तो निःसंज्ञतां गतो भवानिति ३३ इ ट मेघहस ति मः समयुक्त प्रतिसेनानां मायाविच १
तोनिःसंज्ञतां गतो भवानिति ३३ इ ट मेघहस ति मः १ दंशितः सन्नद्धः १ वियमंतेत्यपयंते प्रतिह
तः कृष्णेनागत्य शाल्वस्तु हतः सोभं च ह्रीति २

सौभेयाः सौभस्थाः ४ नवानां रात्रीणां समाहारो नवरात्रं त्रयाणां नवरात्रीणां समाहारस्त्रिनवरा
त्रं सप्तविंशतिरहोरात्राणीत्यर्थः तुमुलमाकुलं उल्बणं घोरं ५ परमतमुपन्यस्यति इंद्रप्रस्थगता
तमित्यादिना ६ ७ आहवेति स्वगतमेवमर्थ्यचिंताविश्रंभितमाभाषणं आर्घ्यमिश्राभिसंगतो

गदसात्यकिशांबाद्या जग्मुः सौभपतेर्बलं पेतुः समुद्रे सौभेयाः सर्वे संछिन्नकंधराः ४
एवं यदूनां शाल्वानां निघ्नतामितरेतरं युद्धं त्रिनवरात्रं तदभूत्तुमुलमुल्बणं ५ श्री कः
इंद्रप्रस्थं गतः कृष्ण आहूतो धर्मसूनुना राजसूयेऽथ निर्वृत्ते शिशुपाले च संस्थिते ६ ऊ
कुरुवृद्धाननुज्ञाप्य मुनींश्च ससुतां पृथां निमित्तान्यतिघोराणि पश्यन्द्वारवतीं ययौ ७
आह चाहमिहायात आर्घ्यमिश्राभिसंगतः राजन्याश्चैद्यपक्षीया नूनं हन्युः पुरीं मम ८
वीक्ष्य तत्कदनं स्वानां निरूप्य पुररक्षणं सौभं च शाल्वराजं च दारुकं प्राह केशवः ९ रथं प्रा
पय मे सूत शाल्वस्यांतिकमाशु वै संभ्रमस्ते न कर्तव्यो मायावी सौभराडयं १० इत्युक्त
श्चोदयामास रथमास्थाय दारुकः विशंतं ददृशुः सर्वे स्वे परे वारुणानुजं ११ शाल्वश्च
कृष्णमालोक्य हतप्रायबलेश्वरः प्राहरत्कृष्णसूताय शक्तिं भीमरवां मृधे १२ तमाप
ततीं नभसि महोल्कामिव रंहसा भासयंतीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिनत् १३

बलभद्रसहितः ८ दुर्निमित्तदर्शनाकुलचित्त एव चिंतयन्द्वारकामागत्य स्वानां कदनं वीक्ष्य सौभं च
शाल्वराजं च वीक्ष्य आत्मीयं पुररक्षणं प्रति निरूप्य नियुज्य दारुकं प्राहेत्यन्वयः ९ तेन त्वया आस्थायम
मधिष्ठाय अरुणानुजं ध्वजे वर्तमानं गरुडं ११ हतप्रायस्य बलस्येश्वरः १२ १३ ॥

भा॰ द॰ उ॰ ७५

तं च शाल्वं शरसंदोहैः शरजालैः खं सूर्य इव रश्मिभिरिति स्वनीलत्वविपुलत्वादिभिराकाशोपमा सौ
भस्य अचिंत्यवेगत्वाद्युत्पादिभिः शराणां रश्मिसादृश्यं प्रयत्नेनैव रश्मिवत् शरजालप्रसारणात्

तं च षोडशभिर्विद्ध्वा बाणैः सौभं चावेभ्रमत् अविध्यच्छरसंदोहैः खं सूर्य इव रश्मिभिः १४
शाल्वः शौरेस्तु दोः सव्यं सशार्ङ्गं शार्ङ्गधन्वनः बिभेद न्यपतद्धस्ताच्छार्ङ्गमासीत्तदद्भुतं १५
हाहाकारो महानासीद्भूतानां तत्र पश्यतां विनद्य सौभराडुच्चैरिदमाह जनार्दनं १६ यत्त्व
या मूढ नः सख्युर्भ्रातुर्भार्या हृतेक्षतां प्रमत्तः स सभामध्ये त्वया व्यापादितः सखा १७ तं
त्वाद्य निशितैर्बाणैरपराजितमानिनं नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः १८ श्रीभग
वानुवाच वृथा त्वं कत्थसे मंद न पश्यस्यंतिकेऽन्तकं पौरुषं दर्शयंति स्म शूरा न बहुभाषिणः
१९ इत्युक्त्वा भगवान् शाल्वं गदया भीमवेगया तताड जत्रौ संरब्धः स चकंपे वमन्नसृक् २०
गदायां संनिवृत्तायां शाल्वस्त्वंतरधीयत ततो मुहूर्त्त आगत्य पुरुषः शिरसाच्युतं २१ देवक्या
प्रहितोऽस्मीति नत्वा प्राह वचो रुदन् कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता ते पितृवत्सल २२ बद्ध्वापनी
तः शाल्वेन सौनिकेन यथा पशुः निशम्य विप्रियं कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गतः विमनस्को घृणी
स्नेहाद्बभाषे प्राकृतो यथा २३ कथं राममसंभ्रांतं जित्वाऽजेयं सुरासुरैः शाल्वेनाल्पीयसा
नीतः पिता मे बलवान्विधिः इति ब्रुवाणे गोविंदे सौभराट् प्रत्युपस्थितः वसुदेवमिवानीय

सूर्यतुल्यः श्रीकृष्ण इति १४ दोः बाहुं १५ १६ सख्युः शिशुपालस्य ईक्षतामस्माकं प्रमत्तः अनवहितः
व्यापादितः निहतः अपराजितोऽहमिति मानवंतं अपुनरावृत्तिं मृत्युं तिष्ठेः स्थास्यसि १८ २२ घृणी द

जनिताजनयिता ईशश्चेत्शक्तश्चेत २६ २७ स्वबोधःस्वतःसिद्धज्ञानवानपि स्वजनस्नेहतःप्रकृतौमानुषस्वभावे उपप्लुतःनिमग्नःआस्ते आतिष्ठत् ततस्तत्सर्वमासुरीमायामबुध्यत् मायेयमिति ज्ञातवान् २८ स्वाप्नंस्वप्नप्रपंचंयथा २९ एवंपरमतमुपन्यस्तंनिराकरोति एवमिति

एषतेजनिताताततोयदर्थमिहजीवसि वधिष्येवीत्ततस्तेमुमीशश्वेसाहिवालिश २६ ए
वंनिर्भर्त्स्यमायावीखड्गेनानकदुंदुभेः उत्कृत्यशिरआदायखस्थसोभसमाविशत् २७
ततोमुहूर्तंप्रकृतावुपप्लुतःस्वबोधआस्तेस्वजनानुषंगतः महानुभावस्तदबुध्यदासुरी
मायांसशाल्वप्रसृतांमयोदितां २८ नतत्रदूतंनपितुःकलेवरंप्रबुद्धआजौसमपश्य
दच्युतः स्वाप्नंयथाचांबरचारिणंरिपुंसौभस्थमालोक्यनिहंतमुद्यतः २९ एवंवदंति
राजर्षेऋषयःकेचनान्विताः यत्स्ववाचोविरुध्येतनूनंतेनस्मरंत्युत ३० ॥ ॥

केच केचनान्विताः अन्विताः पूर्वापरानुसंधानरहिताः तदाह यत्स्ववाचइतितन्नानुस्मरंती त्यर्थः अयमभिप्रायः नतावद्राजस्यार्थेरामेणसहगतः श्रीकृष्णःसंकर्षणमनुज्ञा प्येतिपूर्वमुक्तत्वात् ३० ॥ ॥ राम ॥ ॥

असंभावितं चेत्याह कशोकमोहाविति भयं वा दुर्निमित्तदर्शनकृतं नूनं हमुःपुरीममेति यदुक्तं
यच्च हस्तात्शार्ङ्गं न्यपतदिति उक्तं तद्द्वयं वा क्वेति अतेषु संभवो येषां ते अवखंडितानि विज्ञानज्ञाने
स्वर्याणि यस्य सः तत्र विज्ञानं स्वरूपविषयं ज्ञानं वा सविषयम् ३१ किंच यस्य पादसेवया ऊ

कशोकमोहौ स्नेहो वा भयं वा येऽज्ञसंभवाः क्व चाखंडितविज्ञानज्ञानैश्वर्यस्त्वखंडितः ३१
यत्पादसेवोर्जितयात्मविद्यया हिन्वंत्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहं लभंत आत्मीयमनंतमैश्वरं
कुतो नु मोहः परमस्य सद्गतेः ३२ तं शस्त्रपूगैः प्रहरंतमोजसा शाल्वं शरैः शौरिरमोघविक्रमः
विद्धाच्छिनद्धर्म्म धनुः शिरोमणिं सौभं च शत्रोर्गदया रुरोज ३३ तत्कृष्णहस्तेरितया विचूर्णि
तं पपात तोये गदया सहस्रधा विसृज्य तद्भूतलमास्थितो गदामुद्यम्य शाल्वोऽच्युतमभ्यगा
द्रुतं ३४ आधावतः सगदं तस्य बाहुं भल्लेन छित्वाथ रथांगमद्भुतं वधाय शाल्वस्य लयार्क
सन्निभं बिभ्रद्बभौ सार्क इवोदयाचलः ३५ जहार तेनैव शिरः सकुंडलं किरीटयुक्तं पुरुमा
यिनो हरिः वज्रेण वृत्रस्य यथा पुरंदरो बभूव हाहेति वचस्तदा नृणां ३६ ॥ ॥

र्जितापक्कलाया आत्मविद्यातया अनादिश्चासावात्मविपर्ययग्रहश्च अहंकृतः स्वावीडुःखीत्यादि
लक्षणः तं हिन्वंति नाशयंति संतः ऐश्वर्यं पदं च तस्य सतां गतेः कुतो नु मोह इति अतो नैतद्वचनं
सत्यमित्यर्थः ३३ किं तर्हि सत्यं तदाह तं शस्त्रपूगैरिति वर्म्म कवचं रुरोज बभंज ३३ ३४ लया

श्री श्री [illegible] ८०

देवगणैरीरिता ३० किंच साक्षीनामिति ३ ८ मेस सस तमः ११ ततोऽष्टसप्ततितमे
दंतवक्त्रविरस्रथो हताहरिः पुरोरमेरामः स्ततततोवधीत १ साक्षीनामपचितिंकुर्वन्नितिश्लोके
तदेवाह शिशुपालस्येति पारोस्यसौहृदंपरोतेकरणीयंसुहृत्कृतं १२ प्रत्यथास्येति

तस्मिन्निपतितेपापेसौभेचगदयाहते नेदुर्दुंदुभयोराजन्दिविदेवगणेरिताः ३० साक्षीना
मपचितिंकुर्वन्दंतवक्रोरुषाभ्यगात् १ श्री ग तेद मेसौ वधः ११ श्री कृः
शिशुपालस्यशाल्वस्यपौंड्रकस्यापिदुर्मतिः परलोकंगतानांचकुर्वन्पारोक्ष्यसौहृदं १
एकःपदातिःसंक्रुद्धोगदापाणिःप्रकंपयन् पद्भ्यामिमांमहाराजमहासत्त्वोव्यदृश्यत २
तंतथायांतमालोक्यगदामादायसत्वरः अवप्लुत्यरथात्कृष्णःसिंधुंवेलेवप्रत्यधात् ३
गदामुद्यम्यकारूषोमुकुंदंप्राहदुर्मदः दिष्ट्यादिष्ट्याभवानद्यममदृष्टिपथंगतः ४

कृत्येषु ३ मुकुंदंप्राह दुर्मद इत्यादेरर्थितेपपरतास्फुटैवपरमार्थतस्तु दुर्मदःगतमदःश
ह मुकुंदंतरतीयेजन्मनिमुक्तिदानार्थमागतं अद्येति जन्मत्रयेऽन्विष्यमाणोऽद्यब्रह्मशापा
वसानेभवान्ममस्वामीदृष्टिपथंगतः प्राप्तःपततदिष्ट्या दिष्ट्याभद्रंमद्रे अतिहर्षेवीप्सा ४

भा॰टी॰
३
८१

किंच हे कृष्ण त्वमस्माकं मातुलेयो बंधुः एवमपि मित्रध्रुक् मित्राणि घातितवान् नो च जिघांससि तस्मा
दस्माकं त्वत्तो मरणं तु सनकाद्यनुग्रहप्राप्तेनानंदेन वीरः अतस्त्वामेतावन्मात्रमहं याचे किं तदाह हे अ
मंद सर्वसहनसमर्थं क्षात्रधर्मेण सेवितुं गदया त्वां हनिष्ये प्रहरिष्यामि तामेकवारं सहस्वेति
ननु वज्रतुल्यां तव गदां को वा सहेत नैवमित्याह अवज्रकल्पया उत्पलमालावदति कोमल
येत्यर्थः ५ नन्वेवं हननेक स्तव पुरुषार्थस्तमाह तर्हीति अनृतं न विद्यते ज्ञो यस्मात् हे सर्व

त्वं मातुलेयो नः कृष्ण मित्रध्रुङ् मां जिघांससि अतस्त्वां गदया मंद हनिष्ये वज्रकल्पया
५ तर्ह्यानृण्यमुपैम्यज्ञ मित्राणां मित्रवत्सलः बंधुरूपमरिं हत्वा व्याधिं देहचरं यथा
६ एवं रूक्षैस्तुदन्वाक्यैः कृष्णं तोत्रैरिव द्विपं गदयाताडयन्मूर्ध्नि सिंहवद्यनदच्च सः ७ ८

ज्ञेत्यर्थः परमार्थतः स्वामिने एतद्देहसंबंधेन बंधुरूपं वस्तुतः पापेन तत्र शत्रुत्वेन प्रतीतं त्वां हत्वा १
मित्राणामानृण्यमुपैमि विशेषेणाध्रीयते मनसि चिंतितं इति व्याधिः देहे अंतर्यामितया च
रतीति तथा तमीश्वरं हत्वा क्षात्रधर्मेण राज्य हेतेर्गत्यर्थस्य ज्ञानार्थत्वात् ज्ञात्वेति वा ते
न यथा पित्रादीनामानृण्यमुपयंति तद्वदिति ६ रूक्षैरित्यादि प्रतीत्यभिप्रायेण तोत्रैरंकुशैः ८१

८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ एवंश्रीकृष्णोमहाबलानपिलीलयाजयत्येवेति कृत्वास्मकदाचित्
जरासंधादिभिर्निर्जितइति पश्यदृष्टीनामीयतेनित्यजयहेतवः योगेश्वरःभगवान्जगदीश्वरइ

गदयाभिहतोप्याजौनचचालयदूद्वहः कृष्णोपितमहन्गुर्व्याकौमोदक्यास्तनांतरे ८
गदानिर्भिन्नहृदयउद्वमन्रुधिरंमुखात् प्रसार्यकेशवाद्दोर्भ्यांधरण्यांन्यपतद्व्यसुः ९
ततःसूक्ष्मतरंज्योतिःकृष्णमाविशदद्भुतं पश्यतांसर्वभूतानांयथाचैद्यवधेनृप १०
विदूरथस्तुतद्भ्राताभ्रातृशोकपरिप्लुतः आगच्छदसिचर्माभ्यामुच्छ्वसंस्तज्जिघांसया
११ तस्यचापततःकृष्णःचक्रेणक्षुरनेमिना शिरोजहारराजेंद्रसकिरीटंसकुंडलं
१२ एवंसौभंचशाल्वंचदंतवक्रंसहानुजम् हत्वादुर्विषहानन्यैरीडितःसुरमानवैः
१३ मुनिभिःसिद्धगंधर्वैर्विद्याधरमहोरगैः अप्सरोभिःपितृगणैःयक्षैःकिन्नरचा
रणैः १४ उपगीयमानविजयःकुसुमैरभिवर्षितः वृतश्चवृष्णिप्रवरैर्विवेशालं
कृतांपुरीम् १५ एवंयोगेश्वरःकृष्णोभगवान्जगदीश्वरः ईयतेपश्यदृष्टीनांनि
र्जितोजयतीतिसः १६ ॥

ति १६ विदूरथांतमामध्यमृतनादिदन्तोःकुले कृष्णस्यरूपारमन्मारणदामोहनस्तुतव
लवैलौ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० द०
उ०
७८

तत्प्रसंगमाह श्रुत्वेति १७ प्रतिस्रोतं प्रतिलोमं १८ सुदर्शनं तीर्थं चक्रतीर्थं यमुनामनुयानिती
र्थानि गंगामनु च यानि तानि सर्वाणि गत्वा नैमिषारण्यं जगाम २० अभिप्रेत्य श्रीराम इति ज्ञात्वा २१ म

श्रुत्वा युद्धोद्यमं रामः कुरूणां सह पांडवैः तीर्थाभिषेकव्याजेन मध्यस्थः प्रययौ किल १७
स्नात्वा प्रभासे संतर्प्य देवर्षिपितृमानवान् सरस्वतीं प्रतिस्रोतं ययौ ब्राह्मणसंवृतः १८
पृथूदकं बिंदुसरस्त्रितकूपं सुदर्शनं विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्राचीं सरस्वतीं १९
यमुनामनु यान्येव गंगामनु च भारत जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते २० त
मागतमभिप्रेत्य मुनयो दीर्घसत्रिणः अभिनंद्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चार्चयन्
२१ सोर्चितः सपरीवारः कृतासनपरिग्रहः रोमहर्षणमासीनं महर्षेः शिष्यमैक्षत
२२ अप्रत्युत्थायिनं सूतमकृतप्रह्वणांजलिं अध्यासीनं च तान्विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्य माध
वः २३ कस्मादसाविमान्विप्रानध्यास्ते प्रतिलोमजः धर्मपालांस्तथैवास्मान्वधमर्हति दु
र्मतिः २४ ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योधीत्य बहूनि च सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि स
र्वशः २५ अदांतस्याविनीतस्य वृथा पंडितमानिनः न गुणाय भवंति स्म नटस्येवाजिता

हर्षं व्यासस्य २२ सूतं प्रतिलोमजं न कृतं प्रह्वणमंजलिश्च येन तं अध्यासीनं च तान् तेभ्यः उच्चै
रासीनमित्यर्थः २३ २४ अजानन्नध्यास्त इति चेत् नैवमित्याह ऋषेरिति २५ ननु बहुज्ञः कथ
मेवं कुर्यात् तत्राह अदांतस्येति गुणाय यथोचितानुष्ठानाय २६ ॥ ॥ ७८

विप्रानध्यास्तां अन्यदा किंचित्करोतु किं तवेति चेत् अत आह एतदर्थ इति धर्मध्वजिनः उत्तमलिंग
धारिणः २७ भावित्वादिति नहि भवितव्यं केनापि परिहर्तुं शक्यत इत्यर्थः अहनत् अहन् २८
तेत्वया २९ अधार्मिक प्रतिलोमजवधः कोयमधर्म इति चेत् तत्राहुः अस्येति पुराणप्रवचनाय
आत्मनः शरीरस्यनास्तिक्लमोयस्मिन् तदायुश्चदत्तमिति ३० ब्रह्मवधेपि किं ममेश्वरस्येति चेत्
एतदर्थोहि लोकेस्मिन्नवतारो मयाकृतः वध्यामेधर्मध्वजिनस्तेहिपातकिनोधिकाः २७
एतावदुक्त्वा भगवान्निवृत्तोसद्वधादपि भवितव्यं तदा कुशाग्रेणकरस्थेनाहनत्प्रभुः २८ हा
हेतिवादिनः सर्वेमुनयः खिन्नमानसाः ऊचुः संकर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः प्रभो २९
अस्यब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनंदन आयुश्चात्मक्लमं तावद्यावत्सत्रं समाप्यते ३०
अजानतेवाचरितस्त्वयाब्रह्मवधोयथा योगेश्वरस्यभवतोनाम्नायोपिनियामक
३१ यद्येतद्ब्रह्महत्यायाः पावनं लोकपावन चरिष्यतिभवान्लोकसंग्रहोनान्यचो
दितः ३२ श्री भ ग वा नु वा च करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया नियमः
प्रथमेकल्पेयावान्सतु विधीयतां ३३ ॥ ॥
सत्यमेवं तथापि प्रायश्चित्तं कर्तव्यमित्याशयेनाहुः योगेश्वरस्येति सार्द्धेन आम्नायो ब्राह्मणे
नहंतव्य इत्यादिलक्षणः ३१ तथाप्येतस्या ब्रह्महत्यायाः पावनं प्रायश्चित्तं हेलोकपावन अ
नन्यचोदितः स्वयमेव भवान् यदि करिष्यति तर्हि लोकसंग्रहो भविष्यति नान्यथेति ३२ व
धस्यनिर्वेशं प्रायश्चित्तम् प्रथमकल्पे मुख्यकल्पे विधीयतां उपदिश्यताम् ३३ ॥ ॥

भा॰ ९॰ ३॰ ८३ किंच वत्तहे मुनयः एतस्य दीर्घमायुः सत्वं बलं इंद्रियं तत्पादवं अन्यच्च यज्ञवह्निराशाशितमपेक्षि
तं तद्भूतसर्वं ३४ अस्मादीनां सत्यता यथा भवेत् अस्माकं च वचः सत्यं यथा भवेत्तथा विधीयतामि
त्यर्थः ३५ तत्संपादयन्नाह आत्मा वा इति अंगादंगात्संभवसि हृदयादभिजायसे आत्मा
वै पुत्रनामासि संजीव शरदः शतमित्यादि वेदानुशासनं वेदवचनं तस्मादस्य रोमहर्षणस्य
पुत्र उग्रश्रवाः भवतां पुराणवक्ता भवेत् स चायुरादिमांश्च भवेत् अतः साक्षादजीवनादस्य

दीर्घमायुर्वैतैतस्य सत्वमिंद्रियमेव च आशासितं यत्तद्भूतसाधयेयोगमायया ३४ ऋ
य ऊचुः अस्य स्वस्य तव वीर्यस्य रोमहर्षस्यास्माकमेव च यथा भवेद्वचः सत्यं तथा राम विधीयतां
३५ श्री ग नु च आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति वेदानुशासनम् तस्मात्स्य भवेद्वक्ता आ
युरिंद्रियसत्ववान् ३६ किंवः कामो मुनिश्रेष्ठा ब्रूताहं करवाण्यथ अजानतस्त्वपचितिंय
थामे चिंत्यतां बुधाः ३७ ऋ ष ऊचुः इल्वलस्य सुतो घोरो बल्वलो नाम दानवः स दूषयति
नः सत्रमेत्य पर्वणि पर्वणि ३८ ॥ ॥

रोमहर्षणस्य सत्यता पुत्ररूपेणावायुरादि सिद्धेर्युष्मद्वचनस्यापि सत्यता स्यादिति भावः ३६ अथ
मं तावदपेक्षितं कथयत तत्तदहं करिष्यामीत्याह किंवः काम इति किंविषयो वः कामो वर्तते
तद्ब्रूतेति अथानंतरं ब्रह्महत्यादंडं गृहीत्वा अपचितिं निःकृतिमजानतो मे हे बुधाः यथावच्चिंत्यता
मपचितिरिति ३७ प्रथमं तावदपेक्षितं कर्तव्यं कथयंति इल्वलस्येति द्वाभ्याम् ३८ ॥

२९ प्रायश्चित्तमाह॥ ततश्चेति परीत्य प्रदक्षिणीकृत्य सुसमाधानादिगुणविशेषादेकाह्नमात्रमुक्तमि
त्यविरोधः सुसमाहितः कामक्रोधादिरहितः चरित्वा कृच्छ्राणि ४० ३ २ मे० ४ म तमः ३८
ऊनाशीतितमे रामो बल्वलं हि जनत्
ब्रह्मये निहत्य तीर्थस्नानाद्यैः सूत तद्रामस्य पानुवदत १ उपावृत्ते
तेषां पंजहि द्रांशाद्र्तत्रः स्मुश्रूषणां परं पूयशोणितविण्मूत्रसुरामांसाभिवर्षिणं २९ ततश्च
भारतं वर्षं परीत्य सुसमाहितः चरित्वा द्वादश मासां तीर्थस्नायी विशुध्यसे ४० ३
श्रीभा० २ मेव दे ती या यां म्ब वधो ष्टम ति मः ७८ श्री कः ततः पर्वण्युपा
वृत्ते प्रचंडः पांशुवर्षणः भीमो वायुरभूद्राजन्पूयगंधस्तु सर्वशः १ ततो मेध्यमयं वर्षं बल्व
लेन विनिर्मितं अभवद्यज्ञशालायां सोन्वदृश्यत शूलधृक् २ तं विलोक्य बृहत्कायं भिन्नां
जनचयोपमम् तप्ततामशिखाश्मश्रुं दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीमुखं ३ सस्मार मुशलं रामः परसैन्य
विदारणं हलं च दैत्यदमनं ते तूर्णमुपतस्थतुः ४ तमाकृष्य हलाग्रेण बल्वलं गगनेचरं मुश
लेनाहनत्क्रुद्धो मूर्ध्नि ब्रह्मद्रुहं बलः ५ सोपतद्भुवि निर्भिन्नललाटोसृक्समुत्सृजन् मुंचन्नार्त
स्वरं शैलो यथा वज्रहतोरुणः ६ संस्तुत्य मुनयो रामं प्रयुज्याविततथाशिषः अभ्यषिंचन्महा
भागा वृत्रघ्नं विबुधा यथा ७ वैजयंतीं ददुर्मालां श्रीधामाम्लानपंकजां रामाय वाससी दि
व्ये २ भिन्नो विदीर्णो जनचयः उपमा यस्य तं अतिकृष्णमित्यर्थः तप्ततामवच्छिखाश्मश्रूणि
च यस्य तं दंष्ट्राभिरुग्रं भ्रुकुटीयुतं मुखं यस्य तं ३ ४ ५ अरुणेन रुधिरेणादित्यः शैलो यथा धा
तुभिः ६ श्रियो धामानि अम्लानानि पंकजानि यस्यां तं ८ ॥ ॥ ॥ ॥

भा॰द॰ किंतत्सरः पतइति आश्रवइद्गात ६ अनुश्रोतेनअनुलोमतः पुलहाश्रमंहरिक्षेत्रं ९ गोमत्यांगं
उ॰ डकांविपाशायांचस्नात्वाशोणेवाप्लुत्वास्नातः ११ दृष्ट्वासंदृश्य श्रीशैलंश्रीपर्वतं कांचीचपुरीदक्षिण
८४

अथतैरभ्यनुज्ञातः कौशिकीमेत्यब्राह्मणैः स्नात्वासरोवरमगाद्यतःसरयूरास्रवत् ६ अनु
स्रोतेनसरयूंप्रयागमुपगम्यसः स्नात्वासंतर्प्यदेवादीन्जगामपुलहाश्रमं ९ गोमतीगंड
कींस्नात्वाविपाशांशोणआप्लुतः गयांगत्वापितॄनिष्ट्वागंगासागरसंगमे ११ उपस्पृश्यमहेंद्राद्रौ
रामंदृष्ट्वाभिवंद्यच सप्तगोदावरींवेणांपंपांभीमरथींततः १२ स्कंदंदृष्ट्वाययौरामः श्रीशैलं
गिरिशालयं द्रविडेषुमहापुण्यंदृष्ट्वाद्रिंवेंकटंप्रभुः १३ कामकोष्णींपुरींकांचींकावेरींचस
रिद्वरां श्रीरंगाख्यंमहापुण्यंयत्रसंनिहितोहरिः १४ ऋषभाद्रिंहरेःक्षेत्रंदक्षिणांमथुरांत
था समुद्रसेतुमगमन्महापातकनाशनं १५ तत्रायुतमदाद्धेनूर्ब्राह्मणेभ्योहलायुधः कृ
तमालांताम्रपर्णींमलयंचकुलाचलं १६ तत्रागस्त्यंसमासीनंनमस्कृत्याभिवाद्यच यो
जितस्तेनचाशीर्भिरनुज्ञातोगतोर्णवं १७ दक्षिणंतत्रकन्याख्यांदुर्गांदेवींददर्शसः ततः
फाल्गुनमासाद्यपंचाप्सरसमुत्तमं १८ विष्णुःसंनिहितोयत्रस्नात्वास्पर्शद्गवायुतं त
तोभिव्रज्यभगवान्केरलांस्त्रिगर्तकान् १९ गोकर्णाख्यंशिवक्षेत्रंसान्निध्यंयत्रधूर्जटेः
आर्यांद्वैपायनींदृष्ट्वाशूर्पारकमगाद्बलः २० तापींपयोष्णींनिर्विंध्यामुपस्पृश्याथदंडकं
प्रविश्यरेवामगमद्यत्रमाहिष्मतीपुरी मनुतीर्थमुपस्पृश्यप्रभासंपुनरागमत् २२

मर्णवं १५ १७ फाल्गुनंअनंतपुरंपंचाप्सरसंसरः १८ अस्पर्शीत् अस्पृशत् १९ केरलादीन्देशा

श्रीभागवतटीका ॥ १० ॥ ८४

२२ विनशनंकुरुहेत्रे २४ विवत्तुःवक्तुमिकुःकिंवदिष्यतीतिभियातस्तीमासन्निति २५ २७ अन्यःपरा
जयोचारणःसंग्रामः २८ अर्थवहाको २९ दिष्टंप्राचीनंकर्म समुपागतःसंगतः ३० कृतेतंगयत्तम्
कृतादिंजैःकथ्यमानंकुरुपांडवसंयुगे सर्वराजन्यनिधनंभारंमेनेहृतंभुवः २३ सभीम
दुर्योधनयोर्गदाभ्यांयुध्यतोर्मध्ये वारयिष्यन्विनशनंजगामयदुनंदनः २४ युधिष्ठिरस्तुतंदृ
ष्ट्वायमौकृष्णार्जुनावपि अभिवाद्याभवत्तूष्णींकिंवक्तुविहागतः २५ गदापाणीउभौहृष्टासंर
ब्धौविजयैषिणौ मंडलानिविचित्राणिचरेतावीदमब्रवीत् २६ युवांतुल्यबलौवीरौहेराजन्हे
वृकोदर एकंप्राणाधिकंमन्येउतैकंशिक्षयाधिकं २७ तस्मादेकतरस्येहयुवयोःसमवीर्य
योः नलक्ष्यतेजयोन्योवाविरमत्वफलोरणः २८ नतद्वाक्यंजगृहतुर्बद्धवैरौनृपार्थवत् अ
नुस्मरंतावन्योन्यंदुरुक्तंदुः कृतानिच २९ दिष्टंतदनुमन्वानोरामोद्वारवतींययौ उग्रसेना
दिभिःप्रीतैर्ज्ञातिभिःसमुपागतः ३० तंपुनर्नैमिषंप्राप्तमृषयोयाजयन्मुदा कृतेतंगंकृतुभिः
सर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहं ३१ तेभ्योविशुद्धंविज्ञानंभगवान्व्यतरद्विभुः येनैवात्मन्यदोविश्व
मात्मानंविश्वगंविदुः ३२ स्वपत्न्यावभृथस्नातोज्ञातिबंधुसुहृद्वृतः रेजेस्वज्योत्स्नयेवेंदुःसु
वासाःसुष्ठ्वलंकृतः ३३ ईदृग्विधान्यसंख्यानिबलस्यबलशालिनः अनंतस्याप्रमेयस्य
मायामर्त्यस्यसंतिहि ३४ योनुस्मरेतरामस्यकर्माण्यद्भुतकर्मणः सायंप्रातरनंतस्यविष्णोः
सदयितोभवेत् ३५ ३ भा व द मेप ना ति मो यः ७९ ॥ ॥

तिं ३१ आत्मनिज्ञप्तिवैशाने विश्वगंसर्वानुस्यूतं येनैवविद्रूपंविदुःपश्यंति तद्विशुद्धंविज्ञानंव्यतर

भा॰द॰ उ॰ ८५ अथाशीतितमेकृष्णः श्रीदामानंगृहागतं संपूज्यापृथुकदर्थैश्चगुरुवासकथांमुदा १ स्वरारिमा
रकोहरिः पृथुकवकारंसतां अतः परविनैवतंनिजोपकारमाचरत् २ राजचरितानिश्रुत्वापुनर्मु
कुंदवीर्याणिपृच्छतिहेभगवन् श्रोतुमिच्छामइत्यन्वयः १ उत्तमश्लोकस्यस्तोमनोहराविषयवै
तृष्ण्यजनिकाः कथाः विशेषज्ञः सारवित् विषण्णः विषादंप्राप्तः कथाश्रवणंस्तवनंदृष्टांततयाम्

रा वाच भगवन्यानियान्यानिमुकुंदस्यमहात्मनः वीर्याण्यनंतवीर्यस्यश्रोतुमिच्छामहेप्र
भो १ कोनुश्रुत्वासकृद्ब्रह्मनुत्तमश्लोकसत्कथाः विरमेतविशेषज्ञोविषण्णः काममार्गणैः
२ सवाग्ययातस्यगुणान्गृणीतेकरौचतत्कर्मकरौमनश्च स्मरेद्वसंतंस्थिरजंगमेषुशृणो
तितत्पुण्यकथाः सकर्णः ३ शिरस्तुतस्योभयलिंगमानमेत्तदेवयत्पश्यतितद्धिचक्षुः
अंगानिविष्णोरथतज्जनानांपादोदकंयानिभजंतिनित्यं ४ सू उ च विष्णुरातेनसंपृष्टो
भगवान्बादरायणिः वासुदेवेभगवतिनिमग्नहृदयोब्रवीत् ५ श्रीशु उ च कृष्ण
स्यासीत्सखाकश्चिद्ब्राह्मणोब्रह्मवित्तमः विरक्तइंद्रियार्थेषुप्रशांतात्माजितेंद्रियः ६ य
दृच्छयोपपन्नेनवर्तमानोगृहाश्रमी तस्यभार्याकुचैलस्यक्षुत्क्षामाचतथाविधा ७ ॥

र्यानाह सावागिति तावेवकरौयौतत्कर्मकर्तारौ तदेवमनः यत्स्थिरजंगमेषुवसंतंस्मरेत् य
त्तस्यपुण्याः कथाः शृणोतिसएवकर्णः ३ उभयलिंगंस्थिरजंगमंचतस्यैवलिंगमितिमत्वाआनमे
तदेवशिरः तस्यलिंगमित्येवयत्पश्यतितदेवचक्षुः तान्येवांगानियानिपादोदकंभजंतीति ४ ५ ६ त
थाविधाकुचैलाकिंचक्षुत्क्षामायत्किंचित्संपन्नंअन्नंतस्मैपरिविष्यसमर्प्ययित्वास्वयंक्षुधाजीर्णा ७ ८५

म्लायता शुष्यता सीदमाना भर्त्रे भोगसंपादनाशक्त्या स्वसीदंती वेपमाना भयेनाकंपमाना ८ । भोज
वृष्ण्यंधकेश्वर इति तत्स्वीकारमात्रेण सर्वं ते दास्यतीति भावः ९ नात्यभीष्टस्य विपाकस्य विरसत्वात्
११ १२ अथ्यस्ति किमस्तीति प्रश्नः १४ मह्यं मम १५ गुल्मानि रक्षार्थं सैन्यस्थानानि कक्षाः प्रतोलीः अ
पतिव्रता पतिं प्राह म्लायता वदनेन सा दरिद्रं सीदमाना वै वेपमानाभिगम्य च ६ ननु ब्रह्मन्भ
गवतः सखा साक्षाच्छ्रियः पतिः ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च भगवान्सात्वतर्षभः ७ तमुपैहि महाभा
ग साधूनां च परायणं दास्यति द्रविणं भूरि सीदते ते कुटुंबिने ८ आस्तेधुना द्वारवत्यां भोजवृष्ण्यंध
केश्वरः स्मरतः पादकमलमात्मानमपि यच्छति ९ किं न्वर्थकामान्भजतो नात्यभीष्टान्जगद्गु
रुः स एवं भार्यया विप्रो बहुशः प्रार्थितो मुहुः १० अयं हि परमो लाभ उत्तमश्लोकदर्शनं इति सं
चिंत्य मनसा गमनाय मतिं दधे ११ अप्यस्त्युपायनं किंचिद्गृहे कल्याणि दीयतां याचित्वा चतुरो
मुष्टीन्विप्रान्पृथुकतंडुलान् १२ चैलखंडेन तान्बद्ध्वा भर्त्रे प्रादादुपायनं स तानादाय विप्राग्र्यः प्र
ययौ द्वारकां किल १३ कृष्णसंदर्शनं मह्यं कथं स्यादिति चिंतयन् त्रीणि गुल्मान्यतीयाय तिस्रः
कक्षाश्च सद्विजः १४ विप्रोगम्यान्धकवृष्णीनां गृहेष्वच्युतधर्मिणां गृहं द्व्यष्टसहस्राणां महिषीणां ह
रेर्द्विजः १५ विवेशैकतमं श्रीमद्ब्रह्मानंदं गतो यथा तं विलोक्याच्युतो दूरात्प्रियापर्यंकमा
स्थितः १६ सहसोत्थाय चाभ्येत्य दोर्भ्यां पर्यग्रहीन्मुदा सख्युः प्रियस्य विप्रर्षेरंगसंगातिनि ५
र्वृतः प्रीतो व्यमुंचदब्बिंदून्नेत्राभ्यां पुष्करेक्षणः १७ ॥ ॥ ॥ ॥
तीस्रस्तीयाय अतिक्रम्य जगाम सद्विजः द्विजैः सहितः ततश्च अगम्या दुर्गमा ये अंधकादयस्तेषां गृ ६
हेषु तथा हरेर्द्व्यष्टसहस्राणां महिषीणां च ये गृहाः तेषु च मध्ये श्रीमदेकतमं गृहं विवेश तदा च स
द्विजो ब्रह्मानंदं गंगतो यथा तथा बभूवेति शेषः १७ पर्यग्रहीत् पर्यरंभत १८ अविंदन् आनंदाश्रु

मा.दे. समर्हणमुपायनं उपहृत्य समर्थ्य पादावनेजनीरपः २० २२ धमनिभिःनसाभिः संततं व्याप्तं २३
उ. अवधूतं मलिनं २४ विस्मयमाह किमनेनेति ह्याभ्यां संभृतः संमानितः २५ २६ सतोः वसतोः गृह्य
८६ गृहीत्वा २२ भार्योऊढापरिणीतानवेति गृहस्थलिंगदर्शनात् भोगादर्शनाच्च संशयादिव मश्नः

अथोपवेश्य पर्यंके स्वयं सख्युः समर्हणं उपहृत्यावनिज्यास्य पादौ पादावनेजनीः २० अ
ग्रहीच्छिरसा राजन्भगवान्लोकपावनः व्यलिंपद्दिव्यगंधेन चंदनागुरुकुंकुमैः २१ धूपैः
सुरभिभिर्मित्रं प्रदीपावलिभिर्मुदा अर्चित्वावेद्य तांबूलं गां च स्वागतमब्रवीत् २२ कुचैलं
मलिनं क्षामं द्विजं धमनिसंततं देवीपरिचरच्चक्रे याचामरव्यजनेनवै २३ अंतःपुरज
नो दृष्ट्वा कृष्णेनामलकीर्तिना विस्मितोभूदतिप्रीत्या अवधूतं सभाजितं २४ किमनेने
न कृतं पुण्यमवधूतेन भिक्षुणा श्रिया हीनेन लोकेस्मिन् गर्हितेनाधमेन च २५ योसौ
ति त्रिलोकगुरुणा श्रीनिवासेन संभृतः पर्यंकस्थां श्रियं हित्वा परिष्वक्तोग्रजो यथा २६ कथ
यांचक्रतुर्गाथाः पूर्वा गुरुकुले सतोः आत्मनोर्ललिता राजन्करौ गृह्य परस्परं २७ श्री ग
वानुवाच अपि ब्रह्मन्गुरुकुलाद्भवता लब्धदक्षिणात् समावृत्तेन धर्मज्ञ भार्योढा सदृशी
नवा २८ प्रायो गृहेषु ते चित्तमकामविहितं तथा नैवातिप्रीयसे विद्वन्धनेषु विदितं हि मे
२९

२८ अप्रतिषेधादुद्वाहमनुमतं मत्वाह प्राय इति तर्हि ते चित्तं नूनमकामविहितं कामैर्विहि
तेन भवतीति मे विदितं तथा हि धनेषु वस्त्रादिषु नैवातिप्रीयसे हे विद्वन्निति विदुषस्त्वैतद्यु
क्तमितिभावः २९ ॥ ॥ ८६

कामहतत्वाभावे किं गृहधर्मैः क्लेशेनेत्याशंक्याह केचिदिति दैवीरीश्वरमायारचिताः प्राकृतीर्विषयवास
नास्त्यजंतः कामैरनाकृष्टचेतसामपि कर्माकरणे दृष्टांतः यथाहमिति लोकस्य संग्रहो ग्रहणं यथा भ
वति तथा अहमीश्वरोपि कर्माणि यथा करोमि तद्वत् ३॰ नौ आवयोः यतो गुरोर्विज्ञेयं परमात्मतत्वं तम
सः संसारस्य ३१ तत्रात्मज्ञानप्रदस्य गुरोरत्यंतं श्रेष्ठत्ववक्तुं पुरुषस्य त्रीन्गुरूनाह स वा इति इह संसारे यत्र
संभवो जन्म मात्रं स पिता तावदाद्यः प्रथमो गुरुः एवं सत्कर्मविद्याप्रदं गुरुमाह द्विजातेः सतः पुंसः सत्क
र्मणां यत्र संभवः उपनीय वेदाध्यापक इत्यर्थः स द्वितीयो गुरुः यथाहमीश्वरस्तथा प्रथमादपि श्रेष्ठ इत्यर्थः

केचित्कुर्वंति कर्माणि कामैरहतचेतसः त्यजंतः प्राकृतीर्दैवीर्यथाहं लोकसंग्रहं ३॰ कच्चि
द्गुरुकुले वासं ब्रह्मन्स्मरसि नौ यतः द्विजो विज्ञाय विज्ञेयं तमसः पारमश्नुते ३१ स वै स
त्कर्मणां साक्षाद्द्विजातेरिह संभवः आद्योंग यत्राश्रमिणां यथाहं ज्ञानदो गुरुः ३२ नन्वः
र्थकोविदा ब्रह्मन्वर्णाश्रमवतामिह ये मया गुरुणा वाचा तरंत्यंजो भवार्णवं ३३ नाहमि
ज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन च तुष्येहं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथा ३४ ॥ ॥ ।

ब्रह्मविद्याप्रदं गुरुमाह आश्रमिणां सर्वेषामपि ज्ञानदो यः स गुरुः साक्षादहमेवेति ३२ अतः ज्ञान
प्रदं गुरुरूपं मामाश्रित्य ये संसारं तरंति ते बुद्धिमंत इत्याह नन्विति हे ब्रह्मन् तेन नु वर्णाश्रमवतां
मध्ये अर्थकोविदाः इह मनुष्यजन्मनि तत्रापि वर्णाश्रमत्वे सति ये मया गुरुणा गुरुरूपेण वक्त्रा वाचा उ
पदेशमात्रेण अंजः सुखेनैव भवार्णवं तरंति ३३ ज्ञानप्रदाद्गुरोरधिकः सेव्यो नास्तीत्युक्तं अतएव तद्भ
जनादधिको धर्मश्च नास्तीत्याह नाहमिति इज्या गृहस्थधर्मः प्रजातिः प्रकृष्टं जन्म उपनयनं तेन ब्र
ह्मचारिधर्मोपलक्ष्यते ताभ्यां तथा तपसा वनस्थधर्मेण उपशमेन यतिधर्मेण वा अहं परमेश्वरः तथा

भा०टी०
३०
८७

किंच अस्माकंगुरुशुश्रूषणात्किमपिदेवादेवसंपन्नंतत्किंतयास्मर्यतइतिएकाति अपिनइति गुरौ
निवसतामस्माकंयत्किमपिवृत्तंतत् कच्चित्कदाचित् ३५ अपेतौअपगतेजरेतोअकालइत्यर्थः
वातश्चवर्षंचतयोःसमाहारः स्तनयित्नवोगर्जितानिचाभवन् ३६ निम्नंकूलं नतमुन्नतंचस्थानं
३७ अब्दूनांसंप्लवःव्यामिश्रणंयस्मिन्नेकोदकेतस्मिन्वनइत्यर्थः परिवभ्रिमभ्रमणमभ्रमेणइत्यस्मा

अपिनःस्मर्यतेवसतांवृत्तंनिवसतांगुरौ गुरुदारैस्त्वादिष्टानांमिंधनानयनेकच्चित् ३५ प्र
विष्टानांमहारण्यमपर्तौसुमहद्द्विज वातवर्षमभूत्तीव्रंनिष्ठुराःस्तनयित्नवः ३६ सूर्यश्चास्तं
गतस्तावत्तमसाचावृतादिशः निम्नकूलजलमयंनप्रज्ञायतकिंचन ३७ वयंभृशातत्रमहा
निलाम्बुभिर्निहन्यमानानामुह्नरेवसंप्लवे दिष्टाविदुत्तोयपरस्परंवनेगृहीतहस्ताःपरिविभ्रमा
दी५ मगः ३८ एतद्दिष्टाउदितेरवौसोप निर्गुरुः अन्वेषमाणोनःशिष्यानाचार्योपश्यदातुरान्
अहोहेपुत्रकायूयंअस्मदर्थेतिदुःखिताः आत्मावैशारिणांश्रेष्ठस्तमनादृत्यमत्परा ४० एतदेवं
हिसच्छिष्यैःकर्तव्यंगुरुनिष्कृतं यद्वैविशुद्धभावेनसर्वार्थात्मार्पणंगुरौ ४१ ततोहंभोद्विज
श्रेष्ठाःसत्याःसंतुमनोरथाः छंदांसियातयामानिभवंत्विहपरत्रच इत्यविधान्यनेकानिवस

ह्नतेःपरिपरतोवभ्रिमइत्यागमः छांदसः भ्रमणंपतवंतइत्यर्थः ३८३९ उवाचचकृपयास्नेहकव
यीययावयंकृतार्थाइत्याह अहोइति आत्मादेहः गुरोर्निःकृतंप्रत्युपकारः सर्वंअर्थायस्मात्सआ
त्मादेहः तस्यार्पणंविनियोगः ४१ अयातयामानियातोयामोयस्यपक्वस्यान्नस्यतज्जेतसारंभवति
तद्वदन्यदपिगतसारंगोण्याहृत्यायातयामंइत्युच्यते अगतसाराणिछंदांसिमत्तोधीयमानानिभवं
त्वित्यर्थः इत्यविधानिएवंप्रकाराणिअनेकानिवृत्तानिकिंतयास्मर्यतइतिशेषः ४२

फलितमुपसंहरति गुरोरिति अस्माभिः किमनिर्वृत्तं असंपन्नं अस्माकं सर्वमेव सुसंपन्नं जातमित्यर्थः ये
षामस्माकं भवता सत्यकामेन सह वासोऽभूत ४२ भवतस्तु सर्वमेतद्विडंबनमात्रमित्याह यस्येति छं
दोमयं वेदाख्यं ब्रह्म तथा श्रेयसामावपनमुद्भवस्थानं देहो मूर्तिर्यस्य तस्य तव ४४ ३ द मे श्री
गुरोरनुग्रहेणैव पुमान्पूर्णः प्रशांतये ब्रा ए३ च किमस्माभिरनिर्वृत्तं देवदेव जगद्गुरो भव
ता सत्यकामेन येषां वासो गुरावभूत ४२ यस्य च्छंदोमयं ब्रह्म देह आवपनं विभो श्रेयसां तस्य गु
रुषु वासोऽत्यंतविडंबनं ४४ ३ भा व द मेभ वद्धा ए सं दे ३ ति मो यः ८० श्री
कः स इत्थं द्विजमुख्येन सह संकथयन्हरिः सर्वभूतमनोभिज्ञः स्मयमान उवाच तं १ ब्र
ह्मण्यो ब्राह्मणं कृष्णो भगवान्प्रहसन्प्रियं प्रेम्णा निरीक्षणेनैव प्रेक्षन्खलु सतां गतिः २ श्री भग
वानुवाच किमुपायनमानीतं ब्रह्मन्मे भवता गृहात् अण्वप्युपाहृतं भक्तैः प्रेम्णा भूर्येव मे भवे
त् ३ भूर्यप्यभक्तोपहृतं न मे तोषाय कल्पते पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति तदहं भ
क्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ४ इत्युक्तोऽपि द्विजस्तस्मै व्रीडितः पतये श्रियः पृथुकप्रसृतिं रा
जन्न प्रायच्छदवाङ्मुखः ५ सर्वभूतात्मदृक्साक्षात्तस्यागमनकारणं विज्ञायाचिंतयन्नायं श्री
कामो माभजत्पुरा ६ पत्न्याः पतिव्रतायास्तु सखा प्रियचिकीर्षया प्राप्तो मामस्य दास्यामि संप
त्ति मः ८० एकाशीतितमे सख्युर्जग्ध्वा पृथुकतंडुलान् श्रियं निर्मितवानिंद्रदुर्लभां तु तदाश्रमे १ सं
कथयन्सुखगोष्ठीं कुर्वन् सर्वभूतानां मनसोऽभिज्ञः १ मदर्थं पृथुकानानीय दातुं लज्जत इति जानन्नि
त्यर्थः प्रहसन्केलीकुर्वन् २ लज्जया अकथयतस्तस्य तां लज्जामपानुदन्नाह अण्वपीति द्वाभ्यां ३ ४ सर्वभू

अतिजीर्णेनवाहसनस्य ग्रुनस्तन्मध्ये चीरेणावद्धान् ८ अंगादेसखेमांविश्वंविश्वात्मानंमां ९ इतिवदन्नेकां मुष्टिंजग्धा तत्परेति अयंभावः १ एतावतांसद्दामुख्चमत्कारातविलासभक्तानांसंपदांसमद्धयेअलं अतःपरंद्वितीयमुष्टदनेनमामामेतदधीनांकुर्विति ततोषकारणंतवतोषस्यकारणंयथाभवेत् त थासर्वसंपत्समद्धये यांभक्तस्यसमद्धिंदृष्टातुष्ये रित्यर्थः ११ स्वर्गंतस्वर्गवासिनं १२ शोभतेउदिते

इत्थंविचिंत्यवसनाच्चीरबद्धान्द्विजन्मनः स्वयंजहारकिमिदमितिपृथुकतंडुलान् ८ नन्वेत दुपनीतंमेपरमप्रीणनंसखे तर्पयंत्यंगमांविश्वमेतेपृथुकतंडुलाः ९ इतिमुष्टिंसकृज्ज ग्धाद्वितीयांजग्धुमाददे तावच्छ्रीर्जगृहेहस्तंतत्परापरमेष्ठिनः १० एतावतालंविश्वात्म न्सर्वसंपत्समृद्धये अस्मिंलोकेथवामुष्मिन्पुंसस्त्वत्तोषकारणं ११ ब्राह्मणस्तांतुरजनी मुषित्वाच्युतमंदिरे भुक्त्वापीत्वासुखंमेनआत्मानंस्वर्गतंयथा १२ श्वोभूतेविश्वभावेन स्वसुखेनाभिवंदितः जगामस्वालयंतातपथ्यनुव्रज्यनंदितः १३ सचालब्ध्वाधनंकृष्णान्न तुयाचितवान्स्वयं स्वगृहान्व्रीडितोगच्छन्महद्दर्शननिर्वृतः १४ अहोब्रह्मण्यदेवस्यदृष्टा ब्रह्मण्यतामया यद्दरिद्रतमोलक्ष्मीमाश्लिष्टोबिभ्रतोरसि १५ क्वाहंदरिद्रःपापीयान् क्वकृष्णःश्रीनिकेतनः ब्रह्मबंधुरितिस्माहंबाहुभ्यांपरिरंभितः १६ ॥ ॥

रवौ विश्वंभावयतीतिविश्वभावनः तेनेति पुरतोभाविनमिंद्रादुर्लभंविभवंसूचयति स्वसुखे नस्वानंदपूर्णेनेति दानेदीनतांदर्शयति नंदितोविनयोक्तिभिः १३ व्रीडितःस्वचितकार्पण्येनल ज्जितः महतःश्रीकृष्णस्यदर्शनेननिर्वृतः १४ निर्वृतिमेवाह अहोइतिचतुर्भिः यत् यतःलक्ष्मीमु

१७ पूजितस्तत्रचंदनलेपनादिभिः १८ एवं संश्रुत्यापिधनस्यादानेकारणं कल्पयति स्वर्गापवर्गयोरितिद्वा
भ्यांस्वर्गादीनां यद्यपितस्यचरणार्चनमेवकारणं १९ तथापिकारुणिकत्वाद्भर्त्तामपिधनं मह्यं नादद्या
त् २० निजमंदिरस्यांतिकं तत्प्राप्तं तत्स्यविशेषणमाह सूर्येति २१ विचित्रोपवनादिभिर्युक्तं कथंभूतैः
कूजद्भिर्द्विजकुलैः पक्षिसमूहैः यानैः तथाप्रोत्फुल्लानिकुमुदादीनि येषुतानि वीराणि येषुतानि त
निवासितः प्रियापुष्टेपर्यंकेस्थातरोयथा महिष्यावीजितः श्रांतोवालव्यजनहस्तया १७ शु
श्रूषयापरमयापादसंवाहनादिभिः पूजितोदेवदेवेन विप्रदेवेनदेववत् १८ स्वर्गापवर्ग
योः पुंसांरसायांभुविसंपदां सर्वासामपिसिद्धीनां मूलंतच्चरणार्चनं १९ अधनोयंधनंप्रा
प्यमाद्यन्नुच्चैर्नमांस्मरेत् इतिकारुणिकोनूनंधनंमेभूरिनाददात् २० इतितच्चिंतयन्नंतःप्रा
प्तोनिजगृहांतिकं सूर्यानलेंदुसंकाशैर्विमानैःसर्वतोवृतं २१ विचित्रोपवनोद्यानैःकूज
द्द्विजकुलाकुलैः प्रोत्फुल्लकुमुदांभोजकल्हारोत्पलवारिभिः २२ जुष्टंस्वलंकृतैःपुंभिःस्त्री
भिश्चहरिणाक्षिभिः किमिदंकस्यवास्थानंकथंतदिदमित्यभूत् २३ एवंमीमांसमानंतंन
रानार्योमरप्रभाः प्रत्यगृह्णन्महाभागंगीतवाद्येनभूयसा २४ पतिमागतमाकर्ण्यप
त्न्युद्धर्षातिसंभ्रमा निश्चक्रामगृहात्तूर्णंरूपिणीश्रीरिवालयात् २५ ॥
यास्तैः २२ किंतज्जुष्टमिति हरिणीनामिवाक्षीणियासांताभिः तदेश्वर्यंदृष्ट्वावितर्कितवान् तदाह
किमिदमिति प्रथमंतेजःपुंजंदृष्ट्वाकिमिदमितिपश्चाद्विमानादिदृष्ट्वाकस्यवेति स्थानंचस्वीयमितिज्ञा
त्वाकथंतदिदंस्थानमिति एवंरूपमभूदिति २३ अमरप्रभाःतत्तुल्यकांतयः प्रत्यगृह्णन्नुपायनादिभिरा
दृतवंतः २४ उद्धर्षोहर्षोयस्याःसा अतिसंभ्रमःआदरोयस्याःसा आलयात्कमलवनाद्रूपधारिणीश्री

पुष्पंचमभेदेविभयः २५ ॥

पित्र

भा· द·उ· ८९ तुद्याश्रयमेववंद्यः इति निश्चयेनमनसासंकल्पेन २६ २८ यत्रमंदिरेपयः फेननिभाः शय्याः आस्तरणा
नीत्यादिसंपदः तत्रसर्वसंपदांसमृद्धीर्विलोक्यतर्कयामासेतिचतुर्थेनान्वयः यत्रचदांताः गजदंतम
याः पर्यंकाः मंचकाः २९ यत्रआसनानिचमृदून्युपस्तरणानितूलानिमयानियेषुतानि यत्रचमु

पतिव्रतापतिंदृष्ट्वाप्रेमोत्कंठाश्रुलोचना मीलिताक्ष्यनमद्बुद्ध्यामनसापरिषस्वजे २६ प
त्नींवीक्ष्यविस्फुरंतीदेवींवैमानिकीमिव दासीनांनिष्ककंठीनांमध्येभांतींसविस्मितः २७
प्रीतःस्वयंतयायुक्तःप्रविष्टोनिजमंदिरे मणिस्तंभशतोपेतंमहेंद्रभवनंयथा २८ पयः
फेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः पर्यंकाहेमदंडानिचामरव्यजनानिच २९ आ
सनानिचहैमानिमृदूपस्तरणानिच मुक्तादामविलंबीनिवितानानिद्युमंतिच ३०
स्वच्छस्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच रत्नदीपाभ्राजमानाललनारत्नसंयुताः ३१
विलोक्यब्राह्मणस्तत्रसमृद्धीःसर्वसंपदां चिंतयामासनिर्व्यग्रःस्वसमृद्धिमहैतुकीम् ३२
नूनंबतैतन्ममदुर्भगस्यशश्वद्दरिद्रस्यसमृद्धिहेतुः महाविभूतेरवलोकतोन्यतनै
वोपपद्येतयदूत्तमस्य ३३ ॥ ॥

क्तादामविलंबवंतिद्युमंतिचवितानानि ३० ३१ निर्व्यग्रःसंस्थितःसन् अहैतुकीमाकस्मिकीं
स्वस्यसमृद्धिंतर्कयामास ३२ ऊतएषासमृद्धिरागतेतितनिश्चिनोति नूनमिति एतन्ममेति
एषवासावहंचतस्य एतन्ममहतीविभूतिर्यस्यतस्यावलोकनादन्यतहेतुर्न ३३ ॥ ॥

ननुसचेद्देवलोकनमात्रेणमहदैश्वर्यंदत्तवानतर्हीदंतुभ्यंदत्तमितिकिंनावोचदत आह नन्विति ननुमेस
खासमस्तमप्यर्थमब्रुवाणएवयाचिष्णवेयाचकाय भूरिवह्वपिदिशते ददातिममतत्कृपयाअप्रार्थितम
पिदत्तं अत्रहेतुः भूरिभोजः स्वयंतद्देवपर्जन्यवदीक्षमाणइति अयमर्थः स्वयंतावद्भूरिभोजः वहुभोगः आ
प्तकामत्वात् लक्ष्मीपतित्वाच्च श्रुतोयथापारावारप्रविष्टकोतिवदान्यः पर्जन्यः कदाचिदहह्यपिवर्षमल्प
मेवमन्यमानोलज्जयैवासमक्षमवर्षन् रात्रौनिद्राणेकर्षकेतत्क्षेत्रमाप्लावयति एवंश्रीकृष्णोपिस्वभोग्या
पेक्षयातदेषमिंद्रादिपदमतितुच्छमत्वानः तस्यचभजनेवहुमन्यमानः समक्षमब्रुवाणएवप्रददातीति ३४
तदेवाह किंचिदिति उरुवह्वपिस्वदत्तंयत्किंचित्करोतिअल्पंमन्यते सुहृत्कृतंफल्गुअपितुच्छमपिभू

नन्वब्रुवाणोदिशतेसमस्तंयाचिष्णवेभूर्यपिभूरिभोजः पर्जन्यवत्तत्स्वयमीक्षमाणोदाशार्हका
णामृषभः सखामे ३४ किंचित्करोत्युर्वपियत्स्वदत्तंसुहृत्कृतंफल्ग्वपिभूरिकारी मयोपनीतंपृथु
कैकमुष्टिंप्रत्यग्रहीत्प्रीतियुतोमहात्मा ३५ तस्यैवमेसौहृदसख्यमैत्रीदास्यंपुनर्जन्मनिजन्मनिस्या
त् महानुभावेनगुणालयेनविषज्जतस्तत्पुरुषप्रसंगः ३६ भक्तायचित्राभगवान्हिसंपदोरा
ज्यंविभूतीर्नसमर्थयत्यजः अदीर्घवोधायविचक्षणःस्वयंपश्यन्निपातंधनिनांमदोद्भवं ३७ ॥

रिकारीवहुमन्यतइत्यर्थः अतएवमयाउपनीतंसमीपंनीतंपृथुकमुष्टिंप्रीतियुतःस्वयमेवप्रतिगृही
तवान् ३५ श्रीकृष्णस्यभक्तवात्सल्यंदृष्ट्वातद्भक्तिंप्रार्थयते तस्यैवेति सौहृदंप्रेमचसख्यंहिताशंसनंच
मैत्रीउपकारकत्वंचदास्यंसेवकत्वंतत्समाहारैकवचनं तस्यतत्संवंधिभिर्ममस्यात्तत्रविभूतिः किंचमहा
नुभावेनतेनैवविषज्जतोविशेषेणसंगंप्राप्नुवतस्तद्भक्तेषुप्रकृष्टःसंगःस्यादिति ३६ ननुभक्तेःफलंसंपद
प्राप्यपुनर्भक्तिंकिमितिप्रार्थयसे अतआह भक्तायेति संपदःकोशादीन् राज्यमैश्वर्यंविभूतीः कलत्रपु
त्रादीन्नसमर्थयति नददाति अपितुदृढांभक्तिमेव कुतः अदीर्घवोधाय अविवेकिनेममतभक्ताभावा

त्यतनशनैः शनैः त्यागमभ्यस्यन् जाययासह तत्र भुजे ३८ श्रीकृष्णस्यैवं ब्रह्मण्यतानातिचित्रमित्याह त
स्येति अन्यैरजितमपि स्वभृत्यैः पराजितं दृष्ट्वा तस्य ध्यानं तस्य वेगस्तेनोद्ग्रथितमात्मवंधनमहंकारो यस्य सः
गातिमित्याविष्टलिंगधामविशेषणं सतां ब्रह्मविदां साक्ष्यमित्यर्थः ४० एततत्पुकोपाख्यानं श्रुत्वा तत्र ब्र
ह्मण्यताविशेषतः श्रुत्वेति ४१ ३ ८ भेप श्री तमः ८१ ग्रश्रीतितमश्राग्गत्य कुरुक्षेत्रे ग्रहे ....

इत्थं व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने विषयाञ्जायया त्यक्तन्नुभुजे नातिलेपटः ३८ तस्यैवै
देवदेवस्य हरेर्यज्ञपतेः प्रभोः ब्राह्मणाः प्रभवो दैवं न तेभ्यो विद्यते परं ३९ एवं स विप्रो भगवत्सु
हृत्तदा दृष्ट्वा स्वभृत्यैरजितं पराजितं तद्ध्यानवेगोद्ग्रथितात्मबंधनस्तद्धाम लेभेऽचिरतः सतां गतिं
४० एतद्ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतां नरः लब्धभावो भगवति कर्मबंधाद्विमुच्यते ४१ ३
श्री ग ते म स्कं ९ कोपा नेभ न्मित्रब्रा एसंपदुपलब्धिस्तस्य द्वाशिरे श्री
ति मे यः ८१ श्रीशु उ व अथैकदा द्वारकायां वसतो रामकृष्णयोः सूर्योपरागः सु
महानासीत्कल्पक्षये यथा १ तं ज्ञात्वा मनुजा राजन्पुरस्तादेव सर्वतः स्यमंतपंचकं क्षेत्रं
ययुः श्रेयो विधित्सया २ निःक्षत्रियां महीं कुर्वन् रामः शस्त्रभृतां वरः नृपाणां रुधिरौघेण

हृसीन् दृष्ट्वा मुदाभयाश्चक्रुः कृष्णकथामिथः १ श्रीदामसुहृदे कृष्णः प्रकल्प्येंद्रपदं भुवि नेशादिसुहृदाने
दीकुरुक्षेत्रं जगाम सः २ कल्पक्षये यथा सर्वग्रासः तत्र स्पर्शः ज्योतिर्विद्भिः कथ्यमानमादौ विज्ञात्वा १
स्यमंतपंचकं कुरुक्षेत्रं जगाम अत्र ब्रह्मण्यक्षत्रियवधस्यानतिनपरशुरामस्यापापन्नतिस्यानतेन
तेत्रस्य पापनिरासकत्वमाह निःक्षत्रियामिति द्वाभ्याम् ३ ॥ ॥ ॥ ॥

ग्रन्थोविहायनयथा ४ आगमन्आजमगुः भारतीः भारताः ५ सर्वेदरुक्मसारणैः सह ६ अनिरुद्धोहारकार
लयामास्ते तथाकृतवर्मा च यूथपतिः सेनानीः देवधिष्ण्याभैर्विमानसंकाशैः तरलान्तरंगास्तरङ्गास्तेषुवोगति
र्येषांतैः ७ विद्याधरद्युभिः विद्याधराणामिवद्युतिर्येषां महातेजाः महातेजसः ८ दिव्याः अग्रतमाः स्वग्वह्

ईजे च भगवान्रामो यत्रास्पृष्टोपिकर्मणा लोकस्याहूयन्नीशो यथान्यो वा पनुत्तये ४ महत्यां
तीर्थयात्रायां तत्रागन्भारतीः प्रजाः वृष्णयश्च तथाक्रूरो वसुदेवाहुकादयः ५ ययुर्भारततत्क्षेत्रं
स्वमघं क्षपयिष्णवः गदप्रद्युम्नसांबाद्याः सुचंद्रशुकसारणैः ६ आस्तेनिरुद्धो रक्षायां कृतवर्मा च
यूथपः तेरथैर्देवधिष्ण्याभैर्हयैश्च तरलप्लवैः ७ गजैर्नदद्भिरभ्राभैर्नृभिर्विद्याधरद्युभिः व्यरोचंत
महातेजाः पथिकांचनमालिनः ८ दिव्यस्रग्वस्त्रसंनाहाः कलत्रैः खेचराइव तत्रस्नात्वामहाभा
गाउपोष्य सुसमाहिताः ९ ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धेनूर्वासः स्रग्रुक्ममालिनीः रामह्रदेषु विधिवत्पुन
राप्लुत्य वृष्णयः १० ददुः स्वन्नं द्विजाग्र्येभ्यः कृष्णे नो भक्तिरस्त्विति स्वयं च तदनुज्ञाता वृष्णयः कृष्णदेव
ताः ११ भुक्त्वोपविविशुः कामं स्निग्धच्छायांघ्रिपांघ्रिषु तत्रागतांस्ते ददृशुः सुहृत्संबंधिनो नृपान्
१२ मत्स्योशीनरकौशल्यविदर्भकुरुसृंजयान् कांबोजकैकयान्मद्रान्कुंतीनानर्तकेरलान् १३
अन्यांश्चैवात्मपक्षीयान्परांश्च शतशो नृप नंदादीन्सुहृदो गोपान्गोपीश्चोत्कंठिताश्चिरं १४ अन्यो
न्यसंदर्शनहर्षरंहसा प्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरोरुहश्रियः आश्लिष्य गाढं नयनैः स्रवज्जला हृष्यत्त्वचो

सन्नाहा येषां ते ९ पुनरन्येषु ह्रदेषु तत्र यद्वा तस्मिन्नेवाह्नि विमुक्तिस्नानं कृत्वा १० स्निग्धाघ्री
तलाछाया येषां ते अंघ्रिपानां तेषामंघ्रिषु मूलेषु १२ १३ १४ प्रोत्फुल्लैः सहृद्वक्त्रसरोरुहैः श्रीः
शोभा येषां ते १५ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० द० उ० ५१

अतिसौहृदेनयत्स्मितंतेनअमलाअपांगोर्दृशोदृष्टयोयासांताःमिथःसंवीक्ष्यदोर्भिरेभिरेभिरेआलिंगने
कृतवत्यः १६ १७ संकथयामिथःसप्रेमगोष्ठ्या १८ तामेववसुदेवपृथयोःसंकथामाह आर्येत्यादि
चतुर्भिः अकृताशिषं अकृतमनोरथं १९ यस्यदैवमदक्षिणं अननुकूलंतंस्वजनमपिसंतंसुहृदादयः

स्त्रियश्चसंवीक्ष्यमिथोतिसौहृदस्मितामलापांगदृशोभिरेभिरे स्तनैःस्तनान्कुंकुमपंकरूषिता
न्निहत्यदोर्भिःप्रणयाश्रुलोचनाः १६ ततोभिवाद्यतेवृद्धान्यविष्ठैरभिवादिताः स्वागतंकुशलंपृष्ट्वा
चक्रुःकृष्णकथामिथः १७ पृथाभ्रातॄन्स्वसॄर्वीक्ष्यतत्पुत्रान्पितरावपि भ्रातृपत्नीर्मुकुंदंचजहौसंकथ
याशुचः १८ कुंत्युवाच आर्यभ्रातरहंमन्येआत्मानमकृताशिषं यद्वाआपत्सुमद्वार्तांनानुस्मरथ
सत्तमाः १९ सुहृदोज्ञातयःपुत्राभ्रातरःपितरावपि नानुस्मरंतिस्वजनंयस्यदैवमदक्षिणं २० वसु
देव उवाच अंबमास्मानसूयेथादैवक्रीडनकान्नरान् ईशस्यहिवशेलोकःकुरुतेकार्यतेथवा २१
कंसप्रतापिताःसर्वेवयंयातादिशंदिशं एतर्ह्येवपुनःस्थानंदैवेनासादिताःस्वसः २२ श्रीशुक उवाच
वसुदेवोग्रसेनाद्यैर्यदुभिस्तेर्चितानृपाः आसन्नच्युतसंदर्शपरमानंदनिर्वृताः २३ भीष्मद्रोणोंबिका
पुत्रोगांधारीससुतातथा सदाराःपांडवाःकुंतीसंजयोविदुरःकृपः २४ कुंतिभोजोविराटश्चभीष्मको
नग्निजिन्महान् पुरुजिद्द्रुपदःशल्योधृष्टकेतुःसकाशिराट् २५ दमघोषोविशालाक्षोमैथिलोमद्र
कैकयौ युधामन्युःसुशर्माचससुताबाह्लिकादयः २६ राजानोयेचराजेंद्रयुधिष्ठिरमनुव्रताः श्री
निकेतंवपुःशौरेःसस्त्रीकंवीक्ष्यविस्मिताः २७ अथतेरामकृष्णाभ्यांसम्यक्प्राप्तसमर्हणाः प्रशशंसु

यतोनानुस्मरंतिअतोममैवदैवंप्रतिकूलंयुष्माकंकोपराधइतिभावः २० २१ ईशवशत्वमेवाह
कंसप्रतापिताइति हेस्वसः एतर्ह्येवसंप्रत्येव २२ २४ २६ युधिष्ठिरंयेनुव्रताःतेनराजानःयेजित ५८

जन्मभाजःनृणांमध्येसफलजन्मानः २८ किंच नकेवलंतस्यदर्शनमेवअपितत्संतद्दुर्लभंवहुयुष्माकं
स्वतःसंपन्नमित्याहुः यद्विश्रुतिरितिद्वाभ्यां यदितिश्ट्यकांदेयस्यैतस्यर्थः विश्रुतिःकीर्तिःश्रुतिभिर्नु
तात्सुता इदंविश्वमलमत्यर्थंपुनाति यस्यपादावनेजनपयोगंगाच यस्यवचोवाकारूपंशास्त्रंचैव
वेदाख्यंपुनाति किंच कालेनभर्जितंदग्धंभगंमाहात्म्यंयस्याःसा तथाविधापियस्यांघ्रिपद्मस्पर्शेनो
त्थयाआविर्भूताशक्तिर्यस्याःसा नोस्माकमखिलानर्थानभितोवर्षति ३० दर्शनंचस्पर्शनंचअनुप

ण न ३ः अहोभोजपतेयूयंजन्मभाजोनृणामिह यत्पश्यथासकृत्कृष्णंदुर्दर्शमपियोगिनां
२९ यद्विश्रुतिःश्रुतिनुतेदमलंपुनातिपादावनेजनपयश्चवचश्चशास्त्रं भूःकालभर्जितभगा
पियदंघ्रिपद्मस्पर्शोत्थशक्तिरभिवर्षतिनोखिलार्थान् ३० तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्पश
य्यासनाशनसयौनसपिंडवंधः येषांगृहेनिरयवर्त्मनिवर्ततांवः स्वर्गापवर्गविरमःस्वय
मासविष्णुः ३१ श्रीशु उ च नंदस्तत्रयदून्प्राप्तान्ज्ञात्वाकृष्णपुरोगमान् तत्रागमद्वृतोगो
पैरनःस्थार्थैर्दिदृक्षया ३२ तंदृष्ट्वावृष्णयःहृष्टास्तन्वःप्राणमिवोत्थिताः परिषस्वजिरेचैनंचि

थः अनुगतिश्च प्रजल्पोगोष्ठीच शय्याशयनंचअशनंभोजनंचयौनःविवाहसंवंधः सपिंडवंधः
दैहिकसंवंधःतेनसहदर्शनाद्युपलक्षितःसयौनःसपिंडसंवंधोयेषांवोस्ति किंचयेषांवोगृहेविष्णुः
स्वयमासआविरभूत् निरयवर्त्मनिप्रवृत्तिमार्गेवर्तमानानांस्वर्गापवर्गाभ्यांविरमयतिविरता
न्करोतीतितथासः तेयूयंजन्मभाजइति यद्वातदितिसामान्यनिर्देशःसइत्यर्थः सविष्णुःस्वयंये
षांवोनिरयवर्त्मेतिसंसारकारागृहेवर्तमानानामपिवध्नतेसंवध्नतइतिवंधःसन् स्वर्गाप
वर्गाहिरमआससपरमसुखरूपोदेवसभवेदित्यर्थः ३१ अनःस्थार्थैरितितत्रैववासचिकीर्षया शकटेषु

भा. द. उ. ५२

वसुदेवस्तं परिष्वज्य प्रेमविह्वलो बभूवेति शेषः ३४ ३५ तौ सुतौ परिरभ्य नंदो यशोदा च विरहशोकान्विज
हतुः यद्वा शुचः अश्रूणि विजहतुः मुमुचतुरित्यर्थः ३६ व्रजेश्वरीं यशोदां ३७ अनिवृत्तां निवृत्तिकार
णेसत्यपि अनुवर्तमानां ऐंद्रमैश्वर्यमवाप्यापि यस्याः प्रतिक्रिया कर्तुं न शक्यत इत्यर्थः ३८ तत्कृतां मैत्रीमा
हतुः एताविति न दृष्टौ पितरौ याभ्यां तौ वस्तुतस्तु अजन्मत्वादेवादृष्टपितरौ हे भवति युवयोः पित्रोर्न्य

वसुदेवः परिष्वज्य संप्रीतः प्रेमविह्वलः स्मरन्कंसकृतान्क्लेशान्पुत्रन्यासं च गोकुले ३४ कृष्णरा
मौ परिष्वज्य पितरावभिवाद्य च न किंचनोचतुः प्रेम्णा साश्रुकंठौ कुरूद्वह ३५ तावात्मासनमा
रोप्य बाहुभ्यां परिरभ्य च यशोदा च महाभागा सुतौ विजहतुः शुचः ३६ रोहिणी देवकी चाथ परि
ष्वज्य व्रजेश्वरीं स्मरंत्यौ तत्कृतां मैत्रीं बाष्पकंठौ समूचतुः ३७ का विस्मरेत वां मैत्रीमनिवृत्तां व्रजे
श्वरि अवाप्याप्यैंद्रमैश्वर्यं यस्या नेह प्रतिक्रिया ३८ एतावदृष्टपितरौ युवयोः स्म पित्रोः संप्रीणना
भ्युदयपोषणपालनानि प्राप्योषतुर्भवति पक्ष्म ह यद्वदक्ष्णोर्न्यस्तावकुत्र च भयौ न सतां परः स्वः
३९ ञ रु च गोप्यश्च कृष्णमुपलभ्य चिरादभीष्टं यत्प्रेक्षणे दृशिषु पक्ष्मकृतं शपंति दृशिभ
र्हृदीकृतमलं परिरभ्य सर्वास्तद्भावमापुरपि नित्ययुजां दुरापं ४० ॥ ॥

स्तावेतौ संप्रीणनादीनि प्राप्य अकुत्रचभयौ क्वचिदपि भयरहितौ भूत्वा ऊषतुः वासं चक्रतुः कथंभू
तयोः अक्ष्णोर्नेत्रयोः रक्षकं पक्ष्म यद्वत् तथा रक्षकयोर्युवयोरेतत् यतः सतां परः स्व इति नास्ति वैष
म्य ३९ अभीष्टत्वे लिंगं यस्य श्रीकृष्णस्य प्रेक्षणे दृशिषु नेत्रेषु व्यवधायकं पक्ष्मकृतं विधातारं शपं
ति दृग्भिर्नेत्रद्वारैर्हृदीकृतं हृदये प्रवेशितं परिरभ्य तद्भावं तदात्मतां प्रापुः अपि नित्ययुजां आह

५२

५१ विरायितान्विलंवितान् अत्रहेतुः शरद्ग्रांपत्रस्य तल्पत्वेतोयेषांतान् ५२ अपिस्मित किंनअस्मानव
धायय अवजानीय अकृतत्वात्पतत्वादिविशंकयाईषच्छंकया नशंकामात्रंनिश्चितमेवेतत्परित्यज्यग
तत्वादितिचेत् अत आह नूनमिति ५३ एतत्सदृष्टांतमाह वायुरिति आक्षिपते पृथक्करोतीत्यर्थः ५४ अपि
च अतिभद्रमिदं यदुत भवतीनां महदियोगेन मत्प्रमातिष्ठायोजातइत्याह मयीति मयिभक्तिमात्रमेवत्वाव
दस्तत्त्वायकल्पते यत्तु भवतीनां मत्स्नेहआसीत्तद्दिष्ट्या अतिभद्रं कुतः मदापनः मत्प्रापकइति ५५ कीदृ
शोस्त्वयंवयंस्नेहेन याप्यामइत्यपेक्षायामात्मस्वरूपमाह अहंहीति हेअंगनाः भौतिकानांशरावमेधवादीनां

भगवांस्तास्तथाभूता विविक्तउपसंगतः आश्लिष्य नामयंदृष्ट्वाप्रहसन्निदमब्रवीत् ५१ अपिस्मरत
नः सख्यः स्वानामर्थचिकीर्षया गतांश्चिरायितान्शत्रुपक्षक्षपणचेतसः ५२ अप्यवध्यायथास्मान्स्वि
दकृतज्ञाविशंकया नूनंभूतानिभगवान्युनक्तिवियुनक्ति च ५३ वायुर्यथाघनानीकंतृणंतूलंरजां
सिच संयोज्याक्षिपतेभूयस्तथाभूतानिभूतकृत् ५४ मयिभक्तिर्हिभूतानाममृतत्वायकल्पते दि
ष्ट्यायदासीन्मत्स्नेहोभवतीनांमदापनः ५५ अहंहिसर्वभूतानामादिरंतोंतरंबहिः भौतिकानांय
थाखंवार्भूर्वायुर्ज्योतिरंगनाः ५६ एवंह्येतानिभूतानिभूतेष्वात्मात्मनाततः उभयंमय्यथपरेपश्यता

यथाआकाशादिपंचमहाभूतान्यायंतादिरूपाणि एवंसर्वभूतानांजरायुजादीनामहमंतोव्यापकमाभ
वतःआत्मएवेति ५६ ननुचतुर्विधभूतग्रामाणांतद्भोक्तात्मेवाद्यंतादिरूपः तस्मिन्सर्वव्यापकेस
र्वभूतानिवर्ततेइति कुतस्त्वयात्मनिस्माकमित्यतआह एवंहीति अयमर्थः यथाशरावादीनांभौति
कानांमहाभूतान्याद्यंतरूपाणि एवमेवैतानिचतुर्विधानिभूतान्यपिभौतिकत्वाविशेषात्स्वकारणेषु
भूतेष्वेववर्तंते नतुभोक्तर्यात्मनि आत्मातुभूतेषुआत्मनाभोक्तृरूपेणततः व्याप्तःनकारणत्वेन अथ
तदुभयंभूतानिभौतिकरूपंभोग्यंचभोक्तारंचात्मानंमय्यक्षरेपरिशिष्टेआभातपश्यतेति ५७ एम

अध्यात्मशिक्षयाऽस्त्ररूपोपदेशेन शिक्षिताः बोधिताः तस्यानुस्मरणेन धस्तो जीवकोशो लिंगं यास्ताः तमेवा
भा. ध्यगमन्नापुः ४८ एवं प्राप्तोपि हंसः पुनर्देहस्यासंगेन माप्नुयादिति तच्चरणस्मरणं प्रार्थयामासुरित्याह
द.३. आहुश्चेति हे नलिननाभ ते पदारविंदं गेहं जुषां गृहसेविनामपि नो मनसि सदा उदियात् आविर्भवेत् ४९ इ
५२ ति श्री भा द श टी अ ति स्क ८२ अशीतितमे एवं वसुदेवस्त्रीणां कुलकथां सर्वे द्रौपद्यै कुलभार्याभिरुक्ताः स्वस्वक
रग्रहाः १ अव्ययं कुलं ततो देवयाहतमंहो येषां ते २ महतां मनस्तः सकाशात् मुखद्वारतो निःसृतं कचि
त्कदाचिदिदं हे भर्तो देहधारिणो दृक्कर्णाभ्यां सास्तृतिम् अविद्यातो छिनत्तीति तयाते देहकृदीश्वरस्तद्विषयाज्ञा
सु ३. अध्यात्मशिक्षया गोप्य एवं कृष्णेन शिक्षिताः तदनुस्मरणाद्धस्तजीवकोशास्तमध्यगान् ४८
आहुश्चते नलिननाभ पदारविंदं योगेश्वरैर्हृदि विचिंत्यमगाधबोधैः संसारकूपपतितोत्तरणावलं
लंबं गेहं जुषामपि मनस्युदियात्सदा नः ४९ इ श्रीभा द ध्ये आ ह्रे सि कृ स मो अ ति
मः ८२ शुकः तथानुगृह्य भगवान् गोपीनां स गुरुर्गतिः युधिष्ठिरमथापृच्छत्सर्वांश्च सुहृदोऽव्ययं १
त एवं लोकनाथेन परिपृष्टाः सुसत्कृताः प्रत्यूचुर्हृष्टमनसस्तत्पादेक्षाहतांहसः २ कुतोऽशिवं त्वच्चर
णाम्बुजासवं महन्मनस्तो मुखनिःसृतं क्वचित् पिबन्ति ये कर्णपुटैरलं प्रभो देहंभृतां देहकृदस्मृतिच्छिदं
न किंचिदंवाहे प्रभो त्वच्चरणाम्बुजासवं कर्णपुटैर्ये अलं पिबन्ति तेषां ततः दुर्जनशासनस्तः कालरूपात्कुतोऽशि
शिवं भवतीत्यन्वयः कथंभूतं महात्मनो व्यासादीनां मुखनिःसृतं कचित्कदाचिदपि व्यासादिवा
कैरुक्तामात्मत्वेन ज्ञानतो न दुःखं भवतीत्यर्थः ईश्वरस्यात्मत्वमेव कथं तत्राह देहंभृत इति देहंभृ
तो जीवाः तत्कृतदेहत्वेन उच्छुसंतीति जीवंतीति को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात् यदेष आकाश आनंदो न
स्यादिति श्रुतिः अथवा त्वन्मुखनिःसृतं त्वच्चरणाम्बुजासवं ये पिबन्ति तेषां महात्मनो कुतोऽशिवमित्य
न्वयः तत्कृतेर्भगवन्नमस्कारकरणाय २ ॥ ॥ ॥ ॥ ५२

हित्वेतिपदद्वये त्वांहित्वात्वामेवनताःस्मेत्यर्थः कथंभूतंआत्मधाम्नास्वरूपप्रकाशेनविधुतानिरस्ताःआ
त्मकृतात्रुद्धिनिर्मितात्रिविधावस्थायस्मिंस्तं अतएवआनंदसंप्लवंसर्वानंदकंदैकरूपं अखंडमपरिच्छि
न्नं यतःनरुद्धःकुंठितःबोधश्चिच्छक्तिर्यस्यतं नन्वेवंरूपताश्रीकृष्णस्यकुतोस्मदादिवदेवप्रतीतेरतआह अकुं
कालोपसृष्टेति कालेनउपसृष्टाविलुप्ताश्चतेनिगमाश्चतेषामवनेरक्षणार्थं आत्ताउपात्तायोगमायया
आकृतिर्नराकारामूर्तिर्येनतंते परमहंसानांगतिंत्वा अतस्त्वैवंरूपत्वादस्माकंचतन्माययापतंस्सर्वं

हित्वात्वद्धामविधुतात्मकृतत्र्यवस्थमानंदसंप्लवमखंडमकुंठबोधं कालोपसृष्टनिगमावनआ
त्तयोगमायाकृतिपरमहंसगतिंनताःस्म ४ श्रीशु उ च इत्युत्तमश्लोकशिखामणिंजनेष्व
भिष्टुवंतंथककौरवस्त्रियः समेत्यगोविंदकथामिथोगृणंस्त्रिलोकगीताःशृणुवर्णयामिते ५
द्रौ यु उ च हेवैदर्भ्यच्युतेभद्रेहेजांबवतिकोशले हेसत्यभामेकालिंदिशैब्येरोहिणिलक्ष्म
णे ६ हेकृष्णपत्न्यएतन्नोब्रूतवोभगवान्स्वयं उपयेमेयथालोकमनुकुर्वन्स्वमायया ७ रु
ग्मु उ च चैद्यायमार्पयितुमुद्यतकार्मुकेषुराजस्वजेयभटशेखरितांघ्रिरेणुः निन्येमृगेंद्र
इवभागमजावियूथात्तच्छ्रीनिकेतचरणोस्तुममार्चनाय ८ ॥ ॥

वैपरीत्यात्त्वामेवनताःस्मेति यद्वा त्वामितिप्रकरणात्ज्ञातव्यं त्वांनताःस्मकिंकृत्वाहित्वाकिंआत्मधा
म आत्माशरीरंधामगृहंतच्चतच्च देहदैहिकसंगंपरित्यज्येत्यर्थः समानमन्यत् ४ त्रिषुलोकेषुगी
ताः ५ कौशले हेसत्ये शैब्येमित्रविंदे रोहिणीनामकाचिन्महिषीतस्या ६ हेअन्याःश्रीकृष्णस्यपत्न्यः
७ मामांअर्पयितुंसंपादयितुं राजसुजरासंधादिषुउद्यतकार्मुकेषुसत्सु अजेयायेभटास्तेषांशेखरितामु
कुटवत्कृताअंघ्रिरेणवोयेनतेषांमस्तकेपदंदधदित्यर्थः तस्यश्रीनिकेतस्यचरणोममार्चनायास्तु ८ ॥

भा.
१०.३.
५४

सनाभेर्भ्रातुर्वधेनसिंहकृतेनतत्संहृयस्तेनमेममततेनतातेननिमित्तं अभिशापंदुर्यशः अपमार्ष्टुंपरिहर्तुंअस्त
हराजंजित्वारत्नंस्यमंतकमुपाजहारआनीतवान् अथअनंतरंमत्पित्रेरत्नमदात् तेनस्वापराधेनभी
तः समेपिताप्रभवेश्रीकृष्णायमामदिशत् ददौ दत्तांअक्रूरादिभ्यः प्रतिश्रुतामनीत्यर्थः ९ देहकृतमेपि
तामंश्रीकृष्णंनिजनाथंस्वामिनंदैवमीश्वरंसीतापतिंज्ञात्वाय अविज्ञायत्रिनवहानिकृष्णंकंदोलाभे
नसमविंशतिदिनामनुनाभ्ययुध्यत् परीक्षितः संज्ञातापरीक्षायस्यसपरीक्षितः तंसाक्षात्सीताप

स भा वाच योमेसनाभिवधतप्तहृदाततेनलिप्ताभिशापमपमार्ष्टुमुपाजहारजित्वार्दरा
जमणिरत्नमदात्सतेनभीतःपितादिशतमांप्रभवेपिदत्तां ९ जां व वाच प्राज्ञाय्यदेहकृ
दमुंनिजनाथदैवंसीतापतिंत्रिणवहान्यमुनाभ्ययुध्यत् ज्ञात्वापरीक्षितउपाहरदर्हणंमांपा
दौप्रगृह्यमणिनाहममुष्यदासी ० का यु व तपश्चरंतीमाज्ञायस्वपादस्पर्शनाशया
सख्योपेत्याग्रहीत्पाणिंयाहंतद्गृहमार्जनी ११ मि वं वाच योमांस्वयंवरमुपेत्यविजित्यभू
पान्निन्येश्वयूथगमिवात्मबलिंद्विपारिः भ्रातृंश्चमेऽपकुरुतःस्वपुरंश्रियोकस्तस्यास्तुमेनुभवमं
घ्र्यवनेजनत्वम् १२ ॥ ॥

तिरेवासावितिज्ञात्वा पादौप्रगृह्यमणिनासहमामर्हणमुपाहरत् अर्हणतयासमर्पितवान् अहोत
द्दिव्यमतिश्रेष्ठाःस्थितेनाहममुष्याहंदासीति १० सख्यार्जुनेनतस्यगृहमार्जनीगृहसंमार्जनकर्त्री ११
शुनोयूथगतेस्वबलिंद्विपारिः सिंहइवेति मेभ्रातृंश्चापकुरुतः अपकारंकुर्वतोविजित्यश्रियोकःल
क्ष्मीनिवासः तस्यांघ्र्यवनेजनत्वं चरणक्षालनकर्तृत्वंअनुभवंप्रतिजन्ममेस्तु १२ ॥ यम॥ ५४

समस्तलक्षणैः वृषभान् बलंचवीर्यंचप्रभावश्चातीतान्यंगानीव अतिशयितानिपतानियेषांतान्मेपि
त्राकृतान्संपादितान्बलीयसेमांदातेक्षितिपानांवीर्यस्यबलस्यपरीक्षणायतानतिप्रसिद्धान् वी
राणांदुर्मदंदृप्ततियेतान् तरसाशीघ्रमेवनिरस्यदमयित्वाक्रीडन्नःनायासेनैवबबंध अजतोकानप्र
जापत्यानि १३ वीर्यमेवशुल्कंदेयंयस्याःतां दासीभिःसहचतुरंगिणीगजाश्वादिसेनायुक्तांप्रददे

स वाच समीक्ष्योक्षणोतिबलवीर्यस्तुतीक्ष्णशृंगान्पित्राकृतान्क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय तान्वी
रदुर्मदान्हन्नरसानिगृह्यक्रीडन्नवबंधहययथाशिशवोऽजतोकान् १३ यस्त्वंवीर्यशुल्कोमां
दासीभिश्चतुरंगिणीं पथिनिर्जित्यराजन्यान्निन्येतद्दास्यमस्तुमे १४ भद्रा च पितामेमात
लेयायस्वयमाहूयदत्तवान् कृष्णेकृष्णायतच्चित्तामदौहित्रायसवीजनैः १५ अस्यमेपादसं
स्पर्शोभवेज्जन्मनिजन्मनि कर्मभिर्भ्राम्यमाणायायेनतच्छ्रेयआत्मनः १६ लक्ष्मणा च
ममापिराज्ञ्यच्युतजन्मकर्मचश्रुत्वामुहुर्नारदगीतमासह चित्तंमुकुंदेकिलपद्महस्तयावृतःसु
संमृश्यविहायलोकपान् १७ ॥ ॥

निन्ये १४ कृष्णेहेद्रौपदि तस्मिन्नेवचित्तंयस्यास्तांमाममदौहित्रायसेनयासह सवीजनैश्चसह १५
येनपादसंस्पर्शेनआत्मनोमेतत्कैवल्याख्यंश्रेयोभवेत्तस्य यद्वा येनकारणेन आत्मनोजीवस्यतच्छ्रेयः
सएवपुरुषार्थइति १६ राज्ञिहेद्रौपदि यथामित्रविंदायाः तथाममापिचित्तंमुकुंदविषयआसीत्
सुसंमृश्यसुविचार्यपद्महस्तयाश्रियावृतः किलश्रुत्वापिममचित्तंश्रीमुकुंदेआसेति १७ ॥ ॥

भा० २.३. ९५ तत्र श्रीकृष्णस्य शास्त्रावचीकरत्कारयामास १८ यथा हे राजन् तितवस्वयंवरे पार्थस्य सेनया आमुमिक्षया कृतः तथाम
त्स्यं कारितवान् पाठांतरे पार्थस्य गुणाभ्यां कृतः तर्हीदमपि अर्जुनएव किं नाविध्यत तत्राह अयं त्विति स
मत्स्यो बहिरेवाकृत्रो नांतः अतस्तंभसलग्नयोर्हृदस्थान संलक्ष्यते अयं तत्र न तथा किं तु स्तंभमूले निहितक
लशजले केवलं दृश्यते अतो दृष्टिरधस्तादुपरि चलस्यमिति श्रीकृष्णव्यतिरेकेण न कस्यापि भेद्य इति भा

ज्ञात्वा मममतं साधिपिता उदहित्रवत्सलः इहतेसेनउतिरव्रातस्तत्रोपायमचीकरत् १८ यथा स
यंवरे तत्र मत्स्यः पार्थेन या कृतः अयं तु बहिराकृत्रो हस्यते सजले परं १९ कृतैतत्सर्वतो भूपाश्चा
यधुर्मैत्थिलः पुरं सर्वास्त्रशस्त्रतत्त्वज्ञाः सोपाध्यायाः सहस्रशः २० पित्रा संपूजिताः सर्वे यथावीर्यं य
थावयः आददुः सशरं चापं वेद्धुं पर्षदि मद्द्विषः २१ आदाय व्यसृजन्केचित्सज्जीकर्तुमनीश्वराः आ
कोष्ठं ज्यां समुत्कृष्य पेतुरेके ऽमुना हताः २२ सज्जं कृत्वा परे वीरा मागधांबष्ठचेदिपाः भीमो दुर्योधनः
कर्णो नाविदंस्तदवस्थितिं २३ मत्स्याभासं जले वीक्ष्य ज्ञात्वा च तदवस्थितिं पार्थो यत्तो ऽसृजद्बाणं ना
च्छिनत्पस्पृशे परं २४ राजन्येषु निवृत्तेषु भग्नमानेषु मानिषु भगवान्धनुरादाय सज्जं कृत्वाथ लील
या २५ तस्मिन्संधाय विशिखं मत्स्यं वीक्ष्य सकृज्जले छित्त्वेषुणापातयत्तं सूर्ये चाभिजिति स्थि
ते २६ दिवि दुंदुभयो नेदुर्जयशब्दयुता भुवि देवाश्च कुसुमासारान्मुमुचुर्हर्षविह्वलाः २७ ॥

वः १९ २० मत्स्यं वेद्धुं पर्षदि संसदि मद्द्विषः मय्येव धीर्येषामिति अन्यचिताः न वेद्धुं शक्ता इति भावः २१ तदेवा
ह आदायेति अमुना चापेन २२ नाविदंस्तदवस्थितिमिति मागधादीनां क्रियाशक्तिरेव न तु ल॰
क्ष्याभिज्ञानेत्यर्थः २३ यत्तो यत्नवान् असृजन्मुमोच स बाणो मत्स्यं नाच्छिनत् परं केवलं पस्पर्श
ज्ञानवानप्यर्जुनो बलेनाशक्त इत्यर्थः २४ २५ अभिजिति सर्वार्थसाधके मुहूर्ते २६ २७ ॥ राम ९५

भगवत्प्राप्तिहर्षनिर्भरेणात्मानमेवानुवर्णयन्त्याहद्वाभ्यां तद्दृङ्गमिति तत्तदाकलौकलस्तुनौनूपुरैर्येया

स्ताभ्यां पद्भ्यां रंगं प्रविश्य कनकेनोज्ज्वला रत्नमाला निवीय माष्टुत्य परिधाय च नीवीबंधेन कौशिका

ग्र्यउत्तमकौशेयवस्त्रे सव्रीडो हासो यस्मिंस्तद्वदनं यस्याः सा कवर्यां धृतः स्रजो यया सा २८ उरवः

ऊरुतला यस्मिन् ऊंडलयोस्त्विषोः ययोस्ते गंडस्थले यस्मिन् तच्च तत्स्थयनकुवेशिशिरः संतापहरो हासो

येषु तैः कटाक्षमोक्षैः अपांगवीक्षणविलासैः अनुरक्तहृदयं यस्याः साह २९ ३ हे यान्ति मेनिद्रोपदि श्री

तदंगमाविशमदकलनूपुराभ्यां पद्भ्यां परस्स कनकोज्ज्वलरत्नमाला नत्वेनिवीयपरिधायच

कौशिकाग्र्यसव्रीडहासवदनाकवरीधृतस्रक् २८ उन्नीयवक्त्रमुरुकुंतलकुंडलत्विड्गंडस्थलंशि

शिरहासकटाक्षमोक्षैः राज्ञानिरीक्ष्यपरितः शनकैर्मुरारेरंसेनुरक्तहृदयानिदधेस्वमालां २९

तावन्मृदंगपणवाः शंखभेर्यानकादयः निनेदुर्नटनर्तक्यो ननृतुर्गायका जगुः ३० एवंवृतेभग

वति मयेशेन्द्रपयःस्थपाः नसेहिरेयाज्ञसेनिस्पर्धंतो हृच्छयातुराः ३१ मांतावद्रथमारोप्यहयरत्न

चतुष्टयं शार्ङ्गमुद्यम्यसन्नद्धस्तस्थावाजौचतुर्भुजः दारुकश्चोदयामाससकांचनोपस्करंरथं मिषितांभूभुजांराज्ञि मृगाणांमृगराडिव ३३ तेन्वसज्जंतराजन्यानिषेद्धुंपथिकेचन संयत्ताउद्धृतेष्वासाग्रा

हृस्त्रैर्द्विशोमयाहृतेसति स्पर्धंतः स्पर्धमानाः ननन्वेवंपरमेश्वर्यंदृष्ट्वतोऽतः स्पर्धावसंस्तत्राह हृच्छयात

राइति हृच्छयेनकामेनातुराः विवशाः कामविजृंभितास्पर्धेतिभावः ३१ हयरत्नानांचतुष्टयंयस्मिन्

तेरथंद्वाभ्यामालिंग्यद्वाभ्यांधनुर्बाणौगृहीत्वाचतुर्भुजस्तस्थौ ३२ मृगाणांमिषतांमृगराडिव तदाह

रिजेनामेतिशेषोज्ञातव्यः दारुकस्यैववामृगराजोपमा ३३ अन्वसज्जंतपृष्ठतः सक्ताबभूवुः निषेद्धुंमति

बंधकर्तुंकेचनउद्यतोगत्वापथिसंयत्ताबभूवुरित्यर्थः उद्धृतेष्वासाः ऊर्ध्वीकृतचापाः ग्रामसिंहाः श्वानः ह

भा० ८३ ५६

३४ रविंङ्कादयंतीतिरविक्रदाःध्वजेषुपदायस्सो चित्राणितोरणानियस्योसेवसाचतो कुशस्थस्थलीयउप
तिःसमादिशत्स्वकेतनेमंडलंग्रस्ताचलंवा ३६ महार्हहासः प्रभृतिभिः सुहृदः पूजयामास ३७
दास्यादिभिः सहश्रायुधानिपूर्णीयापिदद्दौ ३८ इमात्रष्टोवयंसर्वसंगनिवृत्यातपसास्वधर्मेण ग्रहा

तेषामश्वच्युतबाणौघैः कृत्तबाहुंघ्रिकंधराः निपेतुःप्रधनेकेचिदेकेसंत्यज्यदुद्रुवुः ३५ ततःपुरीय
दुपतिरत्यलंकृतांरविच्छदध्वजपटचित्रतोरणां कुशस्थलींदिविभुवियाभिसंस्तुतांसमाविशत्
तरणिरिवस्वकेतनं ३६ पितामेपूजयामाससुहृत्संबंधिबांधवान् महार्हवासोलंकारैःश
य्यासनपरिच्छदैः ३७ दासीभिःसर्वसंपद्भिर्भटेभरथवाजिभिः आयुधानिमहार्हाणिददौपू
र्णस्यभक्तितः ३८ आत्मारामस्यतस्येमावयंवैगृहदासिकाः सर्वसंगनिवृत्त्याद्धातपसाच
बभूविम ३९ म ष वु ः भौमंनिहत्यसगणंयुधितेनरुद्धाज्ञात्वाथनःक्षितिजयेजितरा
जकन्याः निर्मुच्यसंसृतिविमोक्षमनुस्मरंतीः पादांबुजंपरिणिनायययआप्तकामः ४०

सात्वातस्यगृहदासिकाबभूविम ३९ क्षितिजयेदिग्विजयेजितानांराज्ञांकन्याःनःअस्मान्तेन
रुद्धाज्ञात्वा ततोनिर्मुच्यसंसृतेर्विमोक्षोयस्मात् तत्पदांबुजंअनुस्मरंतीःनःपरिणिनायउद्वा
वहत् आप्तकामोपियः ४० ॥ ॥

नन्वस्मात्कामस्य पुरुषाभिः प्रयोजनाभावात्किं तत्परिणयनेनेति चेत्तत्राह नवयमिति साम्राज्यादिनका
मयामहे किंतु एतस्य श्रीमत्पादरजो मूर्ध्ना वोढुं कामयामह इति ननु तस्य गदाभृतो यूयं सर्वस्वं पश्चाज्जः
किमेवं काम्यत इत्यत आहुः देशाधिप साम्राज्यं सार्वभौमं पदं स्वाराज्यमैन्द्रं पदं भौज्यं तदुभयभोगाभ्यात्मकं वि
विधं राजत इति विराट् तस्य भावो वैराज्यं अणिमादिसिद्धिभाक्त्वमित्यर्थः पारमेष्ठ्यं ब्रह्मपदं आनंत्यं मो
क्षं हरेः पदं तत्सालोक्यादि न तत्कामयामह इति यद्वा बहूचब्राह्मणोक्तक्रमेण प्राच्यादिदिक्चतुष्टयाधि

नवयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भौज्यमप्युत वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनंत्यं वा हरेः पदं ४१ कामया
मह एतस्य श्रीमत्पादरजः श्रियः कुचकुंकुमगंधाढ्यं मूर्ध्ना वोढुं गदाभृतः ४२ व्रजस्त्रियो यद्वां
छंति पुलिंद्यस्तृणवीरुधः गावश्चारयतो गोपाः पादस्पर्शं महात्मनः ४३ इ श्री ग ते ष्म
मेग्यः ति मः ८३ श्रीशु ३ च श्रुत्वा पृथा सुबलपुत्र्यथ याज्ञसेनी माधव्यथ क्षितिप
पत्न्य उत स्वगोप्यः कृष्णेऽखिलात्मनि हरौ प्रणयानुबंधं सर्वा विसिस्युरलमश्रुकलाकुलाक्ष्यः १
इति संभाषमाणासु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्नृषु आययुर्मुनयस्तत्र कृष्णरामदिदृक्षया २ द्वैपाय
नो नारदश्च च्यवनो देवलोऽसितः विश्वामित्रः शतानंदो भरद्वाजोऽथ गौतमः ३ ५ ॥ ॥

पत्यानि साम्राज्य भौज्य स्वाराज्य वैराज्यानि व्याख्येयानि ४१ तर्हि किं तत्पादरज एव काम्यते अत आहुः श्रियः
कुचकुंकुमगंधाढ्यं ब्रह्मादिसेव्यया श्रियापि सेव्यत्वादिति भावः ४२ ननु तर्हि अतिदुर्लभत्वात्किं तद्वांछ
या अत आहुः व्रजस्त्रिय इति यत् यथा गावः गाः महात्मनोऽपि गाश्चारयतः पादस्पर्शं च गोपा यथा वांछंति
तद्वत्तत्पराणां सुलभमिति भावः ४३ इ दे मेग्यः ति मः ८३ चतुर्भिरधिकां प्रीतिं तमे मुनिसमा
गमे वसुदेवमखोत्साहं बंधुप्रस्थापनादिकं । सुबलपुत्री गांधारी माधवी सुभद्रा द्विति पानो राज्ञो प

५५६ आनर्चुः अर्चितवंतः ७ धर्मगोप्त्री तनुर्यस्य स धर्मगुप्तनुः यतानि नियतानि वाचो यस्य तस्य सदसः ८ जन्मभृतः सफलजन्मानः तत्फलं जन्मफलं किं तत् यद्योगेश्वरदर्शनं ९ किंच युष्माकं दर्शनमेव तावद्देवानामपि दुःप्रापं अस्माकं तु स्पर्शनादिकमपि कथं तु घटितमिति विस्मयेनाह किमिति स्वल्पतपसां तीर्थस्नानादिमात्रेण तपो बुद्धिर्येषां तथार्चायां प्रतिमायां देव इति चक्षुर्दृष्टिर्येषां तेषां योगे

रामः सशिष्यो भगवान्वसिष्ठो गालवो भृगुः पुलस्त्यः कश्यपोत्रिश्च मार्कंडेयो बृहस्पतिः ४ द्वित
स्त्रितश्चैकतश्च ब्रह्मपुत्रास्तथांगिराः अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोपरे ५ तान्दृष्ट्वा सहसो
त्थाय प्रागासीना नृपादयः पांडवाः कृष्णरामौ च प्रणेमुर्विश्ववंदितान् ६ तानानर्चुर्यथा सर्वे स
हरामोच्युतोर्चयत् स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाल्यधूपानुलेपनैः ७ उवाच सुखमासीनान्भगवान्ध
र्मगुप्तनुः सदसस्तस्य महतो यतवाचोनुशृण्वतः ८ श्री भ उ च अहो वयं जन्मभृतो
लब्धं कार्त्स्न्येन तत्फलं देवानामपि दुःप्रापं यद्योगेश्वरदर्शनं ९ किं स्वल्पतपसां नृणामर्चा
ऊ यां देवचक्षुषां दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकं १० न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृ
च्छिलामयाः ते पुनंत्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ११ नाग्निर्न सूर्यो न च चंद्रतारका न भू
र्जलं खं श्वसनोथ वाङ्मनः उपासिता भेदकृतो हरंत्यघं विपश्चितो घ्नंति मुहूर्तसेवया १२

स्पर्शनादिकमिदमसंभावितमित्यर्थः १० एतत्प्रपंचयति न ह्यम्मयानीति त्रिभिः ११ अम्मयानि तीर्थानि न इति न किंतु तानि तीर्थानि भवंत्येव परंतु बहुकालेन पुनंति साधवस्तु दर्शनादेव वाङ्मनसयोरप्युपासनाविषयत्वे यो वाचं ब्रह्मेत्युपास्ते यो मनो ब्रह्मेत्युपास्त इति श्रुतेः अघं तन्मूलमज्ञानं न हरंति अत्र हेतुः भेदकृतः भेदकर्तारः यद्वा भेदबुद्धिं कुर्वतः पुंसः विपश्चितो निरस्तभेदाः ते तु मुहूर्तेमा

अतः साधून्विहायान्यत्रात्मादिबुद्ध्या सज्जमानांस्तिरस्कुर्वन्नाह आत्मबुद्धिरहमितिबुद्धिः त्रयो धातवो
वातपित्तश्लेष्माणः प्रकृतयो यस्य तस्मिन्कुणपे शरीरे स्वधीः स्वीया इति बुद्धिः भौमे भूविकारे प्रतिमादौ
इज्यधीः देवताबुद्धिः यत् जले यस्य तीर्थबुद्धिः तीर्थमिति बुद्धिः अभिज्ञेषु तत्त्ववित्सु यस्य एता बुद्धयो न
सन्ति स एव गोखरः गवां खरः दारुणः अत्यविवेकी यद्वा गवां तृणादिभारवाहः खरो गर्दभ इति १३ दुर
न्वयं अनन्तरूपं प्रमतो अनवस्थितत्वाद्धीर्बुद्धिर्येषां ते तूष्णीमासन् बभूवुः १४ ईशितव्यतां अनीश्वरतां कर्माधि
कारितां जनसंग्रहमात्रमेतदित्यूचुः स्मयंतः हसंतः १५ अनन्वयं विस्पष्टयंतः आश्चर्यमाह यन्माययेति त
यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचि
ज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः १३ श्रीशु उ वा निशम्येत्थं भगवतः कृष्णस्याकुंठमेधसः व
चो दुरन्वयं विप्रास्तूष्णीमासन्भ्रमद्धियः १४ चिरं विमृश्य मुनय ईश्वरस्येशितव्यतां जनसंग्रह
इत्यूचुः स्मयंतस्तं जगद्गुरुं १५ मु उ उ चुः यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा वयं विमोहिता विश्वसृजा
मधीश्वराः यदीशितव्यायति गूढ ईहया अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टितं १६ अनीह एतद्बहुधैक आ
त्मना सृजत्यवत्यत्ति न बध्यते यथा भौमैर्हि भूमिर्बहुनामरूपिणी अहो विभूम्नश्चरितं विडंबनं १७
तत्त्वविदुत्तमा अपि वयं कासौ माया यया विमोहिता इति तामाहुः यदिति यत् यस्मात् ईहया नरचेष्टितेन गू
ढः सन् ईशितव्यायति अनीश्वरवदाचरति भवान् ननु अहमीश्वर एव किं मिथ्येवमाचरेयं तत्राहुः अहो इ
ति भगवंस्तव विचेष्टितं विचित्रं अतर्क्यं १६ भगवत्तमेवाहुः अनीह इति अनीहः अक्रिय एव आत्मना स्वरूप
मात्रेण बहुधैतत्सृजति दृष्टान्तः यथा भौमैरिति भौमैर्घटादिविकारैरुपलक्षितेव वाचारंभणं विकारो नामधेयमिति
के त्वेव सत्यमिति श्रुतेः ननु कथमहं जगत्स्रष्टादिकोऽवसुदेवपुत्रत्वादिति तत्राहुः अहो इति विभूम्नः

भा॰
द॰ उ॰
९८

जनसंग्रहमाहुः अथापीतित्रिभिः योभवान्स्वजनानांरक्षार्थं सत्वंशुद्धसत्वात्मकंरूपंविभर्षि स्वलीलया
आचारेणवेदपथंचविभर्षि १८ अतएवब्राह्मणेषुबहुमानमपिकरोषीतिसहेतुकमाहुः ब्रह्मेति ब्र
ह्मवेदाख्यं शुक्लंशुद्धंतेहृदयंअंतरंगंरूपं कुतश्चतत्तस्याहुः यत्रेति यत्रब्रह्मणिव्यक्तंकार्यं अव्यक्तंका
रणं ततःपरंसत्तन्मात्रं ब्रह्मचतपआदिभिरुपलब्धंतद्ब्रह्म १९ तस्माद्वेदहृदयत्वादेवभवतिकंब्राह्म
णकुलेशास्त्रयोनेर्वेदप्रमाणकस्यतवसद्धामश्रेष्ठमुपलब्धिस्थानं सभाजयसिसंपूजयसि ततस्मा

अथापिकालेस्वजनाभिगुप्तयेविभर्षिसत्वंखलनिग्रहायच स्वलीलयावेदपथंसनातनंवर्णा
श्रमात्मापुरुषःपरोभवान् १८ ब्रह्मतेहृदयंशुक्लंतपःस्वाध्यायसंयमैः यत्रोपलब्धंसद्व्यक्तम
व्यक्तंचततःपरं १९ तस्माद्ब्रह्मकुलंब्रह्मन्शास्त्रयोनेस्त्वमात्मनः सभाजयसिसद्धामतद्ब्रह्म
ण्याग्रणीर्भवान् २० अद्यनोजन्मसाफल्यंविद्यायास्तपसोदृशः त्वयासंगम्यसद्गत्यायदंतः
श्रेयसांपरः २१ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे स्वयोगमाययाछन्नमहिम्नेपरमा
त्मने २२ नयंविदंत्यमीभूपाएकारामाश्चवृष्णयः मायाजवनिकाछन्नमात्मानंकालमीश्वरं
२३ यथाशयानःपुरुषआत्मानंगुणतत्वदृक् नाममात्रेंद्रियाभातंनवेदरहितंपरम् २४ ॥

देवकारणात् तेब्रह्मण्यानामग्रणीर्मुख्यःतत्प्रवर्तकःस्वकर्माचरन्नित्यर्थः २० तस्मादीश्वरस्यतवेदंज
नसंग्रहमात्रं वयंतुतवसंगात्साकृतार्थाइत्याहुः अद्येतिषड्भिः संगात्स्वात्त्वयासंगम्यसंगंप्राप्य यतःय
स्मात्त्वंश्रेयसांपरोऽवधिः २१.२२ एकस्मिन्नेवस्थानेआरामोयेषांतेपि कालस्वरूपादिकारणं ईश्वरंनियंता
रं २३ एतत्स्पष्टयंतमाहुः यथेति शयानःस्वप्नान्पश्यन् गुणात्तत्वदृक् स्वप्नविषयेषुतत्वदृष्टिः नाममा
त्रेंद्रियेणमनसाआभातंसिंहव्याघ्रादिरूपमात्मानंवेदतद्रहितंदेवदत्तादिरूपमात्मानंनवेदयथा स्व ९८

एवंतांनाममात्रेषुसमादित्तत्त्वविषयेष्विंद्रियैर्योऽर्थेहाप्रवृत्तिः सैवमायातयाविभ्रमच्चित्तोनवेद स्मृतेर्विवे
कस्योपप्लवान्नाशात २५ गृहोत्वस्मस्पर्शेनाशंकरोतियद्गंगाद्येतीर्थंतस्यास्पदमाश्रयंतैः त्रिस्तुपक्वयोगैरपि
हृदिकृतंकेवलेनतत्रह देवतस्मात्तेंऽघ्रिंददृशिमरूपवंतोवयं बहुभिः पुण्यैः अतोऽस्मानभक्काननुगृहाणभक्ता
कृतानुग्रहंकुर्वित्यर्थः ननुकिंभक्तायया एवंतत्पएवतप्पत्तामितितेत्याहः उत्सिक्ताउद्रिक्तायाभक्तिस्तया

एवंत्वानाममात्रेषुविषयेष्विंद्रियेहया माययाविभ्रमच्चित्तोनवेदस्मृत्युपप्लवात् २५ तस्माद्य
तेददृशिमांघ्रिमघौघमर्षतीर्थास्पदंहृदिकृतंसुविपक्वयोगैः उत्सिक्तभक्त्युपहताशयजीवको
शाआपुर्भवद्गतिमथानुगृहाणभक्तान् २६ श्रीशु उ च इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंधृतराष्ट्रंयु
धिष्ठिरं राजर्षेस्वाश्रमान्गंतुंमुनयोदधिरेमनः २७ तद्वीक्ष्यतानुपव्रज्यवसुदेवोमहायशाः
प्रणम्यचोपसंगृह्यबभाषेदंसुयंत्रितः २८ व दे उ च नमोवःसर्वदेवेभ्यऋषयःश्रो
तुमर्हथ कर्मणाकर्मनिर्हारोयथास्यान्नस्तदुच्यतां २९ ना द उ च नातिचित्रमिदं
विप्रावसुदेवोबुभुत्सया कृष्णंमत्वार्भकंयन्नःपृच्छतिश्रेयआत्मनः ३० सन्निकर्षोऽत्रमर्त्या
नामनादरणकारणं गांगंहित्वायथान्याम्भस्तत्रत्योयातिशुद्धये ३१ ॥ ॐ ॥ ॥

उपहतआशयलक्षणोजीवकोशोयेषांतएवपूर्वंभगवद्गतिमापुःनान्यइति २६।२७ उपसंगृह्य
चरणौपाणिभ्यांधृत्वाबभाषेदमितिसंधिरार्षः २८ सर्वेदेवायेषुतेभ्यः यावतीर्वैदेवतास्ताःसर्वावे
दविदिब्राह्मणेवसंतीतिश्रुतेः येनकर्मणायथाकृतेनवाकर्मणांनिर्हारोनिरासोभवतितदुच्यतां
२९ श्रीकृष्णंहित्वास्मान्पृच्छतीतिविस्मितान्मत्वाहनारदः नापीतिबुभुत्सयाबोद्धुमिच्छया ३० तत्रस्यः

भा.
८.३.
४९

श्रीकृष्णस्य भेदकत्वमपि तस्य विद्याविजृंभितमित्याह यस्येति द्वाभ्यां अनुभूतिर्ज्ञानं कुतश्चिदपि न रिष्यति न
नश्यति तदेवाह कालेन कर्कटिकाफलवत् अस्य विश्वस्य लयोत्पत्त्यादिनापि तत्स्थविद्युदादिवत्
न नश्यति अन्यस्माच्च मुद्गरादिवत् घटादेः गुणतो रूपाद्यंतरोत्पत्तेः एवं रूपादिहान्यादिहादिवत् ३१ त
मेवं कुतश्चिदप्यव्याहतानुभवं अत एवेश्वरं किंच अद्वितीयं कुत्से अन्यः प्राकृतः उपगूढमाच्छन्नं मनु
मन्येत कैः क्लेशकर्मादिभिः तत्र क्लेशा रागाद्यः अतत्पूर्वकालिकर्माणि च तत्परिपाके सुखदुःखे च
सत्वादिगुणानां पुनः प्रवाहैश्च तैः प्राणादिभिश्च स्वविभवैः स्वकार्यैः अत्र दृष्टांतः मेघहिमोपरागैः अभ्र

यस्यानुभूतिः कालेन लयोत्पत्त्यादिनास्य वै स्वतोन्यस्माच्च गुणतो न कुतश्चन रिष्यति ३२ तं क्ले
शकर्मपरिपाकगुणप्रवाहैरव्याहतानुभवमीश्वरमद्वितीयं प्राणादिभिः स्वविभवैरुपगूढ
मन्यो मन्येत सूर्यमिव मेघहिमोपरागैः ३३ अथोचुर्मुनयो राजन्नाभाष्यानकदुंदुभिं सर्वेषां
शृण्वतां राज्ञां तथैवाच्युतरामयोः ३४ कर्मणा कर्मनिर्हार एष साधुनिरूपितः यच्छ्रद्धया य
जेद्विष्णुं सर्वयज्ञेश्वरं मखैः ३५ चित्तस्योपशमोयं वै कविभिः शास्त्रचक्षुषा दर्शितः सुगमो
योगो धर्मश्चात्ममुदावहः ३६ अयं स्वस्त्ययनः पंथा द्विजातेर्गृहमेधिनः यच्छ्रद्धयाप्तवित्तेन शु [illegible]

तथा रवेरेणुभिः स्वविभवैः सूर्यमिवेति ३३ ३५ चित्तस्योपशमः उपशमहेतुः योगः मोक्षोपायश्च शनैरा
त्ममुदं वहतीति तथा सुगमः प्रवृत्त्या अयत्नात् धर्मश्च आवश्यकः अन्यथा विहिताकरणेन मालि
न्यप्रसंगात् ननु न कर्मणा न प्रजया न धनेन त्यागेनैकेन अमृतत्वमानशुरित्यादिना त्यागस्यैव
विहितत्वात्कथं कर्म मोक्षोपाय इत्याशंक्य आदावेव त्यागस्याशक्यत्वादित्याशयेनाह अयमिति सा
र्द्धैश्चतुर्भिः स्वस्त्ययनः स्वस्ति क्षेमः ईयते अनेनेति तथा श्रद्धयानिः कामतया शुक्लेन शुद्धेन आप्तेन वित्ते

[illegible]

सत्स्वप्यनन्तमाह: वित्तैषणामिति वित्तफलभूतैर्यज्ञैर्दानैश्च वित्तैषणां वित्तेच्छां विसृजेत् गृहैर्गेहैर्दारैश्चित्ते भोगैर्दारसुतैषणां विसृजेत् तदनुभवेनैव तदौत्सुक्यनिवृत्तेः देहे मर्त्ये आत्मनः स्वर्गादिलोकैषणां च कालेन तयानुसंधानेन विसृजेत् देव देव सदेव यद्वा देवकालेन देवानामपि मरत्सुना मत्सु हेतुभूतेनेत्यर्थः ३८ अत्राचारं प्रमाणयति ग्रामइति किंच ऋणैरिति तथा च श्रुतिः जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभि

वित्तैषणां यज्ञदानैर्गृहैर्दारसुतैषणां आत्मलोकैषणां देवकालेन विसृजेद्बुधः ३८ ग्रामे त्यक्तैष
णाः सर्वे ययुर्धीरास्तपोवनं ऋणैस्त्रिभिर्द्विजो जातो देवर्षिपितृणां प्रभो ३९ यज्ञाध्ययनपुत्रै
स्तान्यनिस्तीर्य त्रजत्यधः त्वंत्वद्य मुक्तो द्वाभ्यां वै ऋषिपित्रोर्महामते ४० यज्ञैर्देवर्णमुन्मुच्य नि
र्ऋणोऽशरणो भव वसुदेव भवान्नूनं भक्त्या परमया हरिं ४१ जगतामीश्वरं प्रार्च्यः स यद्वां पुत्रतां गतः
श्रीशुक उवाच इति तद्वचनं श्रुत्वा वसुदेवो महामनाः तानृषीनृत्विजो वव्रे मूर्ध्नानम्य प्रसाद्य
च ४२ त एनमृषयो राजन्वृता धर्मेण धार्मिकं तस्मिन्नयाजयन्क्षेत्रे मखैरुत्तमकल्पकैः ४३
तद्दीक्षायां प्रवृत्तायां वृष्णयः पुष्करस्रजः स्नाताः सुवाससो राजन्राजानः सुष्ठ्वलंकृताः ४४
तन्महिष्यश्च मुदिता निष्ककंठ्यः सुवाससः दीक्षाशालामुपाजग्मुरालिप्ता वस्तुपाणयः ४५

र्ऋणैर्ऋणवान्जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इत्यादि ३९ यज्ञाध्ययनपुत्रैः तान्यनिस्तीर्य तेभ्यः ऋणेभ्यो अनपाकृत्य तथा च मनुः ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानो व्रजत्यधइति ४० निर्ऋणः निर्मुक्तऋणः अशरणो भव गृहं त्यक्त्वा व्रज किंच प्रविश्य देवितानामयं क्रमः तं तत्कृतार्थं पवेसाह: वसुदेवेति प्रार्च्यः अर्चितवान् यद्यस्माद्वां युवयोः ४१ ४४ आलिप्ताङ्गा

भा० टी० स्कं० १० अ० ८४ ४५

भा.
८.३.
१००

४९ अक्तेनेत्रयोरंजनेन अभ्यक्तं सर्वाङ्गेषु नवनीतेन ४७ ताभिः सहितो दीप्तितो विरेजे ४८ ५. जी
वेशो सर्वजीवानामीशो अनुयज्ञे प्रतियज्ञे ५१ आम्नातसर्वाङ्गाः प्राकृताः ज्योतिष्टोमदर्शपूर्णमा
सादयः तेभ्यश्चोदनालिङ्गादिभिरतिदेशप्राप्तांगाः वैकृताः सौर्यसत्रादयः तैः सर्वैर्द्रव्यैः षोडशभि

नेदुर्मृदंगपटहाः शंखभेर्यानकादयः ननृतुर्नटनर्तक्यस्तुष्टुवुः सूतमागधाः ४६ जगुश्च
कंठ्नो गंधर्व्वाः संगीतसहभर्तृकाः तमभ्यषिंचन्विधिवदक्तमभ्यक्तमृत्विजः ४७ पत्नीभिरष्टा
दशभिः सोमराजमिवोडुभिः ताभिर्दुकूलवलयैर्हारनूपुरकुंडलैः ४८ स्वलंकृताभि
र्विबभौ दीक्षितोजिनसंवृतः तस्यर्त्विजो महाराज रत्नकौशेयवाससः ४९ ससदस्या वि
रेजुस्ते यथा वृत्रहणोध्वरे तदा रामश्च कृष्णश्च स्वैः स्वैर्बंधुभिरर्चितैः ५० रेजतुः सुसुतैर्दा
रैर्जीवेशो स्वविभूतिभिः ईजेनुयज्ञं विधिना अग्निहोत्रादिलक्षणैः ५१ प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञै
र्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरम् अथर्त्विग्भ्योददात्काले यथाम्नातं स दक्षिणाः ५२ स्वलंकृतेभ्योलं
कृत्य गोभूकन्या महाधनाः पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वा ते महर्षयः ५२ सस्नू रामहृदे
विप्रा यजमानपुरःसराः स्नाताः लंकारवासांसि वंदिभ्योदात्तथा स्त्रियः ५४ ततः स्वलंकृ
तो वर्णानाश्वभ्योन्नेन पूजयत् बंधून्स्वदारान्ससुतान्पारिबर्हेण भूयसा ५५ विदर्भकोशलकु
रून्काशिकैकेयसृंजयान् सदस्यर्त्विक्सुरगणान्नृभूतपितृचारणान् श्रीनिकेतमनुज्ञाप्य

दि ज्ञानेमंत्रः क्रियाकर्म तेषामीश्वरं ५२ ५२ सस्नुः स्नानं चक्रुः ५४ आश्वभ्यः श्वभ्यश्च अन्नेना
पूजयत् बंधादीश्चारणांतान् पारिबर्हेण प्रतिदानेन पूजयत् ५५ तेच सर्वे प्रययुः ५६ ॥

१००

अथाग्रेकेषांचिद्विशेषमाह एतत्राष्ट्रइतिद्वाभ्यां अनुजोविदुरः पार्थायुधिष्ठिरभीमार्जुनाः यमौनकुलसहदे
वौ ५७ सौहृदेनाक्लिन्नानिचेतांसियेषांते ५८ ५९ मनोरथायत्नविषयः तमेवमहार्णवे ६० अरुणांवरले
नयोरिनंज्ञानेनापीत्यर्थः ६१ ऊतस्तत्राह अस्मास्वितिकृतज्ञेषु कृतमुपकारमजानत्सुसत्तमैर्भवद्भि

एतत्राष्ट्रेऽनुजःपार्थाभीष्मोद्रोणःस्तथायमौ नारदोभगवान्व्यासःसुहृत्त्वेवंविधाबांधवाः ५७ वे
धस्मविश्वजयरस्सौहृदान्नेक्लिन्नचेतसः यद्युविरहकृच्छ्रेणस्वदेशांश्चापरेजनाः ५८ नेद
स्तसहगोपालैर्दृष्टःहस्तात्जयार्चितः कृत्सरामौग्रसेनाद्यैर्न्यवात्सीद्बंधुवत्सलः ५९ वसुदे
वोऽजसोतीर्थमनोरथमहार्णवं सुहृद्वृत्तःप्रीतमनानंदमाहकवेस्सशत ६० व दे उ
च भ्रातरीशाकृतःपाशोनृणांयःस्नेहसंज्ञितः तंदुस्त्यजमहंमन्येशूराणामपियोगि
नां ६१ अस्मास्वप्रतिकल्पेयंयत्कृतज्ञेषुसत्तमैः मैत्र्यर्पिताफलावापिननिवर्तेतकर्हि
चित् ६२ प्रागकल्पाच्चकुशलंभ्रातर्वोनाचरामहे अधुनाश्रीमदांधाक्षानपश्यामःपुरःसतः
६३ माराज्यश्रीरभूत्पुंसःश्रेयस्कामस्यमानद स्वजनानुतबंधून्वानपश्यतियथांधदृक् ६४
एवंसौहृदशैथिल्यचित्तआनकदुंदुभिः रुरोदतत्कृतांमैत्रींस्मरन्नश्रुविलोचनः ६५ ॥ ॥

अप्रतिकल्पाअनुपमामैत्रीत्वयमर्पिता अफलापिअस्मदुपकारस्यन्यापिकर्हिचिद्यस्मान्ननिवर्तेत
तस्मादीश्वरकृतःपाशोयंभवतामितिशास्यतइत्यर्थः ६२ अफलत्वमेवाह प्रागिति हेभ्रातःअक
ल्पात्असमर्थत्वात् वःकुशलंप्रियंनहिआचरामकृतवंतोवयं श्रीमदेनांधान्यक्षीणियेषांते
६३ राज्यश्रीमाभूतक्रोदसोऽडागमः ६४ ६५ ॥ ॥

भा० अथ स्व इति प्रातर्निर्गमे येवा परह्णे गम्यतामिति अपराह्णे निर्गमे स्योगम्यतामिति पुनः पुनरेवं मानि
८२ तः ८८ ८९ यापितः महत्ता सैन्येन प्रस्थापितः ८९ १० यदुदेवस्य वसुदेवस्य महोत्सवं यज्ञादिलक्षणं
१०१ सुहृत्संदर्शनादिकं चेति ३ ६ मेव गशी तमः ८४ पंचाशीतितमे राम श्रीकृष्णो प्रार्थितो

नंदस्तु सखुः प्रियकृत्प्रेम्णा गोविंदरामयोः अथ स्व इति मासांस्त्रीन्यदुभिर्मानितोवसत् ८८
ततः कामैः पूर्यमाणः सव्रजः सहबांधवैः परार्ध्याभरणक्षौममनानानर्घ्यपरिच्छदैः ८९ वसु
देवोग्रसेनाभ्यां कृष्णोद्धवबलादिभिः दत्तमादाय पारिबर्हं यापितो यदुभिर्ययौ ९० नंदगो
पाश्च गोप्यश्च गोविंदचरणांबुजे मनः क्षिप्तं पुनर्हर्तुमनीशा मथुरां ययुः ९१ बंधुषु प्रति
यातेषु वृष्णयः कृष्णदेवताः वीक्ष्य प्रावृषमासन्नां ययुर्द्वारवतीं पुनः ९२ जनेभ्यः कथयांचक्रु
र्यदुदेवमहोत्सवं यदासीत्तीर्थयात्रायां सुहृत्संदर्शनादिकं ९३ ३ श्री ग तेद म
स्कं ती या नुव नंच ग ति मो यः ८४ श्री कउ च अथैकदात्मजौ
प्राप्तौ कृतपादाभिवंदनौ वसुदेवोभिनंद्याह प्रीत्या संकर्षणाच्युतौ १ मुनीनां स वचः श्रु
त्वा पुत्रयोर्धाम सूचकं तद्वीर्यैर्जातविस्रंभः परिभाष्याभ्यभाषत २ ॥ ॥ ॥ ॥

सुतौ पित्रेत्यानमयो मात्रे स्मृता तस्तुत्रानयकृतौ १ नंदयित्वा कुरुक्षेत्रयात्रायां सुहृदोवहन् तत्रस्था
नं ततौ पित्रोरादिश्यन्स्मृतस्तुतिभिः २ धाम प्रभावस्तत्सूचकं जातविस्रंभः उत्पन्नविश्वासः परि
भाष्य संबोध्य २ ॥ ॥ १०१

स्य विश्वस्य यत्साक्षात्स्वरूपम् ते कारणं प्रधानपुरुषौ नाम परौ तयोः प्रधानपुरुषयोरपि कारणत्वेने
श्वरौ च साक्षाद्वां युवामिति जाने २ ननु विश्वमनेकैः कारकैर्जायमानं कुतः प्रधानपुरुषात्मकं
कुतस्तरामावयोः तत्कारणत्वेनेश्वरत्वं तत्राह यत्रेति यत्राधिकरणे येन कर्त्रा करणेन वा यदपा
दानात् यस्य संबंधेन षष्ठ्यर्थस्याकारकत्वेपि निमित्ततोक्ता यस्मै संप्रदानाय यद्यदिति प्रयोज्य
कर्तृकर्मकारके दर्शिते ननु तयोर्नास्ति भेदः यथोक्तं करोति क्रियमाणेन न कश्चित्कर्मणा वि
ना भवत्यर्थस्य कर्ता च करोतेः कर्म जायते तथा करोत्यर्थस्य यः कर्ता भवितुः स प्रयोजकः भविता

कृष्ण कृष्ण महायोगिंस्त्वं संकर्षण सनातन जाने वामस्य यत्साक्षात्प्रधानपुरुषौ परौ ३ यत्र
येन यतो यस्य यस्मै यद्यद्यथा यदा स्यादिदं भगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४ एतन्ना
नाविधं विश्वमात्मसृष्टमधोक्षज आत्मनानुप्रविश्यात्मन्प्राणो जीवो बिभर्ष्यजः ५ ॥

तमपेक्ष्य प्रयोज्यत्वं प्रपद्यत इति सत्यम् तथाप्यवस्थाभेदेन भेदो विवक्षितः दृश्यते चावस्थाभेदः
तंडुलानोदनं पचति मृदं घटं करोतीति तदेवं सप्त विभक्त्यर्था दर्शिताः यथेति यदेति क्रियाविशेष
णभूतानामन्येषां चाव्ययानामर्थाः स्यादिति क्रियापदार्थोपलक्षणं एवं सर्वप्रपंचमनूद्य तत्का
रणभगवद्रूपतां विधत्ते इदं साक्षादिति प्रधानं भोग्यं पुरुषो भोक्ता तयोरीश्वरो भगवांस्त्वमेव सा
क्षादिति तयोरैक्यमभिप्रेत्यैकवचनं ४ किं च धारणपोषणकर्तापि त्वमेवेत्याह एतदिति हे
आत्मन् प्राणः क्रियाशक्तिः जीवो ज्ञानशक्तिश्च त्वमेव बिभर्षि ५ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० २.३. १०२ ननुप्राणादीनांविचित्रशक्तीनांकारणत्वावगमात्कथंपरमेश्वरस्यैवकारणत्वेनसर्वात्मकत्वमुच्यतइ।
त्याशंक्य प्राणादिशक्तयोपितस्यैवेत्याह प्राणादीनामिति प्राणः सूत्रं तदादीनांविश्वसृजांविश्वका
रणानांयाः शक्तयस्ताः परस्यपरमकारणस्यैव कुतः पारतंत्र्यात् यथावेधशक्तिर्नेवाणस्यअपितुपु
रुषस्यतद्वदित्यर्थः ननुभगवतः प्राणादिवर्गस्यचस्वातंत्र्यमेवकिंनस्यात् अतआह वैसादृश्यात्द्वयो
रितिचेतनाचेतनत्वेनविसदृशत्वात् द्वयोश्चेतनप्राणादिवर्गस्यचेतनपारतंत्र्यमेवयुक्तमित्यर्थः
यद्वा प्राणादिषुद्वयोर्द्वयोरेवतावद्विसदृशत्वंविरुद्धक्रियाकारित्वात् किंपुनर्बहूनांतस्मादेकेनसर्वेचे

प्राणादीनांविश्वसृजांशक्तयोयाःपरस्य
ताः पारतंत्र्याद्वैसादृश्याद्द्वयोश्चेष्टैव
चेष्टताम् ६ ॥

नसर्वशक्तिनाधिष्ठितानांकार्याणामेवशिष्टकार्यारंभकत्वंयुक्तंनस्वतंत्राणांइति तथाचोक्तं यदैतेसं
हताभावाभूतेंद्रियमनोगुणाः यदायतननिर्माणेनशेकुर्ब्रह्मवित्तम तदासंहत्यचान्योन्यंभगवच्छ
क्तिचोदिताः सदसत्त्वमुपादायचोभयंससृजुर्ह्यदइति तथा नानात्वात्स्वक्रियानीशाः प्रोचुःप्रांजलयो
विभुमित्यादि ननुप्राणादीनांक्रियाकारित्वंशक्त्यभावेकुतः स्यादतआह चेष्टैवचेष्टतामिति चेष्टमा
नानामेवांप्राणेंद्रियादीनांचेष्टैवशक्तिः यथावायोःशक्त्यातृणादीनांचलनं यथाचपुरुषस्यश १०२
स्त्राकर्षणंवेगइति ६ ॥ ॥

पारतंत्र्यमेवमपंचयति कांतिरिति पंचभिः चंद्रस्य कांतिः अग्नेस्तेजः अर्कस्य प्रभा ऋक्षविद्युतोः सत्ता सूक्ष्मरूपेण
मात्रेणसत्त्वे अर्थतोवस्तुतोभवान् तथाचश्रुतिः नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोय
मग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीति स्मृतिश्च यदादित्यगतंतेजोजगद्भासय
तेऽखिलं यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमिति भूमेर्धृतिः धारिणीमाधारतेजोवर्तनंगंधश्च
भवान् तवैवशक्तिरित्यर्थः किंच हेदेव अपांतर्पणं तृप्तिजनकत्वं प्राणनंजीवनहेतुत्वं ताः आपश्च
तासां रसश्चत्वमेव किंच वायोरोजः सहादितवैवशक्तिः ८ दिशामुपाधिकृताकाशप्रदेशानामवका

कांतिस्तेजः प्रभासत्ताचंद्राग्न्यर्कर्क्षविद्युतां यत्स्थैर्यंभूभृतांभूमेर्वृत्तिर्गंधोर्थतोभवान् ७ त
र्पणंप्राणनमपांदेवत्वंताश्चतद्रसः ओजःसहोबलंचेष्टागतिर्वायोस्तवेश्वरः ८ दिशांत्व
मवकाशोसिदिशः खंस्फोटआश्रयः नादोवर्णस्त्वमोंकार आकृतीनांपृथक्कृतिः ९ ॥
इंद्रियंत्विंद्रियाणांत्वं देवाश्चतदनुग्रहः अवबोधोभवान्बुद्धेर्जीवस्यानुस्मृतिःसती १० ॥
भूतानामसिभूतादिरिंद्रियाणांचतैजसः वैकारिकोविकल्पानांप्रधानमनुशायिनां

शः दिशश्चत्वं खंचसामान्याकाशः तदाश्रयः स्फोटश्चशब्दतन्मात्रंपरावस्थावागित्यर्थः नादः पश्यंती
ओंकारः मध्यमावर्णाश्च आकृतीनांपदार्थानांपृथक्कृतिः पृथक्करणमभिधानं यस्मात्सद्वर्णा
पदाद्यात्मिकावैखरीचत्वमित्यर्थः ९ इंद्रियाणामिंद्रियंविषयप्रकाशनशक्तिः देवाश्चइंद्रियाधिष्ठाता
रः तदनुग्रहः तेषामधिष्ठानशक्तिश्चत्वं अवबोधोऽध्यवसायशक्तिः अनुस्मृतिः प्रतिसंधानशक्तिः १०
भूतानांकारणंभूतादिर्नामसोऽहंकारस्त्वमसि इंद्रियाणांकारणं तैजसः राजसोऽहंकारस्त्वं विविधं
अधिदैवाध्यात्मभेदेनकल्प्यंतइतिविकल्पादेवास्तेषांकारणंवैकारिकः सात्त्विकोऽहंकारश्चत्वं अनुशायि

नांजीवानां संसारकारणं प्रधानेन ॥

भा॰ अपिविनश्वरेषुनाशशीलेषु इहएतेषुभावेषुयदनश्वरमवशिष्यमाणंरूपंतत् त्वमसि द्रव्यविकारेषुअ
द॰३॰ स्त्ववर्णादिकार्येषुघटकुंडलादिषुश्वरेषुचद्रव्यमात्रंमृत्स्वर्णादिमात्रमनश्वरंयथातद्वत् ॥११॥ ननु
१०३ त्रिगुणात्मककार्यरूपोपित्वमित्युक्तत्वात्कथमनश्वरत्वंतत्राह सत्वमिति तद्वृत्तयस्तत्परिणामाश्चमहदा
दयः अद्धासाक्षात्त्वयिपरेब्रह्मणिकल्पिताः तस्मान्नसंतीति नन्वसतांकथंप्रतीतिरितत्राह यर्हीति यदा
विकल्पितास्तदैवप्रतीतिमात्रेणत्वयिसंतितेवामीषुतदैवकारणतयाअनुगतःअन्यदातथाव्यावहा

नश्वरेष्विहभावेषुतदस्तित्वमनश्वरं यथाद्रव्यविकारेषुद्रव्यमात्रंनिरूपितं ॥१२॥ सत्वंरजस्त
मइतिगुणास्तद्वृत्तयश्चयाः त्वय्यद्धाब्रह्मणिपरेकल्पितायोगमायया ॥१३॥ तस्मान्नसंत्यमी
भावायर्हित्वयिविकल्पिताः त्वंचामीषुविकारेषुह्यन्यदाव्यावहारिकः ॥१४॥ गुणप्रवाहएत
स्मिन्नबुधास्त्वखिलात्मनः गतिंसूक्ष्मामबोधेनसंसरंतीहकर्मभिः ॥१५॥ यदृच्छयान्तृतांप्राप्यसु
कल्पामिहदुर्लभां स्वार्थेप्रमत्तस्यवयोगतंत्वन्माययेश्वर ॥१६॥ असावहंममैवैतेदेहेचास्या
न्वयादिषु स्नेहपाशैर्निबध्नातिभवान्सर्वमिदंजगत् ॥१७॥

रिकःविकल्पस्तत्वमेवावशिष्यसइत्यर्थः ॥१४॥ एवंरूपत्वाद्ज्ञाननिबंधनश्चसंसारइत्याह गुणप्रवाहइ
ति सूक्ष्मांनिःप्रपंचांगतिमबुधाः अविद्वांसः अबद्धेतिवापाठः अतस्याबोधेनदेहाभिमानेनकृ
तैःकर्मभिःसंसरंतीति ॥१५॥ एवंतयोस्तत्वनिरूप्यतद्भ्रामाशोचति यदृच्छयेति नृतांमनुष्यतां ।
सुकल्पापटुतरेंद्रियां ॥१६॥ अहोकिमिति प्रमत्तोसिइतिचेत् त्वयाबद्धैःपाशैर्निबद्धत्वादित्याह
असावहमिति देहेअस्यदेहस्यान्वयादिषुपुत्रादिषुचममैवेत्तइति ॥१७॥ ॥ राम ॥ ॥ १०३

अहो त्वत्पुत्रयोरावयोः किमिदमारोप्यते अत आह युवामिति भूभारक्षत्रक्षपणार्थमवतीर्णौ तथात्थ ह नि-
श्चितं आत्थ कथयसि १८ तत्तस्मादरणं शरणमापन्नानां संसृतिभयमपहन्तीति तथा तत् ननु त्वमतिसु-
खी कृपया किं निर्विण्णोऽसि अत आह एतावतेति इन्द्रियार्थेषु लालसा यस्य तेनेन्द्रियलालसेन मर्त्ये शरीरे आत्मदृक्
आत्मबुद्धिरहं त्वयि च परे परमेश्वरे अपत्यबुद्धिरस्मि तेनालं पर्याप्तमिति १९ ननु उक्तमेतदहं परमेश्वर इ-
ति तत्राह सूतीगृह इति अनुयुगं प्रतियुगं यदा सुतपाः पृश्निरिति युग्मं नौ आवयोः यद्वा कश्यपादिति

युवां न नः सुतौ साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरौ भूभारक्षत्रक्षपण अवतीर्णौ तथात्थ ह १८ तत्ते गतो
ऽस्म्यरणमद्य पदारविन्दमापन्नसंसृतिभयापहमार्तबन्धो एतावतालमलमिन्द्रियलालसेन मर्त्या-
त्मदृक्त्वयि परे यदपत्यबुद्धिः १९ सूतीगृहे ननु जगाद भवानजो नौ संजज्ञ इत्यनुयुगं निजधर्मगु-
प्त्यै नानातनूर्गगनवद्विदधज्जहासि को वेद भूम्न उरुगाय विभूतिमायां २० श्रीशुक उवाच
आकर्ण्येत्थं पितुर्वाक्यं भगवान्सात्वतर्षभः प्रत्याह प्रश्रयानम्रः प्रहसन्श्लक्ष्णया गिरा २१ श्रीभ-
गवानुवाच वचो वः समवेतार्थं तातैतदुपमन्महे यन्नः पुत्रान्समुद्दिश्य तत्त्वग्राम उदाहृतः २२
अहं यूयमसावार्य इमे च द्वारकौकसः सर्वेऽप्येवं यदुश्रेष्ठ विमृग्याः सचराचरं २२ ॥ ॥

इति युग्मं अधुना च वसुदेवो देवकी चेति युग्मं एवं हि मतिर्युग्मं अज एवाहं संजज्ञे वतीर्ण इति भवान्
नौ जगाद ननु न्यासोऽसौ चतुर्भुजदेव इति तत्राह नानातनूरिति गगनवदसंग एव त्वं भूम्नः सर्वगतस्य वि-
भूतिरूपां मायां २० उपमन्महे उपमन्यामहे समुद्दिश्य विषयीकृत्य तत्त्वग्रामस्तत्त्वसमूहः उदाहृतः स-
म्यक् निरूपितः २२ इमामेव दृष्टिं सर्वत्र विधत्तेत्याह अहमिति एवं विमृग्याः अयत्नेनैवान्वेषणीयाः किं

भा॰ द॰उ॰ १०४ ननु नानात्वविकारवत्तोऽतो ब्रह्मत्वेन ब्रह्मण एवोपाधिधर्मैर्बहुधा प्रतीतिरिति सदृष्टान्तमाह द्वाभ्यां आ ॥
त्माहीति यथा खादिभूतानि तत्कृतेषु घटादिष्वाविस्तिरोभावादियान्ति एवमसावात्मापि आत्मसृष्टैर्गु ॥ ५५ ॥
णैः कृत्वा तत्कृतेषु देहेषु बहुधा ईयते पुनश्च यथाशयं यथोपाधि आविर्भावतिरोभावादिरूपेण प्रती
यते न वस्तुतः अतः एको बहुधा स्वयंज्योतिः इत्यतेन अन्योऽनन्यत्वेन निर्गुणः सगुणत्वेनेत्यादि बहुधा

आत्मा ह्येकः स्वयंज्योतिर्नित्योऽन्यो निर्गुणो गुणैः आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषु भूतेषु बहुधेयते २४ खंवा
युर्ज्योतिरापो भूस्तत्कृतेषु यथाशयं आविस्तिरोऽल्पभूर्येको नानात्वं यात्यसावपि २५ श्रु ३ च
एवं भगवता राजन्वसुदेव उदाहृतः श्रुत्वा विनष्टनानाधीस्तूष्णीं प्रीतिमना अभूत् २६ अथ तत्र कु
रुश्रेष्ठ देवकी सर्वदेवता श्रुत्वानीतं गुरोः पुत्रमात्मजाभ्यां सुविस्मिता २७ कृष्णरामौ समाश्राव्य
पुत्रान्कंसविहिंसितान् स्मरन्ती कृपणं प्राह वैक्लव्यादश्रुलोचना २८ श्रीदे॰ उ॰ च रामरामा
प्रमेयात्मन्कृष्ण योगेश्वरेश्वर वेदाहं वां विश्वसृजामीश्वरावादिपूरुषौ २९ कालविध्वस्तसत्त्वानां
राज्ञामुच्छास्त्रवर्तिनां भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौ किलाद्य मे ३० यस्यांशांशांशभागेन वि
॥ श्वोत्पत्तिलयोदयाः भवन्ति किल विश्वात्मंस्तं त्वाद्याहं गतिं गता ३१ चिरान्मृतसुतादाने गुरुणा
॥ किल चोदितौ आनिन्यथुः पितृस्थानाद्गुरवे गुरुदक्षिणां ३२ तथा मे कुरुतं कामं युवां योगेश्वरेश्व

तेऽप्रपंचनीयं २४ २५ सुविस्मिता सती २७ समाश्राव्य संबोध्य २८ २९ भूमेर्भारायमाणानां राज्ञामर्थे ते
षां निधनार्थं मे मयि किलावतीर्णौ हे आद्य ३० यस्यांशः पुरुषः तस्यांशो माया तस्याः अंशाः गुणाः ते
षां भागेन परमाणुमात्रलेशेन विश्वोत्पत्त्यादयो भवन्ति तं त्वा गतिं शरणं गतास्मि ३१ आनिन्यथुः आ १०४

३४ दैत्यराड्बलिः कथंभूतौ विश्वस्यात्मभूतं दैवं सान्वयः सपरिवारः ३५ सवृंदः सपरिजनः पादौ प्रक्षाल्य मूर्ध्नि
दधार कथंभूतौ पादाववनिज्य यदंबु पयोरवनेजनोदकं आब्रह्म सब्रह्माणमभिव्याप्य जगत्पुनात्यविव्रयद्
तेते तौ ३७ इंद्रसेनो बलिः प्रेमविभिन्नया प्रेमार्द्रया धिया बिभ्रत् धारयन् ३८ अनंताय शेषाय बृहते फणै
कदेशे विश्वधारणात् बृहते तस्मै कृष्णाय सदानंदरूपाय वेधसे जगद्विधात्रे सांख्ययोगवितानायेत्यादि प

३२ ऋ रु च एवं संचोदितौ मात्रा रामः कृष्णश्च भारत सुतलं संविविशतुर्योगमायामुपाश्रितौ
३३ तस्मिन्प्रविष्टावुपलभ्य दैत्यराड् विश्वात्मदैवं सुतरां तथात्मनः तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुताशयः
सद्यः समुत्थाय ननाम सान्वयः ३४ तयोः समानीय वरासनं मुदा निविष्टयोस्तत्र महात्मनोस्त
योः दधार पादाववनिज्य तज्जलं सवृंद आब्रह्म पुनाद्यदंबु ह ३५ समर्हयामास स तौ विभूतिभिर्महार्ह
वस्त्राभरणानुलेपनैः तांबूलदीपामृतभक्षणादिभिः स्वगोत्रवित्तात्मसमर्पणेन च ३६ स इंद्रसेनो
भगवत्पदांबुजं बिभ्रन्मुहुः प्रेमविभिन्नया धिया उवाच हानंदजलाकुलेक्षणः प्रहृष्टरोमा नृप गद्ग
दाक्षरः ३७ ब रु च नमोऽनंताय बृहते नमः कृष्णाय वेधसे सांख्ययोगवितानाय ब्रह्मणे
परमात्मने ३८ दर्शनं वां हि भूतानां दुःप्रापं चाप्यदुर्लभं रजस्तमःस्वभावानां यन्नः प्राप्तं यदृ
च्छया ३९ दैत्यदानवगंधर्वाः सिद्धविद्याध्रचारणाः यक्षरक्षःपिशाचाश्च भूतप्रमथनायकाः
४० विशुद्धसत्वधाम्न्यद्धा त्वयि शास्त्रशरीरिणि नित्यं निबद्धवैरास्ते वयं चान्ये च तादृशाः ४१ ॥

दृग्द्वयमेकाविवक्षया ३९ योगेश्वराणामपि दुर्दर्शौ युवामस्माभिर्दृष्टावित्येतन्नातिचित्रमित्याह दर्शनमि
ति दुःप्रापमपि युष्मत्कृपया केषांचिदुर्लभं सुलभमपि भवति तदाह रजस्तमःस्वभावानामिति नो
दर्शनं प्राप्तौ ४० ४१ अहो विद्विषो वयमत्यंतिकभक्तेभ्योपि सभाग्या इत्याह दैत्येत्यादि त्रिभिः ४२ ॥

भा० उद्दहवैरेणयाभक्तिस्तयाकेचनेतिचैद्यादयः कामतोभक्त्यागोप्यादयोयथासन्निकृष्टाः तदात्मतांप्रापाः
द० उ० तथासत्वसंख्याः सत्वाविष्टाः अपिभृग्वादयोनसन्निकृष्टाइति ४३ ननुसात्विकेभ्योपिराजसादयः सन्निकृ
१०५ ष्टाइचित्रं तत्राह इदमित्थमिति इदमितिस्वरूपतः इत्थमिति विशेषतश्च ४४ तदेवयद्यपिवैरभावेना
पितत्प्राप्तिर्भवेत्तथापिसात्विकैरूवितिप्रार्थयते तन्नइति तथानः प्रसीदयथानिरपेक्षैरामकामैर
पिविमृग्यंयद्युष्मत्पदारविंदंतदेवधिषणाश्रयः तस्मात्त्वयन्तर्हितदेवोधकूपः तस्मान्निष्क्रमिणमवि

केचनोद्बद्धवैरेणभक्त्याकेचनकामतः नतथासत्वसंरब्धाः सन्निकृष्टांसुरादयः ४३ इदमित्थ
मितिप्रायस्तवयोगेश्वरेश्वर नविदंत्यपियोगेशायोगमायांकुतोवयं ४४ तन्नः प्रसीदनि
रपेक्षविमृग्ययुष्मत्पादारविंदधिषणान्यगृहांधकूपात् निःक्रम्यविश्वशरणांघ्र्युपलब्ध
वृत्तिः शांतोयथैकउतसर्वसखैश्चरामि ४५ साध्यस्मानीशितव्येशानिःपापान्कुरुनः प्रभो
पुमान्यच्छ्रद्धयातिष्ठन्चोदनायाविमुच्यते ४६ ॥ ॥ ॥ ॥

श्वशरणारक्षितारोंघ्रिपाः वृक्षास्तेषांअंघ्रिपाः वृक्षास्तेषांअंघ्रिषुमूलेषुस्वतएवगलितैः फलादिभि
रुपलब्धामाप्तावृत्तिर्जीवकायेनसोहंशांतःसन्नएकएवचरामि अथवासर्वेषांसखायोयेमहांतस्तैः
सहयथाचरामीति ४५ कथमल्पपुण्यानामेवंभावः संभवतिइतिचेत्तर्हियथेतद्भवेत्तथास्मान
नुशिक्षयेत्याह साधीति हेप्रभोईशितव्याः सर्वेजीवास्तेषामीशायत्तवानुशासने आतिष्ठन् आश्रय ५/२
न् चोदनायाविधिनिषेधलक्षणायाः सकाशाद्विमुच्यतेनबिलुतद्भक्तोविधिकिंकरः स्यादितिभावः १०५

तदुक्तं सर्वमनुमोदयस्तां गमनकारणं संप्रपंचं कथयति आसन्निति पंचभिः ऋणीयां भार्यायां प्रथमेंतरे स्वायं
भुवमन्वंतरे ते देवाः स्तुतां वाचं यभितंय भुंमैथुनेनरमयितं उद्यतउद्युक्तं कं प्रजापतिं जहसुः उपहसितं
वंतः ४० तेनावद्यकर्मणा पापेन आसुरीयोनिमगमन् अगमन् अधुनात त्वणमेव हिरण्यकश्यपोजा
ताइत्यर्थः तेवयोगमायया ततोनीताः सेतः ४८ देवक्याउदरेजाताः हे राजन् बलेतेच कंसेन विहिंसिताः
श्री ग नु व आसन्मरीचेः षट्पुत्राऊर्णायां प्रथमेंतरे देवाः कंजहसुर्वीक्ष्य स्तुतायभितमु
यतं ४७ तेनासुरीमगन्योनिमधुनावद्यकर्मणा हिरण्यकश्यपोजातानीतास्ते योगमायया
४८ देवक्याउदरेजाताराजन्कंसविहिंसिताः सातान्शोचत्यात्मजान्स्वांस्तरमेध्यासितेंतिके ४९
इतएतान्प्रणेष्यामोमातृशोकापनुत्तये ततः शापाद्विनिर्मुक्तालोकं यास्यंतिविज्वराः ५० स्म
रोद्गीथः परिष्वंगः पतंगः क्षुद्रभुक्घृणी षडिमेमत्प्रसादेन पुनर्यास्यंतिसद्गतिं ५१ इत्युक्तातान्
समादायइंद्रसेनेनपूजितो पुनर्द्वारवतीमेत्यमातुः पुत्रानयच्छतो ५२ तान्दृष्ट्वाबालकान्
देवीपुत्रस्नेहस्नुतस्तनी परिष्वज्यांकमारोप्यमुर्ध्न्यजिघ्रदभीक्ष्णशः ५३ अपाययत्स्तनंप्रीता
सुतस्पर्शपरिस्नुता मोहितामाययाविष्णोर्यया सृष्टिः प्रवर्तते ५४ पीत्वामृतंपयस्तस्याःपीतशे
षंगदाभृतः नारायणांगसंस्पर्शप्रतिलब्धात्मदर्शनाः ५५ तेनमस्कृत्यगोविंदं देवकीं पितरं बलं
मिषतां सर्वभूतानां ययुर्धाम दिवौकसाम् ५६ तां दृष्ट्वा देवकी देवी मृतागमननिर्गमं ...
सा वतानाम् जानाना शोचति तेचैमेतवांतिके ध्यासते ४९ लोकं देवलोकं ५० स्मरोद्गीथः स्मरसहितः
उद्गीथः स्मरतिमोदते स्मरस्येवपूर्वं कीर्तिमानितिनाम अतः कीर्तिमंतं प्रथमजं कंसायानकदुंदुभिर
र्पयामासेत्युक्तं ५१ अयच्छत् अर्पयामास ततः ५२ ५४ अमृतत्वहेतुः गदाभृतः पीतशेषमितिना
रायणांगसंस्पर्शेन प्रतिलब्धं देवावयमित्यात्मदर्शनं यैस्ते ५५ धामदेवलोकं ५६ ॥ मम

भा॰ स्तानामागमनं निर्गमं च श्रीकृष्णस्य मायां मेने तेनैवापत्यादिरूपेण रचितां ५०।५८ अस्तं कीर्तिर्यस्य
१०.३. तस्य व्यासपुत्रैरिति बहुवचनं पूजार्थं जगतां मलं भिन्दतीति तया ततः अलं निःशेषं यथा भवति तथा
१०६ नकृष्यादिकत्रिति तदेवं मोक्षहेतुत्वं पापक्षयहेतुत्वं चोक्तं तद्वत्कानांतु सत्कीर्तिरूपं परमसुखावहं
कर्णाभरणमिति स्वयंसुखरूपतामाह किं च भगवति कृतमावेशितं चित्तं येन सततया भूत्वा तस्य दे
मधाम कालादिभयरहितं लोकं यातीति ५९ ३ ८ मेघं श्री तमः ८७ बस्त्रीतितमेदंभात्त
तेरष्टा देवकीदेवी स्तानागमननिर्गमं मेने सुविस्मिता मायां कृष्णस्य चरितां नृप ५० एवंविधा
न्यद्भुतानि कृष्णस्य परमात्मनः वीर्याण्यनंतवीर्यस्य संत्यनंतानि भारत ५८ सू ३ च यर
दसंतु श्रवणेन भवति श्रावयेद्वा मुरारेश्चरितममृतकीर्तेर्वर्णितं व्यासपुत्रैः जगदघभिदलं तद्भक्त
सत्कर्णपूरं भगवति कृतचित्तो याति तत्क्षेमधाम ५९ ३ श्री शमेमर लु न न मपं
त्वा ति मः ८७ ग वाच ब्रह्मन्वेदितुमिच्छामः स्वसारं रामकृष्णयोः यथोपयेमे विज
यो या ममासीत्पितामही १ सूतः अर्जुनस्तीर्थयात्रायां पर्यटन्नवनीं प्रभुः गतः प्रभासमशृणोन्
मातुलेयीं सयात्मनः २ दुर्योधनाय रामस्तां दास्यतीति न चापरे तल्लिप्सुः स यतिर्भूत्वा त्रि
भद्रामर्जुनोहरत् गत्वा च मिथिलां कृष्णो नृपविप्रावनंदयत् १ पित्रोस्तज्ञानमादिशत् सुभद्रांफा
ल्गुनाय च जगाम मिथिलां कृष्णः स्वभक्तप्रियकृत्ततः २ देवकाप्रतपुत्रलाभवत् अर्जुनस्य
सुभद्रालाभो पि रामसमाति कृत्वा तद्विरुद्ध मितिमन्यमानः प्रसंगात्पृच्छति ब्रह्मन्निति कथमसृणोत्
२ दुर्योधनायेति अपरे वसुदेवादयो न दास्यंतीति तल्लिप्सुः तस्यामातुलेयीं लिप्सुः रामं व
चयितुं पूज्यतमं विदं दुर्वेषं विधाय गत इति श्लोकाह स यतिरिति ३ ॥ ॥ राम ॥ १०६

स्वार्थसाधकः कर्म्मारंभेप्सुः ४ तमातिथ्येननिमंत्र्यगृहमानीयवृत्तेनयत्कृतंहृदयोपहृतंपरिविष्टंतदैक्यं
किलाज्ञेनोबुभुजेरस्यान्वयः ५ भावेनरस्याभिप्रायेणाक्षुभितमनोदधे ६ व्रीडितापांगीसव्रीडक
टाक्षा तस्मिन्नेवन्यस्तहृदयमीक्षणाचयाया ७ अंतरेहत्तमवसरंभेप्सुःप्राप्तमिक्षुःकामेनभूम
तत्रैववार्षिकान्मासान्वासीत्स्वार्थसाधकः पौरैःसभाजितोभीक्ष्णंग्रामेणाजानतावसः ४
एकदागृहमानीयआतिथ्येननिमंत्र्यतं श्रद्धयोपहृतंभैक्ष्यसंबलेनबुभुजेकिल ५ सोपश्यत
त्रमहतींकन्यांवीरमनोहरां भीरुस्तक्षणेताचतस्याभावस्तुअमनोदधे ६ सापितंचकामे
वीक्ष्यनारीवहृदयंगम हसंतीव्रीडितापांगीतस्मिन्न्यस्तहृदयेक्षणा ७ तांपरंसमनुध्यायन्नंतः
प्रेप्सुरजेनः नलेभेसंभ्रमचित्तःकामेनातिबलीयसा ८ महत्यांदेवयात्रायांरथ्यस्याङ्गोति
गीतां जहाराणनुमतःपित्रोःहंसस्यचमहारथः ९ रथस्योधनुरादायशराञ्श्चाहंधतोभवान्
विद्राव्यकोशतांतांनांस्वभागमस्राणादिव १० तत्कृतात्क्षुभितोरामःपर्वणीवमहार्णवः गृही
तपादःहंसेनसुहृद्भिश्चानुगम्यत ११ मात्हिरणांत्याविहीणिवरवधोर्मदाबलः महाधनोप
स्करेभरयाश्चनरयोषितः १२ शुकः हंसस्यासीद्विजश्रेष्ठःश्रुतदेवइतिश्रुतः हंसैकभक्त्याश
र्णार्थःशांतःकविरलंपटः १३ सउवासविदेहेषुमिथिलायांगृहाश्रमी अनीहयागताहार्यनि
र्वर्तितनिजक्रियः १४ यात्रामात्रंत्वहरहर्दैवादुपनयत्युत नाधिकंतावतातुष्टःक्रियाश्चक्रेय
थोचितयमुत्सः प्रांगमादिसम्माननिमित्तंसुखं १६ आसमंतादुंयतःआवरणांकुर्वेतः १७ पारिवर्हा
णिवरवधोः प्रतिदेयानि १८ अनीहयाअनुद्यमेनैवागतयदाहार्यभोज्यंतेननिवर्तिताःनिजाः
क्रियायेनसः १४ यात्रामात्रंशरीरादिनिर्वाहमात्रंभोज्यंउपनयतितेप्रत्यागकृति १९ ॥ ॥

भा॰द॰ मिथिलस्यजनकस्यवंशेपोमैथिलः १६ प्रभुरेवस्वयंविदेहान्देशान्प्रययौ १७ कृष्णोव्यासः रामोभार्गवः
उ॰ ग्रहंशुकःएवमादिभिःसह १८ आनर्त्तादयोणीतास्तत्तद्देशवर्त्तिनोनरनार्यः उदारहासंस्निग्धमीक्षणंच
१०७

मि

तथातद्राष्ट्रपालोङ्गबहुलाश्वइतिश्रुतः मैथिलोनिरहंमानउभावप्यच्युतप्रियौ १६ तयोः
प्रसन्नोभगवान्दारुकेणाहृतंरथं आरुह्यसाकंमुनिभिर्विदेहान्प्रययौप्रभुः १७ नारदोवाम
देवोत्रिःकृष्णोरामोसितोरुणिः अहंबृहस्पतिःकण्वोमैत्रेयश्च्यवनादयः १८ तत्रतत्रत
मायांतंपौराजानपदानृप उपतस्थुःसार्घहस्ताःग्रहैःसूर्यमिवोदितं १९ आनर्त्तधन्वकु
रुजांगलकंकमत्स्यपांचालकुंतिमधुकैकयकोशलार्णाः अन्येचतन्मुखसरोजमुदारहा
सस्निग्धेक्षणंनृपपपुर्दृशिभिर्नृनार्यः २० तेभ्यःस्ववीक्षणविनष्टतमिस्रदृग्भ्यःक्षेमंत्रिलो
कगुरुरर्थदृशंचयच्छन् शृण्वन्दिगंतधवलंस्वयशोशुभघ्नंगीतंसुरैर्नृभिरगाच्छनकै
र्विदेहान् २१ तेच्युतंप्राप्तमाकर्ण्यपौराजानपदानृपाः अभीयुर्मुदितास्तस्मैगृहीतार्हण
पाणयः २२ दृष्ट्वातउत्तमश्लोकंप्रीत्युत्फुल्लाननाशयाः कैर्धृतांजलिभिर्नेमुःश्रुतपूर्वांस्तथा
मुनीन् २३ स्वानुग्रहायसंप्राप्तंमन्वानौतंजगद्गुरुं मैथिलःश्रुतदेवश्चपादयोःपेततुःप्र
भोः २४ न्यमंत्रयेतांदाशार्हमातिथ्येनसहद्विजैः मैथिलःश्रुतदेवश्चयुगपत्संहतांजली
२५

यस्मिन्तत् दृशिभिर्नैत्रैः २० स्ववीक्षणेनैवविनष्टतमिस्रादृक्येषांतेभ्यः क्षेमंअभयंअर्थदृशंतत्त्वज्ञा श्री॰
नंच २१ अभीयुःप्रत्युजग्मुः २२ प्रीत्याउत्फुल्लान्याननानिआशयाःअंतःकरणानिचयेषांतेः कैःशि सु॰

टी॰
१०७

नदभिप्रेत्य अंगीकृत्य ततदाउभाभ्यामपिताभ्यांमद्गृहागच्छस्वगेहंयातीत्यलक्षितः अविदितःयद्वाउभाभ्यांनृपाभ्यां
तदलक्षितः ताभ्यामलक्षितइति २६ २७ उद्धर्षउद्भूतहर्षंहृदयंयस्य अस्रेणाविलेक्षणेनेत्रेयस्यसःप्रवसच
२८ ईश्वरान् ईश्वरेतत्त्वोश्रेमर्थ २९ प्रीणन्प्रीणयन्संस्पृशन्संमर्दयन् ३० आत्माचेतपिता साक्षीप्रका

भगवांस्तदभिप्रेत्य द्वयोः प्रियचिकीर्षया उभयोराविशद्गेहमुभाभ्यांतदलक्षितः २६ श्रोतुमप्यस
तांदूरान्जनकः स्वगृहागतान् आनीतेष्वासनाग्र्येषुसुखासीनान्महामनाः २७ प्रवृद्धभक्त्या उद्धर्षहृदया
स्राविलेक्षणः नत्वातदंघ्रीन्प्रक्षाल्यतदपोलोकपावनीः २८ सकुटुंबोवहन्मूर्ध्नापूजयांचक्रईश्वरान्
गंधमाल्यांबराकल्पधूपदीपार्घ्यगोवृषैः २९ वाचामधुरयाप्रीणन्निदमाहान्नतर्पितान् पादावंकग
तौविष्णोःसंस्पृशन्शनकैर्मुदा ३० राजोवाच भवान्हिसर्वभूतानामात्मासाक्षीस्वदृग्विभो अथन
स्त्वत्पदांभोजंस्मरतांदर्शनंगतः ३१ स्ववचस्तदृतंकर्तुमस्मद्दृग्गोचरोभवान् यदात्थैकांतभक्तान्मेना
नंतःश्रीरजःप्रियः ३२ स्ववचस्तदृतंकर्तुमेवंविद्विसृजेत्पुमान् निःकिंचनानांशांतानांमुनीनांयस्त्व भवान् ॰
मात्मदः ३३ सोवतीर्ण्ययदोर्वंशेनृणांसंसरतामिह यशोवितेनेतच्छांत्यैत्रैलोक्यवृजिनापहं ३४
नमस्तुभ्यंभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे नारायणायऋषयेसुशांततपईयुषे ३५ दिनानिकतिचिद्भू
मन्गृहान्नोनिवसन्द्विजैः समेतःपादरजसापुनीहीदंनिमेःकुलं ३६ इत्युपामंत्रितोराज्ञाभगवांलो
कभावनः उवासकुर्वन्कल्याणंमिथिलानरयोषितां ३७

शकःस्वदृक्स्वप्रकाशः अथअतःकारणात् ३१ अनंतोवंधुरपि श्रीभार्यापि अजःपुत्रोपि ३२ ३३
तच्छांत्यैसंसारोपशमाय ३४ ३५ मद्गृहानदेहेष्विसर्थः ३६ ३७ ॥

भा०द०
उ०
१०८

पुनन्वासिधामयत ३८ अवनिजेप्रक्षालितवान् ३९ ४० फलैरमलकादिभिरर्हणेनउशीरैस्तृणविशेषमूलैः
सुवासितैः शिवैरमृतवत्स्वादुभिरंबुभिः सुरभ्यामृदाकस्तूरीप्रमुखया सपर्ययापूजया यथोपपन्नया अना
यासेनसंपन्नया भूतानपहृतलब्धत्वात्सत्त्वविवर्द्धनंयदंधः अन्नंतेनच ४१ अस्यकृष्णस्यात्मामूर्तिस्तस्यनिके
तैर्भूसुरैश्च सर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिः कृष्णादिभिर्यः संगमः सममकुतोन्वभूदिति अन्विति विस्मये यद्वा

श्रुतदेवोच्युतंप्राप्तंस्वगृहाञ्जनकोयथा नत्वामुनीन्सुसंहृष्टोधुन्वन्वासोननर्तह ३८ तृणपीठबृ
षीष्वेतानानीतेषूपवेश्यसः स्वागतेनाभिनंद्यांघ्रीन्सभार्योवनिजेमुदा ३९ तदंभसामहाभाग
आत्मानंसगृहान्वयं स्नापयांचक्रउद्धर्षोलब्धसर्वमनोरथः ४० फलार्हणोशीरशिवामृतांबुभि
र्मृदासुरभ्यातुलसीकुशांबुजैः आराधयामासयथोपपन्नयासपर्ययासत्त्वविवर्द्धनांधसा सतर्क ४१
यामासकुतोममान्वभूद्गृहांधकूपेपतितस्यसंगमः यःसर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिःकृष्णेनचास्या
त्मनिकेतभूसुरैः ४२ सूपविष्टान्कृतातिथ्यान्श्रुतदेवउपस्थितः सभार्यस्वजनापत्यउवाचा
ङ्घ्र्यभिमर्शनः ४३ श्रु दे उ च नाद्यनोदर्शनंप्राप्तःपरंपरमपूरुषः यर्हीदंशक्तिभिःसृष्ट्वाप्र
विष्टोह्यात्मसत्तया ४४

अङ्गेति वितर्के नु इति विस्मये ४२ उपस्थितः समीपउपविष्टः भार्याभर्तृव्या
स्वजनाश्च अपत्यानिचतैःसहितः श्रीकृष्णस्यांघ्रिमभिमृशति संमर्दयतीत्यंघ्र्यभिमर्शनः ४३ यर्हीदंप्र
विष्टस्त्वंदेवदर्शनंप्राप्तइतिसएवसन्मात्रोनाद्यतनोभूतस्त्वमित्यर्थः यद्वा नः अस्मान् अद्यैवप्राप्तइतिन
किंतु तदैवप्राप्तयर्हीदंविश्वंस्वशक्तिभिःसत्त्वादिभिःसृष्ट्वास्वसत्तयाप्रविष्टस्त्वद्दर्शनंतुपरंकेवलम

१०८

मायासृष्टिप्रवेशयोरविद्यासृष्टिप्रवेशौ दृष्टान्तत्वेनाह यथेति आत्ममायया स्वाविद्ययेत्यर्थः यद्वा आत्मन
स्तव माययेति ४५ किंच शृण्वतामिति नित्यं श्रवणकीर्तनादिपराणाममलात्मनामपि हृदये वर्तमानो भासि
ममतु लोचनगोचरस्त्वं ग्रहो भाग्यमिति भावः ४६ ननु सर्वेषां हृदि स्थितः कथं केषांचिदेव हृदि भासीति
मेघैः सूर्यवत् जीवोपाधिभिरन्तरितत्वादिति यदुच्यते तर्हि न कस्यापि भयादित्यत आह हृदिस्थोपीति
कर्मभिर्विक्षिप्तचेतसो येषां तेषामात्मशक्तिभिरहंकारादिभिरग्राह्यः अतिदूरोपि उपेतगुणः प्राप्तश्रवण
कीर्तनादिसंस्कार आत्मा अन्तःकरणं येषां तेषामन्तिसमीपे अव्यवहितस्त्वमित्यर्थः ४७ एतदेव प्रपंच
यन्नमस्यति नमोस्त्विति ते तुभ्यं नमोस्तु अध्यात्मविदां निवृत्तदेहाद्यहंकाराणां परमात्मने परमात्मत्वेन

यथा शयानः पुरुषो मनसैवात्ममायया सृष्ट्वा लोकं परं स्वाप्नमनुविश्यावभासते ४५ शृण्वतां
गदतां शश्वदर्चतां त्वाभिवन्दतां नृणां संवदतामन्तर्हृदि भास्यमलात्मनां ४६ हृदिस्थोप्यतिदूर
स्थः कर्मविक्षिप्तचेतसां आत्मशक्तिभिरग्राह्योप्यन्त्युपेतगुणात्मनां ४७ नमोस्तु तेध्यात्मविदां
परात्मने ह्यनात्मने स्वात्मविभक्तमृत्यवे सकारणाकारणलिंगमीयुषे स्वमायया संवृतरुद्धदृष्टये

प्रकाशमानाय मोक्षप्रदायेत्यर्थः अनात्मने देहाद्यभिमानिने जीवाय परत्वेनाप्रकाशमानत्वात्
स्वात्मनः सकाशाद्विभक्तः समर्पितः मृत्युः संसारो येन तस्मै उक्तमेव तत्राह सकारणं महदादिका
र्यं अकारणं प्रकृतिः तदुभयलिंगमुपाधिं नियम्यतया ईयुषे प्राप्तवते अतः उभयनियन्तृः स्वस्मात्सका
शात्तदुभयवश्याय जीवाय विभक्तमृत्युरित्यर्थः नियन्तृनियम्यत्वे कारणं वदन्नाह हेतुः स्वमाय
या संवृतेति अतोलुप्तैश्वर्यत्वात्तन्नियंतेत्यर्थः नमः किंच रुद्धदृष्टये मायावित्वादेव अन्येषां रुद्धा आ
वृता दृष्टिर्येन तस्मै यद्वा स्वमायया स्वस्य असंवृता अन्येषां च रुद्धा दृष्टिर्येन तस्मै इत्येकं पदं ४८ ॥

भा॰ द॰

एवंभूतः परमेष्ठ्यात्त्वं नोऽस्मान् अस्मत्यान् शाधि अनुशाधि इत्यर्थ ४९ ५० ५१ स्वस्मिन्नादरमत्यधिकं ब्राह्मणेषु मत्स्मिवालक्ष्य लोकसंग्रहपरो भगवान् अतोऽपि ब्राह्मणेषु अतिरेकं अविति एव तमनुशास्ति ब्रह्मन्नित्यादि त्रिभिः मयानुग्रहदिष्ट्येतेन ५१ देवादिभ्योऽपि ब्राह्मणाः श्रेष्ठाः इत्याह देवा इति तेषां नैः पुनंति एतेत्सद्यः किं च देवादीनि यत्पुनंति तदप्यर्हत्तमानामीक्षया ५२ ममकलापरिकलनमुपास्तिः तयायुतः ५३ किंच

सत्वं शाधि स्वभृत्यान्नः किं देव करवामते एतदंतो नृणां क्लेशो यद्भवानक्षगोचरः ४९ श्री शुक उवाच तदुक्तमित्युपाकर्ण्य भगवान्प्रणतार्तिहा गृहीत्वापाणिना पाणिं प्रहसंस्तमुवाच ह ५० श्रीभगवानुवाच ब्रह्मंस्तेऽनुग्रहार्थाय संप्राप्तान्विद्ध्यमून्मुनीन् संचरंति मया लोकान् पुनंतः पादरेणुभिः ५१ देवाः क्षेत्राणि तीर्थानि दर्शनस्पर्शनार्चनैः शनैः पुनंति कालेन तदप्यर्हत्तमेक्षया ५२ ब्राह्मणो जन्मना श्रेयान्सर्वेषां प्राणिनामिह तपसा विद्यया तुष्ट्या किमु मत्कलया युतः ५३ न ब्राह्मणान्मे दयितं रूपमेतच्चतुर्भुजं सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो ह्यहं ५४ दुःप्रज्ञा अविदित्वैवमवजानंत्यसूयवः गुरुं मां विप्रमात्मानमर्चादाविज्यदृष्टयः ५५ चराचरमिदं विश्वं भावा ये चास्य हेतवः मद्रूपाणीति चेतस्याधत्ते विप्रो मदीक्षया ५६ तस्माद्ब्रह्मर्षीनेतान्ब्रह्मन्मच्छ्रद्धयार्चय एवं चेदर्चितोऽस्म्यद्धा नान्यथा भूरिभूतिभिः ५७ श्रीशु॰ उ॰ स इत्थं प्रभुणादिष्टः सहकृष्णान्द्विजोत्तमान् आराध्यैकात्मभावेन मैथिलश्चाप सद्गतिं ५८ एवं स्वभक्तयो राजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् उषित्वादिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगात् ५९ इ॰ द॰ मे षडशीति मः ८६

ब्राह्मणादयनमेव मम प्रेष्ठमित्याह नेति द्वेत माह सर्ववेदमयो विप्र इति ५४ प्रमाणाधीनत्वात्प्रमेयस्य वेदमयो विप्रो देवमयादस्माद्रूपाच्छ्रेष्ठ इत्यर्थः असूयवो दोषदृष्टयः इज्यदृष्टयः इज्यबुद्धयः ५५ अस्य विश्वस्य हेतवो भवाः महदादयः मदीक्षयामेव

सप्ताशीतितमेनाध्यायेननारदवादतः वेदैस्तुतिर्गुणातेवानिर्गुणस्यविवर्ण्यते १ वागीशायस्यवदनेल
क्ष्मीर्यस्यचवक्षसि यस्यास्तेहृदयेसंवित्तंनृसिंहमहंभजे २ संप्रदायविशुद्ध्यर्थंस्वीयनिर्बंधयंत्रितः श्रुति
स्तुतिमितव्याख्यांकरिष्यामियथामतिः ३ श्रीमद्भागवतेपूर्वैःसारतःसंनिषेविते मयातत्तदुपस्पृष्टमु
च्छिष्टमुपचीयते ४ पूर्वाध्यायांतेएवंस्वभक्तयोराजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् उषित्वादिश्यसन्मार्गंपुन
र्द्वारवतीमगात् इत्यत्रसन्मार्गं सतांस्वतःप्रमाणभूतानामप्रामाण्यकारणरहितानांवेदानांमार्गंब्रह्म
परत्वमुद्दिश्यभगवानगादित्युक्तंतत्रवेदानांब्रह्मपरत्वमसहमानंमन्वानःपृच्छति ब्रह्मन्निति तत्रताव
न्मुख्यलक्षणागुणभेदेनत्रिधाशब्दप्रवृत्तिः मुख्यापिरूढियोगभेदेनद्विधा रूढिश्चस्वरूपेणजात्यागुणेनवा
निर्देशाद्देवदत्तादिसंज्ञासंज्ञिसंकेतेनप्रवर्तते यथाडित्थःगौःशुक्लइतिलक्षणाचेतनैवसंकेतेनाभिहि

प दिउ च ब्रह्मन्ब्रह्मण्यनिर्देश्येनिर्गुणेगुणवृत्तयः कथंचरंतिश्रुतयःसाक्षात्सदसतःपरे १

तार्थसंबंधिनि यथागंगायांघोषइति गौणीचाभिहितार्थलक्षितगुणयुक्तेतत्सदृशे यथासिंहोदेव
दत्तइति यथाहुः अभिधेयाविनाभूतेप्रवृत्तिर्लक्षणेष्यते लक्ष्यमाणगुणैर्योगाद्वृत्तेरिष्टातुगौणतेति यो
गवृत्तिस्तुयतत् त्रिविधवृत्तिप्रतिपादितपदपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्वायोगेनयथापंकजं औपग
वःपावकइत्यादि तत्रतावत्ब्रह्मणिरूढिर्नसंभवतीत्याह साक्षात्कथंचरंतीति तत्रहेतुः अनिर्देश्यइ
ति अनिर्देश्यत्वेपिदेवदत्तवद्गुणवृत्तिंनिराकरोति निर्गुणेगुणवृत्तयइति गुणेवर्तमानाअपिनिर्गुणेकथं
चरंतीत्यर्थः निर्गुणत्वेचदेवदत्तवदनलक्षणायोगंचनिराकरोति सदसतःपरइतिकार्यकारणप्रपंचात्परस्मि
न्संगेकेनचिदपिसंबंधाभावान्नलक्षणायोगवृत्तीसंभवतइत्यर्थः एवंपदार्थत्वायोगादपदार्थस्यच

सार्थस्वतायोगात्लक्षणाकिंनरसंबंधाभावात्स्वतः

भा॰ टी॰
३॥
१९

उत्तरमाह बुद्धीन्द्रियेति बुद्ध्यादीन् प्राणांतान् जनानामनशायिनां मात्राद्यर्थं प्रभुरीश्वरोऽसृजत् मीयंत इति मात्रा विषयाः
तदर्थं च भवार्थं भवो जन्म तल्लक्षणं कर्म्मैतत्प्रभृति कर्मकरणार्थमित्यर्थः आत्मने लोकांतरगामिने आत्मनस्तत्तल्लो
कभोगायेत्यर्थः अकल्पनाय कल्पनानिवृत्तये मुक्तय इत्यर्थः अर्थधर्मकाममोक्षार्थं इति क्रमेण पदचतुष्टय
स्यार्थः जनानामिति वदन् जीवार्थमीश्वरस्य सृष्ट्यादिप्रवृत्तिरिति दर्शयति प्रभुरितीश्वरस्योपाधिवश्यताभावे
नित्यत्वं दर्शयति अयमभिप्रायः सगुणमेव गुणैरनभिभूतं सर्वज्ञं सर्वशक्तिं सर्वेश्वरं सर्वनियंतारं सर्वोपास्यं
सर्वकर्मफलदातारं समस्तकल्याणगुणनिलयं सच्चिदानंदं भगवंतं श्रुतयः प्रतिपादयंति यः सर्वज्ञः स सर्ववित् य
स्य ज्ञानमयं तपः सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या अंतरः सोऽकामयत अहं बहु स्यां स पन्नतनते
ज्ञोऽसृजत सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्याद्यास्तथाभूतेश्वरतां तावत्संसारिणो जीवस्य तन्निवृत्तये तत्त्वमसीत्यादिवाक्या

श्री कउ॰ बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेऽकल्पनाय च २

निबोधयंति तत्र च तत्त्वंपदयोः सामानाधिकरण्यं प्रतीयते तच्च प्रकारांतरेणाघटमानं ब्रह्मणि पर्यवसानेन गमय
ति तथा हि न तावद्वैश्वदेव्यामिक्षेतिवदुभयोरेकार्थाभिधानेन सामानाधिकरण्यं यथोक्तं आमिक्षा देवतायु
क्तोवदन्यैवैघनहितः आमिक्षापदसान्निध्यात्तस्यैव विषयार्पणमिति अतः भिन्नार्थत्वात् न चाजहत्स्वार्थयो
निरूढलक्षणया विशेषणविशेष्यभावेन नीलमुत्पलमितिवत् यत्सामानाधिकरण्यं यथोक्तं स्वबुद्ध्यारूप्यते येन
विशेष्येन तद्विशेषणमित्यादि अतः विरुद्धार्थत्वेन तदयोगात् न च जहत्स्वार्थत्वेन संबंधिलक्षणया कुसुमित
द्रुमा गंगेतिवत् अतः एकार्थत्वस्य विवक्षितत्वात् अतो जहदजहत्स्वार्थलक्षणया सोयं देवदत्त इतिवद्विरु
द्धांशत्यागेनाविगतचिदंशेनैकार्थ्येन सामानाधिकरण्येन निर्गुणपर्यवसाने अस्थूलादिवाक्यानां तु सादाउ
पाधिनिषेधेन तत्पदार्थशोधने उपयोगान्निर्गुणपर्यवसाने तथा चात्रैवोपक्रमे सदस्पष्टमिदमापीयेत्यादिनावि

वचनमात्रमयं व्रविषयतेनतत्त्वमसित्येवमादिषु २

शिष्टमालंबनेन वक्ष्यति अंते च श्रुतयस्तपिफलेत्यत तन्निरसनेन भव
न्निपता इत्युपसंहरिष्य उपासनादिवाक्यानां कार्यार्थप्रवृत्तस्त्वाद्यवल
ति

१९

अत्र चानादिशिष्टपरंपरागतत्वान्न संदेहो युक्त इत्याह सैषेति सैषा यथोक्ता लेवनाब्राह्मी ब्रह्मपरा श्रद्धया आदरे
ण चैतां कुतर्काद्युन्नतिमिवेशेनयः श्रवणादिना धारयेत् स अकिंचनः निरस्तदेहाद्युपाधिः सन् परं पदं प्राप्नुया
दिति ३ एतदेव सर्वं श्रुत्यर्थनिरूपणेन प्रपंचयितुमितिहासमवतारयति अत्रेति नारायणान्वितो नारा
णः प्रवक्तृत्वेनान्वितो यस्यां तां गाथामितिहासे ४ ५ ६ ७ ८ ब्रह्मसत्रमिति यथा यजमाना एव समाना ऋत्वि
गादिरूपेण यत्र कर्मेकं कुर्वंति तत्कर्म सत्रं प्रसिद्धं तथा यत्र समाना एव वक्तृश्रोतृभावेन ब्रह्म मीमांसंते तद्ब्रह्मसत्रे

सैषा ह्युपनिषद्ब्राह्मी पूर्वेषां पूर्वजैर्धृता श्रद्धया धारयेद्यस्तां क्षेमं गच्छेदकिंचनः ३ अत्रापि ते वर्णयिष्यामि
गाथां नारायणान्वितां नारदस्य च संवादमृषेर्नारायणस्य च ४ एकदा नारदो लोकान्पर्यटन्भगवत्प्रि
यः सनातनमृषिं द्रष्टुं ययौ नारायणाश्रमं ५ यो वै भारतवर्षेस्मिन्क्षेमाय स्वस्तये नृणां धर्मज्ञानश
मोपेतमाकल्पादास्थितस्तपः ६ तत्रोपविष्टमृषिभिः कलापग्रामवासिभिः परीतं प्रणतोऽपृच्छदिदमे
व कुरूद्वह ७ तस्मै ह्यवोचद्भगवानृषीणां शृण्वतामिमं यो ब्रह्मवादः पूर्वेषां जनलोकनिवासिनां
८ श्री ग न च स्वायंभुव ब्रह्मसत्रे जनलोकेऽभवत्पुरा तत्रस्थानां मानसानां मुनीनामूर्ध्वरेतसां
श्वेतद्वीपं गतवति त्वयि द्रष्टुं तदीश्वरं ब्रह्मवादः सुसंवृत्तः श्रुतयो यत्र शेरते ९ तत्र ह्ययमभूत्प्रश्नस्त्वं मां
यमनुपृच्छसि तुल्यश्रुततपःशीलास्तुल्यस्वीयारिमध्यमाः १० अपि चक्रुः प्रवचनमेकं शुश्रूषवोऽ १८
परे स द ३ च स्वसृष्टमिदमापीय शयानं सह शक्तिभिः ११ तदंते बोधयांचक्रुस्तल्लिंगैः श्रुतयः

अहो तर्हि मया कथं तन्न ज्ञातमित्यत आह श्वेतद्वीपमिति तदीश्वरं तत्रस्थं मामेवानिरुद्धमूर्तिं ९ ननु स
र्वज्ञाल्लोकस्त्वं वक्ता प्रष्टा वा तत्राह तुल्यश्रुतेति श्रुतादिभिरविशेषाः अरिमित्रोदासीनहीनत्वेन निरूप
म करुणाः अतः सर्वे प्रवचनयोग्या अपि केनापि कौतुकेन एकं प्रवक्तारं कृत्वान्ये पप्रच्छुरित्यर्थः ११ स्वसृष्टमि

भा० द०
उ०
१११

जयजयेति भोअजितजयजयउत्कर्षमाविःकुरु आदरेवीप्सा केनव्यापारेण अगजगदोकसां अगानिस्थाव
राणिजगंतिजंगमानितेओकांसिशरीराणियेषांजीवानांतेषांअजामविद्यांजहिनाशय किमितिगुणवतीहंत
व्येतिआह दोषगृभीतगुणां दोषायआनंदाद्याचरणाय गृहीतागुणायया तां हग्रहोर्भः छंदसीतिभकारः
दुर्घटदिस्वैरिणीवपरप्रतारणायगुणानुगृह्णाति अतःहंतव्या नहिमय्यपिदोषमावहेदिति ममापितत्रकाश
क्तिःस्यात अतआह त्वमिति यत् यस्मात्त्वंआत्मनास्वरूपेणैवसमवरुद्धसमस्तभगः संप्राप्तसमस्तैश्वर्योसि
वशीकृतमायत्वादितिभावः स्वयमेवतेज्ञानवैराग्यादिनाकिंनहन्तुशक्तिरित्यतआह अखिलशक्त्यवबोधकेतिते त्म २
आत्वमेवांतर्यामीसर्वशक्त्युद्बोधकः अतोनतेज्ञानादौस्वतंत्राइतिभावः अहमकंठज्ञानैश्वर्यादिगुणोजीवा

फ प श्रुः जयजयजह्यजामजितदोषगृभीतगुणांत्वमसियदात्मनासमवरुद्धसमस्तभगः अगज
गदोकसामखिलशक्त्यवबोधकतेक्वचिदजयात्मनाचचरतोनुचरेन्निगमः २४

नोकर्मज्ञानादिशक्त्यवबोधनेनाविद्यादंतेत्यत्रकिंप्रमाणमितिचेत अहमेवप्रमाणमितिआह निगमोवेदः
नत्वेवंभूतेमयिकथंश्रुतीनांप्रवृत्तिस्तत्राह क्वचिदिति कदाचित्सृष्ट्यादिसमयेअजयामाययाचरतःक्रीड
तः नित्यंचात्मप्रभगतयातेसत्यज्ञानानंतानंदैकरसेनात्मनाचरतोवर्तमानस्यनिगमोनुचरेत प्रतिपादयेत
कर्माणिविष्टौ यतोवाइमानिभूतानिजायंते योब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मैतंहदेवमात्म
बुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्ये यआत्मनितिष्ठन् सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्म यःसर्वज्ञःसर्वविदित्यादिनिगमक
दंबस्त्वामेवंभूतंप्रतिपादयतीत्यर्थः जयजयाजितजह्यगजंगमावृतिमजामनृपनीतमृषागुणां नहिभवंतमृते
प्रभवंत्यमीनिगमगीतगुणार्णवतातव २४ ॥

गम्यत्वेन ब्रह्माभासो विवर्त्तः

ननु कथं मामेव प्रतिपादयंतीति यतः इंद्रो यातोऽवसितस्य राजेत्यादिभिः इंद्रो यातो जंगमस्य अवसितस्य स्थावरस्य रा
जेति प्रपाद्यते तथा अग्निर्मूर्द्धा दिवः इत्यादिभिश्च एवंभूतत्वेनाग्न्यादयः प्रतिपाद्यंते तत्राह हृदुपलब्धमेतदिति
अयमर्थः एतदुपलक्ष्यं दृष्टमिंद्रादिकं सर्वं हृद्गतं ब्रह्मत्वमित्येवावयंति जानंतीति कथं हृद्गतमेवावशेषतयावशि
ष्यमाणत्वेन कुतः यतो हृद्गतः सर्वस्यात्मा त्वमयोः उत्पत्तिलयौ सर्वोपादानत्वात् तर्हि किं विकारित्वं हृद्गतः
कार्य्यं द्विविधमभवेत विवर्त्तरूपं च न अविकृतत्वात् विवर्ताधिष्ठानत्वेनाविकारादित्यर्थः वाशब्द उपमार्थः यथा घटादेर्विकृतेर्मृदिव उदयास्तम
यौ तद्वत् वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यं सर्वं खल्विदं ब्रह्मेत्यादिभिस्तथा प्रतिपादनादित्यर्थः

हृदुपलब्धमेतदवयंत्यवशेषतया यतउदयास्तमयौ विकृतेर्मृदिवाविकृतात् अतऋषयो दधुस्त्व
यि मनोवचनाचरितं कथमयथा भवंति भुवि दत्तपदानि नृणाम् १५

अतः कारणात् ऋषयो मंत्रद्रष्टारो वा त्वय्येव मनोवचनाचरितं दधुः मनसा आचरितं तात्पर्यं वचनाचरितम
भिधानं च धृतवंतः न त्वन्यत्र विकारेष्वित्यर्थः अत्र निदर्शनं कथमयथेति नृणां संचरणाय यत्र कुत्रापि
दत्तानि निक्षिप्तानि पदानि भुवि कथमयथा भवंति अदत्तानि भवंति अतो यथा अश्मपाषाणेष्टकादिषु दत्ता
नि पदानि भुवं न व्यभिचरंति तथा यत्किमपि विकारजातं वदंतो वेदास्त्वामेव सर्वकारणं परमार्थभूतं प्रति
पादयंतीत्यर्थः द्रुहिणवह्निरवीन्द्रमुखामरा जगदिदं न भवेत्पृथगुत्थितं बहुमुखैरपि मंत्रगणैरजस्त्वमु
रुमूर्तिरतो विनिगद्यसे १५ ॥

भा०द० त्वमेवसर्वनिगमगोचरइतिसतांप्रहृत्यादइदयति इतितवेति त्वमेवसर्वकारणत्वेनपरमार्थइतिकृत्वाभोअधि
३० पतेत्रिगुणमायास्तरीनर्नेक हृदयोविवेकिनस्तवाखिललोकमलक्षपणकथामृताब्धिं सकलजनहृति
११२ नतिरस्तनद्वेतंकीर्तितीर्थांसिंधुमवगाह्यनिषेव्य तपांसितपंतीतितपांसिपानिदुःखोनिवाजदुः स्यकृवंतः
त्वदीयाकथामात्रेणपदापापत्यागः तदाकिमुततवकृत्ये येपुनःस्वधामविधुताशकालगुणाःस्वधाम्नास्वरू
पस्फुरणेन विधुतास्तकाआशयगुणाः अंतःकरणधर्मारागादयःकालगुणाजराद्यश्चयैस्ततथा हेप

इतितवसूरयस्त्र्यधिपतेखिललोकमलक्षपणकथामृताब्धिमवगाह्यत
पांसिजहुःकिमुतपुनःस्वधामविधुताशयकालगुणाःपरमभजंतियेपद
मजस्रसुखानुभवं १६ ॥

रमतवाजस्रसुखानुभवंआविर्ज्ञानेदानुभवंपदेस्वरूपंभजंतिसेवंते तथाभूताःदुःखानित्यजंतीतीति तय धृ
थाशुष्करपलाशन्यायेनश्लिष्यंते एवमेवविहितपापकर्मनाश्लिष्यंतेनकर्मणालिप्यतेपापकेन ततस्तकृ शुं
तेदुःकृतेविधुनुते एवंहृत्वाक्लतपति किमहंसाधुनाकरवंकिमहंपापमसंकरवमित्यादिकृतेसित्यर्थः स
कलवेदगणेरितसद्गुणस्त्वमितिसर्वमनीषिजनारताः त्वयिसुभद्रगुणश्रवणादिभिस्तवपदस्मरणेनगतक्लं ११२

सं ८ नरवपुः प्रतिपद्ययदित्वयिश्रवणवर्णनसंस्मरणादिभिः
नरहरेनभजंतिनृणामिदंदृतिवदुच्छ्वसितंविफलंततः ५

वम

अस्सूर्यानामतेलोकाअंधेनतमसावृताः तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाः तथा नचेदिहावेदीम
हतीविनष्टिरित्याद्याश्रुतयः पूर्वश्लोकोक्तोभयविधभजनहीनानिंदंति दृतयइवेति अस्त्वेवंतोनराः य
दितेनविदंपतीत्यनुविधाः अनुवर्तिनोभक्ताइतियावत् तर्हिश्वसंतिजीवंतिसफलजीविनोभवंति
इतरथाहततघटइव भस्त्राइवश्वासोच्छ्वासास्त्यर्थः ननुभक्तानामपिकामादिफलमस्त्येव न कार्यकार
णानुग्राहकत्वेनजीवनहेतोस्तत्वाभजनेकृतज्ञानंतदपिनसिद्ध्येदित्याशयेनाह महदहमादयइति
महानहंकारश्चआद्यादिर्येषांते यदनुग्रहतःयस्यानुप्रवेशेनलब्धसामर्थ्याःसंतःअंडंदेह समष्टिव्यष्टि
रूपंसृष्टवंतः तत्रचपंचापिकोशानन्नमयादीनाविश्यततदाकारःसन् यःचेतयतेसत्वंतदाह पुरु
षइति पुरुषस्यान्नमयादेर्विधेवविधाआकारोयस्यसततथान्नविदेकरसस्यकथंततदाकारताअतआ
हतयइत्यस्यसंत्यस्यस्ततोयदितेनविधामहदहमादयोऽमसृजन्यदनुग्रहतः पुरुषविधोन्वयो
त्रचरमोन्नमयादिषुयःसदसतःपरंत्वमथयदेष्ववशेषमृतम् ७ ह अन्वयोत्रेति अत्रएष्वन्न
मयादिष्वन्वेतीत्यन्वयः अतःततदाकारतेति एवंतर्हिसत्यत्वमसंगत्वंचकथंतत्राह चरमोन्नमया
दिषुयइति अन्नमयादिष्वपदिश्यमानेषुयश्चरमोब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेति पुच्छत्वेनोक्तःसत्वमितिसंबंधः
ननुतथाप्यन्नमयादिष्वन्वितत्वेसंगत्वमाहतिरेवतत्राह सदसतःपरंत्वमथयदेष्ववशेषमृतमिति
सदसतःस्थूलसूक्ष्मादन्नमयादेःपरंव्यतिरिक्तंतत्साक्षिभूतं अवशेषंअवशिष्यतइत्यवशेषमबाध्यं
अथयतएवअतःतत्सत्यं तर्हिकिमर्थंतेष्वन्वयउक्तःशाखाचंद्रवत्बुद्धिस्वरूपलक्षणार्थं तथाहि स
वाएषपुरुषोन्नरसमयस्तस्येदमेवशिरइत्यादिनास्थूलसूक्ष्मक्रमेण पंचकोशान्नयदिश्यतस्यपुरुष

विधतामन्वयंपुरुषविधइतिपुनःपुनस्तत्तदन्वितत्वेनालक्ष्य
ब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेति सर्वसाक्षिशुद्धस्वरूपनिरूपणमित्यनव

भा०द० एवं तावत्सर्वात्मके परमेश्वरे सर्वश्रुतिसमन्वयेन सङ्गजनीयत्वमुक्त्वा अभक्तनिंदया च तदेव द्रढीकृत्येदा
उ० नीमनवगाह्यमहिमनि प्रथमं तावदुपाध्यालंबनमुपासनमाह दरं ब्रह्मेति शार्कराक्षा उपासते हृदयं ब्रह्मे
११३ त्यारुणयो ब्रह्म हैव तत ऊर्द्ध्वं त्वेवोदसर्पत्तच्छिरोऽश्रयतेत्याद्याः श्रुतयो विदधतीत्याह उदरमुपासतइ
ति ऋषिवर्त्मसु ऋषीणां संप्रदायमार्गेषु कूर्पदृशः स्थूलदृष्टयः उदरालंबनं मणिपूरकस्थं ब्रह्मोपासते ध्यायंति
शार्कराक्षा इति श्रुतिपदस्य प्रतिपदं कूर्पदृश इति कूर्पः शर्करा रजो विद्यते दृष्टौ येषां ते तथा
रजःपिहितदृष्टयः स्थूलदृष्टय इति यावत् उदरस्य हृदयापेक्षया स्थूलत्वात् यद्वा कूर्पस्य सूक्ष्म
दृश इत्यर्थः तदा हृदयस्थं सूक्ष्ममेवालंब्य तत्प्रवेशाय प्रथममुदरस्थमुपासत इति भावः आरुण

उदरमुपासते य ऋषिवर्त्मसु कूर्पदृशः परिसरपद्धतिं हृदयमारुणयो दहरं तत उदगाद
नंत तव धाम शिरः परमं पुनरिह यत्समेत्य न पतंति कृतांतमुखे १८ ॥

यस्तु साक्षात् हृदयस्थं दहरं सूक्ष्ममेवोपासते हृदयविशेषणं परिसरपद्धतिमिति परितः सरंति
प्रसर्पंतीति परिसरा नाड्यः तासां पद्धतिं मार्गं प्रसरणस्थानमित्यर्थः विशेषणस्य फलमाह तत इ
ति ततः हृदयात् भो अनंत तव धाम उपलब्धिस्थानं सुषुम्नाख्यं परमं श्रेष्ठं ज्योतिर्मयं शिरः मूर्द्ध
८ नं प्रति उदगात् ऊर्ध्वं सर्पत् मूलाधारादारभ्य हृदयमध्यात् ब्रह्मरंध्रपर्यंतं गतमित्यर्थः कथंभूतं धाम यत्स
मेत्य प्राप्य पुनरिह कृतांतमुखे मृत्युमुखे संसारे न पतंति तथा च श्रुतिः शतं चैका च हृदयस्य
नाड्यः तासां मूर्द्धानमभिनिःसृतैका तयोर्द्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवंतीति उ १२०
दरादिषु यः पुंसां चिंतितो मुनिवर्त्मभिः हंति मृत्युभयं देवो हृद्गतं तमुपास्महे १८ ॥

तन्वीश्वरस्यापि तर्हि जीववदुदरहृदयादिसंबंधे तदनुप्रविष्टस्य च तारतम्ये सति केन विशेषेणोपास्यत्वमि
तीमामाशंकां परिहरंस्तयन् एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतांतरात्मा कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवा
सः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्चेत्याद्याः श्रुतयः स्तुवंतीत्याह स्वकृतविचित्रयोनिषु विशति स्वयंकृतास्व
उच्चनीचमध्यमासु योनिषु अभिव्यक्तिस्थानेषु कार्येषु देहादिषु तत्तया प्रागेव विद्यमानत्वेन मृदापे प्र
वेशासंभवाद्धि शन्निव वर्तमानस्तारतम्यतो न्यूनाधिकभावेन चकास्सि अवभाससे स्वकृता योनी
रत्नकरोतीति स्वकृतानकृतिः अनलवत् अग्निर्यथा स्वतस्तारतम्यहीनोपि काष्ठानुसारेण तथा

स्वकृतविचित्रयोनिषु विशन्निव हेततया तरतमतश्चकास्स्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः अथ
वितथास्वमूष्ववितथं तव धाम समं विरजधियोन्वयंत्यभिविपण्यव एकरसम् १९ ॥

तथा प्रकाशते तद्वत् अथ अतो वितथासु मिथ्याभूतासु अमूषु योनिषु अवितथं सत्यं यतः सममवि
शेषं अतः सत्यं तव धाम स्वरूपं विरजधियो निर्मलमतयः अन्वयंति जानंति अनुरिति पृथक्पदं वा
अत्र हेतुः अभिविपण्यवः इति अभितो विगतः पण्यव्यवहाराः पण्यव्यवहारा अत्र पण्यरूपं पन्थुरितिपैह्लिकामु
ष्मिकफलेकर्मभिरहिता इत्यर्थः अविशेषत्वादेवैकरसं सन्मात्रं अतस्तवोपाधिकृततारतम्याभा
वादप्रश्रुतेश्च यस्योपास्यत्वमिति भावः स्वनिर्मितेषु कार्येषु तारतम्यविवर्जितं सर्वानुस्यूतसन्मात्रं भ

न

भा॰द॰ अपिच कृतोऽस्त्वियमाशंकास्माद्भगवतो देहाद्युपाधिकृतदोषप्रसंग इति यतोऽविद्याकामकर्मभिः संसरतो जीव
उ॰ स्योपाधिभगवद्भावेऽलक्षणाद्वारा ब्रह्मत्वबोधयंत्यस्तदोषं निषेधयंति स यश्चायं पुरुषे यश्चासावादित्ये स एकः
११७ तत्त्वमसीत्याद्याः श्रुतयः ननु कृतार्थस्यात्मनः स्तुतिरियमीश्वरत्वेन क्रियते न तु तस्येश्वरत्वं बोध्यते नैत
द्युज्यते यतस्तत्र यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मन इत्याद्याः
ग श्रुतयः कृतावतारस्य भगवतश्चरणभजनमुपायं वदंतीत्याह स्वकृतपुरेष्विति स्वकर्मोपार्जितेषु पुरेषु देहेषु
अमीषु नरादिषु भोक्तृत्वेन वर्त्तमानं पुरुषं अखिलशक्तिधृतः सर्वशक्तेराश्रयस्य पूर्णस्य तवांशत्वांशः कृत

स्वकृतपुरेष्वमीष्वबहिरंतरसंवरणं तव पुरुषं वदंत्यखिलशक्तिधृ
तोंऽशकृतं इति नृगतिं विविच्य कवयो निगमावपनं भवत उपासतेऽ
ङ्घ्रिमभवं भुवि विश्वसिताः २० ॥

इव कृतः त्वद्रूपं वदंतीत्यर्थः ननु कार्यकारणसंहतस्य कृतस्य एवं भूतत्वं तत्राह अबहिरंतरसंवरणमिति
ए बहिः कार्यमंतरं कारणं वस्तुतस्तदावरणशून्यं तयोरसत्त्वादित्यर्थः यत एवं नृगतिं जीवस्य गतिं तत्त्वं वि
विच्य विशोध्य कवयः अन्यथेदं न प्राप्यत इति जानंतः निगमावपनं निगमोक्तकर्मणामावपनं आसमंताद् ९
यस्मिन्निति आवपनं हेतुं सर्वकर्मार्पणविषयमित्यर्थः यत्रार्पितानि कर्माणि मुक्तिफलानि तं भवतोऽ ८
ङ्घ्रिमभवं भवनिवर्त्तकं विश्वसिताः कृतविश्वासाः उपासते अर्चनवंदनादिभिः सेवंते भुवीति मर्त्यलो
क इदमेवोचितमिति निदर्शयति त्वदंशस्य ममेश्वात्त्वन्मायाकृतबंधनं त्वदंघ्रिसेवामादिश्य परानंदं निवर्त ११४

भक्तिरल्पसाधनमितिवचनमनुचितमिवमन्वानोभक्तिंगुरूकरोति दुरवगमेति भोईश्वरदुर्बोधंयदा
त्मतत्त्वंतस्यनिगमायज्ञापनायात्तवान्ततनोराविःकृतमूर्तेः चरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः
चरितमेवमहानमृताब्धिःतस्मिन्परिवर्तोविगाहस्तेनपरिश्रमणाःपरिवर्ज्जितार्थः श्रमणंश्रमः ग
तश्रमाइत्यर्थः अपवर्गमपिकेचिन्नपरिलषंतिनेच्छंतिकुतोऽन्यत् एवंभूताभक्तिरसिकाविरला
इतिदर्शयति नकेवलमन्यन्नेच्छंति किंतुतेनैवसुखेनपूर्णाःसंतःश्र्वंसिहंगृहादिश्रूपेदंतत्र

दुरवगमात्मतत्त्वनिगमायतवात्ततनोश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः नपरिल
षंतिकेचिदपवर्गमपीश्वरतेचरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहाः २१ ॥

त्याह तवचरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहाइति तवचरणसरोजेहंसाइवरममाणायेभक्ता
स्तेषांकुलंतेनसंगस्तेनविसृष्टागृहायैस्तेतथा अनेनश्रवणकीर्तनेदर्शितेकृतिस्वभक्तेरण्याधिक्यं
भक्तेर्दर्शयति यथाह यःसर्वैर्देवानमतिमुमुक्षवोब्रह्मवादिनश्चेति व्याख्यातंचसर्वत्रैर्भाष्यकृद्भिःसु
कायपिलीलयाविसृष्टदेहास्त्वाभजन्नइति त्वत्कथामृतपाथोधौविहरंतोमहामुदः कुर्वंतिकृतिनःकेचि
कृति १

भा॰ द॰ आराममस्य पश्यंति न तं पश्यति कश्चन न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकमंतरं बभूव नीहारेण प्रावृता जल्प्या
३॰ चासुतृप उक्थशासश्चरंतीत्याद्याः अतएव अनुक्रोशंत्यो जगदात्मनो ऽसुरेरनिम्नुपदिशंतीत्याहुः त्वदनुपथमि
११५ ति त्वदनुवर्तित्वे सेवापथिकमिदं कुलायं कोष्ठि वा लीयत इति कुलायं शरीरं आत्मसुहृत्प्रियवदात्मा च सु
हृच्च प्रियश्च तद्वच्चरति स्वाधीनतया वर्तत इत्यर्थः तथापि त्वयि उन्मुखे हिते प्रिय आत्मनि च अथार्थे चकारः
एवंभूते सुलभे सत्यपि त्वयि वत अहो केपि न रमंते किंतु न सत्यादिना भजंति असदुपासनया देहाद्युपलालनेन आ
त्महनः प्रमादिनः कुतः यदनुशयाः यस्याम् असदुपासनायां अनुशयो वासना येषां ते कुशरीरभृतः संतः
उरुभये संसारे भ्रमंति परिवर्तंते अत आत्महन इति भावः तथात्मनि जगन्नाथे मन्मनो रमतामिति कदा
ममेदृशं जन्म मानवं संभविष्यति २२ इदानीमात्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्य इत्याद्याः

त्वदनुपथं कुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवच्चरति तथोन्मुखे त्वयि हिते प्रिय आत्मनि च न बत रमंत्य
हो असदुपासनयात्महनो यदनुशया भ्रमंत्युरुभये कुशरीरभृतः २२ निभृतमरुन्मनोक्षदृढयो
गयुजो हृदि यन्मुनय उपासते तदरयोपि ययुः स्मरणात् स्त्रिय उरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधियो व
यमपि ते समाः समदृशोंघ्रिसरोजसुधाः २३ ॥ अतएवोपासनं मंगलत्वेनोपदिशंतीत्याहुः निभृतमरुन्म

नोक्षदृढयोगयुज इति मरुत्प्राणः मनश्च अक्षाणींद्रियाणि च निभृतानि संयमितानि यैस्ते च दृढयोगं
युंजंतीति दृढयोगयुजस्ते तथाभूता मुनयो हृदि यत्तत्त्वमुपासते तदरयोपि स्मरणाद्ययुः प्रापुः स्त्रियोपि
कामतः उरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधियः अहींद्रदेहसदृशयोर्भुजदंडयोर्विषक्ता धीर्याभिस्ताः परि
च्छिन्नदृष्टयः समदृशः सममपरिच्छिन्नं त्वां पश्यंत्यो वयं श्रुत्यभिमानिन्यो देवता अपि ते समा एव कृपावि
षयतया अंघ्रिसरोजसुधाः अंघ्रिसरोजे सुधां मधु पास्यंत्यः अयं भावः इत्थंभूतस्तव स्मरणानुभावः ये योगि
नस्त्वां हृद्यालंबनमुपासते याश्च वयं त्वां समं पश्यामः याश्च स्त्रियः कामतः परिच्छिन्नं ध्यायंति ये च द्वे
षिणः सर्वानपि तांस्त्वमेव प्रापयसीति चरणस्मरणं प्रेम्णा तव देव सुदुर्लभं यथाकथंचिन्नृहरे ममभू ॥ [illegible] ३६

यतोवाचोनिवर्त्तंतेअप्राप्यमनसासह कोअद्धावेदकइहप्रावोचत् कुतआयातःकुतइयंविसृष्टिःअर्वा
कुदेवाअस्यविसर्ज्जनेनतथाकोवेदयतआविर्बभूवअनेजदेकंमनसोजवीयोनैनंदेवाआप्नुवन्पूर्वम
र्षत् तद्धावतोन्यानत्येतितिष्ठत्तस्मिन्नपोमातरिश्वादधातीत्याद्या श्रुतयः भगवतस्त्वदुर्ज्ञेयत्वे
स्वोभक्तिमेवोररीकुर्वतीत्याह कइहनवेदेति वतअहोभगवन्इहजगतिअयसरेशूर्वसिहंत्वा अ
ल वरजन्मयः अर्वाचीनोत्पत्तिनाशवान्कोनुप्रमान्वेदजानाति ईश्वरस्यशर्वसिद्धावन्यस्यचार्वाची
नत्वेप्रमाणंवदन्ज्ञानकारणाभावमाह यतउदगादिति यतःत्वत्तःऋषिर्ब्रह्माउत्पन्नःयंब्रह्माणमनु
उभयअध्यात्मिकाधिदैविकादेवगणाउत्पन्नाः ततोअर्वाचीनासर्वेचतद्विधभूतग्रामाअपउत्पादयो

कइहनुवेदवतावरजन्मलयोग्रसरंयतउदगादृषिर्यमनुदेवगणाउभये तर्हिनसन्नचासदुभ
यंनचकालजवःकिमपिनतत्रशास्त्रमवकृष्यशयीतयदा २४ ॥

यदात्तभवान्सर्वममकृष्यउपसंहृत्यशयीत तर्हितदाअनुशायिनोजीवानांज्ञानसाधनेनास्ति यत
त स्तदानसत्स्थूलंआकाशादिनचासत्सूक्ष्मंमहदादिनचउभयंसदसद्भ्यामारब्धंशरीरंनचकालजवः
तन्निमित्तभूतकालवैषम्यंएवंसतितत्रतदानकिमपिइंद्रियप्राणाद्यपिनचज्ञापकंशास्त्रमपि अय
मभिप्रायःअर्वाक्सृष्टिगतानांदेहाद्युपाधिकृतांतःकरणकालवशेनचमलिनसत्वानांनतावत्भ
गवत्ज्ञानसंभवः तथाचश्रुतिः नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माकमंतरंबभूवेत्याद्याः यदात्त
प्रलयसमयेनवद्धतरमस्तितदापिसाधनाभावान्नभगवत्ज्ञानं अतःसाधनसद्भावकालेत्वदेक
शरणतयाश्रवणकीर्तनादिभक्तिरेवसकरेतिकाइहेत्याद्युदिसंग्रहः क्वचभूम्नमहत्स्तव दीनवंयोद

भा·द·
३·
११६

इतोपिनष्टानेवंकुर्वंउपदिशतामपिभ्रमबाहुल्यादित्याह जनिमसतइति असतोजगतोजनिमुत्पत्तिंयेवैशे
षिकादयोवदंति असतएवब्रह्मत्वस्योत्पत्तिंयेचपातंजलादयः सतएवैकविंशतिप्रकारस्यदुःखस्यना
शंमोक्षंवदंतियेनैयायिकाः उतअपिचसांख्यादयः आत्मनिभिदांभेदंवदंति येचमीमांसकाःविपणं
कर्मफलव्यवहारमृतंसत्यंस्मरंतिवदंति तेचसर्वेआरुपितैर्गुणैरपितैर्भ्रमैरेवोपदिशंतिनतत्त्वदृष्ट्यासदेव
सौम्येदमग्रआसीत् ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति अनीशयाशोचतिमुह्यमानः अविद्यायामंतरेवर्तमानाःस्वयं
धीराःपंडितंमन्यमानाःदंद्रम्यमाणाःपरियंतिमूढाः अंधेनैवनीयमानायथांधाः एकमेवाद्वितीयंब्रह्म ए

जनिमसतःसतोमृतिमुतात्मनियेचभिदांविपणमृतंस्मरंत्युपदिशंतित
आरुपितैः त्रिगुणमयःपुमानितिभिदायदबोधकृतात्वयिनततःपरत्र
सभवेदवबोधरसे २५ ॥

कथाबहुधाचैवदर्शनमित्यादिश्रुतिविरोधात् किंचवस्तुतःपुरुषस्यत्रिगुणमयत्वेसर्वमिदंसंगच्छेतनन
ततदृश्योत्याह त्रिगुणमयःपुमानितिभिदायदबोधकृतात्वयीतित्रिगुणमयःपुमानित्यनेनदेहेनतादा
भिदाउपलक्षणमेतद्विदादिसायस्मात्त्वयिविषयेअबोधकृतात्वद्विषयाज्ञानविजृंभितातर्हिकिमज्ञानस्य
स्तिवस्तुतःपुंसिनैवेत्याह ततःअबोधात्परत्रपरेऽसंगेऽवबोधरसेज्ञानघनेसअबोधोनभवेत् नसं
भवतीत्यर्थः मिथ्यातर्कसुकर्कशेरितमहावादांधकारांतरभ्राम्यन्मंदमतेरमंदमहिमन्त्वज्ज्ञानवर्त्मा
स्फुटं श्रीमन्माधववामनत्रिनयनश्रीशंकरश्रीपतेगोविंदेतिमुदावदन्मधुपतेमुक्तःकदास्यामहम्

ननु यद्यसन्नोत्पद्यते यदि च त्रिगुणमयः पुरुषो न भवति तर्हीदं प्रपंचजातं पुरुषशृंगवदत्यंतमसत्कं
स्यात् कथं तर्हि तयोः सत्वेन प्रतीतिरत आह सदिवमनस्त्रिवृदिति मनः मनोमात्रविलसितमिदं त्रिवृत्त्रि
गुणात्मकं प्रपंचजातमसदेव सदिव विभाति कथमिति चेत् तत्राह त्वयीति त्वय्यधिष्ठाने अधि
ष्ठानसत्तया सद्वत्प्रतीयत इत्यर्थः न केवलमिदं कारणरूपं किंतु आमनुजात् मनुजः पुरुषः अ
वा भिविधा[illegible]कारः पुरुषमभिव्याप्येति पुरुषस्यापि पृथक् सत्वप्रतीतिर्मायामात्रविलसितेत्यर्थः
तथा च श्रुतिः असतोधिमनोसृज्यत मनः प्रजापतिमसृजत प्रजापतिः प्रजा असृजत तद्वा इदं मन
स्येव परमं प्रतिष्ठितं यदिदं किंचेति नन्वात्मविदामपि विश्वं सदेव स्फुरति अतः कथमसत्त्वमाह

सदिव मनस्त्रिवृत्त्वयि विभात्यसदामनुजात्सदभिमृशंत्यशेषमिदमात्मतयात्मविदः न
हि विकृतिं त्यजंति कनकस्य तदात्मतया स्वकृतमनुप्रविष्टमिदमात्मतयावसितम् २९

तत्राह सदभिमृशंतीति आत्मविदस्त्वशेषमिदं भोक्तृभोग्यात्मकं विश्वमात्मतयैव सदभिमृ
शंति सदिति जानंतीति आत्मकार्यत्वान्न पृथगित्यर्थः तथाहि यदुपादानकं यत्कार्यं भवति तत्ते
नैव रूपेण प्रतीयते उपादीयते चेति लोकाचारेण दर्शयति नहि विकृतिमिति कनकस्य विकृतिं
कुंडलादिकं कनकार्थिनो न हि त्यजंति अत्र हेतुः तदात्मतया कनकरूपत्वेनेत्यर्थः अतः स्वकृतमि
दं विश्वमनुप्रविष्टं च पुरुषरूपमात्मतयैवावसितं निश्चितं यस्मात्त्वत्तः सदा भाति जगदेतदसत्स्वतः
सदाभासमसत्यस्मिन्भगवंतं भजाम तत् २९

भा॰ द॰ ३॰ २७

कि

नन्वसत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति इत्यादिश्रुतिभिरे
वंभूतस्य भगवतः प्रतिपादनात् तज्ज्ञानं स्वरूपमेवेति कृतं भक्त्या अत आह तव परि ये चरंतीति तवेति कर्म
णि षष्ठी त्वां ये परिचरंति छंदसि व्यवहिताश्चेति यच्छब्देन व्यवधानमदोषः केन रूपेण अखिलसत्वनिकेत
तया अखिलानि सत्वानि निकेतो यस्यास्तया तस्य भावस्तत्ता तया सर्वभूतावासतयेत्यर्थः उत एव विगण
य्य तिरस्कृत्य एव निर्ऋतेर्मृत्योः शिरः सहीनपदापादेन आक्रमंति मृत्योर्मूर्ध्नि पदं दधतीति ते न रतिमच्छं
तरित्यर्थः ये पुनर्विमुखा अभक्ताः तान् राया वाचा पशूनिव विबुधानिंद्रादीनपि परिवयसे बध्नासि ततः त्व
यि कृतसौहृदाः त्वयि कृतं सौहृदं प्रेम यैः ते केवलं निष्प्रुते पुनंति पवित्रयंति आत्मानमन्यानपीति शेषः ने

तव परि ये चरंत्यखिलसत्वनिकेततया त उत पदाक्रमंत्यविगणय्य शिरो निर्ऋतेः परिवयसे पशू
निव गिरा विबुधानपि तांस्त्वयि कृतसौहृदाः खलु पुनंति न ये विमुखाः २२

तरे तथा च श्रुतिः त
स्य वाक्तंतिर्नामानि दामानि तदस्येदं वाचा तंत्या नामभिर्दामभिः सर्वं सितमित्ययमभिप्रायः सत्यमेवंभू
तमात्मानं श्रुतयः प्रतिपादयंति तत्र च यद्यपि वस्तुनोऽपरोक्षत्वादपरोक्षमेव ज्ञानमुत्पद्यते तथापि संभा
वनातिरस्कृतत्वान्मलिनचित्तेषु परोक्षमिव भवतीति नापरोक्षं संसारध्वंसमनिवृत्तिसमर्थं भगवत्परि
चर्यया तु सम्यगमलचित्तानां तत्प्रसादेन लब्धापरोक्षज्ञानानामयत्नत एव करकलितो मोक्ष इति
तथा च श्रुतयः देहांते देवः परं ब्रह्म तारकं व्याचष्टे यमेवैष वृणुते तेन लभ्यः यस्य देवे परा भक्तिरि
त्यादयः तपं तन्नायैः प्रपतं तत्पर्वताग्रे इत्तीर्थानि पदं तत्र चागमान् यज्ञं तु यागैर्विवदंत योगैर्हरिं वि

ननु यद्यखिलसत्वनिकेतत्वेन भगवतः सेव्यत्वमुच्यते तर्हि तत्करणसंबंधात्कर्तृत्वभोक्तृत्वे प्रसज्येयातां
न वस्तुतस्तथात्वमिति चेत्तर्हि जीवानामपि तत्तुल्यमिति केन विशेषेण पुनः सेव्यसेवकत्वमित्यामा
शंकां परिहरंतः अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः स वेत्ति विश्वं न च तस्य
वेत्ता तमाहुरग्र्यं पुरुषं महांतमित्याद्याः श्रुतयः स्तुवंतीत्याह त्वमकरण इति करणसंबंधरहित ए
वाखिलकारकशक्तिधरः अखिलानां प्राणिनां यानि कारकाणींद्रियाणि तेषां शक्तीर्धारयति प्र
वर्तयतीति तथा कुतः स्वराट् यतः स्वेनैव राजसे दीप्यसे न हि स्वतः सिद्धज्ञानशक्तेरिंद्रियापे
क्षेत्यर्थः अतस्तव बलिमुद्वहंति पूजां कुर्वंति अजया अविद्यया सहितास्तया वृता इत्यर्थः अनि

त्वमकरणः स्वराडखिलकारकशक्तिधरः तव बलिमुद्वहंति समदंत्यजयानिमिषाः व
र्षभुजोखिलक्षितिपतेरिव विश्वसृजो विदधति यत्र ये त्वधिकृता भवतश्चकिताः २८ ॥

मिषा देवा ब्रह्मादयः तत्र ब्रह्मा विश्वसृजो वस्वादयोपि यथा सस्त्रीकाप्यवकिंकराः स्वामिनं सेवंते तथा
विद्यायुक्ता देवादयस्त्वामेवेति लोकोक्तिः समदंति च मनुष्यैर्दत्तं हव्यकव्यादिलक्षणं बलिं भक्षयं
ति अत्र दृष्टांतः वर्षभुजोखिलक्षितिपतेरिति यथा वर्षभुजः खंडमंडलपतयोखिलक्षितिपतेर्मह
मंडलेश्वरस्य स्वप्रजादत्तबलिभुजो बलिमुद्वहंति तद्वदिति कथं बलिं वहंति तदाह विदधति यत्र ये
त्वधिकृता भवतश्चकिता इति ततो भीताः संतो यस्मिन्कर्मणि येन नियुक्तास्तत्कुर्वंतीति तदाज्ञापा
लनमेव बलिवहनमित्यर्थः तथा च श्रुतिः भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्नि
श्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचम इति अनिंद्रियोपि यो देवः सर्वकारकशक्तिधृक् सर्वज्ञः सर्वकर्ता च सर्व

[illegible] म २५

भा॰
द॰ ३॰
११८

तद्देवं करणप्रवर्तकमीश्वरं करणपरतंत्रा नरा भजंतीत्युक्तं न केवलमियद्देवकारणं ततउत्पन्नत्वेनापि
तत्परतंत्रत्वादिति वदंति यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिंगा व्युच्चरंति एवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे
लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि सर्व एत आत्मानो व्युच्चरंतीत्यादिश्रुतयः इत्याह स्थिरचरजातय
इति हे विमुक्त नित्यमुक्त यदि तवाऽजया मायया विहरः विहारः क्रीडा भवति तदा स्थिरचरजातयः।
स्थिराश्च चराश्च जातयः जात्यालिंगिता देहा येषां ते जीवाः स्युः भवेयुः कथंभूतस्य ततः जातः परस्य हे देव
र्तमानस्यासंगस्येत्यर्थः कथं विहारः उदीक्षया ईक्षणलेशेन ननु मयि लीनानां कथं जन्म स्यात्तत्राह
उत्थनिमित्तयुज इति ईक्षयैव उत्थिता आविर्भूतानि निमित्तानि कर्माणि तद्युक्तानि लिंगशरीरा।

स्थिरचरजातयः स्युरजयोत्थनिमित्तयुजो विहर उदीक्षया यदि परस्य विमुक्त ततः। न हि
परमस्य कश्चिदपरो न परश्च भवेद्वियत इवापदस्य तव शून्यतुलां दधतः २८ ॥ ॥

णि वा तैर्युज्यंत इति ते तथा ननु किं निमित्तोस्यानेन मदीक्षयैव भवंतु न तथा वैषम्याभावाद्विषमसृ
ष्टेरयोगादित्याह परमस्येति तव परमस्य उत्तमस्य परकारुणिकस्य वियत इव आकाशसदृ
स्य समस्येत्यर्थः कश्चिदपरः स्वीयः परोऽस्वीयश्च न भवेन्न संभवतीत्यर्थः ब्रह्म वा इदमग्र आसीत्ततो
वै सदजायतेत्यादिश्रुत्यात्मन एवैकत्वमिव प्रतीयते तदर्थं पुनर्विशिनष्टि शून्यतुलां दधतः शून्य
साम्यं भजतः वस्तुतस्तु शून्यस्यापि स्फोरकत्वेन साधकस्येत्यर्थः तदेव दर्शयितुं पुनर्विशिन
ष्टि अपदस्येति न पद्यते ज्ञायते इत्यपदः तस्य वाङ्मनसोरगोचरस्येत्यर्थः त्वदीक्षणवशात्क्षो
भमायया बोधितकर्मभिः जातान्संसरतः विज्ञानन्नृहरे पाहि नः पितः २९ ॥ ॥ ::

एवं तावत्परमात्मनः सकाशादविद्याकृतकार्योपाधयस्तदंशा एव जीवा जाताः संसरंतो भजंतीत्यु
क्तं तत्र यद्येकाविद्या तदा जीवस्याप्येकत्वादेकमुक्तौ सर्वमुक्तिप्रसंगः अथ नानाविद्यास्तर्हि तत्संबं
धांतरेण संसारानपगमादनिर्मोक्ष इत्यादितर्कबलेन वस्तुत एव नानात्मानः नानाजीवाः तत्र च ते
षामणुत्वे देहव्यापि चैतन्यं न स्यात् देहपरिमाणत्वे च मध्यमपरिमाणानां सावयवत्वेनानित्य
त्वं स्यादतः सर्वगता नित्याश्चेति केचन मन्यंते तत्र न तावदुक्तदोषप्रसंगः अविद्याभेदेन तत्तच्छ

अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि
न शास्यतेति नियमो ध्रुव नेतरथा ॥ ॥

क्तिभेदेन वा बद्धमुक्तव्यवस्थासंभवादीश्वरस्य तु न केनाप्यंशेन संसारशंकेत्युक्तमेव इति प्रसिद्धं चा
त्मैकं सर्वश्रुतिषु किंचेमं पक्षमंतर्यामिब्राह्मणोऽपि न सहत इत्याह अपरिमिता इति अपरिमि
ता वस्तुत एवानंता ध्रुवास्तेनैव रूपेण नित्याः सर्वगताश्च तनुभृतो जीवा यदि स्युः तर्हि तेषां
समत्वात् शास्यता न घटते इति कृत्वा हे ध्रुव नियमो नियमनं त्वया न स्यादितरथा न घटेत ॥

रूपं

भा॰ कथंयन्मयंउपाधितोयद्विकारमायंयज्जीवात्वंअजनिजातंततस्यस्वविकारस्यनियंतृनियाम
२३॰ कंभवेत् अविमुच्यकारणेनतथाअपरित्यज्यकिंतत्समंअनुस्मृतं ननुकिंयत्तच्छैश्लीयतेवेउ
११६ च्यतोइदंतदित्यतआह अनुजानंतोयदमतमितिजानीमइतिवदंतोयदमतमविज्ञातमायंअ
विषयत्वात्तथाचश्रुतिः यस्यामतंतस्यमतंमतंयस्यनवेदसः अविज्ञातंविजानतोविज्ञातमवि

अजनिचयन्मयंतदविमुच्यनियंतृभवेत्समम
नुजानतांयदमतंमतदुष्टतया ३० ॥ ॥

जानतां अवचनेनैवमोवाचसहत्वंसीवभूवेत्यादिकिंच मतस्यज्ञातस्यदुष्टतयादोषश्रव
णात् तथाचश्रुतिः यदिमन्यसेसुवेदेतिदहमेवापिनूनंत्वंवेत्थब्रह्मणोरूपंयदस्यत्वंयद
स्यदेवेष्वित्यादि तस्मायत्ततशास्त्रावबोधात्ममतकं किमपिसर्वानुस्मृततत्वेनसमंनियंतृभवेदि
त्यर्थः अंतर्यंतासर्वलोकस्यगीतः श्रुत्यायुक्त्याचैवमेवावसेयः यःसर्वज्ञःसर्वशक्तिर्न्हेसिं
हः श्रीमंतंतंचेतसेवाःवलंबे ३० ॥ ॥

ननु च यदि परमात्मनो जीवा जायंत इति नियंतृनियम्यभाव उच्यते तथा सति जीवानामनित्यत्वप्रसं
गेन प्रतिदिनं कृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगः स्यात् किंच तदा मोक्षे नामजीवस्य स्वरूपहानिरेव
स्यान्नचैतद्युक्तं स्वप्रकाशानंदात्मनो विद्याकृतानर्थनिवृत्तिमात्रस्य मोक्षत्वाभ्युपगमादित्याशंक्योपा।
धिजन्मनैव जन्म जीवानामुच्यते न स्वतो घटनादित्याह नघटत इति तत्र किं प्रकृतेर्जीवरूपेणोद्भवः स्या
प्रकृतेर्जडत्वात् त्पुरुषस्य वा उभयोर्वा आद्ये जीवानां जडत्वापत्तिः द्वितीये पुरुषस्य विकारित्वप्रसंगः अत एव न तृतीय द्वयोरजत्वात् ५
इत्याशयेनोक्तं प्रकृतिपुरुषयोरुद्भवो न घटत इति श्रुत्याः अजत्वप्रतिपादनादपीत्याह अजयोरिति तथा च
श्रुतिः अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः सृजमानां सरूपां। अजो ह्येको जुषमाणोनुशेते जहात्येनां

मो नघटत उद्भवः प्रकृतिपूरुषयोरजयोः उभययुजा भवंत्यसुभृतो जलबुद्बुदवत् ॥ ॥

भुक्तभोगामजोन्य इति उभययुजा तु भवंति उभयं च तद्युक् च इति युक् संबद्धं परस्पराध्यस्तमिति यावत्ते
नासुभृतः प्राणाद्युपाधयो जीवा जायंत इत्यर्थः जलबुद्बुदवदिति यथा केवलेनानिलेन वा जलेन वा
बुद्बुदा न भवंति किंतु मिलिताभ्यां तद्वत् तत्र च यथानिलो निमित्तं जलमुपादानं एवमत्रापि प्रकृतिः।
निमित्तं पुरुष उपादानं तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः सो कामयत बहु स्यां प्रजायेयेति य
थाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिंगा व्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भू
तानि सर्व एत आत्मनो व्युच्चरंतीत्यादिश्रुतिषु चेतनाचेतनप्रपंचस्य परमात्मोपादानकत्वश्रवणा
त्त्वं च विकारित्वं परिणामानंगीकारात् केचित्तु नः परिणाममंगीकृत्यात्मनो विकारभिया विपरी
तं निमित्तोपादानभावमिच्छंति सर्वं तावत् प्रकृतिपुरुषैक्यादुद्भवंतीति सिद्धम् ॥ ॥

भा॰ तदेवमेकमेवाद्वितीयंब्रह्म अजामेकांअविनाशीवाअरेयमात्मेत्यादिश्रुतिवलाडत्पत्तिश्रवणाच्च
८.३. जीवानामौपाधिकमेवजन्मनवस्तुतइत्युक्तंउपाधिलयेनपरमात्मनिपुनर्लयश्रवणादपिनवा
१२० स्तवंजन्मेत्याह त्वयितइति त्वयिकारणात्मनितइमेजीवाःततइति यतोनवास्तवंजन्मतस्माद्वि
विधनामगुणैरनेकप्रकारकार्योपाधिभिःसहलिप्ताःलीनावभूवुः तत्रसुप्तिप्रलययोर्मधुन्यशे
षरसाइवलीयंतेयथामधुनिसकलकुसुमरसाविशेषतोऽनुपलभ्यमानाअपिसामान्येनोपल
भ्यंते एवंसुप्यादौविशेषमात्रलयात्कारणस्यविद्यमानत्वात्सामान्यतोवर्तंते मुक्तौतुकारणस्या
पिलयात्त्वयिपरमेनिरुपाधौसरितइवार्णवेलीयंतइतिविवेकः तथाचश्रुतयः यथासो

त्वयितइमेततोविविधनामगुणैः परमेसरितइवार्णवेमधुनिलिल्युरशेषरसाः ३१

म्यमधुमधुकृतोनिस्तिष्ठंतिनानात्ययानांवृक्षाणांरसान्समवहारमेकतांरसंगमयंति तेरसा
यथानविवेकंलभंतेअमुष्याहंवृक्षस्यरसोस्म्यमुष्याहंवृक्षस्यरसोस्मीत्येवमेवखलुसौम्येमाः
सर्वाःप्रजाःसतिसंपद्यनविदुःसतिसंपद्यामहइति यथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेस्तंगच्छंति
नामरूपेविहाय तथाविद्वान्नामरूपाद्विमुक्तःपरात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमित्याद्याः यस्मिन्नु
द्यद्विलयमपियज्ञातिविश्रृंखलयादौजीवोपैतंगुरुकरुणयाकेवलात्मावबोधे अत्यंतां
तंव्रजतिसहसासिंधुवत्सिंधुमध्येमध्येचित्तंत्रिभुवनगुरुंभावयेतंनृसिंहम ३१ ॥ ॥

एवंतावत्परमेश्वराज्जीवाजायंतेतद्दर्शनेनचकर्माणिकुर्वंतिपुनस्तत्रलीयंतइतिसंसारचक्रभ्रमणमुक्तं
इदानींतन्निवृत्तयेपरीत्यभूतानिपरीत्यलोकान्परीत्यसर्वाःप्रदिशोदिशश्च उपस्थायप्रथमजामृतस्या
त्मनात्मानमभिसंनिवेशेत्यायाभगवदनुवृत्तिंविदधतीत्याह एषतवेति एषजीवेषुःमीशतवमाय
याभ्रममुक्तलक्षणमवगत्यज्ञात्वास्वधियः भृशंतत्वयिप्रभवेभवनिवर्त्तकेभावंस्वभावमनुवृत्तिंद
धतिकुर्वतीति अनुप्रभवंअनु प्रभवोयस्मिंस्तंप्रभंततःकिमतआह कथमिति अनुवर्त्ततामनु

एषतवमाययाभ्रममममीशः वगत्यभृशंत्वयिस्वधियोऽभवेद्धतिभावमनुप्रभवम् कथ
मनुवर्ततांभवभयंतवयद्भ्रुकुटिःसृजतिमुहुस्त्रिणेमिरभवच्छरणेषुभयम् २२ ॥ ॥

वर्तमानानांत्वामेवशरणंभजतांभवभयंकथंभवेन्नकथंचिदपीत्यर्थः कुतःयद्यस्मात्तवभ्रुकुटिःभ्रु
भंगरूपस्त्रिणेमिस्त्रिस्थानेमयउवाचक्रेद्धाःशीतोष्णवर्षकालायस्यसंवत्सरात्मकस्यकालस्यसः
अभवच्छरणेषुनभवांच्छरणंरक्षितायेषांतेष्वेवभयंजन्ममरणादिलक्षणंसृजतिकरोतिअत
एवंभूतेसंसारमाकलय्यतन्निवृत्तयेस्वधियस्त्वयिभावंदधतीति संसारचक्रक्रकचेविदीर्णमु
दीर्णनानाभवतापतप्तं कथंचिदापन्नमिहप्रपन्नंत्वामुद्धरश्रीनृहरेनृलोकम् ३२ ॥ ॥

भा० १०.३ ४२ ॥

सच भगवति भावो मनो नियमे सति भवति सोपि गुरूपसदनादिति गुरूपसदनं विदधति तद्विज्ञाना
र्थं गुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं आचार्यवान्पुरुषो वेद नैषा तर्केण मतिरपने
या प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय प्रेष्ठेत्याद्याः श्रुतयस्तत्राह विजितहृषीकवायुभिरिति विजितानि हृषी
काणींद्रियाणि वायुः प्राणो यैः तैरपि अदांतमनस्तुरगमदांतमदमितं मन एव तुरगः इदं मत्तु साम्या
त्तत्ते ये यंतु नियंतुं यतंति प्रयतते अतिलोलमतिचंचलं गुरोश्चरणं समवहाय अनाश्रित्य ते उपा
येऽधिवियंते क्लिश्यंतीत्युपायखिदः संतः व्यसनशतान्विताः बहुव्यसनाकुलाः इह संसारसमुद्रे सं मु

विजितहृषीकवायुभिरदांतमनस्तुरगं य इह यतंति यंतुमतिलोलमुपायखिदः व्यसन
शतान्विताः समवहाय गुरोश्चरणं वणिज इवाज संत्यकृतकर्णधरा जलधौ ३३ ॥

तितिष्ठंतीड्यः त्वमेव प्राप्नुवंतीत्यर्थः हे अज अकृतकर्णधरा अस्वीकृतनाविका वणिजो यथा तद्व
त् उक्तंच नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारं मयानुकूलेन नभस्वतेरितं
पुमान्भवाब्धिं न तरेत्स आत्महा प्राकृतैः संस्कृतैश्चैव गद्यपद्याक्षरैस्तथा देशभाषादिभिः शि
ष्यं बोधयेत्स गुरुः स्मृतः गुरुणोपदर्शितभगवद्भजनसुखानुभूतेः स्वत एव मनो निश्चलं भव
तिनान्यथेति भावः यदा परानंदगुरो भवत्पदे पदं मनो मे भगवन्नलभेत तदा निरस्ताखि
लसाधनश्रमः श्रयेय सौख्यं भगवतः कृपातः ३३ ॥ ॥

परीक्ष्य लोकान्कर्मचितान्ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन तथा यदा सर्वे प्रमुच्यंते कामा येऽस्य
हृदि स्थिताः अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत इत्याद्या वैराग्यमंगं विदधतीत्याह स्वजनसुते
ति आत्मा देहः धाम गृहं असवः प्राणाः स्वजनादिभिः किं सर्वरसे सर्वे रसाः सुखानि विद्यंते यस्मिं
स्तस्मिंस्त्वयि परमानंदे एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंतीति श्रुतेः अथ यतः त्वां से
वमानस्य पुंसः त्वयि पुनः आत्मनि सति नृणां तैः केरैतैः किं उपयोग इति न किमपीत्यर्थः कथंभू

स्वजनसुतात्मदारधनधामधरासुरथैस्त्वयि सति किं नृणां श्रयत आत्मनि सर्वरसे इ
ति सदजानतां मिथुनतो रतये चरतां सुखयति को न्विह स्वविहते स्वनिरस्तभगे २४ ॥

तानां नृणां इति सतः सत्यं परमार्थसुखमजानतां मिथुनतः स्त्रिया मिथुनीभूय रतये मा
यासुखाय चरतां प्रवर्तमानानां कर्माणि घटीं अजानतस्मरतः पुरुषान्को न्वर्थः सुखयत्यानंदय
ति न कोपीत्यर्थः इह संसारे कथंभूते स्वविहते स्वत एव नश्वरे स्वनिरस्तभगे स्वत एव गतसारे
पाठांतरे कोन्वित्यस्यैतत् विशेषणद्वयं अतस्त्वद्भजनमेवोचितमित्यर्थः भजतो हि भवान्साक्षात्प
रमानंदचिद्घनः आत्मैव किमतः कृत्यं तत्कृदारगृहादिभिः २४ ॥

भा॰ एवं गुरूपदेशेन तत्त्वमवगम्य सारासारविवेकेन च सर्वतो निर्विद्यते देवमहत्संगेनोपपत्तिभिः सम्यग
द॰उ॰ वधारयितुं तीर्थसदनानि मुनयः पर्यटंतीति श्रोतव्यमंतव्य इत्यादिश्रुत्यर्थमाह भुविपुरुपु
१२२ ण्यतीर्थसदनानीति ते उक्तलक्षणा ऋषयो विमदा निरहंकाराः ये त्वा भवत्पदांबुजहृदः
पदांबुजहृदः भवतः पदांबुजे हृदि येषां ते अतः स्वयमेव अघभिदंघ्रिजलाः अघभिदंघ्रिजलं येषां
ते उतापि तथाविधा अपि पुरूणि बहूनि तीर्थानि सदनानि क्षेत्राणि तान्येवोपासते सेवते श्रायस्त
त्रैव महत्संगो भवतीति अथवा पुरु अर्थिकं भगवद्भजनलक्षणं पुण्यं येषां तानि च तानि तीर्थानि

भुविपुरुपुण्यतीर्थसदनान्यृषयो विमदास्त उत भवत्पदांबुजहृदोऽघभिदंघ्रिजलाः द्ध
ति सकृन्मनस्त्वयि य आत्मनि नित्यसुखे न पुरुपासते पुरुषसारहरावसथान् ३५ ॥
न

च गुरवः महांतः इत्यर्थः तेषां सदनानि आश्रमान् यथाहामरसिंहः निपानागमयोः तीर्थमृषिजुष्टे ज
ले गुराविति ते ऋषयो न पुनः पुरुषसारहरावसथानुपासते पुरुषाणां सारं विवेकधैर्यद्वमाशां
तिमसुखं हरंतीति तथा ते च ते आवसथाः गृहाः तान् न च तेषां गृहादिभवदुःखितत्वमपेक्षेत्याह
दधति सकृन्मनस्त्वयि य आत्मनि नित्यसुखे इति सकृदपि त्वयि ये मनो दधति ते पि गृहाद्यासक्ता न
भवंति किं पुनः एवंभूता इत्यर्थः मच्चित्रं गतं दंग संगमनिशं तामेव संचिंतयन्संतः संतियतो यतो गत
मदास्तानाश्रमानावसन् नित्यं तन्मुखपंकजाहितानलितत्पुण्यगाथामृतस्रोतः संप्लवसंप्लुतो नर

नन्वाम्नायस्यक्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानांतद्भूतानांक्रियार्थेनसमन्वयइतितत्र तत्रजैमिनिनावेद
स्यक्रियापरत्वाभिधानादुपनिषदामपितदेवयुक्तंयथोक्तंतत्रवार्त्तिककृता एतेनकृतार्थकर्तृप्रति
पादनेनोपनिषदोनैराकांक्ष्यमाप्नोतिमित्येकमेवाद्वितीयंब्रह्मविज्ञानमानंदंब्रह्म अन्वत्रश्रोत्रमि
त्येवंतद्विपरीतात्मप्रतिपादनान्नसद्वितीयपरमानंदरूपस्यकर्मांगत्वयुज्यते अननुमतंचैतद्वार्त्तिक
कृतःकथंसर्वत्रैवहिविज्ञानंसंस्कारत्वेनगम्यतेपरांगंचात्मविज्ञानादन्यत्रेत्यवधार्यतामितितेनैवोक्त
त्वात् एतदर्थमेवमननायमुनयःपर्यटंतीत्युक्तंतत्रतावत्हेतुस्तस्यत्वेभवेदप्येवंतद्वत्तुनसंभ
वतीतिप्रश्नोत्तराभ्यांमननेनतत्त्वावधारणमकारमाह सतत्त्वदमुत्थितंसदिति इदंविश्वंधर्मिसदि
तिसाध्योधर्मः सतःउत्पन्नत्वाद्यद्यतउत्पन्नंतत्तदात्मकमेवदृष्टंयथाकनकादुत्पन्नंकुंडलादितदात्म
सतत्त्वदमुत्थितंसदितिचेन्ननुतर्कहतत्वभिचरतिक्वचक्वचस्खानतथोभययुक्त ॥
८ कंतद्वदिति तत्रयदिसंभेदःसाध्यतेतदाअपादानत्वनिर्देशेनैवभेदप्रतीतेर्विरुद्धोहेतुरित्याह नन्वत प्र ८
र्कहतत्वमिति ननुनाभेदंसाधयामःकिंतुतदुत्पन्नत्वेनकुंडलादिविरुद्धंप्रतिषेधामः तत्रअभेदएव
स्यादितिचेदित्याशंक्यानैकांतिकत्वेनदूषयन्तिव्यभिचरति क्वचेति पितृपुत्रादिषुमुद्गरघटप्रध्वंसा
ति ५ दिषुचतथादर्शनादिभावः ननु तदुत्पन्नत्वेनामतउपादानत्वंनतुतन्निमित्तत्वमतोनानैकांतिकत्व
रउ मित्याशंक्यदूषयति क्वचस्खेति गुणोपादानस्यापिफणिनोनगुणात्वंकिंतुमिथ्यात्वमन्यथाकुंड
लादिवद्बाधप्रसंगात् अतःपुनरप्यनैकांतिकत्वमेवेतिभावः ननुतत्रनकेवलंगुणमात्रेफणि
नउपादानंकिंत्वविद्यायुक्तंतथाभूतस्यावस्तुत्वाद्युक्तंफणिनोमिथ्यात्वमित्याशंक्य तत्तुल्यमत्रापी
तिदूषयति नतथोभययुगितिअयमर्थः अत्राप्यविद्यायुक्तस्यैवसतउपादानत्वमेवंभूतस्यचन

वस्तुसत्यत्वेअतःसदुपादानत्वमसिद्धं नवस्तुस
त्वमपंचस्येति ॥

सफलक्रियाकारित्वात्

भा० ननु मा भूदनेन हेतुना प्रपंचस्य सत्यत्वं हेत्वंतरेण तु साधयामः तथाहि सदिदमर्थक्रियाकारित्वात् न यदेवं
१०.३ न तदेवं यथा शुक्तिरजतमिति तत्राह व्यवहृतये विकल्पदूषित इति व्यवहारार्थक्रियार्थे विकल्पो भ्र प० २
१२३ १ मः दूषितः दृष्टं पूर्वं कूटकार्षापणादिनापि कविद्व्यवहारदर्शनात् नन्वेकत्र सतोन्यत्रारोपो भ्रमः प्रसिद्धः
प्रपंचे तु सत्ये कस्य प्रपंचे भ्रमः स्यात् तत्तदेव नानाहेतुसिद्धिः उक्तं च भट्टैः अध्यस्यते त्वेष पृष्ठे नमस्तत्कथमवस्तु
नं ५ नि प्रत्यग्गुणसत्ताकमध्यारोप्येत वा न वेति नेत्याह अंधपरंपरयेति अंधपरंपरया यो विकल्पस्तु तदन्व
यः अयं भावः संस्कारजन्मो भ्रमः संस्कारसिद्धये पूर्वप्रतीतिमात्रमपेक्षते न वस्तुसत्त्वं प्रतीतेः सत्यावस्तु
सत्ताभावेन भ्रमव्यतिरेकादर्शनात् तेनानादित्वात् सर्व एव भ्रमस्यात्तरोत्तरश्चारोपो भविष्यति अंधपरंपरा
न्यायेन तेन च व्यवहारः सेत्स्यतीत्यप्रयोजको हेतुरिति ननु त्वयं द्वैवचात्तुमोस्य याजिनः सुकृतं भवति

व्यवहृतये विकल्पदूषितोंधपरंपरया भ्रमयति भारती त उरुवृत्तिभिरुक्थजडान् ३९ ॥

अपाम सोमममृता अभूमेत्यादिभिः कर्मफलस्य नित्यत्वप्रतिपादनादसत्त्वं न घटते न हि नित्यं वस्त्वस
द्भवति तस्माद्वेदप्रतिपादितत्वात् हेतुः सद्देवेत्याशंक्याह भ्रमयतीति हे भगवं स्तेतव भारती वेदलक्षणा
उरुवृत्तिभिः बह्वीभिर्गौणलक्षणादिवृत्तिभिः उक्थजडान् कर्मश्रद्धाभराक्रांतमंदमतीन् भ्रमयति मोह
यति अयं भावः न हि वेदः कर्मफलस्य नित्यत्वमभिप्रैति किंतु लक्षणया प्राशस्त्यमात्रं विध्येकवाक्य
त्वात् स्तुत्यर्थवाक्यभेदप्रसंगात् तद्यथेह कर्मजितो लोकः क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीय
त इति न्यायोपबृंहितश्रुत्यंतरविरोधाच्च अतः कर्मजडानामिदं भ्रममात्रमिति एतेनैव तस्माद्वा ए
तस्मादात्मन आकाशः संभूतः इत्यादीनामन्यपरत्वं दर्शितं भवति उक्तं भवतः सतोपि भुवनेसन्नैव स
र्गः स्वजः ऊर्वेन्द्राव्यमपीह कूटकनेकवेदपिनैव परः अद्वैते तव सत्यरं तु परमानंदं पदं तन्मुदा वं

देस्तंदरामिंदिरानृतहरे मामंच मामानतम् ३९

तदेवंप्रपंचस्यसत्वेसाधकंनास्तीत्युक्तं इदानीमसत्वेऽस्त्युत्पत्तिलयश्रुतयोयातावाद्यमानिभ तानिजायं
तद्व्यापायाः तन्मध्येचानुमानंप्रमाणमित्याह नयदिदमिति यद्यस्मादिदंविश्वमग्रेसृष्टेःपूर्वंनआस
आसीत् सदेवसौम्येदमग्रआसीदात्मावाइदमेकएवाग्रआसीदित्यादिश्रुतेः नचनिधना[illegible]प्रलया
दूर्ध्वंनंतरंभविष्यद्भविष्यति नासदासीन्नोसदासीत्तदानीमित्यादिश्रुतेः अतःकारणादंतरामध्येपिएक
रसेकेवलेत्वयिमृषामिथ्यारूपमेवविभातीतिमितंनिश्चितंयतएवंअतः अस्मात् द्रविणजातिविकल्पपथै
द्रविणजातीनांद्रव्यमात्राणांमृल्लोहकार्ष्णायसरूपाणांविकल्पाभेदाघटकुंडलादयः तेषांपंथानो नखनिकृंतन
मार्गाःप्रकाराः तैरुपमीयतेसदृशतयानिरूप्यतेयथातत्रकार्याकाराणांनामधेयमात्रताकारणस्य

नयदिदमग्रआसनभविष्यदतोनिधनादनुमितमंतरात्वयिविभातिमृषैकरसे अतउपमी
यतेद्रविणजातिविकल्पपथैर्वितथंमनोविलासमृतमित्यवयंत्यबुधाः ३७ ॥ ॥

कार्ष्णायसतं क्षुरिकादात्रादिकार्यं ३
दावेवतत्सत्यंतथाऽत्रापिआकाशादीनांनाममात्रताब्रह्मैवसत्यंनिरूप्यते तथाचश्रुतिः वाचारंभणंवि
कारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यं यथासौम्यैकेनमृत्पिंडेनविज्ञातेनसर्वंमृण्मयंविज्ञातंभवति य
लोहमणिनासुवर्ण थाएकेनलोहमणिनासर्वंलोहमयंविज्ञातंस्यात् यथाएकेननखनिकृंतनेनसर्वंकार्ष्णाय कारणेन २
पिंडेनलोहमयंसुव समित्यादि तस्मात्प्रसत्वेप्रमाणाभावादसत्वेप्रमाणस्याविद्यमानत्वाद्वितथंमनोविलासमृ
र्णमयं तंसत्यमितियेअवयंतिजानंतितेअबुधाः अज्ञाइत्यर्थः अत्रैवंप्रयोगः विवादाध्यासितंनसत् आद्यंत
योरविद्यमानत्वात् विकारित्वात् दृश्यत्वाद्वा शुक्तिरजतादिवदित्यन्वयेआत्मवच्चेति व्यतिरेकेदृष्टांतः
मुकुटकुंडलकंकणकिंकिणीपरिणतेकनकंपरमार्थतः महदहंकृतिखप्रमुखंतथानर
हरेर्नपरंपरमार्थतः ३७ ॥ ॥ देहेर

परिणतंप्राप्तंवस्तुपरमार्थतः कनकं नततः पृथक् इत्यन्वयः ।

भा.
१०.३.
१२४

ननु यदि प्रपंचो नास्त्येव न चासत्ता तेन चैतन्यस्य संबंधगंधोपि तर्हि किमपराद्धं जीवेन यतोयं संसर नित्यबद्धः सन् १
ति किं वा वद्धं तु एणमीश्वरस्य यतो नित्यमुक्तः किं विषयं तद्वा कर्मकांडमित्यपेक्षायां जीवेश्वरवि
शेषं द्वासुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योऽभिचा
सर्वतः प्रकाशते ४ कशीति अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णामित्याद्या यावदंतीत्याह सयदजयेति स तु जीवः यद्यस्मात् अजया
मायया अजामविद्यामनुशयीत आलिंगेत ततः गुणांश्च देहेंद्रियादीन् सेवमानः आत्मतया अध्यस्तत्तद २
नु तदनंतरं सरूपतां तद्धर्मयोगं च जुषत् अपेतभगः पिहितानंदादिगुणः सन् मृत्युं संसारं भजति प्रा
प्नोति तद्विषयमेव च कर्मकांडमिति भावः त्वमुत तत्तु जहासि तामजां मायां ननु सा मध्येवास्ति

स यदजया त्वजामनुशयीत गुणांश्च जुषन्भजति सरूपतां तदनु मृत्युमपेतभगः त्वमुत
जहासि तामहिरिव त्वचमात्तभगो महसि महीयसेऽष्टगुणितेऽपरिमेयभगः ३८ ॥ ॥

कथं तत्त्यागस्तत्राह अहिरिव त्वचमिति अयं भावः यथा भुजंगः स्वगतमपि कंचुकं गुणवुद्ध्या नाभि
मन्यते तथा त्वमजां न हि निरंतरं ह्लादिसंवित्कामधेनुरूपतेरजयाकृतमिति तामपेक्षसे तत्र
तप तत्तदाह आत्तभगः नित्यप्राप्तैश्वर्यः महसि परमैश्वर्ये अष्टगुणिते अणिमाद्यष्टविभूतिमति
महीयसे पूज्यसे विराजसे कथंभूतः अपरिमेयभगः अपरिमितैश्वर्यः न ह्यन्येषामिव देशका
लादिपरिच्छिन्नं तवाष्टगुणितमैश्वर्यं अपितु परिपूर्णस्वरूपानुबंधित्वादपरिमितमित्यर्थः न
त्यंती तव वीतरणां गणगता कालस्वभावादिभिर्भावान्सत्वरजस्तमोगुणमयानुन्मीलयंती बहु
न् मामाक्रम्य पदाभिरस्मतिभिः संमर्दयंत्या तु रं माया ते शरणागतोस्मि नरहवे तामेव तं वारय ३९ १२४

एवंतावदुक्तसाधनकदंबेनयेभगवंतंभजंतितेमृत्युंतरंतिइत्युक्तं इदानींयेबहिःसंगोप
हितास्तुभगवन्मार्गमहृत्वाअपिकथंचिदंतर्वर्तात्मिनःकामानुत्सृजंतिनतेभगवंतंप्राप्नुवंतिनचेहसुख
खंलभंतेकेवलंदुःखयोनीरेवप्राप्नुवंतीतितात्पर्येणाचयन्कामान्यः कामयतेमन्यमानः सकर्मभिर्जायते
तत्रतत्रेत्यादिश्रुत्यर्थमाह यदिनसमुद्धरंतीति हेभगवन्येयतयः हृदिस्थिताः कामजटाः कामस्यज
टाःमूलानिवासनाः यदिनसमुद्धरंतिनोत्सादयंतितेषामसतांभवान्हृदिगतोपिदुरधिगमःदुष्प्रा न
पःकथमस्मृतकंठमणिर्यथातल्पः सयथाकंठेवर्तमानोप्यस्मृतश्चेदप्राप्तएवभवतितद्वदितिनकेव न६

यदिनसमुद्धरंतियतयोहृदिकामजटादुरधिगमोऽसतांहृदिगतोऽस्मृतकंठमणिः असु
तृपयोगिनामुभयतोप्यसुखंभगवन्ननपगतांतकादनधिरूढपदाद्भवतः ३९ ॥ ॥

लमेतावत्किंत्वसुतृपयोगिनामिंद्रियतर्पणपराणांयोगकुशलानामुभयतोप्यसुखमिहामुत्रच
ह दुःखमेवंतदाअनपगतांतकाद्निवृत्तान्मृत्योः लोकाराधनधनार्जनादिक्लेशाद्भोगवैभवप्रा
कट्यभयाच्चेद्दृत्यावद्दुःखंभवतईश्वरादपिदुःखंकथंभवतोअनधिरूढपदादनधिरूढंपदंयस्यतस्मा
त्तत्स्वरूपप्राप्त्यभावात्दंडविद्यावदिषयत्वेनप्राप्तनिजधर्मातिक्रमनिबंधनत्वद्दंडरूपनरकप्राप्तेरमु
त्राप्यसुखमित्यर्थः दंभन्यासमिषेणवंचितजनंभोगैकचिंतातुरंसंमुह्यंतमहर्निशंविरचितो
द्योगंक्लमैराकुलं आज्ञालंघिनमज्ञमज्ञजनतासंमाननासंमदंदीनानाथदयानिधानपरमानं

भा० ननुयतेर्न्नकिमपिकृत्यमस्तिशरीरमेवस्वात्वोपभोगेनोपक्षिप्यते अतःकिमितिवृथाशय्यतेउभयतोप्यसु
१०.३० खमिति श्रूयतेच एषनित्योमहिमहिमाब्राह्मणस्यनकर्मणावर्द्धतेनोकनीयानित्यादि तत्राह त्वदव
१२५ गमीति हेसगुणषट्गुणैश्वर्ययुक्तत्वदवगमीतत्ज्ञानवान्भवदुत्थशुभाशुभयोः भवतःकर्म्मफल
दातरीश्वराद्धेतोः उत्पद्यैराविर्भूतयोःशुभाशुभयोः प्राचीनपुण्यापुण्यकर्मणोःफलभूतान्गुणवि
गुणान्वयान्सुखदुःखसंबंधान्नवेत्तिनानुसंधत्ते तर्हितदानींचदेहभृतांदेहाभिमानिनांप्रवृत्तिनिवृत्ति
करीर्गिरः विधिनिषेधलक्षणानवेत्तिविगतदेहाभिमानतयाकार्याकार्यबोधाभावान्ननियुज्यतइत्य

त्वदवगमीनवेत्तिभवदुत्थशुभाशुभयोर्गुणविगुणान्वयांस्तर्हिदेहभृतांचगिरः अनुयुग
मन्वहंसगुणगीतपरंपरयाश्रवणभृतोयतस्त्वमपवर्गगतिर्मनुजैः ४० ॥

र्थः युक्तंचैतद्यतःकारणान्मनुजैरन्वहंश्रवणभृतः अनुदिनंश्रवणेनचेतसिधृतस्त्वंतेषामपवर्गग
तिः अपवर्गरूपागतिर्भवति कथंश्रवणभृतः अनुयुगंप्रतियुगंयागीतपरंपराउपदेशसंततिः त
यासत्संप्रदायानुसारेणेत्यर्थः एतदुक्तंभवति येत्वाद्वत्तत्वज्ञानिनोनतेषांकर्माधिकारश्चंकापिये
नविरंतर३ चानुवर्तंतेत्वत्कथाश्रवणादिनिष्ठास्तेषामप्यासन्नभवत्प्रसादानांनविधिनिषेधबाधः इतरेषांतुयोगक्ष
मेनैंद्रियलालनलालसानामुभयतोप्यसुखमितिसर्वमवदातम् अवगमंतवमेदिशमाधवस्फु
रतियन्नसुखासुखसंगमः श्रवणवर्णनभावमथापिवानहिभवामियथाविधिकिंकरः ४०॥॥ १३५

तदवगमीनवेतिस्तुवन्तुः स्वेनच विधिनिषेधाविमुक्तंतत्रनन्नुकथमवगतंत्वंशक्यंउरवगमस्तोक्तत्वादिति
वमाशंक्यसत्यमेवनवगाह्यमहिम्नोवाङ्मनसयोरगोचरत्वादविषयत्वेनैवत्वानमितिदर्शयन्नुत्तरार्धंगा॰
॰मिदिवोयदर्वाक्पृथिव्यायदंतरायावापृथिवीइमेयजूतंभवच्चभविष्यच्चेत्यादिश्रुतिमतिपादितमपरि
मितमहिमानमाह द्युपतयएवेति हेभगवंस्त्वंत्वय्येकपतयः स्वर्गादिलोकपतयोब्रह्मादयोपिनययुर्न
प्रापुस्तत्कुतः यदंतंवहस्त्वत्तत्किमपितेनभवसिअंतस्तांद्युपतयोपिनययुरिति यद्यस्मात्त्वमप्यात्मनो
ऽंतंनयासिकुतस्तर्हिसर्वज्ञतासर्वशक्तितावा अतआह अनंततयात्वंअंताभावेननहिशशविषाणज्ञाने
सार्वज्ञंततप्रामासिर्वाशक्तिवैभवंनिहंतिअनंततमेवाह यदंतरेति यस्यतवांतरामध्येनन्वहोस्थावरणाःउ
त्तरोत्तरदशगुणसप्तावरणगुरुकाअंडनिचयाब्रह्मांडसमूहाः वांतिपरिभ्रमंतिवयसाकालचक्रेण
द्युपतयएवतेनययुरंतमनंततयात्वमपियदंतरांडनिचयाननुसावरणाः स्ववरजांसि
वांतिवयसासहयच्छ्रुतयः तथिहिफलंत्वत्तन्निरसनेनभवन्निधनाः ७१ ॥ ॥
स्वरजांसीवसहयएकदेवनत्तपर्यायेणहियस्मादेवंअतः श्रुतयः तथिफलंतितात्पर्येणत्वत्पर्यवस्यंतिन
तुसाक्षादाहदंतिअयमेतावानितिसगुणस्यगुणानंत्यान्निर्गुणस्यचागोचरत्वात्कथंतर्हिपदार्थतात्पर्य
मितितत्रविधिमुखेवाक्येभवेदयंनियमःपदार्थस्यैववाक्यार्थत्वमितिनिषेधमुखेतुनायंनियमइत्याह
अतन्निरसनेनेतिअन्येदेवताहिदितादयोअविदितात् अन्यत्रधर्मादन्यत्राधर्मादस्मात्कृताकृतात् अ
न्यत्रभूताच्चभव्याच्चयत्तत्पश्यसितद्वद अथातआदेशोनेतिनेति अस्थूलमनण्वित्यादिप्रकारेणलक्ष
णयावतत्त्वमसीत्यादयः पर्यवस्यंतिनचवाक्यंनिषेधेः शून्यमेवतात्पर्यतइतियतोभवन्निधनाः भवतित्व
यिनिधनंसमाप्तिर्यासांतास्तथानहिनिरवधिर्निषेधःसंभवतिअतोवधिभूतेत्वयिफलंतीत्यर्थः द्युपत

भा०
८७
१२६

४२ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रस इति सर्वश्रुतिपुराणरहस्यतात्पर्यमिति भावः ४३ ब्रह्मदायादे
ति ब्रह्मैव दायमिवात्मसात्प्रतिसेवते इति तथा ब्रह्मपुत्रेति वा ४४ पूर्णः कृतकृत्यः श्रुतधरः श्रुत
मर्थं मनसि धारयन् वीरव्रतः नैष्ठिकः ४५ नमस्त इति कृष्णावतारतया नारायणं नमस्यति उक्तं हि ए

श्रीना उ च इत्येतद्ब्रह्मणः पुत्रा आश्राव्यात्मानुशासनं सनन्दनमथानर्चुः सिद्धा ज्ञात्वात्म
नो गतिं ४२ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसः समुद्धृतः पूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्मभिः
४३ त्वं चैतद्ब्रह्मदायाद श्रद्धयात्मानुशासनं धारयंश्चर गां कामं कामानां भर्जनं नृणां ४४
श्रीशु उ च एवं स ऋषिणादिष्टं गृहीत्वा श्रद्धयात्मवान् पूर्णः श्रुतधरो राजन्नाह वीर
व्रतो मुनिः ४५ श्रीना उ च नमस्तस्मै भगवते कृष्णायामलकीर्तये यो धत्ते स
र्वभूतानामभवायोशतीः कलाः ४६ इत्याद्यमृषिमानम्य तच्छिष्यांश्च महात्मनः
ततोगादाश्रमं साक्षात्पितुर्द्वैपायनस्य मे ४७ सभाजितो भगवता कृतासनपरिग्रहः
तस्मै तद्वर्णयामास नारायणमुखाच्छ्रुतं ४८ इत्येतद्वर्णितं राजन्यन्नः प्रश्नः कृतस्त्वया
यथा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणेपि मनश्चरेत् ४९ ॥

ते चांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान्स्वयमिति ४६ साक्षात्पितुरिति योनिसंबंधं विनाजन
कस्मात् अग्निमथनावसरे कथंचिदरण्यो रेतः पतितं ममन्थ व्यासस्तद्दैवतत उत्पन्नः शुक इति हि व १२६
दंति ४७ ४८ ४९ ॥

समस्तवेदस्तत्त्वार्थसंग्रहस्यानुस्मारयति योऽस्योत्पत्तकइति यः अस्यविश्वस्यउत्पत्तकः एवमिदमनुशयि
नासमस्तपुरुषार्थसिद्धयेसृष्टिस्थितिप्रलयाअपणीयमित्यालोचकइत्यर्थः अनेननिमित्तत्वमुक्तंएव
दि३ मालोच्या॰स्यामध्यनिधनेआदिर्जन्ममध्यंपालनंनिधनमंतः एतेषुकर्मसुयोवर्तते अनेनोपादानत्व
मुक्तं ननुप्रकृतिपुरुषयोरुपादाननिमित्तत्वेप्रसिद्धेसत्यतयोरपितत्तएवोद्भूतत्वान्मूलकारणंसएवेत्या
ह योव्यक्तजीवेश्वरइतिप्रवेशानियमनेदर्शयतियइतियः एवोक्तप्रकारेणेदंसृष्ट्वायदर्थमेतत्सृष्टंते
नऋषिणासृष्टंकार्यंअहमितिदर्शनाहर्षिर्जीवः तेनसहानुप्रविष्टः पुरः शरीराणितस्यभोगायतनना
निचक्रेतः पुरंस्थित्वातस्यभोगंदत्त्वापरिपालयति उपासकस्यचकैवल्यरूपोभवतीत्याह येसंप्रपद्येति यं
योऽस्योत्पत्तकआदिमध्यनिधनेयोव्यक्तजीवेश्वरोयः सृष्ट्वेदमनुप्रविश्यऋषिणाचक्रेपुरः शास्ति रप१
ताः येसंप्रपद्यजहात्यजामनुशयीसुमः कलायंयथातंकैवल्यनिरस्तयोनिमभयंध्यायेदजस्रं
हरिम् ५॰ ३ श्री ग ते श ना य सं देवे सु नी स पी त ध्यायः॥
संप्रपद्यमाप्यानुशयीअनन्तदुःखवत्सुमणामेसुरणास्तलेशेतइति तथासजीवः अजांकार्यकारणलक्ष
णांअविद्यांत्यजति ननुब्रह्मसंपन्नस्यापिजीवतस्तत्संबन्धोदृश्यते अतआह सुमः कलायंयथेतिको
लीयतेइतिकलायोदेहः तस्ययंभावः यथासुमंशरीरवत्तमन्येपश्यंतिसतुनात्मानंतथापश्यति एवंजी
वन्मुक्तमप्यन्येदेहवंतंपश्यंतिसतुनकिंचित्पश्यतीतितंहरिमजस्रमनवरतंध्यायेत्किमित्यतआह
अभयंनभयंयस्माद्भयनिवर्तकमित्यर्थः कुतएतत्कैवल्यनिरस्तयोनिंकैवल्येनामसुतस्वरू
पावस्थानेननिरस्तातिरस्कृतायोनिः मूलकारणंमायायेनतं सर्वश्रुतिशिरोरत्नंनीराजि
तपदांबुजं भोगयोगप्रदंवंदेमाधवंकर्मनम्रयोः ५॰ ३ श्री ग स पी त ध्यायः॥

अष्टाशीतितमे विष्णुभक्तः कैवल्यमश्नुते ततो वा देवभक्तस्तु विभूतिमिति वर्ण्यते हरिर्भजतां मुक्तिं ददा
तीत्युक्तं मम भयं ध्यायेदजस्त्वं हरिं इति तत्र शंकते देवासुरेति अशिवं अवधीरितभोगं भोजा भोगिनः ल
क्ष्म्याः पतिं सर्वभोगयुक्तं १ २ अन्योपमर्दनतमसः त्रैविध्यात्त्रिलिंगः त्रिलिंगत्वमाह वैकारिक इति अहमहं
कारः ३ विकारा मन इंद्रियभूतरूपाः षोडशेति इंद्रियदेवतानामभेदविवक्षया कंचनेति यत्किंचिदैहिका
देपाधिकं भजन उपाध्यनुरूपाणां विभूतीनां स्वरूपं प्राप्नोतीति ४ उपद्रष्टा साक्षी मन्यतः सर्वदृक् सर्वं पश्यति
अतः प्रकृतेः पर इति अत्रेदं तत्त्वं वस्तुतो गुणसंबंधे रूपद्वयमिहेष्यते तत्र धर्मी योगायोगाभ्यां विवक्षित इति विव
क्षते गुणाः सत्त्वादयः शांतघोरमूढाः स्वभावतः ब्रह्मविष्णुशिवानां च गुणनियंतृस्वरूपिणां तानि भेदो भ

रा वाच देवासुरमनुष्येषु ये भजंत्यशिवं शिवं प्रायस्ते धनिनो भोजाः न तु लक्ष्म्याः पतिं हरिं १ ए
तद्वेदितुमिच्छामः संदेहोऽत्र महान्हि नः विरुद्धशीलयोः प्रभ्वोर्विरुद्धा भजतां गतिः २ शुकः शि
वः शक्तियुतः शश्वत्त्रिलिंगो गुणसंवृतः वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिधा ३ ततो विकारा
अभवन्षोडशामीषु कंचन उपाधावन्विभूतीनां सर्वासामश्नुते गतिं ४ हरिर्हि निर्गुणः साक्षात्पुरुषः

वेद्वेदो गुणधर्मैर्विहीनः अतः सततस्य शंत्यानो जातविदोष ···· स्टते २ प्रकृतेः परः स सर्वदृगुपद्रष्टा तं भ
जस्तमोगुणाभ्यां तु भवेत्तां ब्रह्मरुद्रयोः गुणोपमर्दतो भूयस्तदंशानां च भिन्नता अतः समयस्तत्तस्य विशे
षोत्कर्षमतिः अंशतो भूतिहेतुश्च तथानंदमयी स्वतः अंशतस्तारतम्येन ब्रह्मरुद्रादिषु विना विभूतयो
भवंत्येव शनैर्मोक्षाय नंशतः इदमेवाभिप्रेत्य तत्रोच्यते श्रेयांसि तत्र खलु सत्त्वतनोर्नृणां स्युरिति तथा
सत्त्वं यस्य प्रिया मूर्तिरिति तथा सत्त्वं तीर्थसाधनमिति त्रयाणामेकभावानां यो न पश्यति वै भिदामिति
तथा नैतन्मय्युच्यते च भिदामप्येव पि च दत्त इत्यादि एवं च सति किंचिदसमंजसं तत्तद्भक्तानां तु कलहो

८ १ यस्याहमनुगृह्णामीति अयमर्थः योविषयान्परिजिहीर्षुरपिकथंचिद्दिह्यमानेषुप्रसज्जतेक्लिश्यतिचत
स्यविषयापहारएववास्तवोनुग्रहइतियथाश्रुतत्वेध्रुवादीनांपैश्वर्यविरोधाद्द्यवामथमंविभूतीःकामनानु
रूपाद्दत्वाशनैःविषयभोगावसानेतस्यनिर्वेदमुत्पाद्यहरिष्यामिपरमानुग्रहंकर्तुमितितदुक्तंभगवतैव न
मय्यावेशितधियांकामःकामायकल्पतइति दुःखदुःखितमिति दुःखोदर्कंपुनर्दुःखितमिवप्रतीयमान

निवृत्तेषुअश्वमेधेषुराजायुष्मत्पितामहः शृण्वन्भगवतोधर्मानपृच्छदिदमच्युतं ६ सआहभग
वांस्तस्मैप्रीतःशुश्रूषवेप्रभुः नृणांनिःश्रेयसार्थाययोवतीर्णोयदोःकुले ७ श्री ग नु
च यस्याहमनुगृह्णामिहरिष्येतद्धनंशनैः ततोधनंत्यजंत्यस्यस्वजनादुःखदुःखितं ८
सयदावितथोद्योगोनिर्विण्णःस्याद्धनेहया मत्परैःकृतमैत्रस्यकरिष्येमदनुग्रहं ९ तद्ब्रह्म
परमंसूक्ष्मंचिन्मात्रंसदनंतकं विज्ञायात्मतयाधीरःसंसारात्परिमुच्यते १० अतोमांसुदुरारा
ध्यंहित्वान्यान्भजतेजनः ततस्तआशुतोषेभ्योलब्धराज्यश्रियोद्धताः मत्ताःप्रमत्ताःवरदावि
स्मयंत्यवजानते ११ श्र शु उ शापप्रसादयोरीशाब्रह्मविष्णुशिवादयः सद्यःशाप
प्रसादोंगशिवोब्रह्मानचाच्युतः १२ अत्रचोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं वृकासुरायगि
रिशोवरंदत्वापसंकटं १३ ॥ ॥

मित्यर्थः ८ सपुनर्वर्धनामाग्रहेणधनेहयाप्रवृत्तोपिमदनुग्रहेणयदानिष्फलोद्यमोनिर्विण्णःस्या
त्तदामदनुग्रहमितिममासाधारणमनुग्रहं ९ तमेवाह तद्ब्रह्मेति अतःपश्चादपिमोहमरोचयन्नस्मा
स्वकोजनइत्यर्थः १० ॥ एतदेवेतिहासेनस्पष्टयितुमाह शापप्रसादयोरितिब्रह्माचेत्यन्वयः १२ ॥ ॥

भा. शकुनेः पुत्रः १४.१५ ससंकटमापकैलासोत्पाटनेष्वरपालनंच १६ सगात्रत्तउपधावत्कयमात्मकवोणस्व
दे. उ. मांसेनजुहावनइति १७ अहृस्मतत्कतमधतः १८ मूर्तिमानग्निरिवदेदीप्यमानः वयमधुनातनाःयथाक
१२८ यंचिद्रःविनमर्तकामंवारयामः तदहदिति सचउपसहृताकृतिःपरिपूर्णदेहोभवतत्न्यवारयत १९ एवमा

हृकोनामासुरःपुत्रःशकुनेःपथिनारदं दृष्ट्वाभ्युतोषंपप्रच्छदेवेषुत्रिषुउर्मतिः १४ सम्प्राहदेवंगि
रिशमुपाधावाशुसिध्यसि योल्पाभ्यांगुणदोषाभ्यामाशुतुष्यतिकुप्यति १५ दशास्यवाणयोस्तु
ष्टःस्तुवतोर्वंदिनोरिव ऐश्वर्यमतुलंदत्वाततआपसुसंकटं १६ इत्यादिष्टस्तमसुरउपाधावत्स्व
गात्रतः केदारआत्मक्रव्येणजुह्वन्नग्निमुखंहरं १७ देवोपलब्धिमप्राप्यनिर्वेदात्सप्तमेहनि
शिरोवृश्चत्स्वधितिनाततीर्थक्लिन्नमूर्द्धजं १८ तदामहाकारुणिकःसधूर्जटिर्यथावयंचाग्नि
रिवोत्थितोनलात् निगृह्यदोर्भ्यांभुजयोर्न्यवारयत्तत्स्पर्शनाद्भूयउपस्कृताकृतिः १९ तमाहचा
गालमलंवृणीष्वमेयथाभिकामंवितरामितेवरं प्रीयेयतोयेनन्रणांप्रपद्यतामहंत्वयात्माभृश
मर्दितेत्वया २० देवंसवव्रेपापीयान्वरंभूतभयावहं यस्ययस्यकरंशीर्ष्णिधास्येसम्त्रियतामिति
२१ तच्छ्रुत्वाभगवान्रुद्रोदुर्मनाइवभारत ओमितिप्रहसंस्तस्मैददेहेरमृतंयथा २२ इत्युक्तःसो
सुरोनूनंगौरीहरणलालसः सतद्वरपरीक्षार्थंशंभोर्मूर्ध्निकिलासुरः स्वहस्तंधातुमारेभेसो
विभ्यत्स्वकृताच्छिवः २३ तेनोपसृष्टःसंत्रस्तःपराधावत्सवेपथुः यावदंतंदिवोभूमेःकाष्ठाना

मुदगादुदक् तेनापिभजतांप्रीतःसांत्वयात्तुदेहोयथापीड्यतइति २२ दातुमनहेमपिदत्तवान्स्वपीयत्वी
रमिव २२.२३ उपसृष्टम्प्रनुगतःसनउदगादन्वधावदुदक् उत्तरतः २४ ॥ मम ॥

वैकुंठंश्वेतद्वीपं २५ २६ तंदूरकास्तुरंतथाव्यसनंताद्दृग्व्यसनंयस्यतंवृजिनार्दनः ३ःखहंताहरतपवदृष्ट्वा २७ मे
खलादिभिरुपलक्षितः प्रत्युदियात्संमुखमागतः २८ व्यक्तंनिश्चितंकिंकिमर्थंश्रांत्मादेहः सर्वेपुरुषार्थहे
तुः अतोमापीडयेति २९ प्रायशः पुंभिर्धृतभवान्स्वार्थान्समीहतेसाधयितुमिच्छति अथवाजनःपुंभिः

अजानंतःप्रतिविधिंतूष्णीमासन्सुरेश्वराः ततोवैकुंठमगमद्भास्वरंतमसःपरं २५ यत्रनारायणः
साक्षान्न्यासिनांपरमागतिः शांतानांन्यस्तदंडानांयतोनावर्ततेगतः २६ तंतथाव्यसनंदृष्ट्वाभ
गवान्वृजिनार्दनः दूरात्प्रत्युदियाद्भूत्वावटुकोयोगमायया २७ मेखलाजिनदंडाक्षैस्तेजसा
ग्निरिवज्वलन् अभिवादयामासचतंकुशपाणिर्विनीतवत् २८ श्रीभ वा वाच शाकुनेयभवा
न्व्यक्तंश्रांतःकिंदूरमागतः क्षणंविश्रम्यतांपुंसआत्मायंसर्वकामधुक् २९ यदिनःश्रवणाया
लंयुष्मद्व्यवसितंविभो भण्यतांप्रायशःपुंभिर्धृतःस्वार्थान्समीहते ३० श्रीशु ३ च एवंभग
ताप्टष्टोवचसामृतवर्षिणा गतक्लमोब्रवीत्तस्मैयथापूर्वमनुष्ठितं ३१ श्रीभ वा ३ च एवं
चेतर्हितद्वाक्यंनवयंश्रद्दधीमहि योदक्षशापात्पैशाच्यंप्राप्तःप्रेतपिशाचराट् ३२ यदिवस्त
त्रविश्रंभोदानवेंद्रजगद्गुरौ तर्ह्यंगाशुस्वशिरसिहस्तंन्यस्यप्रतीयतां ३३ यद्यसत्यंवचःशंभोः
कथंचिद्दानवर्षभ तदैनंजह्यसद्वाचंनयद्वक्तानृतंपुनः ३४ इत्थंभगवतश्चित्रैर्वचोभिःस
सुपेशलैः भिन्नधीर्विस्मृतःशीर्ष्णिस्वहस्तंकुमतिर्न्यधात् ३५ ॥ ॥

सहायैःस्वकार्याणिसाधयतिअतोनःकथ्यतामिति ३० ३१ पैशाच्यंपिशाचानामिववृत्तिं ३२ ३३ य
द्ययावत्तावद्दिष्यति ३४ चित्रैर्मनोरमैः सुपेशलैरतिरम्यैर्भिन्नधीर्भ्रमितमतिः ३५ ॥ ॥

भा० ३६ ३० ३८ किमुवक्तव्यं विश्वेशेनयिकृतापराधइति ३९ अव्याकृतशक्त्युदन्वतः वाङ्मनसागोचरशक्तिसमु
८.३. द्रस्यागिरित्रमोक्षणंशिवमोचनरूपंचरित्रंसंसृतिभिर्नानायोनिरूपसंचारैः ४० ३ ८ मे० श्री तमः
१२८ ८८ नवःशीतितमेदेवःकोमहानितिसंशये परीक्षाविस्मोत्कर्षमुनिभ्योवर्ण्यतेभृगुः इतिहासांतर

अथापतद्भिन्नशिरावज्राहतइवतत्क्षणात् जयशब्दोनमःशब्दःसाधुशब्दोभवद्दिवि ३६ मुमुचुःपु
ष्पवर्षाणिहतेपापेवृत्रकासुरे देवर्षिपितृगंधर्वामोचितःसंकटाच्छिवः ३७ मुक्तंगिरिशमभ्याह
भगवान्पुरुषोत्तमः अहोदेवमहादेवपापोयंस्वेनपाप्मना ३८ हतःकोनुमहत्स्वीशजंतुर्वैकृ
मु तकिल्बिषः क्षेमीस्यात्किंविश्वेशेकृतागस्कोजगद्गुरौ ३९ यएवमव्याकृतशक्त्युदन्वतःपरस्य
साक्षात्परमात्मनोहरेः गिरित्रमोक्षंकथयेच्छृणोतिवाविमुच्यतेसंसृतिभिस्तथारिभिः ४०
३ श्री ग तेद मेरुद्रमो णना ष्टा ति मो० यः ८८ श्रीशु ३ उ सरस्वत्या
स्तटेराजन्नृषयःसत्रमासत वितर्कःसमभूत्तेषांत्रिष्वधीशेषुकोमहान् १ तस्यजिज्ञासयाते
वैभृगुंब्रह्मसुतंनृप तज्ज्ञप्त्यैप्रेषयामासुःसोभ्यगाद्ब्रह्मणःसभाम् २ नतस्मैप्रह्वंस्तोत्रंच
चक्रेसत्वपरीक्षया तस्मैचुक्रोधभगवान्प्रज्वलन्स्वेनतेजसा ३ सआत्मन्युत्थितंमन्युमात्म
जायात्मनाप्रभुः अशीशमद्यथावह्निंस्वयोन्यावारिणात्मभूः ४ ॥

साह सरस्वत्याइति १२३ स्वयोन्यास्वस्यैवरूपांतरेणाभिव्यक्तिस्थानेनस्वकार्येणेत्यर्थः तेन
यथाकश्चिद्वह्निंशामयतितथास्वकार्येणपुत्रेणनिमित्तेनक्रोधंशमयामासेत्यर्थः ४ ॥ राम

५१०१ तीर्थकारिणा तीर्थत्वनिमित्तेन ॥ १२ तस्य मंद्रया गंभीरया गिरा निर्वृतः तस्थौ वभूवेतिशेषः १३ १४
विस्मिताः अपराधातिरेकेपि निर्विकारस्तेन भूयांसं श्रद्दधुः महत्तमं निश्चितवंतः १५ यतः यस्मिन् वैराग्यं च
तुर्विधमिति पाठे तत्त्वात्तुर्विध्यमेवं दृष्टेष्वविषयास्त्राक्रमश्राकुर्वतोपि समाननेकात्यागो नामाद्यं वैराग्यं तत्ता
ततः कैलासमगमत्ततं देवो महेश्वरः परिरभ्य समारेभउत्थाय भ्रातरं मुदा नैकत्वमस्तुत्ययगाद्
ति देवः त्रुकोपह ५ शूलमुद्यम्य तं हंतुमारेभे तिग्मलोचनः पतिता पादयोर्देवी सांत्वयामा
स तं गिरा ६ अथो जगाम वैकुंठं यत्र देवो जनार्दनः शयानं श्रिय उत्संगे पदा वक्षस्यताडयत् ७ त
त उत्थाय भगवान्सह लक्ष्म्या सतां गतिः स्वतल्पाद्वरूथानुननाम शिरसा मुनिं ८ आह ते स्वा
गतं ब्रह्मन्निषीदासने क्षणं अजानतामागतान्वः क्षंतुमर्हथ नः प्रभो ९ अतीव कोमलौ तात च
रणौ ते महामुने वज्रकर्कशमद्वक्षः स्पर्शेन परिपीडितौ इत्युक्त्वा विप्रचरणौ मर्दयन्स्वेन पा
णिना १० पुनीहि सहलोकं मां लोकपालांश्च मद्गतान् पादोदकेन भगवंस्तीर्थानां तीर्थकारिणा ११
अद्याहं भगवंल्लक्ष्म्या आसमेकांतभाजनं वत्स्यत्युरसि मे भूतिर्भवत्पादहतांहसः १२ ओम् ३
च एवं ब्रुवति वैकुंठे भृगुस्तन्मंद्रया गिरा निर्वृतस्तर्पितस्तस्थौ भक्त्युत्कंठोश्रुलोचनः १३ पु
नः सत्रमाव्रज्य मुनीनां ब्रह्मवादिनां स्वानुभूतमशेषेण राजन्भृगुरवर्णयत् १४ तन्निशम्याथ
मुनयो विस्मिता मुक्तसंशयाः भूयांसं श्रद्दधुर्विष्णुं यतः शांतिर्यतोभयं १५ धर्मः साक्षाद्यतो ज्ञानं
विषयाणां मध्ये लवणादिव्यतिरेकेणापि हृत्तिर्द्वितीयं तथा हृतावपि मनसि रागशैथिल्ये न वा स्थे
इंद्रियैरेव विषयसेवनं तत्तृतीयं ज्ञाप्यौदासीन्यं चतुर्थं तथाहुः वैराग्यमाद्यं यतमानसंज्ञं कश्चिद्धि रा
गो व्यतिरेकसंज्ञः एकेंद्रियाख्योहृदि रागसौक्ष्म्यं तस्याप्यभावस्तु वशीकृताख्यमिति १६ ॥ ॥

भा.
१०.उ.
१२०

१७ यस्य भगवत एव १८ यद्यपि त्रिविधा आकृतयः तथापि सत्त्वमेव तीर्थसाधनं पुरुषार्थहेतुः १९ इत्थं निश्चि
त्य सरस्वतीतीरवासिनो विप्रा हरिसेवया मुक्तिं प्रापुरिति २० यस्मान्नंदनस्य मुखपंकजादुद्गतगंधयुक्तः पीयू
षवत्स्पृहे प्रशस्तयशोयः संसारी सेवते स मुक्तो भवतीति २१ सचोक्तलक्षणो भगवान्कृष्ण एवेति दर्शयितु

मुनीनां न्यस्तदंडानां शांतानां समचेतसां अकिंचनानां साधूनां यमाहुः परमां गतिं १६ सत्त्वं यस्य प्रि
या मूर्तिर्ब्राह्मणास्त्विष्टदेवताः भजंत्यनाशिषः शांता यं वा निपुणबुद्धयः १७ त्रिविधाकृतयस्तस्य रा
क्षसा असुराः सुराः गुणिन्या मायया सृष्टाः सत्त्वं तत्तीर्थसाधने १८ सू ३ च एवं सारस्वता विप्रा नृणां
संशयनुत्तये पुरुषस्य पदांभोजसेवया तद्गतिं गताः १९ सू ३ च इत्येतन्मुनितनयास्यपद्मगंधं
पीयूषं भवभयभित्परस्य पुंसः सुश्लोकं श्रवणपुटैः पिबत्यभीक्ष्णं पांथोऽध्वभ्रमणपरिश्रमं जहाति २०
श्री शुकः एकदा द्वारवत्यां तु विप्रपत्न्याः कुमारकः जातमात्रो भुवं स्पृष्ट्वा ममार किल भारत २१ वि
प्रो गृहीत्वा मृतकं राजद्वार्युपधाय सः इदं प्रोवाच विलपन्नातुरो दीनमानसः २२ ब्रह्मद्विषः शठधि
यो लुब्धस्य विषयात्मनः क्षत्रबंधोः कर्मदोषात्पंचत्वं मे गतोऽर्भकः २३ हिंसाविहारं नृपतिं दुःशी
लमजितेंद्रियं प्रजा भजंत्यः सीदंति दरिद्रा नित्यदुःखिताः २४ एवं द्वितीयं विप्रर्षिस्तृतीयं त्वेवमेव च
विसृज्य स नृपद्वारि तां गाथां समगायत २५ तामर्जुन उपश्रुत्य कर्हिचित्केशवांतिके परेते न
वमे बाले ब्राह्मणं समभाषत २६ किंस्विद्ब्रह्मंस्त्वन्निवासे इह नास्ति धनुर्धरः राजन्यबंधुरेतौ वै

माख्यानांतरमाह एकदेति २१ २४ २५ ब्रह्मद्विष इत्यादिकां तां गाथां वाकां मयि न कश्चिद्दोषः अतो राजदो
षेणैव मत्पुत्रा म्रियंत इति वा रंचुकोशेत्यर्थः २६ २७ ब्रह्मन्किंस्विदिति किमर्थं वृथा रोदिषि यतस्त्वन्निवा
से धनुर्धरमात्रो राजन्यबंधुरपि नास्ति ब्रह्मण एष तु का वार्ता एते तु सत्रे याजीरव ब्राह्मणा मिलिता भवितुम

तदेवाह धनदारात्मजापृक्ता इति धनादिभिर्विप्रयुक्ताः यत्र ये शुजीवंति केवलं जीविकां संपादयंति २९ हतकल्मष
इति अग्निप्रवेशेन ब्राह्मणविलापश्रवणपातकात्तेऽभवेयमित्यर्थः अहतकल्मषश्चेत् इति वा ३० ३१ नब्र

धनदारात्मजापृक्ता यत्र शोचंति ब्राह्मणाः ते वै राजन्यवेषेण नटा जीवंत्यसुंभराः २९ अहं प्रजां वां
भगवन्रक्षिष्ये दीनयोरिह अनिस्तीर्णप्रतिज्ञोऽग्निं प्रवेक्ष्ये हतकल्मषः ३० ब्रा० न उ० च संक
र्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नो धन्विनां वरः अनिरुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातुं शक्नुवंति यत् ३१ तत्कथं नु भ
वान्कर्म दुःकरं जगदीश्वरैः चिकीर्षसि त्वं बालिश्यात्तन्न श्रद्दध्महे वयं ३२ अ० न उ० च नाहं संकर्ष
णो ब्रह्मन्न कृष्णः कार्ष्णिरेव च अहं वा अर्जुनो नाम गांडीवं यस्य वै धनुः ३३ मावमंस्था मम ब्रह्मन्वी
र्यं त्र्यंबकतोषणं मृत्युं विजित्य प्रधने आनेष्ये ते प्रजां प्रभो ३४ एवं विस्रंभितो विप्रः फाल्गुनेन प
रंतप जगाम स्वगृहं प्रीतः पार्थवीर्यं निशामयन् ३५ प्रसूतिकाल आसन्ने भार्याया द्विजस
त्तमः पाहि पाहि प्रजां मृत्योरित्याहार्जुनमातुरः ३६ स उपस्पृश्य शुच्यंभो नमस्कृत्य महेश्व
रं दिव्यान्यस्त्राणि च संस्मृत्य सज्यं गांडीवमाददे ३७ न्यरुणत्सूतिकागारं शरैर्नानास्त्रयोजि
तैः तिर्यगूर्ध्वमधः पार्थश्चकार शरपंजरं ३८ ततः कुमारः संजातो विप्रपत्न्या रुदन्मुहुः स
द्योऽदर्शनमापेदे सशरीरो विहायसा ३९ ॥

दृध्महे न संप्रतीमः ३२ ३३ ३४ एवं प्रौढिवादैर्विस्रंभितः विश्वासं प्रापितः निशामयन् शृण्वन्
३५ ३६ ब्राह्मणोपेत्तकतेन कृष्णावज्ञया महेश्वरं नमस्कृत्य ३७ न्यरुणदावृतवांस्तदेवाह
तिर्यगूर्ध्वमिति ३८ अदर्शनमापेदे देहेनापि नादृष्ट इत्यर्थः ३९ ॥ ॥

भा०
२३
१२।

५० यस्मप्रजातत्तत्र ५१ ५४ इत्युक्तः परिवारितः उपपत्तिभिः प्रतिषेधंकुर्वता ५५ मावज्ञमावज्ञानीहियेनिंदंति
तएवमनुष्याः नः कीर्तिंस्थापयिष्यतिनिश्चलांकरिष्यति पाठांतरंतुकंदोभंगभयादागंतुकमिति ५६ ५७ ॥
तदाहविप्रोविजयंविनिंदन्कृष्णसंनिधौ मोहात्प्रपत्स्यतेमेयोहंश्रद्दधेक्लीवकत्थनं ५० नप्रद्युम्नोना
निरुद्धोनरामोनचकेशवः यस्यशेकुःपरित्रातुंकोन्यस्तदवितेश्वरः ५१ धिगर्जुनंमृषावादंधिगात्म
श्लाघिनोधनुः दैवोपसृष्टंयोमौढ्यादानिनीषतिदुर्मतिः ५२ एवंशपतिविप्रर्षौविद्यामास्थायफाल्गु
नः ययौसंयमनीमाशुयत्रास्तेभगवान्यमः ५३ विप्रापत्यमचक्षाणः ततऐंद्रीमगात्पुरीं आग्नेयीं
नैरृतींसौम्यांवायव्यांवारुणीमथ ५४ रसातलंनाकपृष्ठंधिष्ण्यान्यन्यान्युदायुधः ततोलब्धद्विज
सुतोह्यनिस्तीर्णप्रतिश्रुतः अग्निंविविक्षुःकृष्णेनप्रत्युक्तःप्रतिषेधता ५५ दर्शयेद्विजसूनूंस्तेमाव
ज्ञात्मानमात्मना येनेहकीर्तिंविमलांमनुष्यास्थापयंतिते ५६ इतिसंभाष्यभगवानर्जुनेनसहे
श्वरः दिव्यंस्वरथमास्थायप्रतीचींदिशमाविशत् ५७ सप्तद्वीपान्सप्तसिंधून्सप्तसप्तगिरीनथ लोका
लोकंतथातीत्यविवेशसुमहत्तमः ५८ तत्राश्वाःशैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः तमसिभ्रष्टग
तयोबभूवुर्भरतर्षभ ५९ तान्दृष्ट्वाभगवान्कृष्णोमहायोगेश्वरेश्वरः सहस्रादित्यसंकाशंस्वच
क्रंप्राहिणोत्पुरः ६० तमःसुघोरंगहनंकृतंमहद्विदारयद्भूरितरेणरोचिषा मनोजवंनिर्विविशेसु
दर्शनंगुणच्युतोरामशरोयथाचमूः ६१ द्वारेणचक्रानुपथेनतत्तमः परंपरंज्योतिरनंतपारं समश्नु

सप्तसप्तसंख्यागिरयोयेषुद्वीपेषुतान् ५८ ६० कृतमितिप्रकृतिपरिणामरूपंनालोकाभावमात्रं ६१ च
क्रानुपथेनचक्रमनुगतेनद्वारेणततमःपरंतस्मात्तमसःपरंहृदिवर्तमानंपरंब्रह्मभागवतंज्योतिःसमश्नु

पजंतः उच्चलंतः वृहंतो महांतः ऊर्मयो भूषणं यस्य तत्र सलिले भवने महाकालपुरं द्युमत्तमं द्युतिम
त्तमं श्रेष्ठं ५३ सहस्रं मूर्द्धि भवाः फणाः तासु मणयः तेषां द्युभिः द्युतिभिः द्विसहस्रनेत्रैरूर्जितं स्फटिक
गिरिसंकाशं शितिकंठजिह्वं कंठाश्च जिह्वाश्च शितयः नीलाः कंठजिह्वा यस्य तं ५४ तद्भोगसुखास

ततः प्रविष्टः सलिलं नभस्वता वलीयसैजद्वृहदूर्मिभूषणं तत्राद्भुतं वै भवनं द्युमत्तमं भ्रा
जन्मणिस्तंभसहस्रशोभितं ५३ तस्मिन्महाभीममनंतमद्भुतं सहस्रमूर्द्धन्यफणामणिद्यु
भिः विभ्राजमानं द्विगुणोल्वणेक्षणं सिताचलाभं शितिकंठजिह्वं ५४ ददर्श तद्भोगसुखास
नं विभुं महानुभावं पुरुषोत्तमोत्तमं सांद्रांबुदाभं सुपिशंगवाससं प्रसन्नवक्त्रं रुचिरायतेक्ष
णं ५५ महामणिव्राजकिरीटकुंडलप्रभापरिक्षिप्तसहस्रकुंतलं प्रलंबचार्वष्टभुजं सकौ
स्तुभं श्रीवत्सलक्ष्मवनमालयावृतं ५६ सुनंदनंदप्रमुखैः स्वपार्षदैः चक्रादिभिर्मूर्त्तिधरैर्नि
जायुधैः पुष्ट्याश्रियाकीर्त्यजयाखिलर्द्धिभिर्निषेव्यमानं परमेष्ठिनां पतिं ५७ ववंदश्यात्मान
मनंतमच्युतो जिष्णुश्च तद्दर्शनजातसाध्वसः तावाहमभ्यापरमेष्ठिनो प्रभुर्बद्धांजलीसस्मित

नंतस्यानंतस्य भोगो देहः सुखकरमासनं यस्य तं ५५ महांतो मणिव्राता येषु तेषां किरीटकुंडला
नां प्रभा तया परिक्षिप्ताः सर्वतः स्फुरंतः सहस्रमपरिमिताः कुंतला यस्य तं ५६ कीर्त्यजयाकीर्ति
सहितया अजया अखिलर्द्धिभिरणिमादिविभूतिभिः मूर्तिधराभि ५७ ऊर्जितया पिगिरा ५८

भा० नेकलावतीएणोविततिसंबोधनं प्रीतंमेश्रुतिसकाशंइतंश्राराकृतं ५९ श्राचरन्तामाचरतंइदंतुभारतयुद्दात्प
१०.३. वंमेवकृततमपिश्रेस्सकथनप्रस्तावेनात्रोक्तं ६० ६१ ६२ ६३ ६६ ३ भा थे पि यान । श्री त ध्यायः
१३२

हिजात्मजामेयुवयोर्दिदृत्तुणामयोपनीताभुविधर्मगुप्तये कलावतीणोववनेर्मदासरान्हृतेद
भ्रूयस्त्वरयेतमंतिमे ५९ पूर्णकामावपियुवांनरनारायणाहषी धर्ममाचरतांस्थित्यैत्रैषभौलो
कसंग्रहं ६० इत्यादिष्टौभगवतातौकृष्णौपरमेष्ठिना ओमित्यानम्यभूमानमादायद्विजदारकान्
६१ न्यवर्ततांस्वकंधामसंप्रहृष्टौयथागतम् विप्रायदृदतुःपुत्रान्यथारूपंयथावयः ६२ निशाम्य
वैस्ववंधामपार्थःपरमविस्मितः यत्किंचित्पौरुषंपुंसांमेनेकृष्णानुकंपितम् ६३ इतीदृशान्य
नेकानिवीर्याणीहप्रदर्शयन् बुभुजेविषयान्ग्राम्यानीजेचात्यूर्जितैर्मखैः ६४ प्रववर्षाखिला
न्कामान्प्रजासुब्राह्मणादिषु यथाकालंयथैवेंद्रोभगवाञ्श्रेष्ठ्यमास्थितः ६५ हत्वान्नृपानधर्मि
ष्ठान्घातयित्वार्जुनादिभिः अंजसावर्तयामासधर्मंधर्मसुतादिभिः ६६ इ श्री ग ते
हा ए द म थेन श्री त ध्यायः ८९ श्रीशु उ च सुखंस्वपुर्यांनिवसन्द्वा
रकायांश्रियःपतिः सर्वसंपत्समृद्धायांजुष्टायांवृष्णिपुंगवैः १ ॥ ॥

९० चरमेतत्पुनःप्रोक्ताकृष्णलीलासमासतः यदुवंशप्रसूतानामानंत्यंचसकारणं १ श्रीकृ
ष्णविभूतिंसमासेनदर्शयति सुखंस्वपुर्यामिति सर्वसंपदादिविशिष्टायाम् १ ॥ रम ॥

श्रियःपतिःषोडशसहस्रपत्नीनांएकवल्लभः सन् तासांस्त्रीणांगेहेषुश्रीकृष्णोरेमे इत्यन्वयःगेहविशेष
णंप्रोत्फुल्लेत्यादि ५ तथाह्रदिनीषुअंभोविगाह्यविजहार महानुदयोवैभवंयस्यसः योषितांकुचकुंकु
मैःलिप्तांगःयतःताभिःपरिरब्धः ७ सूतमागधवंदिभिःचोद्गीयमानः ८ ताःक्लिन्नवस्त्रा अतएववि

नित्यंसंकुलमार्गायांमदच्युद्भिर्मतंगजैः स्वलंकृतैर्भटैरश्वैरथैश्चकनकोज्ज्वलैः ३ उद्यानोपव
नाढ्यायांपुष्पितद्रुमराजिषु निर्विशद्भृंगविहगैर्नादितायांसमंततः ४ रेमेषोडशसाहस्रप
त्नीनामेकवल्लभः तावद्विचित्ररूपोसौतद्गेहेषुमहर्द्धिषु ५ प्रोत्फुल्लोत्पलकल्हारकुमुदांभो
जरेणुभिः वासितामलतोयेषुकूजद्द्विजकुलेषुच ६ विजहारविगाह्यांभोह्रादिनीषुमहोद
यः कुचकुंकुमलिप्तांगःपरिरब्धश्चयोषितां ७ उपगीयमानोगंधर्वैर्मृदंगपणवानकान् वा
दयद्भिर्मुदावीणांसूतमागधवंदिभिः ८ सिच्यमानोच्युतस्ताभिर्हसंतीभिःस्मरेचकैः
प्रतिषिंचन्विचिक्रीडेयक्षीभिर्यक्षराडिव ९ ताःक्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकुचप्रदेशाःसिंचंत्यउ
द्धृतबृहत्कबरप्रसूनाः कांतंस्मरेचकजिहीर्षयोपगुह्यजातस्मरोत्सवलसद्वदनाविरे
जुः १० कृष्णस्तुतत्स्तनविषज्जितकुंकुमस्रक् क्रीडाभिषंगधुतकुंतलवृंदबंधः सिंचन्मु
हुर्युवतिभिःप्रतिषिच्यमानोरेमेकरेणुभिरिवेभपतिःपरीतः ११ ॥ ॥

वृतोरुकुचप्रदेशाः उद्धृतानिविस्रस्तानिबृहत्कबरेभ्यःप्रसूनानियासांताः जातेनस्मरेणयउत्सवःतेन
लसंतिवदनानियासांताः १० तासांषोडशसहस्रस्त्रीणांस्तनेभ्योविषज्जितकुंकुमास्रक्यस्यसः क्री
डायांअभिषंगेणअभिनिवेशेनधुतःकंपितःकुंतलवृंदबंधोयस्यसः ॥ ॥ ॥

भा.
८.३.
१३३

मुकुंदैकधियः समाहितात्र्वदृशामगिरः सत्यः पुनस्त्वमेवषंचिंतयंत्यः जडंयथाभवति तथायानिवाक्या
निऊचुः तानिमन्मेगदतः शृणिवत्यर्थः १४ ईश्वरः श्रीकृष्णः स्वपितिवंतुनिद्राभंगंकुर्वती विलपसिनशो
चेनस्वपितितदनुचितमित्यर्थः अथवानापराधस्तवापीत्याशयेनाहुः नलिननयनहासेनसहितमु
दारयत्लीलेक्षिते तेनकश्चिद्गाढनिर्भिन्नचेतास्त्वमिति १५ नक्तंराज्ञौ अदृष्टबंधुः सतीरोरवीषि किं
नदानांनर्तकीनांचगीतवाद्योपजीविनां कौशलेकारवासांसिकृष्णोदात्तस्यचस्त्रियः १२ कृष्ण
स्यैवंविहरतोगत्यालापेक्षितस्मितैः नर्मक्ष्वेलिपरिष्वंगैः स्त्रीणांकिलहृताधियः १३ ऊचुर्मुकुंदै
कधियोगिरउन्मत्तवज्जडम् चिंतयंत्योरविंदाक्षंतानिमेगदतः शृणु १४ म छ चुः कुररि
विलपसित्वंवीतनिद्रानशेषे स्वपितिजगतिरात्र्यामीश्वरोगुप्तबोधः वयमिवसखिकश्चिद्गाढ
निर्भिन्नचेता नलिननयनहासोदारलीलेक्षितेन १५ नेत्रेनिमीलयसिनक्तमदृष्टबंधुःत्वं
रोरवीषिकरुणंवतचक्रवाकि दास्यंगतावयमिवाच्युतपादजुष्टंकिंवास्रजंस्पृहयसेकवरे
णवोढुं १६ भोभोःसदानिष्टनसेउदन्वन्नलब्धनिद्रोधिगतप्रजागरः किंवामुकुंदापहृतात्मलां
छनःप्राप्तांदशांत्वंचगतोदुरत्ययां १७ त्वंयक्ष्मणाबलवतासिगृहीतइंदोक्षीणस्तमोननिजदी
धितिभिःक्षिणोषि कच्चिन्मुकुंदगदितानियथावयंत्वंविस्मृत्यभोःस्थगितगीरुपलक्ष्यसेनः

चनैतावत् अपितुवयमिवस्पृहयसे १६ अलब्धनिद्रःसदानिष्टः रोमेक्रोशसि तमरसशब्दे किंवास्मा
भिःप्राप्तांदशांत्वमविगतोसि आहोकष्टं यथावयंसंभोगेन श्रीमुकुंदापहृतकुंकुमादिलांछनाः तथात्व
मपिपहृतश्रीकौस्तुभादिलांछनोलक्ष्यसे १७ मुकुंदगदितानिरहस्यानिविस्मृत्यतमेकचिंतयाक

मेघेति आतपादिहरणसामान्यवत्त्वंवयादवेंद्रस्यनन्दयितः प्रियः सखोसि अतोभवास्ता... यति धाने
लिकान्याहुः अस्तुत्कंठइत्यादीनि अहोकिमिति तयातेनसंवेष्टितवेतोदुःखदः तत्प्रसंगइति २ हेकोकि
लएवस्यप्रियः स्निग्धः रावः शब्दः श्रीकृष्णस्यपदान्येवपदानिशब्दस्ताभाषसेस्मृतानसंजीवयतीतितयाग
नयागिराएवगलितकंठरमणीयकंठेमेययकिंतवप्रियंकरवाणीति २१ हेदितितिधरत्वंनचलसिनवदसिव
अर्थोनूनोमहातमर्यकिंजयसेवत्ततर्हि अपिकिंयथावयस्तैनेविधत्तेकामयामहेतयात्वंस्तनंतुंगेभ्यो
किंवाचरितमस्माभिर्मलयानिलतेप्रियं गोविंदापांगनिर्भिन्नेहृदीरयसिनः स्मरम् १९ मेघश्रीमे
त्वमसिदयितोयादवेंद्रस्यनन्दने श्रीवत्सांकेवयमिवभवान्ध्यायतिप्रेमबद्धः अस्तुत्कंठःशबलहृदयो
स्मद्विधोबाष्पधाराः स्वत्कासक्तोविजहत्सिमुहुः दुःखदस्तत्प्रसंगः २ प्रियएवपदानिभाषसेमृतसंजी
वयानयागिराकरवाणिकिमद्यतेप्रियंवदमेवगलितकंठकोकिल २१ नचलसिनवसुदार
दुहेदितितिधरचिंतयसेमहातमर्थं अपिवतवसुदेवनंदनांघ्रिंवयमिवकामयसेस्तनैर्विधत्ते
२२ शुष्यद्ध्रदाः करशितावतसिंधुपत्न्यः संप्रत्यपास्तकमलश्रियइष्टभर्तुः यद्वद्वयंमधुपतेः प्रणयाव
लोकमप्राप्यमुष्टहृदयाः पुरुकर्शितास्म २३ हंसस्वागतमास्यतांपिबपयोब्रूह्यंगशौरेःकथां दूतं
त्वांनविदामकच्चिदजितः स्वस्त्यास्तउक्तंपुरा किंवानश्चलसौहृदः स्मरतितंकस्माद्भजामोवयं
वैदुंवामयसे उभिनितिचेत्तर्हितयातदवस्याभविष्यतीतिभावः २२ भोसिंधुपत्न्यः नद्यः संप्रतिग्रीष्मेपि
सिंधुर्मेयाहाराअस्तत्तहृत्सायुष्मानानंदयति वतअहोकष्टं अतः शुष्यंतोहृदाः यासांताः अपगतकमल
शोभाः कृशाश्च वयंयथाप्रियतमस्यभर्तुः मधुपतेः सममिदं तदेवागतंहंसंहृतंकल्पयित्वाहुः हंसे
ति २३ नःअस्मान्प्रति पुराहासेउक्तं किंचचलसौहृदः स्मरति स्वतेनवमांप्रस्थापितवानिचेदतआहुः हे

भा० द० ३

१३६

कामार्थमाह्वयति युष्मदाज्ञेति चेत्तत्राहुः अतातर्हितमिह आलापयति आकारयत्वोमितिगच्छतमिवते
पुनराहुः अस्मान्वंचयित्वा एकाकिनीरमतेवा सः प्रियस्ते तमेवालापय सात्त्वएकनिष्ठा कथंपरि
हर्तुंशक्यतेइतिचेत्तत्राहुः स्त्रियः जातावेकवचनं अस्मासुस्त्रीषुमध्ये किमेवैकनिष्ठा एकानिष्ठा
प्रियतमानतुवयमित्यर्थः पाठांतरेतु सौहृदमधुरतहन्मधुरालापमात्रयस्ते अकामदमरतिप्रदेक्षि
यस्तेचवयंचकस्माद्भजामः किंतुअनादृतापिसतीपुनः पुनःसेवभजतु यतोस्माद्दृशःमानिन्यः

इतीदृशेनभावेनकृष्णेयोगेश्वरेश्वरे क्रियमाणेनमाधव्योलेभिरेपरमांगतिं २५ श्रुतमात्रोपियः
स्त्रीणांप्रसह्याकर्षतेमनः उरुगायोरुगीतोवापश्यंतीनांकुतःपुनः २६ याःसंपर्यचरन्प्रेम्णा
पादसंवाहनादिभिः जगद्गुरुंभर्तृबुद्ध्यातासांकिंवर्ण्यतेतपः २७ एवंवेदोदितंकर्महेयन्तुतिष्ठ धर्मम
न्सतांगतिः गृहंधर्मार्थकामानांमुहुश्चादर्शयत्पदं २८ आस्थितस्यपरंधर्मंकृष्णस्यगृहमे
धिनां आसन्षोडशसाहस्रंमहिष्यश्चशताधिकं २९ तासांस्त्रीरत्नभूतानांमष्टौयाःप्रागुदाहृताः
रुक्मिणीप्रमुखाराजंस्तत्पुत्राश्चानुपूर्वशः ३० एकैकस्यांदशदशकृष्णोजीजनदात्मजान् यावे
त्यआत्मनोभार्याअमोघगतिरीश्वरः ३१ तेषामुद्दामवीर्याणामष्टादशमहारथाः आसन्नुदारय
शसःतेषांनामानिमेशृणु ३२ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चदीप्तिमान्भानुरेवच साम्बोमधुर्बृहद्भानुः

स्त्रियःएकनिष्ठाः श्रीकृष्णएवतत्पराः एकत्रैवसुस्तस्मानास्तिदोनिष्ठायासामितिपूर्वश्लोकटीका २५ श्री
कृष्णएवंभक्ताभावोनातिमित्रमाह श्रुतमात्रोपीति २५ उरुभिर्गायैर्गीतैःउरुधागीतावायःकश्चिदपि
गीतैः यथाकथंचिद्गीदपिगीत्वेत्यर्थः २६ पदंस्थानं २८ याःरुक्मिणीप्रमुखाःअष्टौउदाहृताःश्लोक
३० एवमष्टोत्तरशताधिकषोडशसमहिषीणांपुत्रःलक्षमशीत्यत्रैकषष्टिसहस्राणिभवति ३१ अनि

सहस्रमपरिमितानां कुमाराणामित्यन्वयः यद्यप्येकैकं बहूनामध्यापयतामाचार्याणामियं संख्यातदपि
कृतिमात्रेण न तत्सम्यक् ज्ञायते तदा कुमाराणामेव संख्या कर्तुं न शक्यते कुतः पुनः सर्वयादवानामिति
पुष्करो वेदबाहुश्च श्रुतदेवः सनातनः चित्रभानुर्विरूपश्च कविर्न्यग्रोध एव च ३४ एतेषामपि रा
जेन्द्र तनुजानां मधुद्विषः प्रद्युम्नश्चासीत्प्रथमः पितृवद्रुक्मिणीसुतः ३५ स रुक्मिणो दुहितरमु
पयेमे महारथः तस्मात्सुतोऽनिरुद्धोऽभून्नागायुतबलान्वितः ३६ स चापि रुक्मिणः पौत्रीं दौहित्रीं
जगृहे ततः वज्रस्तस्याभवत्पुत्रो मौसलादवशेषितः ३७ प्रतिबाहुरभूत्तस्मात्सुबाहुस्तस्य चात्म
जः सुबाहोः शान्तसेनोऽभूच्छतसेनस्तु तत्सुतः ३८ न ह्येतस्मिन्कुले जाता अगुणाश्च बहुप्रजाः अल्पा
युषोऽल्पवीर्याश्च अब्राह्मण्याश्च जज्ञिरे ३९ यदुवंशप्रसूतानां पुंसां विख्यातकर्मणां संख्या न शक्य
ते कर्तुं अपि वर्षायुतैरपि ४० तिस्रः कोट्यः सहस्राणामष्टाशीतिशतानि च आसन्यदुकुलाचार्याः
कुमाराणामिति श्रुतिः ४१ संख्यानं यादवानां कः करिष्यति महात्मनां यत्रायुतानामयुतलक्षे
९५ णास्ते स आहुकः ४२ देवासुराहवहता ये दैतेया महादारुणाः ते चोत्पन्ना मनुष्येषु प्रजा हन्तुं सदा
५ हर वायिरे ४३ तन्निग्रहार्थं हरिणा प्रोक्ता ······ देवा यदोः कुले अवतीर्णाः कुलशतं तेषामेकाधिकं नृप
४४ तेषां प्रमाणं भगवान्प्रभुत्वेनाभवद्धरिः ये चानुवर्तिनस्तस्य ववृधुः सर्वयादवाः ४५ श
य्यासनाटनालापक्रीडास्नानाशनादिषु न विदुः सन्तमात्मानं वृष्णयः कृष्णचेतसः ४६ ॥ ॥
४२ ते चोत्पन्ना इति प्रत्येकं बहुभिर्नृपैर्लोलितव्यं ४३ एवमेव यदोः कुले पि यादवा इति तथा चोक्तं सहस्रशः
समुद्भूता देवा यदुकुले पृथगिति ४५ तस्मात्प्रीकृष्णस्य कीर्तेः सर्वतो नमते श्रीकृष्णस्य सर्वदेवोत्तमत्वे

[illegible] ॥ ५७ ॥

भा॰ द॰ उ॰ १२५

ततः एवं स्वः सरिद्देवसर्वतोधिकं तीर्थमासीत् इदानीं तु यदुषु यदजनि जाते श्रीकृष्णकीर्तिरूपं यतः स्वःसरिद्यं
पादशौचं तीर्थं कृतमत्स्य चक्रे स्वयमेव सर्वतीर्थोपरि विराजते इत्यर्थः श्रीकृष्णस्य विद्विषः शत्रवः स्निग्धा मित्रा
णि च तत्सारूप्यं पर्युरिति अपि न चित्रं तस्य श्रीकृष्णस्य परमकारुणिकत्वात् तथा वेदं न चित्रं किं तत्र अजित
परा अजितादीन् रपि न मामा परा सर्वतः परिहृत्य श्रीः श्रीकृष्णस्यैव नान्यस्येति तदेवाह यदर्थेति अन्येषां ब्र
ह्मादीनां यत्न इति ननु निरपेक्षं तमेव लक्ष्मीः अयत इति विचित्रमेवेति चेत् न हि परममंगलनामधेयत्वा
त्तस्येत्याह यन्नामेति तदपि नानुस्मरणापेक्षमित्याह श्रुतमनुगदितमिति सर्वधर्मोऽप्यत्वादपीत्याह य

तीर्थं चक्रे नृपोनं यदजनि यदुषु स्वःसरित्पादशौचं विद्विट्स्निग्धाः स्वरूपं ययुरजितपरा श्रीर्यदर्थे
ऽन्ययत्नः यन्नामामंगलघ्नं श्रुतमनुगदितं यत्कृतो गोत्रधर्मः कृष्णस्यैतन्न चित्रं क्षितिभरहरणं का
लचक्रायुधस्य ४८ जयति जननिवासो देवकीजन्मवादो यदुवरपर्षत्स्वैर्दोर्भिरस्यन्नधर्मं स्थिरच
रवृजिनघ्नः सुस्मितश्रीमुखेन व्रजपुरवनितानां वर्धयन्कामदेवम् ४९ ॥ राम ॥ ॥

त्कृतो गोत्रधर्म इति गोत्रेषु वृष्ण्यादिवंशेषु धर्मो यत्कृतः तेन प्रवर्तितः तस्य क्षितिभारहरणं न चित्रमित्याह
श्रीकृष्णस्यैतदिति कालचक्रायुधस्येति सर्वसंहारमूर्तेः कालविशेषतो दुरंतप्रभावचक्रायुधस्य किं
यदेतदित्यर्थः यतः अंतर्यामितया तथा सकृत्सो जयति देवकीजन्मेति वादमात्रं यस्य सः यदुवरः पर्षदु
त्तमा सेवकरूपा यस्य स एकामात्रेण निरसनमर्थोऽपि क्रीडार्थो दोर्भिर्भुजैरधर्मं पापं अस्यन् हरीकुर्वन्नि
ति स्थिरचरवृजिनघ्नः प्रकारविशेषानपेक्षत्वेऽपि वृंदावनतरुलतादीनां संसारदुःखहर्ता तथा वि
लासवैदग्ध्यान् अपेक्ष व्रजवनितानां पुरवनितानां च सुस्मितेन श्रीमुखेनैव कामदेवं दर्पयन्का

भा· ९·उ· १३९ तत्कार्यविशेषैः स्वीकृतमत्स्यकूर्मनानानाम् तैः विशेषतो यदूत्तमस्य सतः परमस्य तदनुरूपाणुकारिणि
कर्मकषणानि कर्माणि यः शृणुयादित्यर्थः ५· श्रीमत्याः कथायाः श्रवणकीर्तनयुक्तया चिंतयासं

इत्थंपरस्यनिजवर्त्मरिरक्षयात्तलीलातनोस्तदनुरूपविडंबनानि कर्माणिकर्मकषणा
नियदूत्तमस्यश्रूयादमुष्यपदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ५· मर्त्यस्तयानुसवमेधितयामुकुन्द
श्रीमत्कथाश्रवणकीर्तनचिंतयैति तद्धामदुस्तरकृतांतभवापवर्गंग्रामाद्वनंक्षितिभु
जोपिययुर्यदर्थाः ५१ चित्रंकथैतदुरुगायपवित्रलीलाविधस्तकल्मषकदंबकम
क्तिरूपम् स्त्रीणांसदुस्त्यजकृतांतभवापवर्गग्रामाद्वनंक्षितिभुजोपिययुर्यदर्थाः ॥
५२ इ श्री ग ते भ स्कं श्री स लावर्णा ना न ति मो यः ९·

वेधितयानुवृत्त्यातन्निष्टत्वेन तस्य धाम लोकमेति लोकत्वेपिकालानाकलितमित्याह दुस्त
रेति दुर्लभगुरुत्वार्थमाह ग्रामादिति ५१ इ श्री वा दी का उ राधे व त धा
यः ९· ॥ ॥

१३.
दशमस्कंध

दशमस्कंद उतरार्द्ध पत्रे १३६

743

(12)